

**MÜNTECEBÜDDÎN EL-HEMEDÂNÎ'NİN EL-
KİTÂBÜ'L-FERÎD FÎ İ'RÂBİ'L-KUR'ÂNİ'L-
MECÎD ADLI TEFSÎRİNİN KİRÂAT YÖNÜNDEN
TAHLİLİ**

Abdullah TANRİVERDİ

**Doktora Tezi
Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE
2025
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Abdullah TANRİVERDİ

MÜNTECEBÜDDÎN EL-HEMEDÂNÎ'NİN EL-KİTÂBÜ'L-FERÎD FÎ
İ'RÂBİ'L-KUR'ÂNİ'L-MECÎD ADLI TEFSÎRİNİN KİRÂAT
YÖNÜNDEN TAHLİLİ

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

ERZURUM 2025

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "MÜNTECEBÜDDİN EL-HEMEDÂNÎ'NİN EL-KİTÂBÜ'L-FERÎD FÎ İ'RÂBİ'L-KUR'ÂNİ'L-MECÎD ADLI TEFSİRİNİN KIRÂAT YÖNÜNDEN TAHLİLİ" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

20.01.2025

Abdullah TANRİVERDİ

Aslı Islak İmzalıdır

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ay aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE danışmanlığında, Abdullah TANRİVERDİ tarafından hazırlanan bu çalışma 20 / 01/ 2025 tarihinde savunulmuş ve Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE	İmza: . Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Hasan YILMAZ	İmza: . Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Abdulmecit OKCU	İmza: . Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Yusuf ÇELİK	İmza: . Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Numan ÇAKIR	İmza: . Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN
Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

OF28_V5_22.11.2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ	VIII
ÖNSÖZ.....	IX
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU	4
III. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE KAYNAKLARI.....	5
IV. EL-KİTÂBÜ'L-FERÎD HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

EL-HEMEDÂNÎ'NİN HAYATI, YAŞADIĞI DÖNEM, HOCALARI, TALABELERİ VE ESERLERİ

1.1. DOĞUMU	10
1.2. KÜNYESİ VE NİSBESİ	10
1.3. HAYATI.....	11
1.4. YAŞADIĞI ŞEHİR	12
1.5. YAŞADIĞI DÖNEM	14
1.6. TAHSİLİ	19
1.7. HOCALARI.....	20
1.7.1. Ebû Cûd el-Lahmî (ö. 605/128)	20
1.7.2. Ebû Yümn el-Kindî (ö. 612/1216)	21
1.7.3. Alemüddîn es-Sehâvî (ö. 643/1245).....	22
1.8. TALEBELERİ.....	23
1.8.1. es-Sâin ed-Darîr (ö. 684/1285).....	24
1.8.2. Nâsirüddîn el-Makdisî (ö. 690/1291)	24
1.8.3. Nizâmeddin et-Tebrîzî (ö. 706/1307).....	24
1.9. ESERLERİ	25
1.9.1. Şerhü'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî.....	26
1.9.2. ed-Dürretü'l-Ferîde fî Şerhi'l-Kasîde.....	27
1.9.3. el-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd.....	28

1.9.3.1. Sarf Yönü.....	29
1.9.3.2. Nahiv Yönü.....	33
1.9.3.3. Lügat Yönü	37
1.9.3.4. Kırâat Yönü	40
1.10. EL-KİTÂBÜ'L-FERÎD'İN KİRÂAT İLE İLGİLİ KAYNAKLARI.....	41
1.10.1. İbn Abbas (ö. 68/687).....	42
1.10.2. Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771).....	44
1.10.3. el-Kitâb	45
1.10.4. Ahfeş'in Me'âni'l-Kur'ân'ı	46
1.10.5. Ebû Hâtım es-Sicistânî (ö. 255/869)	47
1.10.6. Ferrâ'nın Me'âni'l-Kur'ân'ı	48
1.10.7. el-Kâmil.....	49
1.10.8. Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu.....	50
1.10.9. İbn Mücâhid (ö. 324/936).....	52
1.10.10. Me'âni'l-Kur'ânî'l-Kerîm	53
1.10.11. İbn Hâleveyh (ö. 370/980).....	53
1.10.12. el-Muhteseb	54
1.10.13. el-Keşşâf.....	55
1.10.14. ed-Dürretü'l-Ferîde fî Şerhi'l-Kasîde.....	56
1.11. KİRÂAT İLMİ İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER	58
1.12. KİRÂAT ÇEŞİTLERİ.....	66
1.12.1. Sahih Kırâatler.....	66
1.12.1.1. Mütevâtir Kırâat.....	67
1.12.1.1. Meşhur Kırâat	70
1.12.2. Zayıf Kırâatler	71
1.12.2.1. Âhâd Kırâat.....	71
1.12.2.2. Şâz Kırâat.....	72
1.12.2.3. Müdrec Kırâat.....	76
1.12.2.4. Mevzû Kırâat	77

İKİNCİ BÖLÜM

MÜNTECEBÜDDİN EL-HEMEDÂNÎ'NİN İHTİCÂC ANLAYIŞI, TERCİHİ VE
KİRÂATLERİN ÂYETLERİN MÂNASINA ETKİSİ

2.1. İHTİCÂC	79
2.2. MÜNTECEBÜDDİN EL-HEMEDÂNÎ'NİN İHTİCÂC ANLAYIŞI	81
2.2.1. Naklî Huccetler	81
2.2.2. Semâî Huccetler	83
2.3. MÜNTECEBÜDDİN EL-HEMEDÂNÎ'NİN KİRÂAT TERCİHİ	86
2.4. KİRÂATLERİN ÂYETLERİN MÂNASINA ETKİSİ	91
2.4.1. Mânâyı İzâh Eden, Genişleten ve Kapalılığı Gideren Kırâatler	91
2.4.1.1. Âyetlerin Mânasını İzâh Eden Kırâatler	91
2.4.1.2. Âyetlerin Mânasını Genişleten Kırâatler	97
2.4.1.3. Âyetlerin Mânasındaki Kapalılığı Gideren Kırâatler	103
2.4.2. Umûmî, Mutlak ve Mücmel Lafızlarla Alakalı Kırâatler	110
2.4.2.1. Umûmî Lafızları Tahsis Eden Kırâatler	110
2.4.2.2. Mutlak Lafızları Takyid Eden Kırâatler	115
2.4.2.3. Mücmel Lafızları Açıklayan Kırâatler	118
2.4.3. Merfû, Mansub ve Meczum Olarak Okunan Fiillerin Anlama Etkisi	124
2.4.3.1. Meczum ve Merfû Olarak Okunan Fiil	125
2.4.3.2. Meczum ve Mansub Olarak Okunan Fiil	126
2.4.3.3. Merfû ve Mansub Olarak Okunan Fiil	127
2.4.3.4. Mansub, Meczum ve Merfû Olarak Okunan Fiil	128
2.4.4. Haber ve İnşâ Olarak Gelen Kırâat Vecihlerinin Anlama Etkisi	129
2.4.5. İ'râbın Değişmesiyle Kırâatlerin Âyetlerin Anlamına Etkisi	135
2.4.6. Fiillerin Sülâsî ve Mezîd Olarak Okunması ve Anlama Yansıması	141
2.4.7. İsimlerin Sülâsî ve Mezîd Olarak Okunması ve Anlama Yansıması	145
2.4.8. Lehçeye Dayalı kırâatlerin Âyetlerin Anlamına Etkisi	148

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜNTECEBÜDDİN EL-HEMEDÂNÎ'YE GÖRE KİRÂATTE USÛLÎ /
FONETİK FARKLILIKLAR

3.1. KİRÂAT İLMİNDE KİRÂAT VECİHLERİNİN KISIMLARI	151
--	------------

3.1.1. Kırâat İlminde Ferşî Farklılıklar (İhtilaflar)	153
3.1.2. Kırâat İlminde Usûlî / Fonetik Farklılıklar	153
3.2. LEHÇEYE DAYALI KIRÂAT VECİHLERİ	154
3.2.1. İbdâl	154
3.2.2. Hemze ile İlgili Farklı Kırâatler	161
3.2.3. Harekenin Sâkin Kılınması ile İlgili Vecihler	165
3.2.4. İdgâm	169
3.2.4.1. İdgâm-ı Mütêmâsileyne	171
3.2.4.2. İdgâm-ı Mütécâniseyn	173
3.2.4.3. İdgâm-ı Mütékâribeyn	175
3.2.5. İtbâ'	182
3.2.5.1. İtbâ'ın Lügat Anlamı	182
3.2.5.2. İtbâ'ın İstilahî Anlamı	182
3.2.5.3. İtbâ'ın Sebebi ve Araplar'ın Kullanımı	183
3.2.5.4. Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin İtbâ' Konusunu Ele Alması	183
3.2.6. İmâle	189
3.2.6.1. İmâlenin Lügat Anlamı	189
3.2.6.2. İmâlenin İstilahî Anlamı	189
3.2.6.3. Arap Lügatında İmâlenin Kullanımı	190
3.2.6.4. Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin İmâleyi Ele Alması	190
3.2.7. İşbâ'	195
3.2.7.1. Lügat Anlamı	195
3.2.7.2. İstilahî Anlamı	195
3.2.7.3. Âlimlerin İşbâ'a Yaklaşımı	195
3.2.7.4. Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin İşbâ'a Dâir Ele Aldığı Vecihler	196
3.2.7.5. Fethanın İşbâ'ı	196
3.2.7.6. Kesranın İşbâ'ı	197
3.2.7.7. Dammenin İşbâ'ı	198
3.2.8. Muzâraat Harflerinin Kesra ile Okunması	199
3.2.8.1. Muzâraat Harflerinin Tanımı	199
3.2.8.2. Muzâraat Harflerinin Kesra ile Okunduğu Vecihler	200
3.3. SARFA DAYALI KIRÂAT VECİHLERİ	202

3.3.1. İştikâk	202
3.3.2. İştikâk ile İlgili Vecihler.....	204
3.4. NAHVE DAYALI KIRÂAT VECİHLERİ.....	207
3.4.1. Te’kîd	207
3.4.2. Müfred Münâdâ	207
3.5. EDATLARLA İLGİLİ KIRÂAT VECİHLERİ.....	208
3.5.1. Edatın İdgâmı	208
3.5.2. Şartın Cevabı Olarak Gelen Fâ-i Râbta.....	208
SONUÇ.....	209
KAYNAKÇA	213
ÖZGEÇMİŞ.....	231

ÖZET

DOKTORA TEZİ

MÜNTECEBÜDDÎN EL-HEMEDÂNÎ'NİN EL-KÎTÂBÜ'L-FERÎD FÎ Î'RÂBÎ'L-KUR'ÂNÎ'L-MECÎD ADLI TEFSÎRİNİN KIRÂAT YÖNÜNDEN TAHLİLİ**Abdullah TANRIVERDİ****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE****2025, 231 Sayfa****Jüri: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE****Prof. Dr. Hasan YILMAZ****Prof. Dr. Abdulmecit OKCU****Doç. Dr. Yusuf ÇELİK****Doç. Dr. Numan ÇAKIR**

6./12. yüzyılın son çeyreğinde doğup 643/1245 yılında vefat eden Müntecebüddîn el-Hemedânî, kendi asrının önde gelen müfessirlerinden biridir. Kahire'de Salâhiye, Dımaşk'ta Zencîliyye medresesinde uzun yıllar tadrîsat faaliyetlerinde bulunmuş, tadrîsat faaliyetleri yürüttüğü medreselerde Kur'ân'ı dilbilimsel olarak ele aldığı çalışmalarının yanında kırâatle de ilgilenmiş, tefsîr ve kırâat alanında temayüz etmiştir. Müellif, eserinde ele aldığı kırâatleri ferşî ve usûlî/fonetik açıdan değerlendirip bu kırâatlerin Arap dili ve tefsîrle ilişkisini açıklayarak îzâhlarda bulunmuştur. Eserinde çoğunlukla mütevâtir ve şâz kırâatleri ele alan müellif, kırâatleri değerlendirirken hangi kırâatin daha isabetli olduğu ya da hangisinin daha zayıf olduğu hakkında yorum yaparak kendisi de bir tercihte bulunmaktan geri kalmamıştır. Ele aldığı kırâatlerle ilgili kendisinden önceki âlimlerin görüşlerini yansıtarak hem kırâatin mânasıyla ilgili bir temel oluşturmuş hem de kırâatin hangi râviden rivâyet edildiğini belirterek bir hüccet oluşturma yoluna gitmiştir. Kendisine has bir metot uygulayan el-Hemedânî, daha önce yazılan bu tür tefsîrlerin bazılarının uzun bazılarının ise çok kısa olduğunu belirterek kendisinin orta bir yol tutarak daha kullanışlı ve istifâde edilmesi daha kolay orta büyüklükte bir eser telif ettiğini beyân etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsîr, Kırâat, Müntecebüddîn el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd fî Î'râbî'l-Kur'âni'l-Mecîd*, İhticâc

ABSTRACT

Ph. D. DISSERTATION

AN ANALYSIS OF MUNTAJAB AL-DİN AL-HAMADANİ 'S TAFSİR 'EL-KİTÂBÜ'L-FERÎD FÎ İ'RÂBİ'L-KUR'ÂNİ'L-MECÎD' FROM THE PERSPECTIVE OF QİRA'AT

Abdullah TANRİVERDİ

Advisor: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

2025, 231 Pages

Jury: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE
 Prof. Dr. Hasan YILMAZ
 Prof. Dr. Abdulmecit OKCU
 Assoc. Prof. Dr. Yusuf ÇELİK
 Assoc. Prof. Dr. Numan ÇAKIR

Muntajab al-Din al-Hamadani, who was born in the last quarter of the 6th century AH (12th century CE) and passed away in 643 AH (1245 CE), was one of the prominent exegetes of his time. He spent many years teaching at the Salahyya Madrasa in Cairo and the Zanjiliyya Madrasa in Damascus. In these institutions, he engaged in scholarly activities, focusing on linguistic analysis of the Qur'an and also delving into the field of qira'at (Qur'anic recitation). He distinguished himself in the fields of tafsir (exegesis) and qira'at. In his works, he evaluated the qira'at from both a detailed (farshī) and foundational/phonetic (usūlī) perspective, explaining the relationship between these recitations and the Arabic language as well as their relevance to tafsir. He often addressed both mutawatir (widely transmitted) and shadhdh (irregular) qira'at, and while evaluating them, he did not hesitate to comment on which recitation was more accurate or which was weaker, making his own preferences clear. By reflecting the views of earlier scholars on the qira'at he discussed, he not only established a foundation for understanding the meaning of the recitations but also provided evidence by specifying from which narrators they were transmitted. Applying his own unique methodology, al-Hamadani noted that some of the earlier tafsir works were overly lengthy while others were too brief. He aimed for a middle path, composing a work of moderate size that was more practical and easier to benefit from.

Keywords: Quranic Exegesis, Quranic Recitation, Muntajab al-Din al-Hamadani, *el-Kitâbü'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Providing Evidence

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

a.s.	: Aleyh'i-Selam
b.	: bin, (Oğlu)
b.y.	: Basım Yeri Yok
bk.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celaluh
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Hız.	: Hazreti
İbn	: Oğlu
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallahu anı
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi vesellem
şrh.	: Şerh Eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkık Eden
ts.	: Tarihsiz
tsh.	: Tashih Eden
vb.	: ve benzerleri
vs.	: ve sâire
y.y.	: Yayıncı Yok

ÖNSÖZ

Yüce Allah'ın kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm, mu'cîz ve vecîz bir kelâmdır. İnsanlığı karanlıktan aydınlığa ulaştıracak bu mu'cîz ve vecîz kelâm, yaklaşık yirmi üç sene süreyle Yüce Allah'ın peygamberi olan Hz. Muhammed'e indirilmiş bir kitaptır. Hz. Cibrîl'in Kur'ân-ı Kerîm'i yedi harf üzerine Peygamber'e indirmesinin bir gereği olarak Peygamber de sahâbeye Kur'ân-ı Kerîm'i okurken farklı vecihlerle okumuş ve bu vecihler sahâbe tarafından da aynen okunmuştur. Hicrî ilk asırlardan itibaren bu vecihlerle ilgili dilbilimsel tefsîrler yazılmış, vecihlerin değişmesiyle i'râbın da değişmesi sonucunda yeni anlamlar meydana gelmiştir. Bu çerçevede 2./8. ve 3./9. yüzyıldan itibaren kırâat ilmiyle ilgili yazılan dilbilimsel tefsîrler günümüze kadar sürmüştür. Her asırda İslâm âlimleri bu ilimle meşgul olmuş ve Kur'ân'ın muhtemel mânalarını açığa çıkarma gayretinde bulunmuşlardır.

Bu tezde Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin telif ettiği *el-Kitâbü'l-Ferîd* adlı dilbilimsel tefsirinde bulunan kırâat vecihleri ele alınmıştır. Eserinde mütevâtir ve şâz kırâatlere yer veren müellif, ferşî ve usûlî/fonetik farklılıklardan kaynaklanan okuyuşlara değinerek kırâatler üzerinde detaylı inceleme yapmıştır. Eserinde farklı vecihleri ele alarak bu vecihleri sarf ve nahiv açısından değerlendirmiş, kırâat konusuna geniş yer ayırmıştır. İslâmî ilimlerde derin bir vukûfiyete sahip olan müellif; tefsîr, kırâat, belâgat, sarf ve nahiv alanlarında mütehassıs bir âlimdir. Telif ettiği eserin ismiyle Sâhibü'l-Ferîd olarak anılan müellif, kendi döneminin seçkin âlimlerinden biri olup Mısır ve Şam'da tedrîsat faaliyetlerini yürütmüş, bulunduğu medreselerde şeyhü'l-kurrâ olarak müderrislik yapmıştır. Güçlü bir muhâkemeye sahip olan müellif; âlimlerle ilmî münâzaralarda bulunmuş, ders halkaları oluşturarak birçok âlim yetiştirmiş, telif ettiği bu eserle İslâm ilim mîrâsına seçkin bir eser bırakarak tefsîr ve kırâat ilmine büyük bir katkı sağlamıştır.

Yaklaşık olarak üç senede tamamladığım bu tezimin hazırlanmasında bana öncülük eden kıymetli danışmanım Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE hocama, tez savunma jüri üyeleri Prof. Dr. Hasan YILMAZ, Prof. Dr. Abdulmecit OKCU, Doç. Dr. Yusuf ÇELİK ve Doç. Dr. Numan ÇAKIR hocalarıma tezimin içeriğiyle ilgili katkılarından dolayı şükranlarımı sunarım.

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah tarafından yaklaşık on dört asır önce Hz. Muhammed'e Cibrîl vasıtasıyla indirilmiş ilahî bir kitap olup İslâm dininin kutsal kitabıdır. İstilahî olarak birçok tarifi yapılmış olan Kur'ân-ı Kerîm'in yaygın olarak yapılan tarifi şu şekildedir: “*Kur'ân, Allah tarafından Cebrâil vasıtasıyla mahiyeti bilinmeyen bir şekilde son peygamber Hz. Muhammed'e indirilen, mushaflarda yazılan, tevâtürle nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen, Fâtiha sûresiyle başlayıp Nâs sûresiyle biten, başkalarının benzerini getirmekten âciz kaldığı Arapça muciz bir kelâmdır.*”¹

Tanımdan da anlaşılacağı üzere Kur'ân-ı Kerîm'in muciz oluşu, İslâm dininin kutsal kitabı oluşu sebebiyle asırlar boyu Kur'ân üzerine çalışmalar yapılmış, Yüce Allah'ın muradının anlaşılması için çaba sarf edilmiştir. Kur'ân ilimleri açısından değerlendirdiğimizde Kur'ân'ın anlaşılması için bazı ilimlerin de bilinmesi gerekmektedir. Bu konuda müstakil *Ulûmü'l-Kur'ân* adında eserler telif edilmiş ve Yüce Allah'ın muradının ancak bu ilimleri öğrenmekle anlaşılacağı vurgulanmıştır. Bu konuda yazılan eserler arasında Zerkeşî (ö. 794/1392) *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Süyûtî (ö. 911/1505) *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* ve Zürkânî (ö. 1122/1710) *Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* gibi meşhur eserlerin yanı sıra onlarca eser telif edilmiştir.

Diğer ilahî kitapların aksine Kur'ân-ı Kerîm'in tahrife ve tebdile uğramamış olmasının, muhafaza edilmiş olmasının önemli sebepleri vardır. Şübhesiz bu sebeplerden biri Kur'ân'ın Resûlullah zamanında yazıya geçirilmesidir. Kur'ân'ın yazılması bizzat Resûlullah'ın emri ve nezaretinde olmuştur.² Vahiy nâzil oldukça Resûlullah tarafından vahiy kâtiplerine yazdırılır ve bu âyetlerin bir nüshası Hâne-i Saâdet'te muhafaza edilirdi. Aynı zamanda bir nüshası da vahiy kâtiplerinde bulunurdu.

¹ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, thk. Ebû Hafs Sâmî b. el-Arabî el-Eserî (1. Baskı), Dârü'l-Fadîle, Riyad 2000, I, 169-170; Muhammed ez-Zefzâf, *et-Ta'rifü bi'l-Kur'ân'i ve'l-Hadis* (1. Baskı), Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut ts., 4-6; Subhî Sâlih, *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* (10. Baskı), Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut 1977, 21; Muhammed Ali Sâbûnî, *et-Tibyan fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* (1. Baskı), Mektebetü'l-Büşra, Karaçi 2010, 8; Abdülhamit Birişik, “Kur'ân”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2002, XXVI, 383.

² Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Yûsuf Abdürrahmân el-Mer'âşî (1. Baskı), Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1990, I, 330; Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi* (2. Baskı), Beyan, İstanbul 2010, 15.

Bir nüshasının Hâne-i Saâdet'te, bir nüshasının da vahiy kâtiplerinde oluşu Kur'ân'ın zaptında önemli bir yer teşkil ediyordu. Kur'ân-ı Kerîm bu yöntemle Resûlullah'ın zamanında yazılmış ve muhafaza edilmiştir.³

Araştırmamızın konusu olan kırâat vecihleri de Resûlullah döneminde tespit edilmiş ve sahâbe arasında farklı vecihlerle okunmuştur. Sahâbenin okumuş olduğu farklı vecihler konusunda birbirilerine muhalefet etmesi ve konuyu Resûlullah'a götürmesi kırâat vecihlerinin de Resûlullah döneminde yazıya geçirilip muhafaza edildiğinin kanıtı mahiyetindedir.⁴

Resûlullah'ın vefâtıyla beraber vahiy de kesilmişti. Dolayısıyla vahiy yazdırma işi artık olmayacaktı. Resûlullah vefât ettiğinde Kur'ân-ı Kerîm tek bir mushaf hâlinde değildi. Farklı yazı malzemeleri üzerine yazılıydı ve her bir sahâbede farklı nüshalar bulunuyordu. Hz. Ebû Bekir'in (ö. 13/634) halifeliği döneminde tarihi kaynaklarda sıkça bahsedilen Yemâme Savaşı'nda kurrâ hafızların şehit düşmesi sonucu Hz. Ebû Bekir tarafından Hz. Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665) başkanlığında bir komisyon kurulmuş ve Kur'ân-ı Kerîm derlenmiştir. Kendisine tevdi edilen bu görevi Hz. Zeyd son derece titizlikle yerine getirmiştir.⁵ Hz. Zeyd Kur'ân'ı toplama esnasında ne sadece yazılanla yetinmiş ne de hıfz edilenle yetinmiştir. O hem kitâbet şartını hem de hıfz şartını koyarak her iki yöntemle titizlikle Kur'ân'ı derlemiştir. Hz. Zeyd kendisine getirilen bir metni kabul etmek için Resûlullah'ın huzurunda yazıldığına şahitlik edecek iki kişiyi de şart koşturmuştur.⁶

Bazı kaynaklar iki şahitten maksadın hıfz ve kitâbet olduğunu söylese de bu görüş isabetli değildir. Zira Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer (ö. 23/644) ve Hz. Zeyd'e "*Mescidin kapısında oturun, size kim iki şahitle Allah'ın kitabından bir şey getirirse, onu yazın.*" deme sûretiyle söz konusu iki şahidin iki birey olduğunu vurgulamıştır. Bu şartlarda Hz. Zeyd Kur'ân'ı bir araya getirmiştir. Tarihi kaynaklarda Hz. Zeyd'e gelen Kur'ân

³ Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Merkezü Dirâsâtü'l-Kur'ân'î, Emânetü'l-'Amme, Suudi ts., II, 383; Ali Eroğlu, *Kur'ân Târîhi ve Kur'ân İlimleri* (1. Baskı), Eser Ofset ve Matbaacılık, Erzurum 2012, 71.

⁴ Muhammed Nâsîrüddin el-Elbânî, *Muhtasar Sahihü'l-İmâmü'l-Buhârî* (1. Baskı), Mektebetü'l-Me'ârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyad 2002, III, 335-336.

⁵ ez-Zerkeşî, I, 326-328; Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'limi* (1. Baskı), İşaret Yayınları, İstanbul 1990, 49-50.

⁶ es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 383; Muhammed Mustafa el-Âzami, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'ân Tarihi* (3. Baskı), İz Yayıncılık, İstanbul 1993, 118-119; Mehmet Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (3. Baskı), İsam Yayınları, İstanbul 2022, 87-89.

nüshaları her ne kadar farklı yazı malzemeleri üzerine yazılmış olsa da Hz. Zeyd, bunlardan deri üzerine yazılanları kabul etmiş, deri üzerinde yazılı olmayana da tekrar deri üzerine yazarak bu şekilde deriden oluşan bir mushaf oluşturmuştur. Kur'ân'ı derlemeyle ilgili çarpıcı bir görüş de Hz. Zeyd'in oluşturduğu metnin yedi harfi veya yedi vechi de içerdiği görüşüdür. Mushaf adı verilen bu metin Hz. Ebû Bekir'e teslim edilmiş, sonra Hz. Ömer'e ve daha sonra da kızı Hz. Hafsa'ya (ö. 45/665) teslim edilmiştir.⁷

Anlaşılabileceği üzere Hz. Zeyd'in oluşturduğu mushaf yedi vecihle okunabilecek mahiyette yazılmış bir metindi.⁸ Hz. Ömer ve Hz. Osman (ö. 35/656) döneminde fetihlerin çoğalmasıyla insanlar bölük bölük İslâm'a giriyordu. Farklı şehirlerin müslüman olmasıyla her bir şehir kurrâ sahâbeden birinden Kur'ân öğreniyordu. Böylece her bir belde farklı vecihle Kur'ân öğreniyordu.⁹ Yüce Allah'ın insanlara kolaylık olsun diye Kur'ân'ı yedi harf üzerine nâzil etmesi sonucu ashâb-ı kirâmın bazı harf ve kelimeleri farklı telaffuz etmesiyle kırâat vecihlerinde farklılık oluyordu.¹⁰ Bu farklılık İslâmiyeti yeni kabul etmiş topluluklarda şaşkınlığa neden oluyor ve kendi kırâatlerinin daha doğru olduğunu söyleme cihetine gitmelerine sebebiyet veriyordu.¹¹

Tarihi vesîkalarda Ermenistan ve Azerbaycan fetihlerinde müslümanlar arasında kırâat vecihlerinden dolayı meydana gelen ihtilaftan sonra Hz. Osman'ın bu duruma müdahale ettiği anlatılmaktadır.¹² Hz. Osman müslümanlar arasında cereyan eden bu ihtilaftan sonra Hz. Hafsa'ya haber göndererek İmam Mushaf'ı istemiş ve Hz. Zeyd b. Sâbit başkanlığında bir komisyon oluşturarak Kur'ân'ı Kureyş lehçesiyle yazmalarını emretmiştir. Zira Kur'ân'ın Kureyş lehçesiyle nâzil olduğunu onlara söylemiştir. Daha sonra Hz. Osman oluşturulan nüshanın dışındaki tüm nüshaların yakılmasını emretmiş ve asıl nüshayı Hz. Hafsa'ya iade etmiştir.¹³

⁷ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî (1. Baskı), Dârü'l-Kitâbü'l-Ezel, Beyrut 1995, I, 327-329; Muhsin Demirci, *Kur'ân Târîhi* (6. Baskı), Seçil Ofset Matbaacılık, İstanbul 2014, 114-123; Tetik, 50.

⁸ ez-Zürkânî, I, 327; Tetik, 50.

⁹ ez-Zerkeşî, I, 330; Subhî Sâlih, 78; Demirci, *Kur'ân Târîhi*, 125.

¹⁰ ez-Zürkânî, I, 327; Tetik, 73.

¹¹ Subhî Sâlih, 78-81; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlü ve kırâatı* (5. Baskı), İfav, İstanbul 2016, 185-186; Demirci, *Kur'ân Târîhi*, 126.

¹² ez-Zerkeşî, I, 330; Tetik, 52.

¹³ ez-Zerkeşî, I, 330; Osman Keskiöğlu, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri* (7. Baskı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2014, 96-97; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlü ve kırâatı*, 189-190; Demirci, *Kur'ân Târîhi*, 125-127.

Hız. Zeyd'in istinsah ettiği nüsha çoğaltılarak farklı beldelere gönderilmek sûretiyle müslüman beldelerin tümünde aynı lehçeyle Kur'an'ın okunması sağlanmıştır. Hız. Osman dömeninde gerçekleşen bu istinsah olayı kendi dönemine ithafen *Mesâhif-i Osmâniye* olarak adlandırılmıştır.¹⁴ Hız. Osman'ın yaptığı istinsah işini Hız. Ali (r.a.) (ö. 40/661) başta olmak üzere ashâb çok yerinde bir iş olarak görmüş, kendi mushaflarını Hız. Osman'ın mushafıyla tashih etmiş, bu mushafa uymayan kendi sahîfe ve mushaflarını yakmışlardır. Bu şekilde *Mesâhif-i Osmâniye* konusunda sahâbe arasında icmâ vuku bulmuştur.¹⁵

Bu tezimizin asıl konusu olan kırâat vecihlerinin iyi anlaşılması, sahâbenin farklı kırâat vecihleriyle Kur'an'ı tilâvet etmesi, Resûlullah'ın sahâbeye farklı vecihlerle Kur'an'ı okuması gibi meselelerin anlaşılması için kısa da olsa Kur'an tarihine değinmek gerektiği kanaatindeyiz. Kırâat vecihlerini ele alacağımız bu tezimizde konunun iyi anlaşılması için Kur'an tarihini bilmek, kırâat vecihlerinin Arap dili açısından ne şekilde gerçekleştiğini anlamak için de belâgat, sarf ve nahiv konularını iyi bilmek gerekmektedir. Çünkü kırâat vecihleri kelimedede veya harfte bazı değışiklikler yapılarak meydana gelmektedir. Bu tezimizde bu konuyu detaylı bir şekilde ele alıp açıklayacağız.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU

Araştırmamızın amacı Kur'an-ı Kerîm'in farklı kırâat vecihleri belirlemek ve mânaya delâletini ortaya çıkarmaktır. İslâm âlimleri Kur'an-ı Kerîm'i aslına uygun bir şekilde sonraki nesillere aktarmak için tarih boyunca birçok çalışma yapmışlardır. Araştırmamızın konusu olan Müntecebüddîn el-Hemedânî de (ö. 643/1245) Kur'an-ı Kerîm'in i'râbıyla ilgili bir eser telif etmiş, eserinde ağırlıklı olarak belâgat ve kırâat vecihleri üzerinde durmuştur. Bizim amacımız müellifin eserinde ele aldığı kırâat vecihlerini incelemek, müellifin kırâat vecihlerine yaklaşımı ve kırâat vecihleri hakkındaki görüşlerini ortaya çıkarmaktır. Öncelikle müellifin matbû olarak elimizde mevcut bulunan altı ciltlik eserini baştan sona okuyup eserde müellifin ele aldığı kırâat vecihlerini tasnifli bir şekilde ortaya çıkarmayı amaç ediniyoruz.

¹⁴ ez-Zürkânî, I, 327; Demirci, *Kur'an Târîhi*, 129.

¹⁵ ez-Zerkeşî, I, 330; Subhî Sâlih, 82; Abdürrahmân Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerîm Târîhi* (2. Baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, 83-88; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîm'in nüzülü ve kırâatı*, 194-195; Keskiöđü, 100-102.

Kırâat konusunun başlıca iki konusu vardır. Biri ferşü'l-huruf, diğeri de usûlî / fonetik farklılıklardır. Ferşü'l-huruf, kırâatlerin mânâ üzerindeki etkisini ifâde etmektedir. Usûlî / fonetik farklılıklar ise kırâatlerin mânâ üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını ifâde etmektedir. Biz bu tezimizde müellifin eserinde ele aldığı kırâat vecihlerini gerek ferşü'l-huruf, gerekse usûlî / fonetik farklılıklar açısından tasnifli bir şekilde ele alıp inceleyeceğiz. Kırâatlerin ferşî farklılıklarını; mânâyı açıklayan kırâatler, daraltan kırâatler, genişleten kırâatler, tahsis eden kırâatler, takyid eden kırâatler, mücmel lafızlar, lehçeyle ilgili vecihler vb. başlıklar altında ele alıp detaylı bir şekilde inceleyeceğiz. Müellifin eserinde ele aldığı vecihlerin delilini (ihticâc) semâî olarak mı nakli olarak mı getirdiğini belirleyip, şâyet kırâat tercihi varsa bunun sebebini ortaya çıkaracağız.

Usûlî / fonetik farklılıklar açısından da inceleyeceğimiz eserde, ele alınan lehçe ve lügat farklılıkları üzerinde detaylı bir şekilde durup; teshîl, tahkîk, ibdâl, hazf ve idgâm gibi konular üzerinde detaylı bir inceleme yaparak eserde ne şekilde ele alındığını açığa çıkaracağız. Ayrıca itbâ', imâle ve işbâ' konularını da ele alarak bunların tanımı, âlimlerin isti'mali ve müellifin eserinde bu konularda ele aldığı lügat ve lehçeleri inceleyeceğiz. Eserde ayrıca sarf ve nahiv ile ilgili vecihlere de yer vereceğimiz çalışmada öncelikle edatlarla ilgili kırâat vecihleri, istikâk ile ilgili vecihler, temyiz, hâl, zarf, bedel, fâil, haber, atıf ve sıfat gibi nahiv konularının tümünü örneklerle ele alacağız. Tezimizde yer alan kaynakların yazılışları, şahıs isimleri ve ölüm tarihleri tabakat kitaplarındaki ve TDV İslâm Ansiklopedisi'ndeki yazılışları karşılaştırılıp TDV İslâm Ansiklopedisi'ni esas alarak yazacağız. Tezimizin yöntemi, diğer tezlerden farklı olarak kırâat açısından konuyu ele alışımız daha sistematik ve tafsîlâtlı bir şekilde olacaktır. Gerek lügat ve lehçe, gerek sarf ve nahiv açısından ele alınan kırâat vecihleri açısından oldukça zengin bir çalışma olacağı kanaatindeyiz.

III. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE KAYNAKLARI

Tefsîr ilmiyle uğraşan İslâm ulemâsı kırâat vecihlerinin tefsîr ilminde ne derece önemli olduğunu elbette bilmektedirler. Kırâat vecihleriyle tefsîr ilminin âdeta iç içe geçmiş tek vücut olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek. Zira hicrî ilk asırlarda yazılan tefsîrlere baktığımızda çoğunlukla kırâat vecihleriyle ilgili, kırâatlerin mânâyı etkisi şeklinde olduğunu görmekteyiz. Buna örnek olarak Ferrâ'nın (ö. 207/822)

Me'âni'l-Kur'ân, Ahfeş'in (ö. 215/830) *Me'âni'l-Kur'ân* ve Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Me'âni'l-Kur'ân* ve *Î'râbü'h* adlı eserlerini zikredebiliriz.

Müntecbüddîn el-Hemedânî'nin *el-Kitâbü'l-Ferîd* adlı *Î'râbü'l-Kur'ân* çalışması İslâm âleminde bu alanda yapılan çalışmalar arasında önemli bir yer edinmektedir. Eserle ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda Türkiye'de sadece belâgatla ilgili bir doktora çalışması yapılmıştır. Arap dünyasında ise eserle ilgili çalışmalar yapılsa da kırâat açısından tam bir çalışma yapılmadığını görmekteyiz. Müellifin eserinin, ilmî kişiliğinin ve İslâm ulemâsı arasındaki konumunun anlaşılması için tahsil hayatının incelenmesi elbette önemlidir. Bu sayede kırâat düşüncesi ve ilmî kişiliğinin anlaşılması sağlanacaktır.

Tezimizin birinci bölümünde Müntecbüddîn el-Hemedânî'nin doğduğu beldeyi, ilmî hayatını, hocalarını, talebelerini ve eserlerini inceleyeceğiz. Daha sonra Müntecbüddîn el-Hemedânî'nin kırâat kaynaklarını ve kırâat ilmiyle ilgili genel bilgileri detaylı bir şekilde ele alacağız.

Tezimizin ikinci bölümünde ise Müntecbüddîn el-Hemedânî'nin eserinde ihticâc, kırâat tercihi ve kırâatlerin âyetlerin anlamına etkisi başlığı altındaki konuları ele alacağız. Bu başlıkta Müntecbüddîn el-Hemedânî'nin kırâat vecihlerini tefsîrinde ele alışını ve kırâat anlayışını inceleyeceğiz. Kırâat âlimlerinin kırâat vecihlerini ne şekilde incelediğini, Müntecbüddîn el-Hemedânî'in bu görüşlerden ne şekilde etkilendiğini ve hangi görüşü tercih ettiğini detaylı olarak inceleyeceğiz.

Tezimizin üçüncü bölümünde ise Müntecbüddîn el-Hemedânî'nin eserinde kırâatte usûlî / fonetik farklılıklar konusunu ele alacağız. Bu başlık adı altında lehçe ve lügat açısından farklı konuları ele alıp detaylı bir şekilde inceleyerek tezimizi bu konuda zenginleştireceğiz. Mânaya herhangi bir etkisinin olmadığı usûlî farklılıkları bu başlık altında tasnifli bir şekilde inceleyeceğiz.

Kaynakları tercih ederken özellikle İslâm dünyasında kabul görmüş aslî kaynaklara müracaat etmeye gayret göstereceğiz. Bu kaynaklardan bazılarını şu şekilde zikredebiliriz: Sîbeveyhi (ö. 180/796) *el-Kitâb*, Müberred (ö. 286/900) *el-Muktedab*, Nehhâs (ö. 338/950) *Î'râbü'l-Kur'ân*, İbn Cinnî (ö. 392/1002) *Sırru Sinâ'ati'l-Î'râb*, Dâni (ö. 444/1053) *et-Teyşîr fî'l-Kırâ'âti's-Seb'*, İbn Esîr (ö. 630/1233) *el-Kâmil fî't-*

Târîh, Kurtubî (ö. 671/1273) *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, İbn Akîl (ö. 769/1367) *el-Müsâ'id 'Alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, İbn Cezerî (ö. 833/1429) *en-Neşr fî'l-Kırâ'âtî'l-'Aşr'*

IV. EL-KİTÂBÜ'L-FERÎD HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Müntecibüddîn el-Hemedânî'nin telif ettiği bu eser birçok âlimin ilgisini çekmiş ve hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Özellikle Arap ülkelerinde eser yoğun ilgi görmüş, hakkında doktora tezleri, makale ve eserin tahkîk çalışmaları yapılmıştır. Eser hakkında yapılan çalışmalar arasında Abdullah Osman Abdurrahman Sultan'ın hazırladığı *Cühûdü'l-Müntecib el-Hemedânî el-Luğaviyye*,¹⁶ ve Vedat Recep Muhammed Hasan'ın çalışması olan *Ârâu Sîbeveyhi en-Nahviyye ve's-Sarfiyye fî'l-Kitâbi'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'ânî'l-Mecîd li'l-Müntecib el-Hemedânî*¹⁷ adındaki doktora tezleri ile Bâsime Halef Mes'ûd'un çalışması olan *et-Tevcihü'n-Nehviyyu li'l-Kırâati'l-Kur'âniyye fî'l-Kitâbi'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'ânî'l-Mecîd li'l-Müntecib el-Hemedânî*¹⁸ adlı yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Eser hakkında yapılan çalışmalardan biri de 'İmad Mûcîd Ali'nin kaleme aldığı *Menhecü'l-Müntecib el-Hemedânî fî Kitâbihi el-Kitâbü'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'ânî'l-Mecîd* adlı makaledir.¹⁹

Arap dünyasında eserle ilgili yapılan doktora ve yüksek lisanas çalışmalarına baktığımızda kırâat vecihlerinin ferşî ve usûlî / fonetik farklılıklar arasında herhangi bir ayırımın yapılmadığını, kırâatlerin genellikle sarf ve nahiv açısından ele alınıp dağınık bir şekilde işlendiğini görmekteyiz. Biz bu tezimizde kırâatlerin ele alınışını ferşü'l-huruf ve usûlî / fonetik farklılıklar olmak üzere iki ana başlık altında ele alıp her bir başlığı tasnifli bir şekilde ele alacağız. Tezimiz bu bakımdan Arap dünyasında yazılan tezlerden farklılık arz etmektedir. Bu bakımdan İslâm dünyasında önemli bir yer edinen, kırâat açısında temayüz eden bir âlimin eserindeki kırâat vecihlerini çalışmanın ilim dünyasına önemli bir katkı sunacağı düşüncesindeyiz.

¹⁶ Abdullah Osmân Abdürrahmân Sultan, *Cühûdü'l-Müntecib el-Hemedânî el-Luğaviyye*, (Doktora Tezi), Câmi'atü Ümmü'l-Kura, Külliyyetü'l-Lügâtî'l-Arabiyye Kısmü'l-Dirâsâtî'l-Ulya, Suudi 1999-2000, 1.

¹⁷ Vedat Recep Muhammed Hasan, *Ârâu Sîbeveyhi en-Nahviyye ve's-Sarfiyye fî'l-Kitâbi'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'ânî'l-Mecîd li'l-Müntecib el-Hemedânî*, (Doktora Tezi), Câmi'atü'l-Ezher, Külliyyetü'l-Dirâsâtü'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye li'l-Benâti Dirâsâtî'l-Ulya Kısmü'l-Luğaviyye, Kahire 2016, 1.

¹⁸ Bâsime Halef Mes'ûd, *et-Tevcihü'n-Nehviyyu li'l-Kırâati'l-Kur'âniyye fî'l-Kitâbi'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'ânî'l-Mecîd li'l-Müntecib el-Hemedânî*, (Yüksek Lisans Tezi), Câmi'atü Diyâli, Külliyyetü't-Terbiyye li'l-Ulûmi'l-İnsaniyye Kısmü'l-Luğâtî'l-Arabiyye, 2012, 1.

¹⁹ İmâd Mûcîd Ali, "*Menhecü'l-Müntecib el-Hemedânî fî Kitâbihi el-Kitâbü'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'ânî'l-Mecîd*", Mecelle Câmia Tikrit li'l-Ulûmi'l-İnsaniyye, 20 (10), 2013, 125-175.

el-Kitâbü'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd adlı eserin yapılan doktora ve yüksek lisans tezlerinin incelenmesi, birçok ilimde yetkin olan Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin eserinin daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Eserle ilgili yapmış olduğumuz araştırmada hakkında iki ayrı tahkîk çalışması yapıldığı anlaşılmaktadır. Birincisi Fehmî Hasan en-Nimr - Fuâd Ali Muhaymer'in tahkîk çalışması, ikincisi de Muhammed Nizâmeddin el-Füteyyih'in tahkîk çalışmasıdır.

Türkiye'de Müntecebüddîn el-Hemedânî ile ilgili bilgiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde Ahmet Özel tarafından yazılan maddeyle ulaşmaktayız. Bu maddede ilmî kişiliği, eserleri, hocaları, öğrencileri ve tedrîsat faaliyetlerini yürüttüğü medreselerle ilgili genel mâlûmat verilmiştir. Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin eseri olan *el-Kitâbü'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd* ile ilgili Türkiye'de sadece bir doktora çalışmasına rastlamaktayız. Eserin lügat ve sarf yönünü ele alan bu çalışma Mahsum Taş tarafından *Müntecbuddîn el-Hemedânî ve el-Kitâbü'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd Adlı Eserinde Lügat ve Sarf* adıyla yapılmıştır.²⁰

Türkiye'de Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin *el-Kitâbü'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd* adlı eserle ilgili bir doktora çalışması dışında makale vb. herhangi bir çalışma yapılmadığını görmekteyiz. Buna karşın Arap ülkelerinde ise hakkında birçok tez ve makale çalışması yapılmıştır.

İslâm âleminde *İ'râbü'l-Kur'ân* çalışmalarına ehemmiyet verilmiş ve onlarca çalışma yapılmıştır. *İ'râbü'l-Kur'ân* ile ilgili çalışma yapan âlimlerden biri de Müntecebüddîn el-Hemedânî'dir. Müellifin i'râb ile ilgili yazdığı *el-Kitâbü'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd* adlı eseri de bu alanda yazılan eserler arasında yerini almıştır. Eser, *İ'râbü'l-Kur'ân* olarak yazılan ve bize ulaşan kitaplar arasındaki en önemli eserlerden biridir. Müellif; eserinde lügat, nahiv, sarf ve kırâat çalışmalarını geniş bir şekilde ele almıştır.²¹

Birçok ilimde yetkin olan müellifin yazdığı *el-Kitâbü'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd* adlı eserin ismini müellif kendisi belirtmiştir.²² Adından da açık bir şekilde anlaşılacağı gibi eser Kur'ân'ın i'râbını yapan bir tefsîrdir. Dilbilimsel olarak

²⁰ Mahsum Taş, *Müntecbuddîn el-Hemedânî ve el-Kitâbü'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd Adlı Eserinde Lügat ve Sarf*, (Doktora Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2020, 1.

²¹ İmad Mûcid Ali, 127-128.

²² Müntecebüddîn Hüseyin b. Ebü'l-İz el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Muhammed Nizâmeddin el-Füteyyih (1. Baskı), Darü'z-Zaman, Medinetü'l-Münevvere 2006, I, 22.

hazırlanmış; nahiv, sarf, kırâat, lügat ve farklı Arap lehçelerine de yer vermesi yönüyle bu minvalde yazılmış eserlere nazaran okuyucuları tatmin edici ve zengin içerikli bir eserdir.²³

İ'râbü'l-Kur'ân olarak yazılan dilbilimsel tefsîrlerden bahseden ez-Zerkeşî, eserleri müellifleriyle beraber zikretmiş ve bu tefsîrler içerisinde en güzelleri arasında Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin kitabının da olduğunu belirterek eseri methetmiştir.²⁴ Eserin kendi döneminde gerek hacimsel gerek ihtiva ettiği konular açısından yazılan en kapsamlı eser olduğu açık bir şekilde zikredilmektedir. Eserde müellif; sarf, nahiv, lügat ve kırâat konularında müfessirlerin görüşlerinden, kırâat kitaplarından, hocalarından duyduklarından, müctehidlerin görüşlerinden yararlanarak âyetler ve kelimeler ile ilgili tahlillerde bulunmuş ve geniş îzâhlar yapmıştır.²⁵

Netice itibariyle Kur'ân'ın özelliklerinden biri de Allah'ın (c.c.) insanları Kur'ân'a vâris kılarak ondaki güzellikleri ve mâna zenginliğini ortaya çıkarmalarını emretmesidir. Bu anlamda İslâm âlemindeki müfekkirlere ve araştırmacılar Kur'ân'ın mânasını açığa çıkarmak için çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışma alanlarının en önemlilerinden biri Kur'ân'ın i'râbıyla ilgili çalışmalardır. Çünkü i'râb mânayı açığa çıkarır, amacı açıklar, belâgate işaret eder. Dolayısıyla Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması için öğrenilmesi gereken en önemli ilimlerden biri lügat ilmidir.

²³ İmad Mûcid Ali, 128.

²⁴ ez-Zerkeşî, I, 409-410.

²⁵ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 47.

BİRİNCİ BÖLÜM

EL-HEMEDÂNÎ'NİN HAYATI, YAŞADIĞI DÖNEM, HOCALARI, TALABELERİ VE ESERLERİ

1.1. DOĞUMU

Kırâat yönünü inceleyeceğimiz eserin müellifini tanımak için öncelikle müellifin doğumu, künyesi ve nisbesi, hayatı, tahsili, hocaları talebeleri, eserleri, yaşadığı şehir ve dönem hakkında gerekli bilgileri vererek ele alacağımız eserin daha iyi anlaşılmasını amaçlıyoruz. Tabakat kitaplarında yapmış olduğumuz araştırmada Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin nerede ve hangi yılda doğduğu ile ilgili net bir bilgiye rastlanmamakla birlikte²⁶ 598/1201 yılında Kahire'de öğrenim gördüğü, Ebû Cûd Gıyâs b. Fâris el-Lahmî'nin o tarihte kendisine ders verdiği bilgisine rastlamaktayız.²⁷ Bu bilgiye dayanarak müellifimizin doğumunun 575/1179 ve sonraki yıllar olduğunu söylemek mümkündür.²⁸

1.2. KÜNYESİ VE NİSBESİ

Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin birçok kaynak kitapta zikredildiği anlaşılmaktadır. Müntecebüddîn el-Hemedânî; bazı kaynaklarda sadece lakabı ve künyesiyle, bazılarında adı ve künyesiyle,²⁹ bazılarında ise adı, künyesi, lakabı ve nisbesi ile zikredilmektedir.³⁰ Tam adı Ebû Yûsuf Ya'kûb Müntecebüddîn Hüseyin b. Ebû'l-İz el-Hemedânî'dir.³¹ Buna göre adı Ya'kûb, künyesi Ebû Yûsuf, lakabı Münteceb, nisbesi ise el-Hemedânî'dir. Bazı kaynaklarda adının Ya'kûb değil Hüseyin

²⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (1. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985, XXIII, 219.

²⁷ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ* (1. Baskı), Mektebetü'l-Hancî, Mısır 1933, II, 310.

²⁸ Ahmet Özel, "Müntecebüddîn el-Hemedânî", DİA, TDV Yayınları, Ankara 2006, XXXII, 25-26; el-Hemedânî ile ilgili bilgi veren Ahmet Özel, müellifin 6./12. yüzyılın son çeyreğinde doğmuş olabileceğini belirtmektedir.

²⁹ Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (7. Baskı), Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut 1986, VIII, 95.

³⁰ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nühât*, thk. Muhammed Ebû Fadl İbrâhîm (2. Baskı), Dârü'l-Fikr, b.y., 1979, II, 300.

³¹ İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Mü'ellifîn Âsârü'l-Müsannifîn* (3. Baskı), Mektebetü'l-İslâmiyye, Tahran 1967, II, 472.

olduğu, babasının adı Ebû'l-İz, dedesinin adı ise Reşîd olarak zikredilmektedir.³² Ulaştığımız kaynaklarda adının zikredildiği tüm eserlerde lakabının el-Müntecbüddîn olarak, nisbesinin ise el-Hemedânî olarak zikredildiğini görmekteyiz.³³

1.3. HAYATI

Kaynak kitaplarımızda müellifin ailesiyle ilgili hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır. Kaynaklarda babasından veya yakın akrabalarından bahsedilmemesi babasının ve yakın akrabalarının zikredilmeye değer bir devlet kademesinde veya ilimle uğraşan kişiler olmadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca Müntecbüddîn el-Hemedânî'nin Mısır'a ailesiyle birlikte mi ya da yalnız mı gittiği de bilinmemektedir.

Müntecbüddîn el-Hemedânî'nin doğduğu ve yaşadığı dönemde İran bölgesinde büyük siyasî çekişmeler ve savaşlar yaşanmaktaydı. Özellikle Abbâsî ve Irak Selçukluları ile Hârizmşahlar devleti ve İran halkı arasında çekişmeler de yaşanmaktaydı. 590/1193 yılında Hârizmşahlar'ın İran üzerinde hâkimiyet kurması, Hârizmşahlar'ın Moğol kervanlarına el koyması ve gönderilen Moğol elçilerinin öldürülmesi sonucu Moğollar'ın bölgeyi istilaya başlaması ve benzeri olumsuz olaylar bölgede yaşamı iyice zorlaştırmıştı.³⁴

Hemedan bölgesinde yaşanan savaşlar ve siyasî olaylar neticesinde bölgede istikrarsız bir ortam oluşmuştu.³⁵ Hemedan'ın aksine, o dönemde Eyyûbîler'in hâkimiyeti altında bulunan Kahire ve Dimaşk bölgesinde ise ilmi bir ortam bulunmaktaydı. Eyyûbî devleti müderrislere ve talebelere burs bağlayıp Kahire'yi ve Dimaşk'ı ilmin câzibe merkezi hâline getirmişti.³⁶ Bu siyasî olayların ve savaşların yaşandığı dönemde Hemedan'da yaşadığı tahmin edilen Müntecbüddîn el-Hemedânî'nin Kahire ve Dimaşk'taki medreselerde tedrisat faaliyetleri yürüttüğü söylene de ne zaman Hemedan'dan Kahire'ye, oradan da Dimaşk'a gittiğiyle ilgili

³² Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifin*, el-Müessesetü'r-Risâle, Dimaşk 1957, I, 626.

³³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ'i'l-Kibâr 'ale't-Tabakâti ve'l-A'sâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (1. Baskı), İsam, İstanbul 1995, III, 1265-1266.

³⁴ Hâlid Ezâm, *Mevsüâtü Târihi'l-İslâmî Asrû'l-Abbâsî*, Dârü Esame, Umman 2009, 267; Faruk Sümer, "Tuğrul 2", DİA, TDV Yayınları, Ankara 2012, XLI, 342-344; Aydın Taneri, "Hârizmşahlar", DİA, TDV Yayınları, Ankara 1997, XVI, 229-230.

³⁵ Mahmûd Şâkir, *et-Târihü'l-İslâmî* (6. Baskı), Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 2000, VI, 298.

³⁶ Muhammed Zağlül Sellâm, *el-Edebü'fi'l-'Asri'l-Eyyûbî, Menşetü'l-Me'ârif*, İskenderiye 1990, 85.

kesin bir bilgiye rastlanmamaktadır.³⁷ Ancak kendisinin Kahire’de 598/1201 yılında öğrenim gördüğü belirtildiğine göre buradan da anlaşılacağı üzere erken yaşta Hemedan’dan Kahire’ye ilmî yolculuk yapmış ve orada ders almıştır.³⁸ Dimaşk’ta Zencîliyye medresesinde uzun yıllar şeyhü’l-kurrâ olarak tedrisat faaliyetlerini yürüten Müntecebüddîn el-Hemedânî, on üç Rebûlevvel 643/1245 tarihinde Dimaşk’ta vefât etmiştir.³⁹

1.4. YAŞADIĞI ŞEHİR

Doğduğu beldeyle ismi anılan Müntecebüddîn el-Hemedânî, Hemedânî nisbesiyle tanınır. Hemedan nisbesiyle tanınan birçok meşhur âlim vardır. Müntecebüddîn el-Hemedânî de Hemedan nisbesiyle meşhur olan âlimlerden biridir. Müntecebüddîn el-Hemedânî, Hemedan nisbesiyle mâruf olduğu için Hemedan beldesiyle ilgili muhtasar bir bilgi vermenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Hemedan bölgesi İran’ın batısında üç tarafı dağlarla çevrili bir ova olup denizden yüksekliği 1800 metre olan bir bölgedir. Bazı tarihi vesikalarda ismi Amadana, Hağmatana, Agmadana, Agbatana, Ekbatana, Akmetada vb. şekillerde geçmektedir. Arap kaynaklarında “د” harfinin “ذ” harfi gibi telaffuz edilmesinden dolayı, Hemedan kaynaklarda Hemezan olarak da geçer.⁴⁰ Hemedan beldesinin ismini, Hemezan b. Fellûc b. Sam b. Nûh adında bir zattan aldığı söylenir. İsfahan ve Hemezan adında iki kardeşin olduğu, birinin İsfahan’ı birinin de Hemezan’ı kurduğu söylenir.⁴¹ Hemedan bölgesinin tarihi, millattan önce 728-673 yıllarına kadar uzamaktadır. O tarihten günümüze kadar geçen sürede Hemedan beldesi birçok medeniyete tanıklık etmiş ve başşehirlik yapmıştır. Hemedan tarihi serüven içerisinde İlhanlılar, Celâyirliler, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevî devletleri gibi çeşitli devletlerin hâkimiyeti altına girmiştir.⁴²

³⁷ ez-Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâ’i’l-Kibâr ‘ale’t-Tabakâti ve’l-A’sâr*, III, 1265-1266; Özel, XXXII, 25-26.

³⁸ ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XXIII, 219; el-Cezerî, *Gâyetü’n-Nihâye fî Tabakâti’l-Kurrâ*, II, 310.

³⁹ ez-Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâ’i’l-Kibâr ‘ale’t-Tabakâti ve’l-A’sâr*, III, 1265-1266; ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XXIII, 219; es-Süyûtî, *Buğyetü’l-Vu’ât fî Tabakâti’l-Luğaviyyîn ve’n-Nühât*, II, 300; İsmâil Paşa el-Bağdâdî, II, 472; Özel, XXXII, 25-26.

⁴⁰ Tahsin Yazıcı, “Hemedan”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 1998, XVII, 183-185.

⁴¹ Ahmed b. Muhammed b. İshâk, *Ahbarü’l-Büldan*, Darü’l-Kütübü Vesâikü Kavmiyye, Beyrut 1988, 4-5.

⁴² Yazıcı, XVII, 183-185.

Coğrafi olarak, Hemedan bölgesinin alanı geniş ve mevkîsi yüksektir. Yaz ve kış akan nehirlerinden ve vadilerinden tarihi kaynaklar sıkça bahsetmektedir.⁴³ Hemedan, dağlarıyla meşhur olan büyük bir beldedir. Şehirlerin en temizi, en nezihi olarak dile getirilen Hemedan, kış aylarının çok karlı geçmesiyle de bilinir. Kaynaklarda sık sık havasının güzelliğinden suyunun temizliğinden ve meyve veren ağaçlarının çokluğundan bahsedilir. Yine kaynaklarda Hemedan ehlinin iyi tabiatlı, yumuşak huylu ve güzel sözlü olduğundan söz edilir. Bu anlamda Hemedan'ın güzelliklerini, tabiatını, havasını anlatan birçok şiiri kaynaklarda görmek mümkündür.⁴⁴ Muhammed b. Beşşâr adında bir şâir Hemedan'ın doğal güzelliklerini şöyle dile getirir:

وَلَقَدْ أَقُولُ تِيَامَنِي وَتَشَامِي \ وَتَوَاصِلِي دِيمًا عَلَى هَمْدَانٍ
فَإِذَا تَبَجَّسَتْ الثَّلُوجُ تَبَجَّسَتْ \ عَنْ كَوْنِ شَيْمٍ وَعَنْ حَيَوَانٍ
بَادَ نَبَاتُ أَلرَّعْفَرَانِ ثَرَابُهُ \ وَشَرَابُهُ عَسَلٌ بِمَاءِ قَنَانٍ
فَكَسَا الرُّبْعُ بِلَادَهَا مِنْ رَوْضَةٍ \ يَفْتُرُ عَنْ نَقْلِ وَعَنْ حُودَانٍ
حَسَى تَعَانُقٍ مِنْ خَرَامَاهُ الَّذِي \ بِالْجِلْهَتَيْنِ شَفَاءُ النَّعْمَانِ

Sağa sola gidip geldiğimi söylüyorum. / Sürekli Hemadan'a doğru ilerliyorum.

Karlar birikti, birikti. / Kevser ve Hayvan'ın üzerini kapladı.

Safran bitkisi kayboldu, toprağı kaldı. / İçeceğı ise bal ve su karışımı.

Bahar, topraklarını çiçeklerle örttü. / Nergis ve düğün çiçekleri açtı.

*O güzel kokulu çiçekler, / iki tepede açan gelinciklerle kucaklaşıyor.*⁴⁵

Hemedan halkının İslâm'la tanışması ve Hemedan'ın İslâm beldesi olması Hz. Ömer dönemine denk gelmektedir. Kaynaklarda Muğîre b. Şû'be'nin (ö. 50/670) hicretin yirmi dördüncü yılında Hemedan'ı fethettiği zikredilmektedir.⁴⁶ Farklı kaynaklarda Ne'im b. Mukarren (ö. 21/642) ve Ka'kâ' b. Amr'ın (ö. 40/660) Hemedan'ı

⁴³ Ahmed b. Ebû Ya'kûb İshâk b. Ca'fer el-Ya'kûbî, *el-Büldan*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ts., 82.

⁴⁴ Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd Ahbârü'l-İbâd*, Dârü Sadr, Beyrut ts., 483-488.

⁴⁵ İbn Muhammed b. Mahmûd el-Kazvîni, 483-488.

⁴⁶ Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Dârü Sadr, Beyrut 1977, V, 410-417; Abdürrahmân b. Haldûn, *el-İber ve Dîvânü'l-Mübtade' ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Ecem ve'l-Berber ve Men Âsarahüm Min Zevî's-Sultâni'l-Ekber*, Beytü'l-Efkâri'l-Devliyye, Riyad ts., 557-558.

kuşattığı ve Fârisî'lerin teslim olduğu zikredilmektedir.⁴⁷ Hz. Ömer döneminde altı ay süren bir savaşla Hemedan beldesi İslâm'la müşerref olmuştur.⁴⁸ Bazı medeniyetlerin başşehri olan Hemedan'ın bir ticaret merkezi olmasının yanında bir kültür ve ilim şehri olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁹ Hemedan beldesinin tarihi çok eski zamanlara kadar uzamaktadır. Hemedan İslâm'ın hâkimiyeti altına girdikten sonra burada birçok İslâm âlimi yetişmiş, belde ilim ve kültür şehri hâline gelmiştir.

1.5. YAŞADIĞI DÖNEM

Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin yaşadığı dönemin siyasî ve ilmî ortamını anlamak, onun ilmî kişiliğini ve yaptığı seyahatleri daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin hicrî altıncı asrın son çeyreğinde doğmuş olması kuvvetle muhtemeldir.⁵⁰ O dönem, Abbasî hilâfetinin son dönemleri olup, dönemin Abbâsî halifesi Ebû Abbas Ahmet el-Nâsır (ö. 622/1225), Bağdat'ta zayıflayan devlet otoritesini yeniden tesis etmek istiyordu.⁵¹ O dönemin daha iyi anlaşılması için gelişen siyasî ve ilmî ortam ile ilgili bazı olaylara değinmek istiyoruz.

375/985 yılında kötü yaşam koşullarından veya kabileler arası yaşanan savaşlardan dolayı aslî yerlerini terk edip Mâverâünnehir ve Horasan'a yerleşen, daha sonra Dandanakan savaşında Gazneliler'i mağlup edip Horasan'da Selçuklu devletini tesis eden Irak Selçukluları ile Abbasî devleti sürekli bir çekişme hâlindeydi.⁵²

Azerbaycan üzerinde hâkimiyeti olan Irak Selçukluları, nüfuzunu ve hâkimiyetini daha da genişleterek Abbâsîler'in başşehri Bağdat'ta adına hutbe okutmak ve İran'da hâkimiyet kurmak istiyordu. Ancak Selçuklu hükümdarı Atabek Cihan Pehlivan'ın (ö. 581/1186) ölümüyle tahta oturan ikinci Tuğrul (ö. 590/1194) döneminde Irak Selçukluları başlayan taht mücadelesinden dolayı otoritesi zayıfladı. Abbâsî halifesi Nâsır bu otorite boşluğunu kullanıp Irak Selçukluları'nı ortadan kaldırmak istiyordu. Bunun için, Irak Selçukluları'na bağlı olan fakat aralarında husumet bulunan Hemedan Atabeki Kızılarıslan'a (ö. 587/1191) Irak Selçukluları'yla mücadele için Hemedan

⁴⁷ Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvâhid eş-Şeybânî İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1987, II, 420.

⁴⁸ Ahmed b. Muhammed b. İshâk, 4-5.

⁴⁹ Yazıcı, XVII, 183-185.

⁵⁰ Özel, XXXII, 25-26.

⁵¹ Ezâm, 267; Sümer, XLI, 342-344.

⁵² Muhammed Süheyl Takkuş, *Târihü'l-İslâmî el-Vecîz* (5. Baskı), Dârü Nefâis, Beyrut 2011, 190-192.

bölgesine bir ordu gönderdi. Ancak başarılı olamadı.⁵³ İkinci Tuğrul ile Kızılarşan arasında devam eden çekişmede Kızılarşan'ın 587/1191 yılında kendisini sultan ilan etmesiyle sonuçlansa da Irak Selçukluları'nın hâkimiyetine son veremedi.⁵⁴ Abbâsî halifesi Nâsır, bölgede kendisine tehdit olarak gördüğü Irak Selçukluları'nı ortadan kaldırmak istiyordu. Irak Selçukluları'nın hâkimiyetini ortadan kaldırmak için bu sefer Irak Selçukluları'yla aralarında husumet bulunan ve Mâverâünnehir'e hâkim olan Hârizmşahlar'a yardım etti.⁵⁵ Hârizmşahlar'ın başında olan Hârizmşah (ö. 629/1231) 590/1193 yılında Irak Selçukluları'nın saltanatına son vererek bu devleti ortadan kaldırdı.⁵⁶

O dönemde Horasan ve Mâverâünnehir bölgesinde güçlenen Hârizmşah azgınlık çıkarmaya başladı. Melikleri ve devlet büyüklerini esir alıp birçok kabileyi ortadan kaldırdı. Şehirlerinde Abbasîler'in hutbesini yasaklayıp önce Abbasîler'in başşehri olan Bağdat'a daha sonra da Hemedan'a girdi.⁵⁷ Bu şekilde Abbâsî devletinin son döneminde İslâm âleminde birçok olay cereyan ediyordu. Birçok devlet bağımsızlığını ilan ediyor ve sonra o devletlerin varlığı ortadan kalkıyordu.⁵⁸ Siyasî istikrarın olmadığı bölgede birçok hükümdar söz sahibi olmak istiyordu. Bu asırda bölge bunun üzerine bir de doğuda Haçlı seferleri olarak bilinen geniş Avrupa savaşlarına sahne oluyordu.⁵⁹

Haçlı seferleri, 489/1095 - 692/1292 yıllarında Avrupa hristiyan topluluklarının Orta Doğu'yu ve Beytülmakdis'i istila etmek için yaptığı savaşlardı.⁶⁰ O dönemde tarihi bir vaka olarak gerçekleşen Haçlı seferlerine birçok ırk katılmış ve çeşitli fikirler ortaya çıkmıştı. Bütün tarihi olaylarda bir sebebiyet olduğu gibi Haçlı seferlerinin de bir sebebi olmalıydı. Avrupa, Haçlı seferlerinin sebebi olarak birincisi; hem dînî hem de siyasî ehemmiyeti olan büyük Kostantîn'in ihtilal tehdidi altında olması, ikincisi ise Beytülmakdis gibi hristiyanların dînî mâbedlerinin müslümanların tehdidi altında olması olarak görüyordu. Fakat Haçlı seferlerinin altında yatan gerçek, hristiyanların

⁵³ Ezâm, 267; Sümer, XLI, 342-344.

⁵⁴ Ezâm, 268.

⁵⁵ Ezâm, 269.

⁵⁶ Şâkir, VI, 298.

⁵⁷ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Târihü'l-Hülefâ* (1. Baskı), Dârü İbn Hazm, Beyrut 2003, 355.

⁵⁸ Ahmed Ma'mûr el-'Asîrî, *Mûcizü't-Târihi'l-İslâmî* (1. Baskı), Mektebetü'l-Mâlik, b.y., 1996, 258.

⁵⁹ Takkuş, *Târihü'l-İslâmî el-Vecîz*, 190-192.

⁶⁰ el-'Asîrî, 214.

İslâm âlemine duyduğu kin ve öfke, mevkî, mal ve kazanç hırsı,⁶¹ İslâm'ı ortadan kaldırma isteği ve Avrupa'da çoğalan savaşlardan sonra yeni zengin yerler bulma isteğiydi.⁶²

İlk seferini 491/1097 yılında Anadolu Selçukluları'nın hâkimiyeti altında olan Antakya'ya yapan Haçlılar, Antakya'yı aylarca kuşatma altında bıraktı. Kuşatma esnasında birçok taşkınlık çıkaran ve rezillik yapan Haçlılar; soğuk hava, açlık ve yorgunluk nedeniyle zayıf düştü. Bu kuşatmayı kaldırmak için yardımlaşan müslüman devletleri birçok bölgeden destek gönderdi. Mısır Fâtımî devleti ve Anadolu Selçukluları'nın önderliğinde kuşatma kaldırıldı. Fâtımîler, Haçlılar'ın bu hezimetini fırsata çevirip Beytülmakdis'i işgal altından kurtarmak istiyordu. Fâtımî halifesi, Haçlılar'a bir heyet göndererek Beytülmakdis'i teslim etme karşılığında kutsal mekânların korunması ve hacıların güvenliği konusunda güvence verse de Haçlılar olumsuz karşılık verdi.⁶³

O dönem Fâtımîler ile Haçlılar arasında çeşitli bölgelerde şiddetli savaşlar meydana geliyordu. Mısır'da 6./12. yüzyıl ortasında gelişen siyasî ve iktisâdî gelişmeler durumu zorlaştırdı. Fâtımî devletinin yıkılmasından önceki çeyrek asırda çeşitli iktisâdî buhranlar da yaşandı. Ekonominin kötü yönetilmesi, vezirlerin devlet malını horca kullanması ve Nil Nehri'nin suyunun azalması gibi tabii olayların olumsuz gelişmesi vb. nedenlerle Mısır'da durum giderek kötüleşti. H. 559 yılında Fâtımîler'in yıkılmasına dâir işaretler belirdiğinden dolayı vezir Nûreddin Muhammed (ö. 569/1174), siyasî ve iktisâdî çalışmalar yaparak Haçlılar'ın Mısır üzerindeki tehdidini azaltmaya yönelik girişimlerde bulundu. Ancak Haçlılar'ın Dimaşk ve Antakya üzerindeki kuşatması devam ediyordu. 558/1162 yılında başlayan Mısır İslâm ordusuyla (Fâtımîler) Haçlılar arasındaki Mısır çekişmesi 564/1168 yılında sona erdi.⁶⁴

Haçlılar'la girdiği savaşlardan dolayı giderek zayıflayan Fâtımî devletinin yıkılmasından sonra yerine kurulacak Eyyûbî devletinin temelini 567/1171 yılında

⁶¹ Muhammed Ârûsî el-Matvî, *el-Hürûbü's-Salâbiyye fî'l-Meşrik ve'l-Mağrib* (1. Baskı), Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Tunus 1980, 29-31.

⁶² el-'Asîrî, 214.

⁶³ el-Matvî, 51-52.

⁶⁴ Muhammed Süheyl Takkuş, *Târîhü'l-Eyyûbiyyîn fî Mısır ve Bilâdi Şam ve İklîmî'l-Cezîre* (2. Baskı), Dârü Nefâis, Beyrut 2008, 14-15.

Selâhaddîn (ö. 589/1193) Mısır'da Abbâsîler adına okunan hutbeyi kaldırarak attı.⁶⁵ Fâtımîler'den sonra 569/1173 - 661/1262 yıllarında Mısır'da Eyyûbîler hâkimiyet kurdu.⁶⁶

Haçlılar'la mücadeleyi sürdüren Selâhaddîn, Haçlılar'ın Dımaşk üzerindeki tehlikesinden dolayı 570/1174 yılında Kahire'den Dımaşk'a sefere çıktı. Dımaşk'a vardığında orada iyi karşılanan Selâhaddîn şehri teslim aldı.⁶⁷ Savaşmadan Dımaşk'ı teslim alan Selâhaddîn,⁶⁸ daha sonra Halep'e de sefer düzenleyip Halep'i kuşattı. H. 578 de Anadolu'ya da seferler düzenleyen Selâhaddîn; Harran, Suruç, Sincar, Nusaybin, Rakka gibi yerleri de fethetti.⁶⁹ Ancak Selâhaddîn'in yaptığı en büyük cihat Beytülmakdis'i Haçlılar'ın elinden kurtarmak için yaptığı seferdi. Beytülmakdis'i Haçlılar'ın istilasından kurtarmak için önce Beytülmakdis'in yakın çevrelerini ve daha sonra hıristiyanların elinde olan sâhil beldelerini,⁷⁰ birçok kaleyi, Beyrut ve Askalan'ı ele geçirdi.⁷¹ Kudüs'ün çevresini fethedip sâhil güvenliğini sağlayan ve ordusuyla Beytülmakdis'e yönelen Selâhaddîn, 583/1187 yılında ordusuyla Beytülmakdis'e ulaştı.⁷² Haçlılar'a karşı zafer elde eden Müslümanlar, Kudüs'ü ikinci kez fethetti. Selâhaddîn birçok belde, kale ve Kudüs'ü fethettikten sonra ordusuyla Dımaşk'a gitti.⁷³

6./12. yüzyıl sonlarında o dönem varlığını sürdüren İslâm ülkelerinde savaşımlara rağmen eğitim ve öğretim faaliyetleri devam ediyordu. Abbâsî hilâfatinin son dönemlerinde 589/1193 yılında Abbâsî hilâfatinin başında bulunan Halife Nâsır, İslâmî ilimlere büyük ehemmiyet vermişti. Bunun için hadis rivâyetine ve dînî kitapların telifine önem vermiş, medrese ve okullara gerekli değeri vermiş, Bağdat'ta kütüphane ve nizamiye medresesinin yapılmasını emretmişti.⁷⁴ Mısır'da ise Fâtımî devleti eğitime ve eğitim kurumlarına gerekli önemi vermemiş, medrese ve eğitim kurumlarının inşasını yapmamıştı. Çünkü Fâtımî devletinin mezhebi olan Şîîliğin temel

⁶⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, thk. Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1985, III, 49.

⁶⁶ Takkuş, *Târihü'l-Eyyûbiyyîn fî Mısır ve Bilâdi Şam ve İklîmi'l-Cezîre*, 14-15.

⁶⁷ Takkuş, *Târihü'l-Eyyûbiyyîn fî Mısır ve Bilâdi Şam ve İklîmi'l-Cezîre*, 56.

⁶⁸ ez-Zehebî, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, III, 59.

⁶⁹ ez-Zehebî, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, III, 74.

⁷⁰ Abdülaziz b. Abdullah el-Humeydî, *Târihü'l-İslâmî Mevâkif vel 'İber* (1. Baskı), Dârü'l-Endülüs, Cidde 1998, XVI, 349.

⁷¹ Ali Muhammed es-Sallabî, *ed-Devletü'l-Fâtîmiyye* (1. Baskı), Müessesetü İkra, Kahire 2006, 143.

⁷² el-Humeydî, XVI, 350.

⁷³ el-Humeydî, XVI, 353.

⁷⁴ Ezâm, 270.

özelliklerinden biri gizli eğitim sisteminin olmasıydı. Medreselerdeki eğitim herkese açık olduğu için Fâtımîler medreselere gerekli önemi vermemişti. Tadrîsatla ilgilenen bazı Şîî âlimler ise eğitim faaliyetlerini el-Ezher ve Amr b. As camilerinde yürütüyorlardı.⁷⁵ Eyyûbîler döneminde ise İslâm kültürü gelişmiş ve İslâmî ilimlere tam bir ehemmiyet verilmişti. Tadrîsat için eğitim kurumları inşâ eden Selâhaddîn yeniden hadis ve fıkıh dönemi başlattı.⁷⁶

Selâhaddîn Mısır'ın yönetimini ele aldığında Mısır'ın övüneceği düzenli bir eğitim sistemi yoktu. Selâhaddîn öncelikle medreselere vakıflar kurarak öğrencilere, müderrislere ve medrese çalışanlarına gerekli mâlî yardımı sağladı. Hâkimiyetinin başından beri medreselerin inşâsına önem veren Selâhaddîn'in bu hassasiyeti Allah'a ve insanlara olan sorumluluğunun bilincinde olmasından kaynaklanıyordu. Çünkü ona göre medreseler ve mescitler dînin sembolleriydi. Sağladığı eğitim imkânlarıyla Irak'tan ve kuzey Afrika'dan âlimleri ve öğrencileri ülkesine dâvet etti.⁷⁷ İslâm âleminin birçok yerinden müderrisler getirildi. Tadrîsat kurumuna gerekli önem verildikten sonra özellikle Kahire ve Dımaşk ilmin başkenti hâline geldi.⁷⁸

İslâmî ilimlere çok değer veren Selâhaddîn Eyyûbî, bu ilimlerin tadrîsi için bizzat kendisi medreselerin inşâsını yapmıştır. Selâhaddîn'in yaptırdığı en önemli medreselerden biri Kahire'de Şâfiî medresesi olarak da bilinen Salâhiye Medresesi'dir.⁷⁹ Medreselerin tâcı olarak da isimlendirilen bu medrese imam-ı Şâfiî mekânının yanında yapılmış Dünya'nın en büyük medreselerden biridir. Selâhaddîn Eyyûbî'nin inşâ etmesinden dolayı da ayrı bir öneme sahip olan Salâhiye Medresesi, 572/1176 yılında inşâ edilmiş ve dönemin meşhur âlimleri orada ders vermişlerdir.⁸⁰ Eyyûbîler döneminde Dımaşk da ilmî merkezlerden biriydi ve orada da medreseler inşâ ediliyordu. Dımaşk'ta inşâ edilen en meşhur medreselerden biri, Yemen valisi İzzeddin Ebû Amr Osman b. Ali ez-Zencîli tarafından 626/1228 yılında inşâ edilen Zencîliyye medresesidir. Bu medresede dönemin meşhur âlimlerinden Hamîdüddin es-Semerkindî (ö. 619/1222), Fahrüddin b. Osman (ö. 743/1343), Şemsüddin Süleyman b. İsmâil (ö.

⁷⁵ Takkuş, *Târihü'l-Eyyûbiyyîn fî Mısır ve Bilâdi Şam ve İklîmi'l-Cezîre*, 212.

⁷⁶ Muhammed Zağlûl Sellâm, 85.

⁷⁷ Takkuş, *Târihü'l-Eyyûbiyyîn fî Mısır ve Bilâdi Şam ve İklîmi'l-Cezîre*, 212.

⁷⁸ Muhammed Zağlûl Sellâm, 85.

⁷⁹ en-Nu'aymî ed-Dımaşkî, II, 8.

⁸⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara fî Târihi Mısır ve'l-Kahire*, thk. Muhammed Ebû Fadl İbrâhîm (1. Baskı), y.y., b.y., 1968, II, 257.

744/1343) gibi birçok âlim ders vermiştir.⁸¹ 569/1173 yılında başlayan Selâhaddîn dönemi 589/1193 yılına kadar devam etmiştir.⁸²

Araştırma konumuz olan müellifimiz Müntecebüddîn el-Hemedânî de Zencîliyye medresesinde tedrîsat faaliyetlerinde bulunmuş, şeyhü'l-kurrâ görevini üstlenerek medresenin baş müderrislerinden biri olmuştur.⁸³

1.6. TAHSİLİ

Müntecebüddîn el-Hemedânî, yaşadığı asrın önde gelen seçkin âlimlerinden biridir. Kaynaklarda şeyhü'l-kurrâ ve nahiv âlimi olarak zikredilen Müntecebüddîn el-Hemedânî, Mısır ve Dımaşk'ta çeşitli medreselerde ilim halkalarında bulunmuş, Dımaşk'ta bulunan Zencîliyye medresesinde baş imam olarak tedrîsatta bulunmuştur.⁸⁴ Özellikle kırâat vecihleri alanında yetkin bir kişiliğe sahip olan müellifimiz, dönemin tanınmış âlimlerinden dersler almış ve tanınmış birçok âlime de ders vermiştir.⁸⁵ Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin çok mütevacî bir kişiliğe sahip olduğu, sûfî bir hayat yaşamayı tercih ettiği ve uzlaşımçı bir şahsiyete sahip olduğu zikredilmektedir.⁸⁶ Tenkitçi ve araştırmacı bir yeteneğe sahip olan Müntecebüddîn el-Hemedânî; kırâat, tefsîr, tasavvuf, fıkıh, Arap dili ve belâgatı alanlarında yetkin bir şahsiyete sahiptir.⁸⁷ Allâme, kâmil imam, kırâatte ve Arapça'da reîs, şeyhü'l-kurrâ, *Î'râbü'l-Kur'ân*'ın sahibi, *Sâhibü'l-Ferîd* olarak kendisinden övgüyle bahsedilir.⁸⁸

Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin hocaları arasında Ebû Cûd Gıyâs b. Fâris el-Lahmî, Ebû Yümn el-Kindî, Kâsım b. Fîrruh (ö. 590/1194), Alemüddîn Ali b. Muhammed es-Sehâvî ve İbn Taberzed gibi dönemin tanınmış âlimleri zikredilmektedir.⁸⁹ Ders verme konusunda da yetenekli olan Müntecebüddîn el-Hemedânî; birçok âlime ders vermiş, öğrencileri arasında Sâinüddin Muhammed b.

⁸¹ Muhammed en-Nü'aymî ed-Dımaşkî, I, 404-405.

⁸² Takkuş, *Târihü'l-Eyyûbiyyîn fî Mısır ve Bilâdi Şam ve İklîmi'l-Cezîre*, 14-15.

⁸³ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXIII, 219.

⁸⁴ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ 'i'l-Kibâr 'ale't-Tabakâti ve'l-A'sâr*, III, 1265-1266.

⁸⁵ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXIII, 219.

⁸⁶ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ 'i'l-Kibâr 'ale't-Tabakâti ve'l-A'sâr*, III, 1265-1266.

⁸⁷ Özel, XXXII, 25-26.

⁸⁸ el-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, II, 310; Ziriklî, VIII, 95.

⁸⁹ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ 'i'l-Kibâr 'ale't-Tabakâti ve'l-A'sâr*, III, 1265-1266; el-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, II, 310; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nühât*, II, 300; Özel, XXXII, 25-26.

Muhammed el-Hüzeli (ö. 684/1285), Nizâmeddin et-Tebrîzî ve Nâsirüddin Abdülvelî b. Abdurrahman el-Makdisî gibi tanınmış âlimler zikredilmektedir.⁹⁰ Şâtıbî'nin *Hırzû'l-Emânî* adlı kasîdesini şerh eden, Kur'ân'ın i'râbını yapan Müntecebüddîn el-Hemedânî, arkasında birçok ilmî eser bırakmış ve İslâm âlimleri içerisinde kendisine mümtaz bir yer edinmiştir.⁹¹

1.7. HOCALARI

Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin Kahire ve Dımaşk'ta tadrîsat faaliyetleri yürüttüğü belirtilmekle beraber ilk olarak eğitim hayatına nerde başladığı, Hemedan'da eğitim alıp almadığıyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.⁹² Ancak Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin ilk eğitimini Hemedan'da almış olması muhtemeldir. O dönem ilmin câzibe merkezi olan Kahire'ye gittiği orada birçok hocadan ders aldığı tabakat kitaplarında zikredilmektedir.⁹³ Müntecebüddîn el-Hemedânî; kırâat, Arap grameri, tefsîr, hadis, lügat gibi birçok ilim alanında temayüz etmiş bir şahsiyet olduğundan çok sayıda hocadan ders almış olmalıdır. Ancak tabakat kitapları bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda hocalarını zikretmektedir.⁹⁴

1.7.1. Ebû Cûd el-Lahmî (ö. 605/128)

Adı Ğiyas b. Fâris b. Mekkî b. Abdullah Ebû Cûd el-Lahmî el-Munzirî'dir. 518/1124 yılında dünyaya gelen Ebû Cûd el-Lahmî, dönemin ileri gelen âlimlerinden el-Şerîf el-Hatîb Ebû Futûh (ö. 563/1167) ve Ebû Yahyâ el-Yesî' b. Îsâ b. Hazm gibi âlimlerin ders halkalarında bulunmuş,⁹⁵ Mısır diyarında şeyhü'l-kurrâ olarak meşhur olmuştur. İbn Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1349), Ebû Cûd el-Lahmî'in eş-Şerîf Ebû'l-Fütûh el-Hattâb ve Abdullah b. Rufâa'dan (ö. 561/1161) kırâat dersleri aldığını belirtmektedir. İnsanlar kendisinden kırâat dersleri almak için farklı diyarlardan ilim yolculukları yapmışlardır.⁹⁶ Ders verdiği kişiler arasında Alemüddîn es-Sehâvî, Abdüzzâhir b. Neşvân (ö. 649/1251), Müntecebüddîn el-Hemedânî, Ebû Amr b. Hâcib

⁹⁰ Özel, XXXII, 25-26.

⁹¹ İsmâil Paşa el-Bağdâdî, II, 472; Kehhâle, I, 626.

⁹² el-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, II, 310.

⁹³ ez-Zehabî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ 'i'l-Kibâr 'ale't-Tabakâti ve'l-A'sâr*, III, 1265-1266.

⁹⁴ Özel, XXXII, 25-26.

⁹⁵ el-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, II, 4.

⁹⁶ es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nühât*, II, 241.

(ö. 570/1175), Ebû Ali Mansûr b. Abdullah el-Ensârî ed-dârîr, Ebû'l-Feth Abdülhâdî b. Abdülkerîm, Ahmet b. Ca'fer b. Muhammed b. Abdülhâlik el-Mâlikî, Ali b. Şeca' ed-Dârîr ve Ca'fer b. Muhammed b. Abdülhâlik el-Mâlikî gibi dönemin ileri gelen âlimleri bulunmaktadır.

Mısır'da kırâat şeyhliği yapan Ebû Cûd el-Lahmî bu alanda çok sayıda kurrâ yetiştirdi. İyi bir kârî olmasının yanında aynı zamanda iyi bir nahivci ve edip idi. Dînî vecibelere riâyet eden, güzel ahlaklı ve dürüst kişiliğe sahip biriydi. Kur'ân'ı çok güzel okur ve eda ederdi. Mısır'da Câmi'ü'l-Atık, Mescidü'l-Emir Musek ve Fadile medresesinde kırâat dersleri vermiştir.⁹⁷ Kaynaklarda ölüm tarihiyle ilgili küçük bir farklılık bulunan Ebû Cûd el-Lahmî'nin 605 yılında Ramazan ayının on yedisinde vefât ettiği⁹⁸ bazı kaynaklarda ise 605 yılında Ramazan ayının dokuzuncu gününde vefât ettiği belirtilmektedir.⁹⁹

1.7.2. Ebû Yümn el-Kindî (ö. 612/1216)

Kaynaklarda ismi Tâcüddîn Ebû Yumn Zeyd b. Hasen b. Zeyd el-Kindî el-Bağdâdî olarak geçer. Şeyhü'l-imam, allâme, Hanefî şeyhi, kırâat şeyhi olarak da anılan el-Kindî, 520/1126 yılının Şaban ayında dünyaya geldi. Daha küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyen el-Kindî on yaşında kırâat-ı aşere öğrendi. Birçok âlimden ders alan el-Kindî, Ebû Muhammed Sibî el-Hayyât (ö. 464/1072), Ali el-Muammer Hibetullah b. Ahmed b. et-Tâber (ö. 531/1136), Hâtip el-Muhavvil Muhammed b. İbrâhim (ö. 538/1143), gibi tanınmış âlimlerden kırâat dersleri aldı. Nahiv ilmini ise Ali Ebû Se'âdat İbn Şecerî (ö. 542/1148), Sıbtü'l-Hayyât ve İbnü'l-Haşşâb'tan (ö. 567/1172) öğrendi.¹⁰⁰ Hanbelî mezhebinden Hanefî mezhebine geçtiği belirtilen el-Kindî'nin¹⁰¹ güzel ahlaklı, güzel mizaçlı, yabancılara ikramda bulunan, birçok ilimle ilgilenen ve çok talebesi olan biri olarak zikredilir.¹⁰²

⁹⁷ el-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, II, 4.

⁹⁸ es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nühât*, II, 241.

⁹⁹ el-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, II, 4.

¹⁰⁰ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXII, 34-42.

¹⁰¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lam*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî (1. Baskı), Dârü'l-Kitâbü'l-Arab, Beyrut 1997, XLIV, 142-144.

¹⁰² ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ'i'l-Kibâr 'ale't-Tabakâti ve'l-A'sâr*, III, 1142.

Babası el-Kindî'yi küçüklüğünde Sıbtü'l-Hayyât'a teslim ettiğinden dolayı kırâat ve nahiv ilmini ilk ondan öğrendi.¹⁰³ İlk hocası olan Sıbtü'l-Hayyât onun zekâsını ve ilimleri hemen kavrayışını görünce ona daha fazla ilgi gösterip terbiyesiyle meşgul oldu. Onu daha fazla sevip ilgilendi. Ayrıca onu kendi döneminin âlimleriyle de tanıştırdı. Kendi kitaplarını ona hibe etti.¹⁰⁴ Yedi yaşında Kur'ân'ı ezberleyen el-Kindî on yaşında kırâat-ı aşereyi öğrendi. Kendi asrının en önemli kâriflerinden biriydi. Meşhur ve garip kırâatleri okudu. Nahiv ilminde de önde gelen âlimlerden biri olan el-Kindî'nin ders halkasına çok sayıda talebe katılıyordu. Kırâat, nahiv, lügat ve şiir alanında temayüz eden el-Kindî güzel tabiatlı, zarif bir şahsiyete sahipti.¹⁰⁵

Birçok beldeye ilim yolculukları yapan el-Kindî, Bağdat, Halep, Dımaşk gibi birçok şehir dolaştıktan sonra Dımaşk'a yerleşti.¹⁰⁶ Gittiği beldelerde kabul gören, etrafına faziletli insanlar toplanan el-Kindî; fıkıhta, nahiv ve kırâat ilminde temayüz etti. Birçok âlimin kendisinden hatip ve şâir olarak da bahsettiği el-Kindî, kendi döneminin en iyi nahiv âlimi olarak da bilinirdi. Sürekli ilimle meşgul olduğu zikredilir. Kendisi hakkında birçok şiir yazılmış, kendisinden övgüyle bahsedilmiştir. 612 yılının Rebûlevvel ayında vefât etmiştir.¹⁰⁷

1.7.3. Alemüddîn es-Sehâvî (ö. 643/1245)

Adı Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdüssamed b. Abdülahad b. Abdülğâlib el-Hemedânî el-Mısırî el-Sehâvî olarak geçer. Lakabı Alâmüddîn'dir.¹⁰⁸ Bazı kaynaklarda ismi Ali b. Muhammed b. Abdüssamed Ebü'l-Hasen el-Hemedânî es-Sehâvî el-Mısırî olarak da geçen es-Sehâvî 558/1162 yılında doğdu.¹⁰⁹ Mısırın uzak beldelerinden bir beldenin ismi olan Sehâ'da doğduğu için ismi bu beldeyle anılır.¹¹⁰ Bu

¹⁰³ ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lam*, XLIV, 142-144.

¹⁰⁴ Şihâbüddîn Ebü Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-Üdebâ İrşâdü'l-Erib ila Ma'rifeti'l-Edib*, thk. İhsan Abbas (1. Baskı), Dârü'l-Garbi'l-İslâm, Beyrut 1993, III, 1331.

¹⁰⁵ ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lam*, XLIV, 142-144.

¹⁰⁶ Cemalüddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Yûsuf el-Kiftî, *İnbâhü'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nühât*, thk. Muhammed Ebü Fadl İbrâhîm (1. Baskı), Dârü'l-Fikri'l-Arab, Kahire 1986, II, 10-11.

¹⁰⁷ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXII, 34-42.

¹⁰⁸ Ebü Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. b. Ebü Bekir b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*, thk. İhsan Abbas, Dârü's-Sadr, Beyrut 1970, III, 340.

¹⁰⁹ Salahüddîn Halîl b. Eybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Remzi Be'lebekî (2. Baskı), Dârü's-Sadr, Beyrut 1991, XXII, 64-66.

¹¹⁰ el-Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, 196.

beldeye nispetle anılan Sehâvî öncelikle Mısır'da Mâlikî Mezhebinin fıkıhıyla meşgul olmuş daha sonra Şâfiî mezhebine intikal etmiştir.¹¹¹

Kırâat ilmini Mısır'da meşhur Ebû Muhammed el-Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî ed-Darîr¹¹², Ebû Cûd ğiyas b. Fâris, Ali Ebû Fazl Muhammed b. Yûsuf el-Ğaznevî (ö. 599/1202), ve Ali el-Kindî'den öğrendi. Diğer ilimlerde de mutahassıs olan es-Sehâvî muhakkik, mücevvid ve kârî olarak zikredilmiş; nahiv, lûgat ve tefsîr alanlarında yetkin olduğu kabul edilmiştir. Fıkıh ve usûl alanlarında derin bir kavrayışa sahip olan es-Sehâvî, Şâfiî mezhebine mensuptu ve bu mezhebe göre fetvalar da verirdi. İlim halkasında çok sayıda talebe olan es-Sehâvî Dımaşk'ta kırâat dersleri vermenin yanı sıra Şâtîbîyye başta olmak üzere birçok kitabı da şerhetmiştir.¹¹³ İbn Halikân (ö. 681/1282), es-Sehâvî'yi Dımaşk'ta gördüğünü ve orada insanların kendisinden kırâat öğrenmek için izdiham oluşturduğundan bahsetmektedir.¹¹⁴ Farklı kaynaklarda Dımaşk'ta kırâat şeyhliği yaptığı zikredilen es-Sehâvî 643 yılının Cemâziyelâhir ayında vefât etmiştir.¹¹⁵

1.8. TALEBELERİ

Müntecbüddîn el-Hemedânî'nin yaşadığı dönemde Kahire ve Dımaşk İslâm âleminin ilim merkezleriydi. Müntecbüddîn el-Hemedânî de bu ilim merkezlerinde bulunmuş, birçok hocanın ders halkasına katılmış, dönemin birçok meşhur âliminden kırâat ve diğer ilimleri öğrenmiştir. Kendisi Kahire ve Dımaşk'ta ders halkaları oluşturmuş, ilim talebeleri de İslâm âleminin birçok beldesinden kendisinden ilim talep etmek için rağbet etmişlerdir. Özellikle Dımaşk'ta Zencîliyye medresesinde dönemin en meşhur âlimlerinden biri olmuş ve Zencîliyye medresesinde kırâat şeyhliği görevini üstlenmiştir. Birçok tabakat kitabında Müntecbüddîn el-Hemedânî hakkında edindiğimiz bilgilere göre kendisinden ilim tahsil eden öğrencilerinden bazılarını ele alacağız.

¹¹¹ el-Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemû'l-Üdebâ İrşâdû'l-Erib ila Ma'rifeti'l-Edib*, V, 1963.

¹¹² Ebû Muhammed Abdullah b. As'ad b. Ali b. Süleyman el-Yâfiî el-Yemenî el-Mekkî, *Mir'âtü'l-Cenân ve 'İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*, hâşiye Halîl Mansur (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997, IV, 86.

¹¹³ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XXII, 64-66.

¹¹⁴ Süleyman el-Yâfiî el-Yemenî el-Mekkî, IV, 86.

¹¹⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*, III, 340.

1.8.1. es-Sâin ed-Darîr (ö. 684/1285)

İsmi Ebû Abdullah Muhammed el-Basrî el-Mukrî el-Mücevvîd ed-Darîr olarak geçer. Dimaşk'ta Müntecebüddîn el-Hemedânî'den kırâat dersleri almıştır,¹¹⁶ Şâfiî mezhebine mensup ve Şâfiî fakîhi olarak da bilinen es-Sâin'in adâletli ve sâlih bir insan olduğu zikredilmiştir.¹¹⁷ Öğrencileri arasında Vâhidüddîn Ebû Hâme İmamü'l-Kelâse¹¹⁸ (ö. 720/1320), en-Nûr İbrâhim b. Ali b. İbrâhim es-Sivasî (ö. 750/1349), zikredilmektedir. Kırâat-i seb'a'yı Müntecebüddîn el-Hemedânî'den öğrenen es-Sâin hakkında öğrencisi Vâhidî, onun bilgili ve dindar bir şahsiyet olduğundan bahsetmektedir.¹¹⁹ Yaptığımız araştırmada es-Sâin hakkında detaylı bir bilgi olmayıp adı, künyesi, hocası ve öğrencilerinden bahsedildiğini görmekteyiz. Kendisi hakkında hemen hemen tüm kaynaklarda Müntecebüddîn el-Hemedânî'den ders aldığı belirtilen es-Sâin 684/1285 yılında vefât etmiştir.¹²⁰

1.8.2. Nâsirüddîn el-Makdisî (ö. 690/1291)

İsmi Abdülvelî b. Abdurrahman b. Muhammed el-Makdisî el-Hanefî olarak geçer. Kırâat ilmini Müntecebüddîn el-Hemedânî'den alan el-Makdisî kırâat alanında baş imam olarak zikredilmektedir. Kendisi hakkında detaylı bilgiye rastlamadığımız el-Makdisî'nin yetiştirdiği talebeler arasında el-Mûcîr Muhammed b. Abdü'l-İz el-'Abâr zikredilmiştir. el-'Abâr'ın el-Makdisî'den yedi kırâat üzere eğitim aldığı belirtilmiştir. el-Makdisî takriben 690/1291 yılında Dimaşk'ta vefât etmiştir.¹²¹

1.8.3. Nizâmeddin et-Tebrîzî (ö. 706/1307)

İsmi kaynaklarda Muhammed b. Abdülkerîm b. Ali b. Ahmed Nizâmeddin Ebû Abdullah et-Tebrîzî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî olarak geçer. et-Tebrîzî'nin Sehâvî'den yedi kırâat dersi aldığı ve 635/1237 yılında Sehâvî'den icâzet aldığı, aynı zamanda

¹¹⁶ Şihâbüddîn Ebû Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-'Ekerî el-Hanbelî ed-Dimaşkî b. İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Mahmut el-Arnâut (1. Baskı), Dârü İbn Kesîr, Beyrut 1988, VII, 673.

¹¹⁷ ez-Zehabî, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, III, 355.

¹¹⁸ ez-Zehabî, *Ma rifetü'l-Kurrâ'i'l-Kibâr 'ale't-Tabakâti ve'l-A'sâr*, III, 1385.

¹¹⁹ el-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, II, 255.

¹²⁰ el-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, II, 255.

¹²¹ el-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, I, 478.

Müntecebüddîn el-Hemedânî'den de dört kırâat dersi aldığı kaynaklarda belirtilmiştir.¹²² 613/1216 yılında Tebriz'de dünyaya gelen et-Tebrîzî'nin babası ticaret ile uğraştığı için babasıyla beraber ticaret yolculukları yapıp Halep'te ikamet etti. İlim tahsil etmek için Kahire ve Dımaşk gibi birçok beldede âlimlerden ders aldı. ez-Zehebî'nin de (ö. 748/1348) kendisinden kırâat dersi aldığı et-Tebrîzî, kırâat konusunda yetkin, kişilik olarak sâkin ve mütevazî bir şahsiyete sahipti.¹²³

Kaynakların kendisinin iyi bir kârî ve mücevvid olduğundan bahsettiği et-Tebrîzî, Mısır'a seyahat edip orada senelerce kaldıktan sonra Dımaşk'a gidip oraya yerleşti ve orada kırâat okudu.¹²⁴ et-Tebrîzî'nin Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin vefât eden son öğrencisi olduğunu zikreden kaynaklar kendisinin ders halkasının olduğunu, yaşlanıp tâkatı bitinceye kadar kırâatle meşgul olduğunu belirtmektedir.¹²⁵

Tabakat kitaplarını incelediğimizde kendisi hakkında kısıtlı bilgiye rastladığımız et-Tebrîzî'nin çeşitli ilim yolculukları yaptığı es-Sehâvî ve Müntecebüddîn el-Hemedânî'den kırâat dersleri aldığı iyi bir kârî ve mücevvid olduğu, ders halkaları oluşturarak talebe yetiştirdiği zikredilmiştir.¹²⁶ Uzun yıllar yaşayan et-Tebrîzî'nin kaynaklarda 704/1304 veya 706/1306 yılında vefât ettiği belirtilmiştir.¹²⁷

1.9. ESERLERİ

6./12. ve 7./13. yüzyıllarda Kahire'de Salâhiye, Dımaşk'ta Zencîliyye medresesi ilmin ve tadrîsatın merkezi hâline gelmişti. O dönemde bu medreselerde birçok âlim yetişmiş, tadrîsat faaliyetlerinde bulunmuş ve çeşitli alanlarda her biri birçok eser telif etmiştir.¹²⁸ Kaynaklarda kendisinden övgüyle söz edilen Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin de 6./12. yüzyıl sonlarında Mısır'da tadrîsat faaliyetleri yürüttüğü daha sonra Dımaşk'ta kırâat alanında baş müderrislik yaptığı bildirilmektedir. Zehebî'nin

¹²² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mü'cemü Şüyüh ez-Zehebî*, thk. Abdürrahmân es-Süyûtî (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1990, 523.

¹²³ Salâhüddîn Halîl b. Eybek es-Safedî, *A'yânü'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr*, thk. Ali Ebû Zeyd (1. Baskı), Dârü'l-Fikri'l-Müassır, Dımaşk 1998, IV, 517-518.

¹²⁴ Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmed eş-Şeyhi'r-Rübâbîn b. Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mi'eti's-Sâmine*, Dârü'l-Cil, Beyrut 1993, IV, 23.

¹²⁵ el-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, II, 174.

¹²⁶ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ'i'l-Kibâr 'ale't-Tabakâti ve'l-A'sâr*, III, 1377.

¹²⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mi'eti's-Sâmine*, IV, 23.

¹²⁸ es-Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara fî Târîhi Mısır ve'l-Kahire*, II, 257; Abdülkâdir b. Muhammed en-Nu'aymî ed-Dımaşkî, *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris* (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1990, I, 404-405; Muhammed Zağlûl Sellâm, 85.

kırâat ve Arap dili alanında reîs olarak nitelendirdiği Müntecebüddîn el-Hemedânî, birçok alanda eser telif etmiştir. Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin en önemli eseri *Sâhibü'l-Ferîd* olarak da anılmasına vesîle olan, Kur'ân'ın i'râbını ve kırâat vecihlerini ele alan *el-Kitâbü'l-Ferîd* isimli eseridir. Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin *Şerhü's-Şâtıbîye* ve *Şerhü'l-Mufasssal* adlı eserleri de telif ettiği kaynaklarda bildirilmektedir.¹²⁹

İslâmî ilimlerde derin bir muhâkemeye sahip olan Müntecebüddîn el-Hemedânî, farklı alanlarda telif ettiği eserlerle bizlere kıymetli bir mîrâs bırakmıştır. Bizlere düşen ise bize bırakılan bu mîrâsı keşfetmektir.¹³⁰ Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin telif ettiği bu üç eser konusunda detaylı bilgi aktaracağız.

1.9.1. Şerhü'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî

Müellif ile ilgi bilgi aktaran tabakat kitaplarında Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin *Şerhü'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî* adlı bir eser telif ettiği anlaşılmaktadır. Ancak Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin *el-Kitâbü'l-Ferîd fî I'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd* adlı eserini tahkîk eden Fehmî Hasan en-Nimr *Şerhü'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî* adlı eserin değerinden ve kıymetinden bahsettikten sonra tüm çabalara rağmen bu esere ulaşamadığını belirtmektedir.¹³¹

Arap gramerine dâir tüm konuları ele alan *el-Mufasssal*; tertibi, anlatımı ve muhtevası açısından yazıldığı dönemde kabul görmüş ve birçok İslâm ülkesinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Zemahşerî (ö. 538/1144) tarafından telif edilen bu esere dâir birçok şerh, ihtisar ve nazım şeklinde eser telif edilmiştir.¹³² “Eğer Arap dilini öğrenmek istiyorsan *el-Mufasssal* adlı esere ihtiyacın var.” diyen Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) telif ettiği *Keşfü'z-Zunûn* adlı eserinde *el-Mufasssal* hakkında övgü dolu sözler sarf ettikten sonra *el-Mufasssal* hakkında yazılan şerhlere değinmiş, müellifin şerhine ise ayrı bir parantez açarak “شَرْحُهُ مُفِيدٌ جَدًّا” “Şerhi gerçekten faydalıdır.” açıklamasında bulunarak eseri takdir etmiştir.¹³³ Tabakat kitaplarının çoğunda

¹²⁹ Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfesssirîn* (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1983, II, 333.

¹³⁰ Müntecebüddîn Hüseyin b. Ebü'l-İz el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd fî I'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Fehmî Hasan en-Nimr - Fuâd Ali Muhaymer (1. Baskı), Dârü Sekâfe, Katar 1991, I, 38.

¹³¹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. en-Nimr - Muhaymer, I, 39.

¹³² Mehmet Sami Benli, *el-Mufasssal*, DİA, TDV Yayınları, Ankara 2005, XXX, 368.

¹³³ Mustafa b. Abdullah Hacı Halife Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts., II, 1774-1775

Müntecebüddîn el-Hemedânî ile ilgili verilen bilgiler arasında telif ettiği eserlere de yer verilmiş, *Şerhü'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî* adlı eseri telif ettiği zikredilmiştir.¹³⁴

1.9.2. ed-Dürretü'l-Ferîde fî Şerhi'l-Kasîde

Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin şerhettiği bu eser *Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî fî Kırâat-i Seb'a* olarak meşhur olan Ebû Muhammed el-Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî ed-Darîr'in telif ettiği eserdir.¹³⁵ Kısaca eş-Şâtıbîye olarak isimlendirilen bu eser, *Hırzû'l-Emânî Vechü't-Tehânî li Ebi'l-Muhammed el-Kâsım b. Febîretü's-Şâtıbî* olarak bilinir.¹³⁶

Yaptığımız araştırmada *Hırzû'l-Emânî*'ye dâir onlarca şerh yazıldığını görmekteyiz. Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed es-Sehâvî el-Mısırî'nin telif ettiği *Fethü'l-Vesîd fî Şerhi'l-Kasîde*, Ebû's-Şame Abdurrahman b. İsmâil ed-Dımaşkî'nin (ö. 665/1267) telif ettiği *İbrâzû'l-Meânî min Hirzi'l-Emânî*, Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer el-Ca'berî'nin (ö. 732/1332) telif ettiği *Kenzü'l-Meânî* ve Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr es-Süyûtî'nin telif ettiği *Şerhü'l-Memzûc* adlı eserler *Hırzû'l-Emânî*'nin üzerine yazılan şerhlerden bazılarıdır.¹³⁷

İmam-ı Şâtıbî, Kur'ân ilimlerinde ve lügat ilminde hüccet olarak nitelendirilmiştir. Sabırlı ve Allah'a tam bir teslimiyetle teslim olmuş ve Allah'ın hükümlerine boyun eğen bir şahsiyet olarak zikredilmiştir. Kaynaklarda kendisinden övgüyle bahsedilen imam-ı Şâtıbî'nin telif ettiği *Hırzû'l-Emânî*'nin üzerine onlarca şerh yazılmış ve İslâm âleminde müslümanların hizmetine sunulmuştur.¹³⁸ Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin de şerhettiği bu eserin nüshaları çeşitli kütüphanelerde mevcuttur. Bir nüshası Mektebetü'l-Ezher'de bulunan eser iki ciltten oluşmaktadır. Bu nüshanın birinci cildi besmeleden sonra musannifin Allah'a hamd ve sena etmesiyle başlar, mukaddimenin şerhiyle son bulur. İkinci cilt ise Âl-i İmrân sûresiyle başlayıp Nâs sûresiyle son bulur. Bir diğer nüshası Dârü'l-Kütübî'l-Misriyye'de bulunup sadece

¹³⁴ ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXIII, 219

¹³⁵ Kâtip Çelebi, I, 646-648; Nebîl b. Muhammed İbrâhîm el-İsmâîl, çev. Yavuz Fırat, *Kırâat İlmi* (1. Baskı), Kimlik Yayınları, Kayseri 2021, 153-154.

¹³⁶ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. en-Nimr - Muhaymer, I, 38-39.

¹³⁷ Kâtip Çelebi, I, 646-648; Nebîl b. Muhammed İbrâhîm el-İsmâîl, çev. Yavuz Fırat, *Kırâat İlmi*, 154-155.

¹³⁸ Seyyid Lâşin Ebû Ferah ve Hâlid Muhammed el-Hâfız, *Takrîbü'l-Meânî fî Şerhi Hirzû'l-Emânî fî Kırâat-i Seb'a* (3. Baskı), Dârü'z-Zaman, Suudi 2000, 10; Nebîl b. Muhammed İbrâhîm el-İsmâîl, çev. Yavuz Fırat, *Kırâat İlmi*, 154-155.

ikinci cildi mevcuttur. Âl-i İmrân Sûresi'nin başından başlayıp mushafın sonuna kadar kırâat vecihlerini ele almıştır. Eserin bir nüshası Me'hedü'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye'de bulunup iki cüzden oluşmaktadır.¹³⁹ Eserin bir nüshası da Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.¹⁴⁰

Yaptığımız araştırmalardan anlaşılacağı üzere imam-ı Şâtıbî'nin telif ettiği eser birçok kırâat âliminin dikkatini çekmiş ve esere onlarca şerh yazılmıştır. İslâm beldelerinin çeşitli bölgelerinde ders kitabı olarak okutulan *Hırzû'l-Emânî*, müellifimiz Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin de dikkatini çekmiş ve kendisi de esere bir şerh telif etmiştir. Kaynaklarda *ed-Dürretü'l-Ferîde fî Şerhi'l-Kasîde*'ye âlimler övgü dolu sözler sarf ederek gerekliliğinden ve faydasından söz etmişlerdir.¹⁴¹

1.9.3. el-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'ânî'l-Mecîd

Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin yazdığı en önemli eserdir. Bu eser dört cilt olarak Ma'hedü'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye'de bulunmaktadır. Dârü'l-Kütüp ve Mektebetü'l-Ezher'de de nüshası bulunan bu eser matbû olarak elimizde bulunmaktadır.¹⁴² Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin telif ettiği *el-Kitâbü'l-Ferîd fî İ'râbil Kur'ânî'l-Mecîd* adlı eserle ilgili tabakat kitaplarında bahsedilmekte ve övgü dolu sözler sarf edilmektedir.¹⁴³ Süyûtî, Müntecebüddîn el-Hemedânî ile ilgili bilgi verirken *Sâhibü'l-İ'râbi'l-Kur'an* olarak müellifi zikrederek müellifi telif ettiği eserle tanıtmaktadır.¹⁴⁴ Zehebî, Müntecebüddîn el-Hemedânî'yi şeyhü'l-kurrâ olarak tanıttıktan sonra kendisi için *İ'râbü'l-Kur'an* diyerek telif ettiği esere vurgu yapmaktadır.¹⁴⁵

Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin eserinin ismiyle ilgili kaynaklarda küçük farklılıklar bulunmaktadır. Tabakat kitaplarında *el-Müfîd fî İ'râbi'l-Kur'ânî'l-Mecîd* ve *el-Kitâbü'l-Ferîd*¹⁴⁶ gibi isimler kullanılmakla beraber Müntecebüddîn el-Hemedânî,

¹³⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. en-Nimr - Muhaymer, I, 38-39.

¹⁴⁰ Özel, XXXII, 25-26.

¹⁴¹ ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXIII, 19.

¹⁴² el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. en-Nimr - Muhaymer, I, 38.

¹⁴³ el-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâtî'l-Kurrâ*, II, 310.

¹⁴⁴ es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâtî'l-Luğaviyyîn ve'n-Nühât*, II, 300.

¹⁴⁵ ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXIII, 219.

¹⁴⁶ İsmâil Paşa el-Bağdâdî, II, 472; Ziriklî, VIII, 95.

kendi eseri için *el-Kitâbü'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd* ismini kullanmaktadır.¹⁴⁷ Kaynaklarda eserin ismiyle ilgili küçük farklılıkların olmasının sebebi bazı kaynaklarda eserin tam adının zikredilmeyip kısaltmaya gidilmesidir. Eser için kullanılan ortak isim *el-Kitâbü'l-Ferîd* olarak zikredilmekte ve Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin ismiyle beraber anılmaktadır. Bu eserin Müntecebüddîn el-Hemedânî'ye âit olduğu, eserin sahibiyle ilgili şüphe uyandıracak bir veri olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim müellifin kendisi de eseriyle ilgili bilgi vermekte ve bu eseri neden yazma ihtiyacı duyduğunu kendi eserinde belirtmektedir. Müellif, *ed-Dürretü'l-Ferîde fî Şerhi'l-Kasîde*'yi yazdıktan sonra onu desteklemek için *İ'râbü'l-Kur'ân*'ı yazma gereğini duyduğunu belirterek öneminden bahsetmiş ve *İ'râbü'l-Kur'ân* ile kalplerin ferahlayacağını söylemiştir. Yine kendi ifâdeleriyle bu eseri; müfessirlerin vecîz sözlerinden, kırâat ve nahiv kitaplarından, hocalarından duyduklarından, kırâat imamlarından ve müctehidlerin görüşlerinden yararlanarak sahîh olanı temyiz etmek, müşkil olanı îzâh etmek için yazdığını, açık ve anlaşılır bir şekilde talebelerin istifâdesine sunduğunu belirtmiştir. Müntecebüddîn el-Hemedânî, kendisinden önce bu minvalde yazılan eserlerin ya çok kısa ya da çok büyük hacimli, ihtiyaç duyulmayacak bilgilerle dolu olduğunu belirterek, kendi eserinin mutedil uzunlukta olmasını dilediğini belirterek i'râb olarak yazılan eserlerin göz bebeği olacağını belirtmiştir.¹⁴⁸

Müellifin *el-Kitâbü'l-Ferîd*'te ele aldığı sarf, nahiv, lügat ve kırâat konularını inceleyerek her bir konuyu örneklerle açıklayacağız. Ayrıca müellifin eserinde kullandığı kaynakları da araştırıp eserin muhtevasının daha iyi anlaşılmasını sağlayacağız.

1.9.3.1. Sarf Yönü

el-Kitâbü'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd'te müellifin ele aldığı konulardan biri sarf konusudur.¹⁴⁹ Lügat anlamıyla farklı anlamlar içeren sarf kelimesi birçok anlam içermektedir. Sarf kelimesi “tevbe”, “adâlet”, “mîzan” veya “fidye” gibi çeşitli mânalara gelmektedir.¹⁵⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de “صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ” “Allah onların kalplerini

¹⁴⁷ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 48.

¹⁴⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 46-47.

¹⁴⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 316.

¹⁵⁰ Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb lî Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, thk. Enes Muhammed - Zekerîyya Câbir Ahmed, Dâru'l-Hadis, Kahire 2008, 924.

çevirmiştir.”¹⁵¹ âyetinde geçen sarf kelimesi “*tahvil*” ve “*tağyir*” mânasında kullanıldığı gibi¹⁵² başka bir âyet-i kerîmede “فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا” “Artık kendinizden azabı savmaya gücünüz yetmeyecek ve kendinize yardım da edemeyeceksiniz.”¹⁵³ şeklinde geçen sarf kelimesi ise “savmak” mânasında kullanılmıştır.¹⁵⁴ Görüldüğü gibi sarf kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Sarf kelimesinin ıstılâhî anlamı ise “هُوَ عِلْمٌ يَبْحَثُ عَنْ أَهْلِ الْكَلِمَةِ الْعَرَبِيَّةِ” “Sarf ilmi Arapça kelimelerin yapısından ve sîğasından bahseden; harflerin asıllarını, ziyâdesini, hazfını, sıhhatini, i’lal ve ibdâlden bahseden bir ilimdir.” şeklindedir.

Sarf ilmi, Arapça isimlere ve mutasarrıf fiillere has olan bir ilimdir. Mebnî olan isimler, zamirler, Arapça kökenli olmayan isimler ve câmid olan fiiller sarf olmaz. Örneğin “يُؤَسِّفُ” kelimesi Arapça bir kelime olmadığı için “عَسَى” ve “لَيْسَ” kelimeleri de câmid fiiller olduğu için sarf olmazlar. Şâyet kelimenin aslında üç harften daha az harf bulunursa o da sarf olmaz. Dolayısıyla bir veya iki harfte sarf olmaz. Sarf olabilmesi için hem ismin hem de fiilin en az üç harften müteşekkil olması gerekmektedir.¹⁵⁵

Kaynaklarda, sarfın kurallarını Ebü’l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) ve Muâz b. Müslim el-Herrâ el-Kûfî’nin (ö. 187/803) koyduğu belirtilmektedir. Kelimenin yapısını ve hangi anlama geldiğini bilmek için sarf ilmini bilmek gerekir. Sarf ilminin birçok faydası bulunmaktadır. Öncelikle Arap dilini hatalardan korur. Allah’ın kelâmının ve hadislerin anlaşılmasına yardımcı olur. Kelimenin tahvîl edilmesiyle yeni mânalar elde edilir. Örneğin “كَتَبَ” “O yazdı.” mâzî fiil müfred müzekker gâib, “يَكْتُبُ” “O yazıyor.” muzâri fiil müfred müzekker gâib ve “أَكْتُبُ” “Yazıyorum.” muzâri fiili ise mütekellim için kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi aynı harflerden oluşan bir kelimenin yapısının değişmesiyle anlamı da değişmektedir. Arapça’da bir kelimenin aslı değişime uğrayarak farklı bir şekil alabilir. Örneğin “مَدَّ” kelimesinin aslı “مَدَدَ”, “قَالَ” kelimesinin aslı ise “قَوْلَ” şeklindedir. Kelimenin yapısını bilmek kelimenin ziyâdesinin olup olmadığını ve

¹⁵¹ Tevbe: 9/127; Kur’ân-ı Kerîm Meâlî, çev. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin (2. Baskı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.

¹⁵² el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 339-340.

¹⁵³ Furkân: 25/19.

¹⁵⁴ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 14.

¹⁵⁵ Eymen Emin Abdülğani, *es-Sarfü’l-Kâfi* (1. Baskı), Dârü Tevfikîyye lî Tûrâs, Kahire 2010, 19.

sıhhatini anlamayı kolaylaştırır.¹⁵⁶ Bunu anlamının yegâne yolu ise sarf ilmini öğrenmektir.

Arap dili ve grameri açısından çok önemli olan ve Kur'ân'ın mânasının daha iyi anlaşılmasına vesîle olan sarf konusunu Müntecebüddîn el-Hemedânî eserinde işlemiş, kelimelerin yapısı ve kalıbıyla ilgili geniş mâlûmatlar vermiştir. *el-Kitâbü'l-Ferîd*'te müellifin ele aldığı sarf konusunu birkaç örnekle açıklayarak eserin sarf yönünü ele alacağız.

Örnek 1: *وَكَلَّا مِنْهَا رَعْدًا حَيْثُ شِئْتُمَا* "...Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin..."¹⁵⁷

Âyet-i kerîmede geçen "كَلَّا" kelimesiyle ilgili Müntecebüddîn el-Hemedânî, kelimenin vezninin "عَلَا" aslının ise "أَوْكُلُ" olduğunu belirtmiştir. Fâü'l-fiildeki hemze-i sâkine kolaylık için hazfolmuştur. Aynü'l-fiili yani "ك" harfini harekelendirmek için ise hemze-i vasıla ihtiyaç duyulmamıştır. Müellif, "خُدْ" kelimesinin de yapısının aynı olduğunu ve buna örnek olarak verilebileceğini belirtmiştir. Müntecebüddîn el-Hemedânî bu açıklamayı yaptıktan sonra "أَمِنَ" ve "يَأْمَنُ" kelimelerinin buna kıyas yapılamayacağını belirterek "كَلَّا" kelimesiyle ilgili aslını ve veznini belirterek kelimenin sarf yapısıyla ilgili bilgi vermiştir.¹⁵⁸

Örnek 2: *وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا* "İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince..."¹⁵⁹

Müntecebüddîn el-Hemedânî, âyet-i kerîmenin i'râbını yaptıktan sonra "آيَةً" kelimesinin yapısıyla ilgili Sîbeveyhi ve Halîl b. Ahmed gibi meşhur dil bilimcilerin görüşlerinden yararlanarak açıklamalarda bulunmuştur. Sîbeveyhi'ye göre "آيَةً" kelimesinin vezni "فَعْلَةٌ" olup aslı ise "أَيَّيَّةٌ" şeklindedir. Aynü'l-fiili iletili olarak elif'e kalb olup mâkabli meftûh olarak gelir. Aslı ise lâmü'l-fiili illetli, Aynü'l-fiili sâlimdir. Halîl b. Ahmed'e göre ise "آيَةً" kelimesi "فَعْلَلَةٌ" veznindendir. Aslı "أَيَّيَّةٌ" şeklindedir. İki "ي" harfinin yan yana gelmesiyle okuyuşu zorlaştığından dolayı "ا" harfi "ي" harfine bedel olmuştur.

Müellif, konunun daha iyi anlaşılması için "طَائِي" kelimesini de örnek vererek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Müellife göre "طَائِي" kelimesinin aslı "طَيْي" kelimesidir.

¹⁵⁶ Abdüşşekûr Muallim Abdu fârih, *es-Sarfü'l-Müeyesser* (2. Baskı), Dârü'l-İlm, Kahire 2021, 7.

¹⁵⁷ Bakara: 2/35.

¹⁵⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I. 229.

¹⁵⁹ Bakara: 2/39.

şeklindedir. Buna göre “ا” harfi “ي” harfine bedel olarak gelmiştir. Ayrıca “آيَةً” kelimenin aslıyla ilgili farklı görüşlere de yer veren müellif, kelimenin aslıyla ilgili diğer görüşleri şöyle açıklamaktadır: Bir görüşe göre “آيَةً” kelimesinin aslı “آيِيَّةٌ” olup vezni “فَاعِلَةٌ” şeklindedir. Bu görüşe göre kelime lâmu’l-fiil hazfolmuştur. Müellif, bu görüşü desteklemek için “بَالِيَّةٌ” kelimesini örnek vererek bu kelimenin “بَالَةٌ” şeklinde okunduğunu vurgulamıştır. Buna göre kelimenin aslı “بَالِيَّةٌ” olup “فَاعِلَةٌ” veznindedir. Başka bir görüşe göre ise “آيَةً” kelimenin aslı “آيِيَّةٌ” olup vezni “فَعْلَةٌ” olarak gelir. Aynü’l-fiili elif’e kalb olmuş mâkabli ise meftûh olarak gelmiştir.¹⁶⁰

Örnek 3: وَإِذْ نَجَّيْنَاكَ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ “...*Firavun ailesinden kurtarmıştık...*”¹⁶¹

Müellif, âyet-i kerîmede geçen “آل” kelimesinin yapısını şöyle açıklamaktadır: “آل” kelimesinin vezni “فَعْلٌ” olup aslı ise “أَهْلٌ” şeklindedir. Bu sebepten dolayı ism-i tasğîrine “أَهْلٌ” denilmektedir. Burada “ه” harfi mahreç yakınlığından “ء” ye kalb olmakta ve “أَهْلٌ” şeklini almaktadır. Bu şekilde hoş olmayan bir okuyuş meydana geldiği için “ء” harfi “ا” harfine kalb olarak “آل” şeklini almış ve daha lezzetli bir okuyuş meydana gelmiştir. Müellif, bu durumun daha iyi anlaşılması için “أَدَمٌ” kelimesini de örnek vererek bu kelimenin “آل” kelimesiyle aynı olduğunu belirtmektedir. Başka bir görüşe göre ise “آل” kelimesinin aslı “أَوَّلٌ” şeklindedir. Bundan dolayı ism-i tasğîri “أَوَّلٌ” şeklinde gelir. Burada “و” harfi “ا” harfine kalb olmuş ve mâkabli meftûh olarak gelmiştir. Sonuç olarak kelime bu değişimlerden sonra “آل” şeklini almıştır.¹⁶²

Örnek 4: وَإِذْ وَاعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً “*Hani, biz Mûsâ ile kırk gece için sözleşmiştik...*”¹⁶³

Âyet-i kerîmede geçen “مُوسَىٰ” kelimesinin iştikâkıyla ilgili te’vîl ehlinin ihtilafa düştüğünü belirten müellif, kelimeyle ilgili farklı görüşlere yer vererek şöyle açıklamaktadır: Bazılarına göre “مُوسَىٰ” kelimesi “مُفْعَلٌ” veznindedir. Bu görüşü savunanlar “مَنْ أَوْسَيْتُ رَأْسَهُ” “*saçını tıraş ettiğim kişi*” kullanımını örnek vererek bu görüşünü desteklemektedirler. Bu görüşe göre yukarıdaki metinde geçen “أَوْسَيْتُ” kelimesindeki “مُوسَىٰ” fiili “مُوسَىٰ” kelimesiyle aynı vezindedir. Bir diğer görüşe göre “مُوسَىٰ” kelimesinin vezni “فُعْلَى” olup “مَاسٌ” “يَمِيسٌ” “مَيْسَا” sîğasındandır. Örneğin “مُوسَىٰ”

¹⁶⁰ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 238-239.

¹⁶¹ Bakara: 2/49.

¹⁶² el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 252.

¹⁶³ Bakara: 2/51.

“الْحَدِيدُ” “demir ustura” bu mânada kullanılmıştır. Buna göre metinde geçen “مُوسَى” kelimesi âyette geçen “مُوسَى” kelimesiyle aynı vezin ve sığadan olup kelimedeki “و” harfi “ي” harfine bedel olarak gelmiştir. Başka bir görüşe göre ise “مُوسَى” kelimesi “فُعْلَى” veznindendir. Bu görüşü savunanlar delil olarak da “مَنْ مَأْسَتْ بَيْنَ الْقَوْمِ مَأْسًا” “Kavmin arasını düzelttim.” kullanımını örnek göstererek metinde geçen “مَأْسَتْ” kelimesinin âyette geçen “مُوسَى” kelimesiyle aynı vezinde olduğunu belirtmişlerdir.¹⁶⁴

Müellif, eserinde sarf konusunu detaylı bir şekilde işleyerek kelimelerin yapısını incelemiş ve farklı görüşlere de yer vererek detaylandırmıştır. Ayrıca toplumun kullanımını ve şiirleri de örnek vererek görüşlerini desteklemiştir. Biz burada sarf konusuyla ilgili bu örneklerle yetiniyoruz.

1.9.3.2. Nahiv Yönü

Nahiv kelimesi sözlükte yol, cihet vb. anlamlara gelmektedir.¹⁶⁵ İ'râb ise sözlükte açıklamak, îzâh etmek mânasında kullanılmaktadır. İ'râb kelimesi nahiv ilminde lafızların mânasını açıklamak anlamında kullanılır. Fiil, fâil ve mef'ûlû beyân ederek mânanın ortaya çıkmasını sağlar. Nahiv ilmi; gerek Kur'ân-ı Kerîm'de, gerek hadislerde ve gerekse Arap kelâmında cümlelerin düzgün bir şekilde okunmasını ve mânanın doğru anlaşılmasını sağlayan bir ilimdir. Kur'ân-ı Kerîm için nahiv, kâide ve kuralları bilmektir. Bu araştırmayla Kur'ân'a yapılan hizmet, Yüce Allah'ın rızasını kazanmak için kelâmın muradını ortaya çıkarmaktır. Araştırmacılar bu vesîleyle Kur'ân lügatında yaptığı araştırmalarla çalışmalarını genişletmişlerdir.¹⁶⁶

Kur'ân-ı Kerîm'in doğru okunması ve doğru anlaşılması için Kur'ân'ın nüzûlünden itibaren İslâm âlimleri Kur'ân'ın i'râbını yapmış ve bu alanda birçok eser telif etmişlerdir. Müntecebüddîn el-Hemedânî de bu konuda eser telif eden âlimler arasında yerini almış ve bu alana büyük katkı sağlamıştır. Müntecebüddîn el-Hemedânî, eserde ele aldığı konulardan biri olan nahiv konusunu geniş bir şekilde ele almış, dil âlimlerinin görüşlerinden de yararlanarak i'râb konusunda geniş îzâhlarda bulunarak eserde bu konuyu geniş bir şekilde ele almıştır. Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin i'râb

¹⁶⁴ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 255-157.

¹⁶⁵ Ya'kûb lî Fîrûzâbâdî, 1590.

¹⁶⁶ Ahmed Cemil Zafer, *Nahvü'l-Kur'ânî* (2. Baskı), Matâbi'u Safâ, Mekketü'l-Mükerram 1998, 1.

ile ilgili nasıl îzâhlarda bulunduğunu, konuyu nasıl ele aldığını açıklamak maksadıyla birkaç örnek ile açıklayacağız.

Örnek 1: *إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ* “Allah’a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar...”¹⁶⁷

Âyet-i kerîmede geçen “الله” lafzındaki “ه” harfinin harekesi fetha yerine damme olarak gelir ve lafız merfû olursa, “الْعُلَمَاءُ” kelimesinin sonundaki “و” harfi de fetha olarak gelir ve kelime mansub olursa, mâna tamamen bozulur ve âyetteki mânanın tam aksine “إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ” “Allah ancak; kulları içinden âlim olanlara derin saygı duyar.”¹⁶⁸ şeklinde bir mâna ortaya çıkar. Görüldüğü gibi fiil, fâil ve mef’ûlün değişmesiyle mâna da tamamen değişmektedir.

Örnek 2: *يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا* “Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin...”¹⁶⁹

Müellif, âyet-i kerîmenin i’râbını ve tahlilini şu şekilde yapmaktadır. “حَلَالًا” kelimesi mef’ûldür. “كُلُوا” ve “مِمَّا فِي الْأَرْضِ” lafızları nasb mahallinde hâl olarak gelmiş ve mevsûf olan “حَلَالًا” kelimesine takdim edilmiştir. Şâyet “حَلَالًا” kelimesini “مِمَّا فِي الْأَرْضِ” cümlesine hâl yaptığımızda “كُلُوا” kelimesinin mef’ûlü mahzûf olur. Yani mâna “كُلُوا شَيْئًا مِمَّا فِي الْأَرْضِ فِي حَالِ كَوْنِهِ حَلَالًا طَيِّبًا طَارًا مِنْ كُلِّ شُبْهَةٍ مِنْ حَيْثُ يَطِيبُ أَكْلُهُ” “Yeryüzünde şüphelerden uzak, temiz ve helâl olan yiyeceklerden yiyiniz.” şeklinde gerçekleşir. “مِمَّا” kelimesi burada ya mukadder olan “كُلُوا” kelimesinin mef’ûlü için nasb mahallinde sıfat olarak gelmiş, ya da “مِمَّا” kelimesi mahzûf olan mastara sıfat olarak gelmiştir. Yani mâna “أَكُلَا حَلَالًا” “temiz yiyecek” şeklinde gerçekleşmektedir.¹⁷⁰

Örnek 3: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ فَمَنْ عَفَا عَنْهُ غُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبَاعْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنْ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ* “Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dînin gereklerine uygun yol

¹⁶⁷ Fâtır: 35/28.

¹⁶⁸ Muhammed Fâdil es-Sâmerrâî, *en-Nahvü l-Arabiyyu Ahkâm ve Meânî* (1. Baskı), Dârü İbn Kesîr, Beyrut 2014, I, 20.

¹⁶⁹ Bakara: 2/168.

¹⁷⁰ el-Hemedânî, *el-Kitâbü l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 429.

izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır."¹⁷¹

Müellif, âyet-i kerîmeyi şöyle tahlil etmektedir: Âyet-i kerîmede geçen “الْحَرُّ بِالْحَرِّ” cümlesindeki “الْحَرُّ” kelimesi mübtada olarak gelmiş, “بِالْحَرِّ” ise onun haberidir. Yani “مَنْ” cümlesindeki “فَمَنْ عَفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ” cümlesindeki “عَفِيَ” edat-ı şartiye olup ref' mahallinde ibtida olarak gelmiştir. “لَهُ” ve “مِنْ أَخِيهِ” ise “عَفِيَ” kelimesine sıla olarak gelmiştir. “شَيْءٌ” kelimesi de “عَفِيَ” için merfûdur. “عَفِيَ” kelimesi “عَفُوٌّ” konumundadır. Bu sebeple nekre olarak gelmiştir. “شَيْءٌ” kelimesi mastar konumunda olup genel kapalılık barındırmaktadır.¹⁷² Buna örnek olarak başka bir âyet-i kerîmede “لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْءٌ” “Onların hileleri size hiçbir zarar vermez.”¹⁷³ örneğinde olduğu gibi “شَيْءٌ” kelimesi “ضَرَّ” anlamında kullanılmıştır. “لَا يَضُرُّكُمْ” şeklindeki “ض” harfinin kesrası ve “ر” harfinin iskânıyla okunan kırâat sahîh olup İbn Kesîr, Ebû Amr b. Alâ ve Nâfi‘ tarafından rivâyet edilmiştir.¹⁷⁴

Âyette geçen “فَاتَّبَاعٌ” kelimesi “فَعَلَّيْهِ إِتِّبَاعٌ” “Uyması gerekir.” anlamında veya hükmü “إِتِّبَاعٌ” şeklinde olup merfû konumundadır. “ف” ise şartın cevabıdır. Âyette geçen “مَنْ” lafzının mevsûle olma ihtimali bulunmaktadır. “ف” harfi de kapalılık mânasını vermek için gelmiştir. Bu durumda mâna “فَمَنْ عَفِيَ لَهُ مِنْ جِهَةِ أَخِيهِ شَيْءٌ” “öldüren kimse kardeşi tarafından afedilirse” şeklinde olur. “لَهُ” daki “ه” zamiri ve “أَخِيهِ” kelimesi kâtil olan “مَنْ” lafzına dönmektedir. Burada hem kâtil hem de maktûl için “وَالْأَخُ” kelimesi kullanılmıştır. Çünkü İslâm kardeşliği bâkîdir. Âyetteki “وَأَدَاءٌ” kelimesi de “فَاتَّبَاعٌ” kelimesine atıftır. “إِلَيْهِ” ise “وَأَدَاءٌ” kelimesine mutealliktir. “إِلَيْهِ” kelimesindeki “ه” zamiri veliye râcidir.

Âyetin i‘râbını yapmaya devam eden müellif, “بِإِحْسَانٍ” ve “بِالْمَعْرُوفِ” kelimelerinin “فَاتَّبَاعٌ” kelimesinden önce takdir edilen “فَعَلَّيْهِ” kelimesindeki “ه” zamirine nasb mahallinde hâl olarak geldiğini belirtmektedir. Yani mâna “فَعَلَّيْهِ ذَلِكَ عَادِلًا وَمُحْسِنًا” “Artık âdil ve takvalı olması gerekir.” şeklinde gerçekleşir.

¹⁷¹ Bakara: 2/178.

¹⁷² el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 440.

¹⁷³ Âl-i İmrân: 3/120; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 440; II, 118.

¹⁷⁴ Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, thk. Bedreddîn Kahvecî - Beşîr Cüveycâtî (1. Baskı), Dârü'l-Me'mûn li'l-Türâs, Beyrut 1984, III, 74; Bu eser el-Fârisî'nin, hocası İbn Mücâhid'in *es-Seb'a fî Menâzili'l-Kurrâ* adlı kitabına dayanarak telif ettiği bir eserdir.

Âyet-i kerîmede geçen “ذَلِكَ” kelimesi ibtida olarak gelmiştir. Yani af ve diyetten bahseden hüküm anlamında kullanılmıştır. Haberi ise “تَخْفِيفٌ” kelimesidir. “مَنْ رَيْكُمُ” ya ref’ mahallinde haberden sonra haber olarak gelmiş veya “تَخْفِيفٌ” kelimesine sıfat olarak gelmiştir. “وَرَحْمَةً” kelimesi de “تَخْفِيفٌ” kelimesine atıf olarak gelmiştir.

Müellif, âyetin tefsîriyle ilgili şu açıklamalarda bulunmaktadır: “Tevrat ehline kısas farz kılınıp diyet ve af onlara haram kılındı. İncil ehline ise af farz kılınıp kısas ve diyet haram kılındı. İslâm ümmetine ise kolaylık için kısas, diyet ve af arasında tercih hakkı verildi.”

“فَمَنْ اغْتَدَى بِغَدِ ذَلِكَ” cümlesindeki “مَنْ” edatı ibtida olarak ref’ mahallinde şartiye olarak gelmiş “فَلَهُ” ise şartın cevabı olarak gelmiştir. Ayrıca “فَلَهُ” kelimesinin mevsûl olması da ihtimal dâhilindedir. “ف” harfinin dâhil olmasının sebebi ise mânada kapalılık olduğu içindir. “بَعْدَ ذَلِكَ” ifâdesinde yani “بَعْدَ ذَلِكَ التَّخْفِيفِ” “bu kolaylıktan sonra” anlamı hâsıl olmaktadır. Müellif, âyetin i’râbını bitirdikten sonra “Bu hükümlerden sonra kim haddi aşarsa artık onun için şeriat kuralları uygulanır.”¹⁷⁵ ifâdesinde bulunmaktadır.

Örnek 4: “قَوْلُ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَدَى وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ” “Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden gönül kırma gelen bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, halîmdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir).”¹⁷⁶

Âyet-i kerîmede “قَوْلُ مَعْرُوفٌ” ibtida ve mevsûf olarak gelmiş “وَمَغْفِرَةٌ” ise ona atıf olarak gelmiştir. Haberi de “خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ” ifâdesidir. Bu durumda mâna “sadaka vermek ağır geldiği zaman isteyen kişiyi güzel bir sözle reddetmek ve onu affetmek daha hayırlıdır.” şeklinde gerçekleşir. Başka bir görüşe göre “قَوْلُ مَعْرُوفٌ” ibtidadır. Haberi ise mahzûftur. Yani “Bu sizin için daha hayırlıdır.” mânasındadır. Şâyet “وَمَغْفِرَةٌ” kelimesi de ibtida olarak kabul edilirse mâna şöyle olur: “Güzel bir sözle reddetmekle Allah’ın mağfiretini kazanmak, sadakadan daha hayırlıdır.” Çünkü Allah’ın mağfireti ile kulun fiili arasında eşitlik olmaz. Allah’ın mağfireti daha faziletlidir. “يَتْبَعُهَا” kelimesi de “صَدَقَةٍ” kelimesine sıfat olarak gelmiştir. “أَدَى” ise fiil ile merfû konumundadır. Sadaka isteyen kişiye minnet etmek veya sözle eziyet etmek mânasındadır.¹⁷⁷

¹⁷⁵ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 440-442.

¹⁷⁶ Bakara: 2/263.

¹⁷⁷ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 575.

Örnek 5: *“Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah’a gönülden boyun eğerek namaza durun.”*¹⁷⁸

Müellif, bu âyet-i kerîmenin i’râbını şöyle yapmaktadır: Cumhurun görüşüne göre “وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى” ifâdesi “الصَّلَوَاتِ” kelimesine atıftır. “لِلَّهِ” lafzâ-i celâl ise “وَقُومُوا” kelimesine mütealliktir. Bu durumda mâna şöyle olur: *“Namazda Allah’a karşı boyun eğerek durun.”* “فَإِنْتَبِهَنَّ” ise “وَقُومُوا” kelimesindeki zamire hâl olarak gelmiştir.¹⁷⁹

Bilindiği üzere müellif, eserinin ismini *Î’râbü’l-Kur’ân* olarak koymuştur. Dolayısıyla eserinde ele aldığı ana konularından biri i’râb konusudur. Eserinde âyetlerin i’râbına geniş yer vermiş, şiirle istihsadda bulunmuş ve birçok âlimin görüşünden yararlanmıştır. Biz burada i’râbla ilgili, eserde geçen birkaç örnekten bahsettik. Eserin kırâat yönünü değerlendireceğimiz için i’râb ile ilgili bu örnekleri yeterli buluyoruz.

1.9.3.3. Lügat Yönü

Lügat, milletlerin duygu ve düşüncelerini ifâde ettiği seslerdir. Konuşmak ve muhatap olmak anlamındadır.¹⁸⁰ Kur’ân-ı Kerîm’i anlamak ve içtihatla bulunmak için anlamı açık olmayan kelimeler, yabancı kelimeler, kelimelerin aslı, vucûh, nezâir vb. konularında bilgi sahibi olmak gerekmektedir.¹⁸¹

Yüce Allah Arap dilini Kur’ân-ı Kerîm ile güzelleştirmiştir. Kur’ân’ı anlamak isteyenler için bu lisânı vesîle kılmıştır. Yüce Allah bu konuda Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyurmaktadır: *“إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ”* *“Apaçık Kitap’a andolsun ki, iyice anlayasınız diye biz, onu Arapça bir Kur’ân yaptık.”*¹⁸²

Yüce Allah, Peygamber Efendimiz’e insanları müjdelemesi ve uyarması için Kur’ân-ı Kerîm’i Arapça olarak indirdiğini açıkça ifâde etmiştir. Başka bir âyet-i kerîmede de Yüce Allah şöyle buyuruyor: *“فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِئُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَنُنَذِرَ بِهِ قَوْمًا لَّدَا”* *“(Ey Muhammed!) Biz, Allah’a karşı gelmekten sakınanları Kur’ân ile müjdeleyesin, inat eden bir topluluğu da uyarasın diye, onu senin dilin ile (indirip) kolaylaştırdık.”*¹⁸³

¹⁷⁸ Bakara: 2/238.

¹⁷⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 540.

¹⁸⁰ Ya’kûb lî Fîrûzâbâdî, 1478.

¹⁸¹ ez-Zerkeşî, I, 190, 202, 242, 388, 405.

¹⁸² Zuhurf: 43/3.

¹⁸³ Meryem: 19/97; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 396.

Âyetlerden de anlaşıldığı üzere Kur'ân-ı Kerîm'in Arapça bir kitap olarak insanlara gönderildiğini Yüce Allah açık bir şekilde belirtmiştir. Dolayısıyla Arap dilini tam anlamıyla öğrenmeyenlerin Kur'ân'ın ahkâmını, helâlini haramını, işaret ettiği asıl mânâyı, Kur'ân'ı hakkıyla öğrenmeleri ve anlamaları mümkün değildir. Bundan dolayı Kur'ân'ı anlamak için Arapça'yı öğrenmek bir gerekliliktir.

İslâm âlimleri, Kur'ân tefsîrinde ve sünnette ictihadda bulunmak, şer'î hükümleri ve Allah'ın muradını anlamak için Arapça'yı zorunlu görmüşlerdir.¹⁸⁴ Konunun ehemmiyetini anlatan bir metinde şu ifâdeler kullanılmaktadır. “نَفْسُ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ مِنَ الدِّينِ “ وَمَعْرِفَتُهَا فَرَضٌ وَاجِبٌ فَإِنَّ فَهْمَ الْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ فَرَضٌ وَلَا يَفْهَمُ إِلَّا بِفَهْمِ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ وَمَا لَا يَتِمُّ الْوَاجِبُ إِلَّا بِهِ فَهُوَ “ *Arap dili dînin bir parçasıdır. Onu öğrenmek ve bilmek vâciptir. Muhakkak ki Kur'ân'ı ve sünneti anlamak farzdır. Kur'ân'ı ve sünneti anlamak da ancak Arap dilini anlamakla olur. Çünkü Kur'ân ve sünnet ancak Arap dili ile anlaşılabilir.*”¹⁸⁵

Müfessirler tefsîr ilminde lügata gerekli ehemmiyeti ve önemi göstermişlerdir. Tefsîr ilminde lügat vazgeçilmez bir unsurdur. Tüm müfessirler gibi Müntecebüddîn el-Hemedânî de eserinde lügata ehemmiyet vermiş, kelimelerin farklı kullanımlarına ve istikâklarına değinmiş, şiirle istişhadda bulunarak görüşlerini desteklemiştir. Biz burada eserde ele alınan lügat konusuyla ilgili birkaç örnekle yetineceğiz.

Örnek 1: ثُمَّ نَبْتَهِلُ فَنَجْعَلُ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ “...Sonra gönülden dua edelim de, Allah'ın lânetini (aramızdan) yalan söyleyenlerin üstüne atalım.”¹⁸⁶

Müntecebüddîn el-Hemedânî, âyet-i kerîmede geçen “نَبْتَهِلُ” kelimesinin “الْأَبْتِهَالُ” olduğunu belirterek kelimesinin istikâkıyla ilgili şunları söylemektedir: “الْأَبْتِهَالُ” kelimesi “الْأَلْتِغَانُ” “*lânet*” anlamında olup “الْبَهْلُ” kelimesi de “الْلَعْنُ” “*lânet*” anlamında kullanılmıştır. “الْأَبْتِهَالُ” kelimesi Arap kelâmında şöyle kullanılır: “عَلَيْهِ بَهْلَةُ اللَّهِ” “*Allah'ın lâneti üzerine olsun.*” veya “وَبَهْلَةُ اللَّهِ” “*Allah'ın lâneti*” şeklinde “ب” harfinin dammeli olarak gelmesiyle de okunur. Yani mâna “لَعْنَةُ اللَّهِ” “*Allah'ın lâneti*” şeklinde gerçekleşir.

Kelimenin başka kullanımlarına da değinen müellif, “وَبَهْلَةُ اللَّهِ” “*Allah onu lânetledi, rahmetinden uzaklaştırdı.*” ve “الْبَهْلَةُ” “*Onu lânetledi.*” yani “أَهْمَلُهُ” “*İhmal etti.*” şeklindeki kullanımlarına da dikkat çekmektedir. Arap kelâmında “الْأَبْتِهَالُ”

¹⁸⁴ Mahmûd Ahmed ez-Zeyn, *Ehemmiyetü'l-Luğâtü'l-Arabîyye fî Fehmi'l-Kur'ân'i ve Sünne* (1. Baskı), Dâiretü's-Şüûni'l-İslâmiyye ve'l-'Ameli'l-Hayr, Dubâi 2009, 5-6.

¹⁸⁵ ez-Zeyn, 37.

¹⁸⁶ Âl-i İmrân: 3/61.

kelimesi şu şekilde de kullanılır. “نَاقَةٌ بَاهِلٌ” “*Deve başıboştur.*” Yani deve “لَا صِرَارَ عَلَيْهَا” “*Herhangi bir iple bağlı değil.*” anlamındadır. “الْإِبْتِهَالُ” kelimesinin aslını bu şekilde açıklayan müellif, kelime hakkında farklı icthadlar yapıldığını söyleyerek lânet anlamını içermediği zaman istek ve dua gibi anlamlarda da kullanıldığını belirtmiştir.¹⁸⁷

Örnek 2: وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ (Savaş esiri olarak) sahip olduklarınız hariç, evli kadınlar (da size) haram kılındı...¹⁸⁸

Müellif, âyet-i kerîmede geçen “وَالْمُحْصَنَاتُ” kelimesinin “الْإِحْصَانُ” olduğunu belirterek kelimenin Kur’ân-ı Kerîm’de “التَّزْوِيجُ” “evlilik” “وَالْإِسْلَامُ” “teslimiyet” “وَالْعِفَافُ” “iffet” ve “وَالْخُرْيَةُ” “özgürlük” olarak dört anlamda kullanıldığını belirtmektedir. Müellif, kelimenin aslının “الْمَنْعُ” “engel” olduğunu belirterek kötülükte aşırılığa gideni men etmek anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Arap kelâmında ise “الْحَصَانُ” kelimesi ayrıca at anlamında da kullanılmıştır. Atın, sahibini helaktan kurtardığı için böyle isimlendirildiği söylenmiştir. “وَالْحَصَانُ” ise “الْعَفِيفَةُ مِنَ النِّسَاءِ” “iffetini koruyan kadınlar” anlamındadır. Böyle isimlendirilmesinin sebebi iffetlerini dedikodudan muhafaza ettiği içindir.

“الْإِحْصَانُ” kelimesindeki “ص” harfi “حَصْنَتْ” ve “تَحَصَّنَ” şeklinde damme ile, “حَصْنًا” ve “أَحْصَنْتُ” şeklinde fetha ve sükûn ile ve “مُحْصِنَةٌ” şeklinde kesra ile de farklı şekillerde okunmaktadır. Şâir bir dizede şöyle ifâde etmektedir:

“أَحْصَنُوا أُمَّهُمُ مِنْ عِبْدِهِمْ \ تِلْكَ أَفْعَالُ الْقِرَامِ الْوَكْعَةِ”

“Annelerini kendi kölelerinden biriyle evlendirdiler. / Bu da küçük insanların yaptığı kötü bir harekettir.”

Şiirde geçen “الْإِحْصَانُ” kelimesi “التَّزْوِيجُ” “evlendirme” mânasında kullanılmıştır. Görüldüğü gibi “الْإِحْصَانُ” kelimesi Arap kelâmında ve şiirde farklı anlamlarda kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanımına baktığımızda ise cumhurun kullanımı âyet-i kerîmede geçen “وَالْمُحْصَنَاتُ” vechiyle “ص” harfinin fethası şeklindedir. Yani evli çiftler iffetlerini korurlar anlamındadır.¹⁸⁹

¹⁸⁷ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 65.

¹⁸⁸ Nisâ Suresi: 4/24.

¹⁸⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 240-241.

Örnek 3: *وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَرِدًا* “Suçluları da suya koşan susuz develer gibi cehenneme sevk edeceğimiz günü düşün.”¹⁹⁰

Âyet-i kerîmede geçen “الْوَرْدُ” kelimesi “يَرِدُ” “وَرَدًا” “وَرْدًا” şeklinde kullanımları bulunmaktadır. Müntecebüddîn el-Hemedânî, “وَرْدًا” kelimesinin mastar olduğunu söyledikten sonra kelimenin anlamıyla ilgili şunları söylemektedir: “وَرْدًا” kelimesi birinin susadığını ifâde etmek için kullanılır. Suyu istemek için susamak gerekmektedir. Yani kelime kişide susama meydana geldiği zamanı ifâde etmektedir. “وَرْدًا” kelimesi hâl olarak gelirse suya ulaşmak mânasında da kullanılmaktadır. Yani suya susamış halde ulaştılar mânasında kullanılır. “وَرْدًا” kelimesi şâyet te’kidli mastar olarak gelirse kelâmın bağlamına delâlet eder. Şu halde anlam şöyle olur: “Suçlular suya susamış halde cehenneme sevk edilirler. Onlar su içmeyi dilerler.”¹⁹¹

Başka bir âyet-i kerîmede ise “الْوَرْدُ” kelimesi şu şekilde geçmektedir. “يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ” *“الْقِيَامَةِ فَأُورِدَهُمُ النَّارَ وَبِئْسَ الْوَرْدُ الْمَوْرُودُ”* “Firavun, kıyamet gününde kavminin önüne geçecek ve onları ateşe götürecektir. Ne kötü varış yeridir orası!”¹⁹² Bu âyet-i kerîmede geçen “الْوَرْدُ” kelimesinin “بِئْسَ” kelimesinin fâili olarak geldiğini söyleyen müellif, daha sonra kelimenin anlamıyla ilgili şunları söylemektedir: “الْمَوْرُودُ” kelimesi sadece yermek için kullanılan bir kelimedir. “الْوَرْدُ الْمَوْرُودُ” ifâdesi ise ateşin bulunduğu ve kötülerin isteyeceği bir yer olarak tarif edilmektedir.¹⁹³

1.9.3.4. Kırâat Yönü

Müntecebüddîn el-Hemedânî’nin eserini baştan sona incelediğimizde kırâat açısından zengin bir eser olduğunu görmekteyiz. Müellif, eserinde farklı lügat ve lehçelerden birçok vecih ele almaktadır. Eserde idgâm, ibdâl, işbâ‘, imâle, itbâ‘, hemzenin tahkîk veya teshîl ile okunması vb. gibi, farklı kabilelerin kullandığı farklı lehçe ve lügatları ele alarak örnekler sunmuştur. Sarf ve nahiv açısından baktığımızda da kırâat açısından çok zengin olan eser hemen hemen her bâbtan ve nahiv kurallarının her birinden örnekler görmek mümkündür. Özellikle nahiv alanında birçok veche yer veren müellif, merfû isim olarak gelen mübteda, haber, fâil, nâib-i fâil, atıf, sıfat,

¹⁹⁰ Meryem: 19/86.

¹⁹¹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 391-392.

¹⁹² Hûd: 11/98.

¹⁹³ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 516.

müfred münâdâ vb. alanlarında örnekler sunmuştur. Ayrıca mansub isim olarak gelen mef'ûl-i mutlak, hâl, atıf, bedel, zarf; mecrûr olarak gelen isimlerden muzâfun ileyh, atıf, bedel; merfû olarak gelen fiillerden ref' ve cezm arasındaki muzâri fiil, ref', nasb ve cezm arasındaki muzâri fiil vb. alanlarda kırâat vecihlerini ele almıştır.

Kırâat açısından oldukça zengin olan eser mansub olan fiillerden, nasb ve ref' arasındaki muzâri fiil, nasb, cezm ve ref' arasındaki muzâri fiil; meczum olarak gelen fiillerden cezm ve ref' arasında olan, cezm, ref' ve nasb arasında olan fiillerden farklı vecihlere de geniş yer vermiştir. Ayrıca harflerin farklı kullanımlarına da değinen müellif, “إِنْ” edatının şartiyye ve “أَنْ” edatının mastariyye, “أَنَّ” edatının şeddeli ve şeddesizi, “أَلَا” edatının şeddeli ve şeddesizi, “كَلَّا” edatının harf ve isim olarak gelmesi, zamanı belirten “لَمَّا” ve “مَا” mastariyye gibi harflerin de farklı vecihlerine yer vermiştir. Sarf alanında da sūlasî bâblar, mastarlar, cem'-i mükesser ve hazf gibi alanlarda kelimelerin yapısıyla ilgili îzâhlarda bulunmuş ve farklı vecihlerini belirtmiştir.

Müntecibüddîn el-Hemedânî'nin kırâatlere yaklaşımının daha iyi anlaşılabilmesi için müellifin sarf, nahiv ve tecvîd ilmiyle ilgili ele aldığı bu vecihlerin her birinden örnekleri ele alıp bunları, mânayı etkileyen ferşî farklılıklar ve mânayı etkilemeyen usûlî / fonetik farklılıklar olmak üzere iki farklı kategoride ele alacağız.

1.10. EL-KİTÂBÜ'L-FERÎD'İN KİRÂAT İLE İLGİLİ KAYNAKLARI

Kırâat yönünü incelediğimiz *el-Kitâbü'l-Ferîd fî I'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd* adlı eserin kaynaklarına baktığımızda müellifin kendinden önceki âlimlerden sıkça istifade ettiğini görmekteyiz. Eser; nahiv, lügat, tefsîr ve kırâatle ilgili konularda zengin bir kaynağa sahiptir. Müellif, eserinde çeşitli ilimlerle ilgili söylediği görüşlerini kaynak gösterme cihetiyle delillendirmektedir.

Müellifin eserinde ele aldığı konularda sarf ettiği görüşlerde kaynak gösterirken farklı metotlar kullandığını görmekteyiz. Müellif, kırâatle ilgili görüşlerini ifâde ederken bazen “قِيلَ” “söylendi”¹⁹⁴ lafzını kullanırken çoğunlukla “قُرِئَ” “Okundu.”¹⁹⁵ lafzını tercih etmektedir. Müellif, ayrıca “رُويَ” “Rivâyet edildi.”¹⁹⁶ “قَرَأَ بَعْضُ الْقُرَاءِ”

¹⁹⁴ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 461.

¹⁹⁵ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 452.

¹⁹⁶ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 286.

“Bazı kârîler okudu.”¹⁹⁷ gibi ifâdeler de kullanmaktadır. Müellif, kırâat dışındaki konular için de “وَقَالَ بَعْضُ أَهْلِ اللُّغَةِ” “Bazı lügatçılar şöyle dedi.”¹⁹⁸ “وَعَنْ” “fûlân kişiden”¹⁹⁹ “قَالَ” “Fûlân kişi dedi.”²⁰⁰ “وَفِي الْحَدِيثِ” “hadiste geçen”²⁰¹ “وَالْجُمْهُورُ” “âlimlerin ekseriyeti”²⁰² “قَالَ أَهْلُ التَّأْوِيلِ” “Müfessirler şöyle dedi.”²⁰³ gibi çeşitli ifâdeleri kullanmaktadır.

Müellif, kaynak gösterirken en çok başvurduğu yöntem yalnızca müellifin adını zikretmek sûretiyle olmuştur.²⁰⁴ Bazen de müellif ve eser beraber zikredilerek kaynak gösterilmiştir.²⁰⁵ Müntecebüddîn el-Hemedânî’nin Dımaşk’ta Zencîliyye medresesinde kırâat ilminde baş müderris olduğunu, orada ders halkaları oluşturup kırâat dersleri verdiğini daha önce zikretmiştik. Onun kırâat ilminde yetkin olduğu, ders aldığı hocaların ve ders verdiği talebelerin kırâat ilminde meşhur zatlar olduğu kaynaklarda açıkça görülmektedir. Bu sebeple onun kırâat ilminde kendi döneminin en iyi kırâatçılarından biri olduğunu söylemek mümkündür. Eserinde nahiv, lügat ve tefsîr gibi ilimleri ele almakla beraber eserde kırâat vecihleriyle ilgili birçok değerlendirmelerde bulunmuştur.

el-Kitâbü’l-Ferîd fî İ’râbi’l-Kur’âni’l-Mecîd kırâat yönüyle çok zengin bir eserdir. Müellif, âyetlerin i’râbını ve kelimelerin tahlilini yaptıktan sonra kırâat vecihlerini de zikretmiştir. Genellikle mütevâtir ve şâz kırâatleri ele almakla beraber farklı lehçe ve kırâatlere de değinmektedir. Müellif, kırâatle ilgili vecihleri ele alırken görüşlerini temellendirmek için birçok kırâat kitabını kaynak olarak zikretmiştir. kırâatle ilgili görüşünü bazen de sahâbeye veya kişiye dayandırmaktadır. Müellifin eserinde kırâatle ilgili görüşlerini dayandığı kaynakları şunlardır:

1.10.1. İbn Abbas (ö. 68/687)

Tam adı Abdullah b. Abbas b. Abdulmuttalib b. Hâşim b. Abdülmenaf’tır. Tercümânü’l-Kur’ân olarak bilinen İbn Abbas Peygamber Efendimiz’in amcasının

¹⁹⁷ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 275.

¹⁹⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 126.

¹⁹⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 215.

²⁰⁰ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 268.

²⁰¹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 408.

²⁰² el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 411.

²⁰³ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 442.

²⁰⁴ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 268, 403, 435, 444.

²⁰⁵ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 657.

oğludur. Büyük sahâbeden biri olan İbn Abbas Peygamber Efendimiz'in arkasında birçok defa namaz kılmış, bizzat kendisinden Kur'ân-ı Kerîm dinlemiştir.²⁰⁶ Übey b. Kâ'b'dan (ö. 33/654) kırâat dersleri alan İbn Abbas kırâat konusunda meşhur bir sahâbidir. Mücâhid (ö. 103/721), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713) ve İkrime b. Hâlîd (ö. 105/723) gibi kırâat ilminde meşhur zatlar İbn Abbas'ın ders halkasında bulunarak kendisinden kırâat dersleri almışlardır.²⁰⁷

Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin eserinde kırâatle ilgili işaret ettiği kaynaklardan biri de sadece ismini zikrettiği İbn Abbas'dır. Müellif, eserinde Kur'ân-ı Kerîm'in te'vîli konusunda derin vukûfiyete sahip olan, Peygamber Efendimiz'e yakın sahâbeden biri olan ve kırâati Peygamber'den öğrenme şerefine nâil olan İbn Abbas'ı birçok yerde kaynak olarak göstermiştir.

Örnek: “يس”²⁰⁸

Müntecebüddîn el-Hemedânî, Yâsîn sûresinin başındaki hurûf-ı mukattaa ile ilgili; Cumhurun kelimeyi “يَاسِينَ” şeklinde “ن” harfinin iskânıyla okuduğunu belirterek, sûrenin başında bulunduğu için her harfte durmanın daha evlâ olduğunu söylemektedir. Sebebini de kendisinden önce veya sonra ona haber olacak veya atıf olacak herhangi bir kelimenin olmadığını belirterek, asıl kabul gören okuyuşun bu şekilde olduğunu beyan etmiştir.

“يس” kelimesinin okuyuşuyla ilgili açıklamalarına devam eden müellif, farklı vecihlere temas etmektedir. Kelimenin “يَاسِينَ” şeklinde “ن” harfinin fethasıyla da okunduğunu belirten müellif, bu okuyuşun iki ihtimal içerdiğini belirtmektedir. Birinci ihtimal, “ن” harfinin harekesi, vasıl için fetha olarak bina edilmiş ve vakf yapmaya imkân olmadığı için bu şekilde okunmuştur. “أَيْنَ” ve “كَيْفَ” kelimelerini buna örnek vermek mümkündür. İkincisi ihtimal ise, “ن” harfinin harekesinin i'râb için fetha olarak okunmasıdır. Bu şekilde kelime mef'ûlû bih olur. “قَابِلٌ” ve “هَابِلٌ” kelimelerini de bu görüş için örnek verebiliriz.

Başka bir görüşe göre sûrenin evveli kasem olduğundan kelime “يَاسِينَ” şeklinde kesra ile de okunmuştur. Bir diğer vecihte ise kelime “يَاسِيْنُ” şeklinde iltikâ-i sâkineynden dolayı damme ile okunmuştur. “حَيْثُ” ve “هَيْثُ” kullanımlarını da “يَاسِينَ”

²⁰⁶ Nebîl b. Muhammed İbrâhîm el-İsmâîl, çev. Yavuz Fırat, *Kırâat İlmi*, 192-193.

²⁰⁷ ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ'i'l-Kibâr 'ale't-Tabakâti ve'l-A'sâr*, I, 129-130.

²⁰⁸ Yâsîn: 36, 1.

okuyuşuna örnek vermek mümkündür. İbn Abbas’a göre bu vecihteki bir okuyuşta mâna “يَا إِنْسَانُ” “*ey insan.*” şeklinde olur. el-Kelbî’nin (ö. 146/763) bu vecihte okuduğu rivâyet edilmiştir.²⁰⁹

1.10.2. Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771)

Müntecebüddîn el-Hemedânî’nin eserinde gösterdiği kırâat kaynaklarından biri de Ebû Amr b. Alâ’dır. Basra’da şeyhü’l-kurrâ olarak tanınan, birçok ismi ve künyesi zikredilen bu zat Ebû Amr b. el-Alâ b. Ammar b. el-Uryan olarak tanınmaktadır. Yedi kırâat imamından biri olan Ebû Amr b. Alâ, 68/687 veya 70/689 yılında dünyaya geldiği rivâyet edilmektedir.

Kırâat ilmini Hicaz ve Basra ehlinden öğrenen Ebû Amr, Mekke’de Mücâhid, Saîd b. Cübeyr, İkrime b. Halid ve İbn Kesîr (ö. 120/738) gibi âlimlere kırâat dersleri verdi. Medine’de ise Ebû Ca’fer (ö. 130/747), Yezîd b. Rûmân ve Şeybe b. Nisâh²¹⁰ gibi kırâat âlimlerine kırâat dersleri verdi. Basra’da da kırâat dersleri veren Ebû Amr kırâat alanında yetkin bir zattır.²¹¹ Müntecebüddîn el-Hemedânî de eserinde kırâatle ilgili görüşlerini birçok yerde Ebû Amr’a dayandırmaktadır.

Örnek: *وَلَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا “İsrailoğulları (yaptıklarına) pişman olup, gerçekten sapmış olduklarını görünce...”*²¹²

Müntecebüddîn el-Hemedânî, “سَقَطَ” kelimesinin i’râb ve tahlilini yaptıktan sonra kelimenin farklı vecihlerine işaret etmektedir. Müellife göre kelime, fâili isimlendirmek için “سَقَطَ” şeklinde okunmuştur. Bu durumda kelimenin mânası “*pişmanlık*” olarak gelir. ez-Zeccâc da kelime bu şekilde okunduğu zaman mânanın “*pişmanlık onlarda hâsıl olduğu zaman*” şeklinde gerçekleştiğini belirterek bu doğrultuda görüş belirtmiştir. Yani pişmanlık kalplerinde ve nefislerinde meydana gelir. Ahfeş de kelimenin “سَقَطَ” olarak okunduğuna işaret ederek mânanın pişmanlıkla birlikte vicdan azabı olacağını söylemektedir. Kelimenin “سَقَطَ” şeklinde de okunabileceğine cevaz verildiğini söyleyen Ahfeş ve Ebû İshak, mânasını da “*yaptığı kusurdan dolayı pişman olup üzülme.*” olarak açıklamaktadırlar. Ebû Amr ise Ahfeş ve Ebû İshak’dan farklı

²⁰⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 335-336.

²¹⁰ Yezid b. Rûmân ve şeybe b. Nisâh tâbiîn olup kırâat-i aşere imamlarından Nâfi’nin hocasıdır.

²¹¹ ez-Zehbî, *Ma’rifetü’l-Kurrâ’i’l-Kibâr ‘ale’t-Tabakâti ve’l-A’sâr*, I, 223-225.

²¹² A’râf: 7/149.

düşünerek kelimenin “أُسْقَطَ” şeklinde elif (hemze) ile okunamayacağını belirtmektedir. Ona göre bu şekilde okunursa fâil isimlendirilmemiş olur. Ahmed b. Yahyâ da (ö. 291/904) Ebû Amr’ın görüşü savunmaktadır.²¹³

1.10.3. el-Kitâb

Eserin müellifi Amr b. Osman b. Kanber’dir. Künyesi Ebû Beşîr ve Ebû Hüseyin’dir. Lakabı ise Sîbeveyhi’dir.²¹⁴ Sîbeveyhi, kendi döneminde kitaplara isim koyma geleneği olmasına rağmen kitabına herhangi bir isim koymamıştır. Eser nahiv alanında yazılmış ve gönümüze kadar ulaşmış en eski kitaplardan biridir.²¹⁵

İslâm âleminde nahiv alanında önemli bir yere sahip olan Sîbeveyhi; Ebû Amr b. Alâ, İsa b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766), Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791) gibi meşhur âlimlerin ders halkalarında bulunmuş; el-Ahfeş, Kutrub (ö. 210/825), İbrâhim b. Süfyân b. Süleyman ve en-Nâşî gibi meşhur âlimlere de ders vermiştir.²¹⁶

İslâm ilim kültüründe önemli bir yer tutan Sîbeveyhi’den gönümüze kadar âlimler çalışmalarında kendisinden yararlanmışlardır. *el-Kitâb*, yazılan ilk nahiv kitaplarından olması sebebiyle kendisinden sonra yazılan bütün nahiv ve lügat çalışmalarına kaynaklık etmiştir.²¹⁷ Müntecebüddîn el-Hemedânî de eserinde nahiv, lügat ve kırâat gibi birçok alanda kendisinden istifade etmiştir.

Örnek: “فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ ...O hâlde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının...”²¹⁸ Müntecebüddîn el-Hemedânî, âyetin tahlilini yaptıktan sonra “وَقُودُ” kelimesinin farklı vecihlerine değinmektedir. Kelimenin “وَقُودُ” şeklinde “و” harfinin dammesi ile de okunduğunu belirten müellif, bu vecihte kelimenin mastar olduğunu belirtmektedir. Kelime yukarıdaki metinde olduğu gibi “و” harfinin fethasıyla okunduğu zaman “الْحَطْبُ” “ateş” anlamında, “و” harfinin dammesi ile “وَقُودُ” şeklinde okunduğu zaman ise mastar anlamındadır. Bu iki vecih tıpkı “الْوُضُوءُ” ve “الْوُضُوءُ” örneklerinde olduğu gibi kullanılmakta ve farklı anlamlar ihtiva etmektedir. Başka bir

²¹³ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 132.

²¹⁴ Muhammed Abdülmuttalib el-Bekkâ, *el-Medhel ilâ Kitâbi Sîbeveyhi ve Şürûhihi* (1. Baskı), Dârü's-Şûnü's-Sekâfiyyetü'l-'Ame, Bağdad 2001, 11.

²¹⁵ el-Bekkâ, 21.

²¹⁶ el-Bekkâ, 16-19.

²¹⁷ Sultan, 5.

²¹⁸ Bakara: 2/24.

görüşe göre kelime “وُقُودٌ” şeklinde “و” harfinin fethasıyla okunduğu zaman kendisiyle abdest alınan su anlamında kullanılmaktadır. Müntecebüddîn el-Hemedânî, burada *Sâhibü'l-Kitâb* olarak nitelendirdiği Sîbeveyhi'nin de görüşlerine yer vermiştir. Sîbeveyhi, “وُقِدَتِ النَّارُ وَفُودًا عَلِيًّا” “Ateş harlandı, yükseldi” şeklindeki kullanımı Araplar'dan işittiklerini ifâde ederek konuya açıklık getirmiştir. Sîbeveyhi'nin vermiş olduğu bu örnekte “وُقُودًا” kelimesindeki “و” harfi fetha ile okunduğundan dolayı ateş anlamında kullanılmıştır. Yine Sîbeveyhi, kelimenin “وُقِدَتْ” şeklindeki kullanımının ise çokluk ifâde ettiğini belirtmiştir. Meşhur dil âlimi Ahfeş de kelimenin hem damme hem fetha ile okunduğuna işaret ederek her iki vechin de mastar anlamında olduğunu söylemektedir.²¹⁹

1.10.4. Ahfeş'in Me'âni'l-Kur'ân'ı

Kitabın müellifi Saîd b. Mes'ade'dir. Tabakat kitaplarında ismi bu şekilde geçmekle beraber bazı kitaplarda Saîd el-Ahfeş olarak da geçer. Künyesi Ebü'l-Hasen'dır. Lakabı ise Ahfeş'dir. Ahfeş isminde başka âlimlerin de olmasından dolayı el-Ahfeşü'l-Evsat da denilmiştir. Sîbeveyhi'nin öğrencilerinden olan Ebü'l-Hasen daha çok Ahfeş ismiyle meşhur olmuş ve bu adla anılmıştır.²²⁰

Ahfeş'in Me'âni'l-Kur'ân'ı dilbilimsel tefsîr alanda yazılan ilk eserlerden biridir. Bu türden yazılan tefsîr kitapları nahiv açısından yazılan tefsîrlerin ilk örnekleridir. Bu tür eserlerin müellifleri âyetlerin i'râbını esas alarak tefsîr etmişlerdir. Derin ve kapsamlı bir ilme sahip olan Ahfeş, Kisâî (ö. 189/805) ile girdiği binlerce ilmi münâzaralarla, âlimlerin meclisinde onlarla girdiği münakaşalarla tanınmaktadır. Ahfeş, hocası Sîbeveyhi'nin nahiv kitabını yazdığını ve insanlar arasında güzel karşılandığını görünce sarf ve nahiv konusundaki bilgi birikimini kullanarak bu eseri telif ettiği söylenmektedir.²²¹

Eserinde farklı bir metot uygulayan Ahfeş, besmele ve Fâtiha sûresinin i'râbıyla başlamış, hurûf-ı mukattaa ile başlayan sûrelerin i'râbını yaparak muhtevalarını açıklamıştır. Daha sonra Bakara sûresinin başından başlayıp yirmi sekizinci âyete kadar

²¹⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 194.

²²⁰ Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Ahfeşü'l-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hüda Mahmûd Karae (1. Baskı), Mektebetü'l-Hancı, Kahire 1990, I, 5-6.

²²¹ el-Ahfeşü'l-Evsat, I, 24-25.

olan âyetlerin tefsîrini, i'râbını ve kırâat vecihlerini ele almıştır. Daha sonra müellif, nahiv bâblarına yer vermek sûretiyle tefsîrine devam etmiştir.²²² Müntecebüddîn el-Hemedânî de Ahfeş'in eserinden tefsîrle ilgili tüm konularda ve kırâat alanında istifâde etmiştir. Kendisinden naklettiği rivâyetlerde Ebü'l-Hasen ismini kullanmayı tercih etmektedir.

Örnek: *...Ben size art arda bin melekle yardım ediyorum. Diye cevap vermişti.*²²³

Müntecebüddîn el-Hemedânî, âyet-i kerîmede geçen "مُرْدِفِينَ" kelimesinin farklı vecihlerine değinerek kelimenin. "رَدَفَهُ" ve "أَرَدَفَهُ" kelimelerinde olduğu gibi "د" harfinin kesrası ve fethasıyla iki vecihle okunduğunu belirtmektedir. Ahfeş de kelimeye açıklık getirmek için Arap kelâmından istişhâdda bulunmuştur. Ahfeş, Araplar'ın "بَنُو فُلَانٍ" "O kişinin oğulları arkamızdan geliyorlar." şeklindeki kullanımlarına dikkat çekerek kelimenin mânâsının "رَدَفَهُ" ve "أَرَدَفَهُ" "arkasına bindiği zaman" veya "tâbi olmak" şeklinde olduğunu belirtmektedir.²²⁴

1.10.5. Ebû Hâtîm es-Sicistânî (ö. 255/869)

Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin eserinde kırâatle ilgili göstermiş olduğu kaynaklardan biri de Ebû Hâtîm es-Sicistânî'dir. Adı Sehl b. Muhammed b. Osman olarak da geçer. Basra'da kendi zamanının önemli kırâatçılarından. Kırâat ilmini Ya'kûb el-Hadramî'den (ö. 205/821) almıştır. Ali b. Ziyâd el-Miskî ve Hüseyin b. Temîm kendisinden kırâat dersleri almışlardır. Nahiv, lügat ve şiir alanlarında yetkin bir âlim olan es-Sicistânî 255/868 yılında vefât etmiştir.²²⁵

Örnek: *...Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.*²²⁶

Müntecebüddîn el-Hemedânî, âyetin tahlilini yaptıktan sonra "وَالْفُؤَادَ" kelimesinin farklı okuyuşuna işaret etmektedir. Kelime "وَالْفُؤَادَ" şeklinde "ف" harfinin dammesiyle okunmuş ve bu şekilde meşhur olmuştur. Cumhurun görüşü bu şekildedir. Başka bir

²²² el-Ahfeşü'l-Evsat, I, 33.

²²³ Enfâl: 8/9.

²²⁴ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 190.

²²⁵ ez-Zehbî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ'i'l-Kibâr 'ale't-Tabakâti ve'l-A'sâr*, I, 434-436.

²²⁶ İsrâ: 17/36.

görüşe göre ise kelime “وَالْفَوَادُ” olarak “ف” harfinin fethasıyla okunmuştur. Bu vecihte dammeden sonra gelen “ء” harfi “و” harfine kalb olmuş, damme ise fethaya dönüşmüştür. Ebû Hâtim bu okuyuşu kabul etmeyip reddetmektedir.²²⁷

1.10.6. Ferrâ’nın Me’âni’l-Kur’ân’ı

Eserin müellifi Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah b. Mansûr el-Eslemî’dir. Müellif, Ferrâ ismiyle bilinmektedir. Edebiyat, nahiv, lügat, fıkıh ve şiir gibi alanlarda yetkin bir şahsiyettir. Kûfe’de dünyaya gelen müellif, Bağdat’ta ikâmet etmiştir. Abbâsî halifesi Me’mun ile ilmî müzakerelerde bulunmuş ve onun için nahiv alanında bir kitap telif etmiştir. Yaşamı boyunca birçok kitap telif eden Ferrâ’nın en önemli serlerinden biri *Me’âni’l-Kur’ân* adlı eserdir.²²⁸

Müellif, *Me’âni’l-Kur’ân*’da Kur’ân-ı Kerîm’i baştan sona ele almış ancak tüm âyetleri tefsîr etmemiştir. Müellif, sadece müşkil âyetleri ve kelimeleri tefsîr etmiştir. *Me’âni’l-Kur’ân* aslında bir tefsîr kitabı olmasına rağmen lügata ağırlık vermiş ve Kur’ân’ı Kur’ân’la tefsîr etmeye önem vermiştir. Kur’ân’ı tefsîr ederken sünnete çok az müracaat eden Ferrâ, daha çok lügavî meselelerde sünnete başvurmuştur. Ferrâ lügat ve nahiv ilminin önde gelen âlimlerinden biri olduğundan *Me’âni’l-Kur’ân* da lügavî tefsîr ağırlıklı bir eserdir. Ferrâ, eserinde mütevâtir ve şâz kırâat vecihlerine yer vermiş ancak eserindeki şâz kırâatlere mütevâtir kırâatlerden daha fazla yer vermiştir.²²⁹ Müntecebüddîn el-Hemedânî *el-Kitâbü’l-Ferîd fî İ’râbi’l-Kur’ân’il-Mecîd* adlı eserinde *Me’âni’l-Kur’ân*’dan kırâat, lügat ve nahiv alanlarında istifâde etmiştir.

Örnek: وَأَعَدَّتْ لَهُنَّ مَنَآكِبًا “...Onlar için oturup yaslanacakları yer hazırladı...”²³⁰

Müntecebüddîn el-Hemedânî, âyetin tahlilini yaptıktan sonra “مَنَآكِبًا” kelimesinin farklı vecihlerine değinmektedir. Cumhur, kelimeyi “م” harfinin dammesi ve “ت” ve “ك” harflerinin fethasıyla medsiz şekilde ve “ت” harfinin teşdidiyle okumuştur. Kelime başka bir vecihte “ك” harfinin meddi ve “ء” harfiyle “مَنَآكِبًا” şeklinde

²²⁷ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 186-187.

²²⁸ Kehhâle, IV, 95-96.

²²⁹ İbrâhîm b. Abdullah Ali Hadrân ez-Zehrânî, Tevcîhü’l-Kırâat-i ‘İnde’l-Ferrâ’i Min Hilâl’i Kitâbihi Me’âni’l-Kur’ân, (Yüksek Lisans Tezi), Câmi’etü Ümmü’l-Kura, Vizâretü’t-Ta’lîmi’l-‘Âlî Külliyyetü’d-Da’ve ve Üsûli’d-Dîn, Mekke 2006, 635; Mustafa Karagöz, *Dilbilimsel Tefsîr ve Kur’ân’ı Anlamaya Katkısı* (3. Baskı), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2020, 181-189.

²³⁰ Yûsuf: 12/31.

okunmuştur. Bu vecihteki “ك” harfi için meydana gelen “ا” harfi fethanın işbâ’ı olup sesi uzatır.²³¹ “ك” harfinin fethasını işbâ’ ile “مُكَّاء” şeklindeki okuyuş Hasan el-Basrî’den rivâyet edilmiştir.²³² Başka bir vecihte ise “مُكَّاء” şeklinde “م” harfinin dammesi ve “ت” harfinin sükûnuyla okunmuştur. Kelime bu vecihle okunduğunda turuncgiller, muz ve kavun gibi bıçakla kesilen her şeyi kesmeği ifâde etmektedir. Ferrâ da kelimeye açıklık getirerek kendisine Basra ehlinde ez-Zümâverd adında bir zâtın haber verdiğini söyleyerek kelimenin “içinde et olan sarılı lavaş ekmeği” mânasında olduğunu ve onun bıçakla kesilmesini ifâde ettiğini belirtmektedir.²³³

1.10.7. el-Kâmil

Kitabın müellifi Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Ömer b. Hisan Ebû’l Abbâs el-Müberred en-Nahvî’dir. Ebû Osman Bekir b. Muhammed el-Mâzenî’den (ö. 249/863) kırâat rivâyetlerinde bulunmuştur. Kendisinden birçok kırâat rivâyet edilen el-Müberred 286/899 yılında altmış altı yaşında Kûfe’de vefât etmiştir.²³⁴ Dönemin meşhur âlimlerinden biri olan el-Müberred âlimlerle ilmî münâzaralarda bulunmuş, ders halkalarına katılmış ve birçok âlim yetiştirmiştir. Kendisinin iyi bir edip, hafızası güçlü, anlaşılır ve fasih konuşan, sohbeti tatlı biri olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Birçok âlimin övgüsüne mazhar olan el-Müberred aynı zamanda iyi bir şâirdir.²³⁵

el-Kâmil el-Müberred’in en meşhur eseridir. Eser Arap edebiyatı alanında 3./9. yüzyılın en meşhur eseridir. Eser Arap kelâmı şiirini ve çeşitli lügat meselelerini ele almaktadır. el-Müberred de mukaddimesinde eserin muhtevasının nesir şeklinde yazılan Arap kelâmı, şiir, özlü sözler gibi edebiyat konuları olduğunu belirtmiştir.²³⁶ Müntecebüddîn el-Hemedânî, eserinde çeşitli alanlarda *el-kâmil*’den istifâde etmiştir.

Örnek: فَأَخَذْنَاهُمْ سِخْرِيًّا “Siz ise onlarla alay ediyordunuz...”²³⁷

²³¹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 575.

²³² Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. ‘Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Mu‘avvaz (1. Baskı), Mektebetü’l-‘Abikân, Riyad 1998, III, 277.

²³³ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 574-577.

²³⁴ el-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye fî Tabakâti’l-Kurrâ*, II, 280.

²³⁵ Ebû Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Kâmil*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dâli (3. Baskı), Müessesetü’r-Risâle, b.y. 1997, I, 13.

²³⁶ el-Müberred, *el-Kâmil*, I, 17.

²³⁷ Mü’minûn: 23/110.

Müellif, âyet-i kerîmede geçen “سُخْرِيًّا” kelimesinin farklı vecihlerine işaret ederek şöyle açıklamalarda bulunmaktadır: Kelime âyet-i kerîmedeki şekliyle “سُخْرِيًّا” ve “سُخْرِيًّا” şeklinde hem “س” harfinin dammesiyle hem de kesrasıyla okunmaktadır. “سُخْرِي” ve “سُخْرِي” kullanımlarını da bu iki vecihe örnek olarak gösteren müellif, her iki vechin de “سُخْرِي” kelimesinin mastarı konumunda olduğunu belirtmektedir. Kelime aynü’l-fiilin kesrası, dammesi ve fethasıyla mâzi fiil olarak, “سُخْرَا” “سُخْرَا” “سُخْرِيَّة” “سُخْرِيَّا” “سُخْرِيَّة” şeklinde okunduğunda “alay etmek” mânasına gelmektedir. Mensûbiyet için kullanılan “ي” harfi, fiili pekiştirmek için ziyâde olarak gelmiştir. Hem “سُخْرِيَّا” hem de “سُخْرِيَّا” olarak gelen her iki vecihte de mâna “istihza” olarak anlaşılmaktadır. Müellif, *Sâhibü’l-Kitâb* (Sîbeveyhi) ve hocası Halîl b. Ahmed’in de bu görüşte olduğunu belirtmektedir.

el-Müberred de her iki vecihle ilgili, ikisinin de iki farklı lügat olduğunu belirterek “كُرْسِي” “كُرْسِي” ve “بُخْتِي” “بُخْتِي” kelimelerini örnek olarak göstermiş ve Araplar’ın her iki vechi, iki lügat olarak farklı okuduklarını belirtmiştir. Ancak te’vilde ikisinin de mânası aynıdır. el-Müberred ayrıca âyette geçen “سُخْرِيًّا” kelimesinin ikinci mef’ûl olduğunu da belirtmektedir. Müntecebüddîn el-Hemedânî, burada el-Müberred’i kaynak olarak gösterirken kendisinden Muhammed b. Yezîd olarak bahsettiğini belirtmemiz gerekir.²³⁸

1.10.8. Me’âni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu

Kitabın müellifi Ebû İshak İbrâhim b. es-Seriyî benû Sehl’dir. Lakabı ez-Zeccâc’dır. Bu isimle meşhur olmuştur.²³⁹ Tercüme kitaplarında Zeccâc’ın faziletli bir insan olduğu, i’tikadının doğru olduğu, amelinde ise Ahmed b. Hanbel’e tâbi olduğundan bahsedilir. Eserinde akidesinin ne kadar kuvvetli olduğu İslâm’ı müdafa etmesinden anlaşılmaktadır.²⁴⁰

ez-Zeccâc, eserini yaklaşık 10 yılda tamamlamıştır. Talebeleri onun kırâatini okumak için çok iştiyaklı olmuşlardır. Eser lügat açısından da dikkatleri üzerine çekecek kadar niteliklidir. Nitekim ez-Zemahşerî Keşşâf’ta lügatla ilgili çalışmalarını ez-Zeccâc’a dayandırdığını söylemektedir. Müteahhirîn müfesirlerden el-Begavî (ö.

²³⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 623.

²³⁹ ez-Zeccâc Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî, *Me’âni’l-Kur’ân ve İ’râbüh*, thk. Abdülcélil ‘Âbûr Selebî (1. Baskı), Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1988, I, 5; Karagöz, 190.

²⁴⁰ ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve İ’râbüh*, I, 8.

516/1122), Muhammed b. el-Hazân, Hizânetü'l-Edeb'in müellifi olan el-Bağdâdî (ö. 1093/1682) gibi bazı âlimler hem lügat hem de tefsîr alanında görüşlerini ez-Zeccâc'a dayandırmaktadırlar.²⁴¹ Eser, Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin de dikkatini çekmiş çeşitli alanlarda kendisinden istifade etmiştir.

Örnek: *فَكَانَ حُمْلُنَا أَوْزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ* "...*Fakat biz Mısır halkının mücevheratından yüklü miktarlarda takınmıştık...*"²⁴²

Müntecebüddîn el-Hemedânî, âyet-i kerîmede geçen "حُمْلُنَا أَوْزَارًا" ifâdesiyle ilgili açıklamalarda bulunarak "حُمْلُنَا" kelimesinin "ح" harfinin fethası ve "م" harfinin şeddesiz haliyle "حُمْلُنَا" şeklinde okunduğunu belirterek bu vecihte kelimenin müteaddî (geçişli) fiil olduğunu ve sadece mef'ûl olan "أَوْزَارًا" kelimesine isnad edildiğini belirtmektedir. "حُمْلُنَا" kelimesi âyet-i kerîmedeki şekliyle okunduğunda ise müellif, yine kelimenin müteaddî olduğunu ve bu sefer iki mef'ûle etki ettiğini belirtmektedir. Bu iki mef'ûlden biri fâil konumunda olan "نَا" (elif ve nûn), diğeri ise "أَوْزَارًا" kelimesidir.

Sonuç itibariyle bu iki vecihten "حُمْلُنَا" sadece bir mef'ûle etki etmekte, muzâaf (şeddeli) olarak "حُمْلُنَا" şeklinde geldiğinde ise iki mef'ûle etki etmektedir. Kelime başka bir âyet-i kerîmede de "مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْجَمَارِ" "*Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir.*"²⁴³ aynı şekilde geçmektedir.²⁴⁴

Müntecebüddîn el-Hemedânî, "أَوْزَارًا" kelimesinin anlamıyla ilgili ez-Zeccâc'ın görüşlerine başvurarak ez-Zeccâc'ın kelimenin anlamının "günahlar" olduğunu belirttiğini aktarmaktadır. ez-Zeccâc ayrıca kelimenin anlamının "ağırlık" da olabileceğini belirtmiştir.²⁴⁵ Burada hem "حُمْلُنَا" hem de "حُمْلُنَا" şeklinde okunan her iki vechin de sahîh olduğunu ve kırâat-i seb'a imamları tarafından okunduğunu belirtmemiz gerekir. Âyette "حُمْلُنَا" şeklinde geçen kırâati İbn Kesîr, Nâfi', İbn Âmir ve Âsım tarafından tilâvet edilmiş; "حُمْلُنَا" şeklindeki vecih ise Âsım, Ebû Amr, Hamza ve Kisâi tarafından tilâvet edilmiştir.²⁴⁶

²⁴¹ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*, I, 24-25.

²⁴² Tâhâ: 20/87.

²⁴³ Cum'a: 62/5.

²⁴⁴ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 446.

²⁴⁵ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*, III, 372; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 446.

²⁴⁶ el-Fârisî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, V, 246.

1.10.9. İbn Mücâhid (ö. 324/936)

Tam adı Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid Ebû Bekr el-Bağdâdî, el-‘Ateşî’dir. Kırâat ilminde *Kitâbü Seb‘a* adlı eseri telif etmiştir. Kırâat ilmini Ebû Zer‘a b. Abdüs ve Kunbül’den (ö. 291/904) öğrenmiştir. Farklı ilimlerde de mâhir olan İbn Mücâhid, birçok âlimden ders almış ve kendisi de ders halkaları oluşturarak etrafında birçok âlim toplamıştır.

Kırâat ilminde hüccet olarak kabul edilen İbn Mücâhid’den birçok âlim kırâat dersleri almıştır. Kendisinden kırâat dersi alan kişiler arasında Ebû Tâhir Abdülvâhid b. Ebû Hâşim, Sâlih b. İdrîs, Ebû İsâ Bukâr, Ebû Bekir eş-Şezaî gibi âlimler bulunmaktadır. Birçok âlimin kendisinden övgüyle bahsettiği İbn Mücâhid’in ahlakının güzel olduğu kaynaklarda geçmektedir. İbn Mücâhid birçok alanda bilgi sahibi olmasıyla ve dirâyetiyle kendi zamanının önde gelen âlimlerinden biri sayılmıştır. Müntecebüddîn el-Hemedânî de eserinde kendisinden istifâde etmiştir. 245/859 yılında Bağdat’ta doğan İbn Mücâhid 324/935 yılında vefât etmiştir.²⁴⁷

Örnek: لَيْلَافٍ فُرَيْشٍ “Kureyş’i ısındırıp alıştırdığı.”²⁴⁸

Kureyş sûresinin ilk âyetinin tahlilini geniş bir şekilde yapan Müntecebüddîn el-Hemedânî, İbn Mücâhid’in görüşlerinden yararlanarak âyetin farklı vecihlerine de değinmektedir. İbn Mücâhid’e göre “لَيْلَافٍ فُرَيْشٍ” farklı bir kırâatte “لَيْلَافٍ فُرَيْشٍ” şeklinde “ل” harfinin fethası, ve “ف” harfinin sükûnuyla okunur. Bu vecihte kelimenin başındaki “ل” harfi emir için olup harekesinin aslı kesradır. Kelimenin başındaki “ل” harfinin fetha ile okunması ise bir lügattır.²⁴⁹ Kurtubî bu vechin İkrime el-Berberî’den (ö. 105/723) rivâyet edildiğini belirterek İbn Mes‘ûd’un (ö. 32/652) mushafında bu şekilde yazıldığını belirtmektedir. Kurtubî, İkrime’nin âyet-i kerîmeyi “لَيْلَافٍ فُرَيْشٍ” şeklinde okuyanları ayıpladığını da sözlerine eklemektedir.²⁵⁰

²⁴⁷ ez-Zehebî, *Ma‘rifetü’l-Kurrâ‘i’l-Kibâr ‘ale’t-Tabakâti ve’l-A’sâr*, II, 533-538.

²⁴⁸ Kureyş: 106/1.

²⁴⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, VI, 471.

²⁵⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi‘ li-Ahkâmi’l-Kur‘ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin (1. Baskı), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2006, XXII, 498.

1.10.10. Me‘âni’l-Kur‘ânî’l-Kerîm

Eserin müellifi Ebû Ca‘fer en-Nehhâs’dır. Müellif, el-Mısırî, en-Nahvî, el-Lügavî, el-Müfessir olarak da isimlendirilmiştir. Aynı zamanda bir edîp olan müellifin tefsîr ve diğer ilim dallarında birçok eseri bulunmaktadır. Bağdat’a yerleşen Ebû Ca‘fer en-Nehhâs, ez-Zeccâc’dan Sîbeveyhi’nin kitabını okumuş ve Kur‘ân ilimleriyle meşgul olmuştur. 4./10. yüzyıl lügatçılarından olan müellifin telif ettiği bu eser, tefsîr ilmine özellikle lügat açısından büyük katkı sağlamıştır. Eser, müfessirlerin ittifakla kabul ettiği görüşleri ele almaktadır. en-Nehhâs, Aynı zamanda şâz rivâyetleri de değerlendirip onları reddeder.²⁵¹ Müntecebüddîn el-Hemedânî, en-Nehhâs’ın lügat ve kırâatle ilgili bazı görüşlerini nakletmiştir.

Örnek: قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأْبًا “Yûsuf dedi ki: Yedi yıl âdetiniz üzere ekin ekeceksiniz...”²⁵²

Âyet-i kerîmede geçen “دَأْبًا” kelimesi, “دَأْبًا” şeklinde hemzenin sükûnu ve âyette geçen şekliyle hemzenin harekesiyle iki farklı vecihte okunmuştur. “دُؤْبًا”, “دَأْبًا”, “دَأْبًا” kullanımlarını bu iki vechte örnek olarak gösteren müellif, her iki vechin de master anlamında olduğunu belirtmiştir. Müellife göre “دَأْبًا” kelimesi nasb mahallinde olup “تَزْرَعُونَ” kelimesinin hâli olarak gelmiştir. Yani “دَأْبًا” kelimesi “أَزْرَعُوا دَبَّيْنِ” “Ekin ektiler.” mânasında fiil için te’kidli master konumunda olup aynı zamanda mansubtur. Kırâat âlimleri ve lügatçılar bu kanaattedirler. Ebû Ca‘fer en-Nehhâs da konuya açıklık getirerek lügat ehlinin kelimeyi sadece “دَأْب” şeklinde “أ” nin fethasıyla okuduğunu belirtmektedir.²⁵³

1.10.11. İbn Hâleveyh (ö. 370/980)

Tam adı İbn Hâleveyh Ebû Ubeydullah el-Hüseyn b. Ahmed el-Hemedânî’dir. Halep diyarının âlimlerinden biri olan ve *et-Tesânîf* adlı eserin müellifi olan İbn Hâleveyh; İbn Mücâhid, Ebû bekir b. Enbârî (ö. 328/940) ve Ebû Ömer ez-Zâhid (ö. 345/957) gibi âlimlerin ders halkasında bulunmuş 370/980 yılında vefât etmiştir.²⁵⁴

²⁵¹ Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî en-Nehhâs, *Me‘âni’l-Kur‘ân’il-Kerîm*, thk. Muhammed Ali Sâbûnî (1. Baskı), et-Türâsî’l-İslâm, Mekke 1988, I, 3-5.

²⁵² Yûsuf: 12/47.

²⁵³ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 596-597.

²⁵⁴ ez-Zehbî, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, II, 135.

Müntecbüddîn el-Hemedânî, eserinde İbn Hâleveyh'in görüşlerinden de yararlanmış ancak eserinde ismini sadece bir yerde zikretmiştir.

Örnek: لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِذَا “Andolsun, siz çok çirkin bir şey ortaya attınız.”²⁵⁵

Âyet-i kerîmenin tahlilini yapan Müntecbüddîn el-Hemedânî'ye göre Âyet-i kerîmede geçen “شَيْئًا” kelimesinin mef'ûlü bih olması câizdir. “شَيْئًا” kelimesinin mastar olması hâlinde ise “مَجِيًّا” “*getirilen şey*” anlamında gelmektedir. Cumhur “إِذَا” kelimesindeki “إِ” harfini kesra ile okumuştur. “إِذَا” şeklindeki okuyuş, yapılan işin korkunç büyüklükte bir iş olduğunu belirtmektedir. “إِذَا” kelimesi başka bir vecihte ise “أِذَا” şeklinde “أِ” harfinin fethası ile okunmuştur. Kelime “أِذَا” şeklinde okunursa mastar olarak gelir. İbn Hâleveyh'e göre “أِ” ister kesra ister fetha ile okunsun her iki vecihte de şaşkınlık mânasındadır.²⁵⁶

1.10.12. el-Muhteseb

Müntecbüddîn el-Hemedânî'nin eserinde kaynak olarak yararlandığı eserlerden biri de *el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi'l-Kırâ'ât ve'l-Îzâh 'Anhâ* adlı eserdir. İbn Cinnî'ye âit olan bu eser kırâat, nahiv, sarf ve lügat alanında yazılmış önemli eserlerden biridir. Nahivciler, lügatçılar ve müfessirler İslâm âleminde hâlâ ehemmiyetini koruyan *el-Muhteseb*'ten istifâde etmektedirler. Özellikle kırâat alanında farklı vecihleri barındıran eser, daha çok şâz kırâatler üzerinde yoğunlaşmıştır. Eser; nahiv, sarf ve lügat meselerini çözmek ve şâz kırâatleri belirlemek için önemli bir kaynak olarak sayılmıştır.²⁵⁷

Müntecbüddîn el-Hemedânî de lügat, garip lafızlar, mübhem lafızlar ve açıklamaya ihtiyaç duyulan kırâat alanlarında eserden sık sık faydalanmıştır. Müellif, eseri kaynak gösterirken kitabın ismini zikretmeden sadece müellifin ismini zikretmektedir. Eserin müellifi Osman b. Cinnî'dir. Künyesi Ebû'l-Feth'dir. Müntecbüddîn el-Hemedânî, müellifin ismini zikrederken bazen İbn Cinnî, bazen de Ebû'l-Feth ismini kullanmaktadır. Arapça ilmini Ebû Ali el-Fârisî'den (ö. 377/987) alan İbn Cinnî kırâat ve lügat ilmini de okumuştur. Birçok beldeye ilim yolculukları yapan

²⁵⁵ Meryem: 19/89.

²⁵⁶ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 393.

²⁵⁷ Velîd İbrâhîm Ali el-Hâc, *Üsûli'd-Dersi'n-Nahvî 'Inde İbn Cinnî fî Kitâbihi'l-Muhteseb Dirâse ve's-Safîyye Tahlîliyye*, (Doktora Tezi), Câmi'âtü'l-'Ulûmi'l-İslâmiyyeti'l-'Âlemiyye, Külliyyetü'l-Dirasâtü'l-'Ulya, Kısmü'l-Luğâtü'l-'Arabiyye ve Âdâbihâ, Umman, 2013, 1.

İbn Cinnî Irak'ın beldelerinde, Bağdat'ta ve Şam'da ikamet etmiştir. Yaşamı boyunca ilimle meşgul olan müellif, birçok eser telif etmiştir. İbn Cinnî'nin telif ettiği eserlerden biri de kırâat alanında İbn Mücâhid'in *Kitâbü 'ş-Şevâz fi'l-kırâ'ât* adlı eserin şerhi olan *el-Muhteseb*'tir.²⁵⁸ Bu kitap Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin eserinde sıkça başvurduğu kaynaklar arasındadır.

Örnek: وَيَذْهَبُ عَنْكُمْ رَجَزُ الشَّيْطَانِ "...sizden şeytanın vesvesesini gidermek..."²⁵⁹

Müntecebüddîn el-Hemedânî, âyetin tahlilini yaptıktan sonra âyet-i kerîmede geçen "رَجَزُ الشَّيْطَانِ" ifâdesinden kastın, şeytanın sizlere susuzluk ve benzeri ihtiyaçlar hakkında vesvese ve korku vermesi olduğunu belirtmektedir. İbn Abbas da şeytanın vesvesesinin müslümanlara yönelik olduğunu belirterek, müşriklerin su kaynaklarına hâkim olduğunu, müslümanların ise temizlenmek, abdest almak ve içmek için su bulamadıklarını ifâde etmektedir. "رَجَزُ" kelimesi başka bir vecihte ise "ز" harfinin "س" harfine dönüşmesiyle "رَجَسَ الشَّيْطَانُ" şeklinde okunmaktadır. Şâz bir kırâat olan bu vechi İbn Cinnî şöyle açıklamaktadır: "Domuz ve benzeri şeyler müslümanlara göre necis sayılmıştır. Bu da azaba yol açtığı için "رَجَسَ" olarak isimlendirilmiştir."²⁶⁰ Görüldüğü gibi müellif, şâz olan "رَجَسَ الشَّيْطَانُ" vechiyle ilgili İbn Cinnî'nin *el-Muhteseb* adlı eserine başvurarak kelimenin neden "رَجَسَ" şeklinde okunduğunu açıklığa kavuşturmuş ve İbn Cinnî'nin görüşlerini yansıtmıştır.

1.10.13. el-Keşşâf

Eserin müellifi Ebû Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî'dir. Uzun zaman Mekke'de ikamet ettiği için Cârullah lakabıyla ünlenmiştir. Doğduğu köye nispetle Zemahşer ismiyle de anılmaktadır.²⁶¹ Fakir bir ailede dünyaya gelen Zemahşerî, ilim tahsil etmek istemiş ve ilim için birçok beldeye yolculuk yapmıştır. Fıkıh usûlü, hadis, tefsîr ve kelâm gibi birçok ilim dalında yetkin olan ez-Zemahşerî²⁶² tefsîr alanında önemli bir eser olan *el-Keşşâf*ı telif etmiştir. Eser tefsîr alanında Kur'ân'ın belâgat

²⁵⁸ Kehhâle, II, 358.

²⁵⁹ Enfâl: 8/11.

²⁶⁰ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 194.

²⁶¹ Zemahşer, Havarzım beldesine âit bir köyün ismidir.

²⁶² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 12-13.

sırrını bize açıklayan ilk kitaplardandır. Kur’ân’ın icâzından ve lafızların terkiibinden anlaşılan ince mânaları açıklamaktadır.²⁶³

Müntecibüddîn el-Hemedânî de eserinde özellikle lügat alanında Zemahşerî’nin görüşlerinden yararlanmıştır. Kırâat alanında da kendisinden istifâde eden Müntecibüddîn el-Hemedânî, kaynak gösterirken eserin ismini zikretmemiş, müellifin adını zikretmek sûretiyle görüşlerini ona dayandırmıştır.

Örnek: *“Mûsâ, şöyle dedi: Onlar, işte onlar hemen arkamdalar...”*²⁶⁴

Müntecibüddîn el-Hemedânî, âyetin i’râbını yaptıktan sonra “عَلَى أَثَرِي” lafzının farklı vecihlerine değinmektedir. “أَثَرِي” kelimesi Zemahşerî’ye göre “إِثَرِي” şeklinde “إِ” nin kesrası ve “ث” nın sükûnuyla da okunur. Zemahşerî’ye göre her iki vechin de mânası aynı olmakla beraber iki farklı lügattir. Müntecibüddîn el-Hemedânî, “أَثَرِي” kelimesinin farklı kullanımlarına değinirken Zemahşerî’nin görüşlerine yer vermiştir.²⁶⁵

1.10.14. ed-Dürretü’l-Ferîde fî Şerhi’l-Kasîde

Müntecibüddîn el-Hemedânî’nin *el-Kitâbü’l-Ferîd fî I’râbi’l-Kur’ân’i’l-Mecîd* adlı eserde ele aldığı kırâat vecihlerine kaynak olarak gösterdiği eserlerden biri kendisinin şerhettiği Ebû Muhammed el-Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî ed-Darîr’e âit olan *Hırzû’l-Emânî ve Vechü’t-Tehânî fî Kırâat-i Seb’a* adlı eserdir.²⁶⁶ Müntecibüddîn el-Hemedânî’nin telif ettiği bu eser âlimlerin övgüsüne mazhar olmuş, özellikle el-Cezerî eserin eşsiz olduğunu söyleyerek övgülerde bulunmuştur.²⁶⁷ Bu eserle ilgili gerekli bilgilerden daha önce bahsetmiştik. Müntecibüddîn el-Hemedânî, kırâatle ilgili konularda *ed-Dürretü’l-Ferîde fî Şerhi’l-Kasîde*’yi birçok kez kaynak olarak göstermiştir.

Örnek 1: *“...Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir.”*²⁶⁸

²⁶³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 30.

²⁶⁴ Tâhâ: 20/84.

²⁶⁵ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 444-445.

²⁶⁶ Kâtip Çelebi, I, 646-648.

²⁶⁷ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 22.

²⁶⁸ Bakara: 2/9.

Müellif, âyet-i kerîmedeki “وَمَا يَخْدَعُونَ” lafzının farklı bir vechine işaret ederek “ي” harfinin damme ile “د” harfinin ise fetha ile mef’ûl için okunabileceğini söylemiştir. Bu veche göre kelime “وَمَا يُخْدَعُونَ” olarak okunur. Mâna ise “Şeytan ancak kendi nefislerinden olanı kandırır.” şeklinde gerçekleşir. Bu kelimenin farklı kullanımlarına da değinen müellif, kelimenin “خَدَعًا”, “وَحَدَاً”, “خَدَعَهُ” ve “يَخْدَعُهُ” şeklinde de kullanıldığını belirtmektedir. Müntecebüddîn el-Hemedânî, “الْخَدْعُ” kelimesinin aslına değinip âyet içindeki i’râb tahlilini yaptıktan sonra şiirle istişhadda da bulunarak kelimenin farklı kullanımına işaret etmektedir. Müellif, kaynak olarak da “فَأَعْيَ ذَلِكَ عَنِ” ve “فِي الْكِتَابِ الْمَوْسُومِ بِالذُّرَّةِ الْفَرِيدَةِ فِي شَرْحِ الْقَصِيدَةِ” ifâdelerini kullanarak *ed-Dürretü’l-Ferîde fî Şerhi’l-Kasîde*’yi işaret etmektedir.²⁶⁹

Örnek 2: اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ “Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet.”²⁷⁰

Müellif, âyet-i kerîmedeki “الصِّرَاطَ” kelimesi ile ilgili geniş îzâhlar yaptıktan sonra kelimedeki “س” harfinin “ط” harfinden dolayı “ص” harfine dönüştüğünü belirtmektedir. Müellif, bu değişime örnek olarak “مُسَيِّطِرٌ” kelimesinin de “مُصَيِّطِرٌ” şeklinde okunduğunu, kelimedeki “س” harfinin “ص” harfine dönüştüğünü belirtmektedir. “الصِّرَاطَ” kelimesi başka bir vecihte “الرَّزَاطَ” şeklinde “ز” harfinin sesi “ص” harfinin sesine koklatılarak okunur. Ayrıca kelimedeki “ص” harfinin hâlis “ز” harfine dönüşmesi de câizdir. “الصِّرَاطَ” kelimesi bu iki vecihte de okunabilir. Müellif, bu kırâat vecihlerini *Kitâbü’l-Mevsûm* olarak da adlandırdığı *ed-Dürretü’l-Ferîde fî Şerhi’l-Kasîde* de daha geniş bir şekilde ele aldığını söyleyerek kendi eserini kaynak olarak göstermiştir.²⁷¹

Müntecebüddîn el-Hemedânî’nin kırâat ilmi alanında önemli bir yer teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Eserinde yer verdiği kırâatleri incelediğimizde kırâat konusunda çok zengin bir eser telif ettiğini görmekteyiz. Ele aldığı kırâatlerin hemen hemen hepsini delillendirmiş, farklı kırâat vecihlerini i’râbla ilişkilendirmiş ve bu sayede farklı

²⁶⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 150-151.

²⁷⁰ Fâtiha: 1/6.

²⁷¹ el-Fârisî, *el-Hücce li’l-Kurrâ’i’s-Seb’a*, I, 49-55; Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fî’l-Kırâ’âti’l-Aşr*, thk. Sübey’ Hamza Hâkimî, Mecme’ü Luğâti’l-Arabiyye, Dimaşk 1980, 86-87; Ebû Ca’fer Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî, *el-İknâ’ fî’l-Kırâ’âti’s-Seb’a*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîd (1. Baskı), Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1999, 370-371; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 85-86.

i‘râb tahlillerinde bulunmuştur.²⁷² Eserinde kırâatle ilgili genellikle belirttiğimiz eserleri ve âlimleri kaynak olarak gösteren müellif, aynı zamanda bu kaynaklardan nahiv, lügat ve tefsîr gibi farklı alanlarda da yararlanmıştır. Kırâat dışında nahiv, lügat ve tefsîr ile ilgili kullandığı diğer kaynaklar şunlardır:

1. Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî el-Ezdî, *Kitâbü’l-‘Ayn*
2. Ebû Ubeyde Ma‘mer b. el-Müsennâ el-Basrî (ö. 209/824), *Mecâzü’l-Kur‘ân*
3. İbnü’s-Sikkît Ebû Yûsuf Ya‘kûb b. İshâk (ö. 244/859), *Islâhu’l-Mantık*
4. Sa‘leb Ebû Abbâs Ahmed b. Yahyâ (ö. 291/904), *Mecâlisü Sa‘leb* (el-Emâlî)
5. İbn Düreyd Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen (ö. 321/933), *el-Cemhere*
6. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (ö. 370/981), *Tehzîbü’l-luğa*
7. Ebû’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris (ö. 395/1005), *Mücmelü’l-luğa*
8. Cevherî Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd (ö. 400/1010), *Tâcü’l-luğa* (es-Sihâh)

Müntecebüddîn el-Hemedânî’nin eseri, kullandığı kaynaklardan da anlaşılacağı üzere nitelikli bir eserdir. Görüşlerini beyân ederken dayandığı kaynakların hemen hemen hepsi hicrî ilk asırlarda yazılan, İslâm ilim kültüründe ana kaynak sayılan ve bu alanda kendilerinden sonra yazılan tüm eserlere kaynaklık teşkil eden nitelikli eserlerdir.²⁷³

1.11. KIRÂAT İLMİ İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

“الْقُرْآنُ” kelimesi “ق ر ء” kökünden gelen bir kelime olup²⁷⁴ Yüce Allah’ın indirdiği kitap için kullanılan bir kelimedir. “فُعْلَانُ” vezninde olan “الْقُرْآنُ” kelimesinin anlamı hakkında ihtilaf olup, İbn Cerîr (ö. 310/923) ve İbn Abbas gibi bazı müfessirler kelimenin “الْقَلَاءَةُ” kelimesiyle aynı anlamda olduğunu belirtip mastar hükmünde olduğunu söylemişlerdir. İstilahî olarak ise “الْقُرْآنُ” kelimesinin birçok tarifi yapılmış olup en meşhur olan tarifi şu şekildedir: “Yüce Allah’ın Cibrîl vasıtasıyla Hz. Muhammed’e indirdiği, kalplerde ve kitaplarda muhafaza edilen, tevâtür ile nakil

²⁷² el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 290.

²⁷³ Müellif, belirttiğimiz kaynakların tümünü gerek kırâat gerekse diğer alanlarda eserinde kaynak olarak belirtmiş ve görüşlerini temellendirmiştir.

²⁷⁴ Ya‘kûb lî Firûzâbâdî, 1298; Ali Temel, *Dilbilimsel Tefsîrlerde Kırâatlere Yaklaşım*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, 18.

olunan, Fâtiha sûresiyle başlayıp Nâs sûresiyle sona eren ve tilâvetiyle ibadet edilen mu‘cîz bir kitaptır.”²⁷⁵

“قِرَاءَةُ” kelimesi ise “ق ر ء” harflerinden türeyen bu kelime “قَرَأَ” fiilinin mastarıdır. İstilahî olarak ise âlimler tarafından birçok tarifi yapılmıştır.²⁷⁶ İbn Cezerî’ye göre kırâat, Kur’ân kelimeleriyle farklı şekilde eda edilen ve nakle dayanan bir ilimdir.²⁷⁷ İbn Cezerî’nin yapmış olduğu bu tarif mütevâtir, meşhur ve şâz kırâatleri kapsamaktadır. Mâlum olduğu üzere kırâatler nakle yani rivâyetlere dayanmaktadır. Bu üç kırâat çeşidi de rivâyete dayanmaktadır.²⁷⁸ ez-Zürkânî ise kırâati şöyle açıklamaktadır: “Kırâat ilmi, kırâat imamlarının ittifak ettiği rivâyetlerle harfte, harekede veya kelimedede yapılan değişiklikle Kur’ân-ı Kerîm’i farklı vecihlerle tilâvet etmesidir.”²⁷⁹ Kırâatin istilahî tarifiyle ilgili yapılan açıklamalara baktığımızda kırâatlerin delillendirilmesi açısından ittifak veya ihtilaf edilen lafızlarda, hadislerden yararlanıldığı veya sadece muhtelif Kur’ân lafızlarıyla sınırlandırıldığı gibi farklı görüşler de ortaya çıkmaktadır.²⁸⁰ Kırâat konusunun dahi iyi anlaşılması için el-ahrufü’s-seb‘a konusuna değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

“الْأَحْرُفُ” kelimesi “حَرْفٌ” kelimesinin çoğuludur. Lügat olarak, vecih ve tarîk anlamında kullanılır. “السَّبْعَةُ” kelimesi ise lügatta iki mânaya gelmektedir. Birincisi sayı olarak gelen yedi rakamını ifâde eden lafız. İkincisi ise çokluk ifâde etmek için kullanılan lafızdır. İstilahî olarak ise el-ahrufü’s-seb‘a, sahîh hadisler ve ulemânın ittifakıyla Kur’ân-ı Kerîm’in yedi harf üzerine nâzil olduğunu ifâde eden bir kavramdır.²⁸¹

Yedi harf konusuna dayanak olarak gösterilen hadis-i şerif İbn Abbas’tan (r.a.) rivâyet edilmektedir. “Peygamber Efendimiz (s.a.v.): Cebrâil (a.s.) Kur’ân’ı bana bir harf üzerine okuttu. Ben de ondan harf sayısını artırmasını istedim. Cebrâil (a.s.) yedi

²⁷⁵ Nebîl b. Muhammed İbrâhîm el-İsmâîl, *İlmü’l-Kirâe*, thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Muhammed Ali eş-Şeyh (1. Baskı), Mektebetü’t-Tevbe, Riyat 2000, 15-17.

²⁷⁶ Neşvân Abduh Hâlid, *el-Ferk Beyne’l-Ahrufü’s-Seb‘a ve’l-Kirâati’s-Seb‘a*, Mecelle Me’hedi’s-Şâtibî li’l-Dirâsâti’l-Kur’ân’iyye, b.y., ts., 8-9.

²⁷⁷ Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Müncidü’l-Mukri’in ve Mürşidü’l-Tâlibîn*, thk. Nâsır Muhammed Ca’d (1. Baskı), Âfâkü’l-Arabiyye, Kahire 2010, 39; Temel, 18-19.

²⁷⁸ Neşvân Abduh Hâlid, 9.

²⁷⁹ ez-Zürkânî, I, 336.

²⁸⁰ Neşvân Abduh Hâlid, 92.

²⁸¹ Şü’ban Muhammed İsmail, *el-Ahrufü’s-Seb‘a ve’l-Kirâat* (1. Baskı), Mektebetü’l-Müktedîn, Mekketü’l-Mükerrame 2001, 14-39; Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 32-33.

harfe kadar artırdı.”²⁸² Müfessirler arasında bu konuda bir ihtilaf olmamakla birlikte bu kavramın mefhumu ve mânası hakkında çeşitli görüşler beyân etmişlerdir.²⁸³ Hadislerde geçen yedi harfle ilgili olarak hakikî ve mecazî mâna olarak başlıca iki görüş bulunmaktadır.

Yedi harfin hakikî mânada kullanıldığını söyleyenlere göre bununla ne kastedildiğine dâir farklı görüşler mevcuttur.

Birinci görüş: Yedi kelimesi hakikî mânada sayı anlamında kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’in yedi lügat veya yedi lehçe ile nâzil olduğunu ifâde etmektedir. Bu yedi lügat; Kureyş, Hüzeyl, Sakîf, Hevâzin, Kinâne, Temîm ve Yemen lügatları veya Kureyş, Hüzeyl, Temîm, Benî Ezd, Rebîa, Hevâzin, Benî Sa’d b. Bekir lügatlarıdır. Bu görüşü savunanlar arasında Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/839), İbn Cerîr et-Taberî, Ebû Şâme ve Kurtubî gibi meşhur âlimler ve onlara tâbi olan muasırları bulunmaktadır.

İkinci görüş: Yedi lafzını hakikî mânada kabul edenlerin savunduğu görüşlerden biri de Kur’ân-ı Kerîm’in yedi vecih üzerine nâzil olduğu görüşüdür. Bu konuda İbn Kuteybe’nin (ö. 276/889) görüşü dikkat çekicidir. Kırâat ihtilafları üzerine tefekkür edip düşündüğünü belirten İbn Kuteybe, onların yedi vecih olduğuna kanaat getirdiğini belirtmektedir.²⁸⁴ Ancak yedi vechin mahiyeti ve belirlenmesi konusunda ihtilaf bulunmaktadır. İbn Kuteybe bu yedi vechi şu şekilde belirtmektedir.

1. Bu ihtilaflardan biri kelimelerin i’râbında veya harekesinde meydana gelen farklılık olup mânasında veya yazılışında herhangi bir değişiklik olmaz.²⁸⁵

Örnek: هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ “...Ey Kavmim! İşte kızlarım. Onlar(la nikâhlanmanız) sizin için daha temizdir...”²⁸⁶

Muhammed b. Mervân (ö. 132/750) âyet-i kerîmede bulunan “أَطْهَرُ” kelimesini “ر” harfinin fethasıyla “أَطْهَرُ” şeklinde mansub olarak okumuştur.²⁸⁷ Bu şekilde “ر”

²⁸² el-Elbânî, III, 335.

²⁸³ Temel, 19-25.

²⁸⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te’vîlü müşkili’l-Kur’ân*, nşr. Seyyid Ahmed sakr (2. Baskı), Dârü’t-Türâs, Kahire 1973, 32.

²⁸⁵ İbn Kuteybe, 36; Nebîl b. Muhammed İbrâhîm el-İsmâîl, *İlmü’l-Kirâe*, 17-21; Temel, 19-25.

²⁸⁶ Hûd: 11/78.

²⁸⁷ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 503.

harfinin fethasıyla okunan vecihte mânada herhangi bir değişiklik meydana gelmemektedir.²⁸⁸

2. İhtilaflardan biri kelimelerin i'râbında veya harekesinde olan farklılıklardır. Bu vecihlerin yazılışında herhangi bir farklılık olmayıp sadece mânayı değiştirmektedir.²⁸⁹

Örnek: رَّبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا “Onlar ise, “Ey Rabbimiz! Yolculuğumuzun konakları arasını uzaklaştır...”²⁹⁰

Âyet-i kerîmede geçen “رَبَّنَا” kelimesi fetha ile mansub okunduğunda nidâ olarak kullanılmaktadır. Kelime “رَبَّنَا” şeklinde “ب” harfinin dammesiyle okunduğunda ise ibtida olarak gelir.²⁹¹ Bu durumda “بَاعِدْ” kelimesi de “بَاعِدْ” şeklinde “د” ve “ع” harflerinin fethasıyla okunur.²⁹² Mâna ise “رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا” “Rabbimiz yolculuğumuzun konaklarını uzaklaştırdı.” şeklinde meydana gelir. İbn Abbas’tan rivâyet edilen bu vechin anlamıyla ilgili Kurtubî şu ifâdeleri kullanmaktadır. Sanki Yüce Allah: “Konaklarını yakınlaştırdık.” dedikten sonra, kâfirler de “Konaklarımız bizden uzaklaştı” söyleminde bulunmuşlardır.²⁹³

3. Başka bir ihtilaf ise kelimede geçen harfın değişmesiyle okunan vecih olup i'râbında herhangi bir değişiklik olmaz. Bu vecihlerde yazılışta herhangi bir değişiklik olmayıp mânada değişiklik meydana gelmektedir.²⁹⁴

Örnek: وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِرُهَا “...Eşeğin kemiklerine de bak, nasıl onları bir araya getiriyoruz...”²⁹⁵

Âyet-i kerîmede geçen “نُنْشِرُهَا” kelimesi bu vecihte okunduğunda yeryüzünde yüksek bir yer anlamında kullanılır. Yani bazılarını bazılarının üzerine yükseltiriz. Başka bir vecihte ise kelime “ر” harfiyle “نُنْشِرُهَا” şeklinde okunur. Bu şekildeki okuyuşta kelime diriltme anlamına gelmektedir. Yani mâna “Diriltiriz” şeklinde olur.²⁹⁶

²⁸⁸ İbn Kuteybe, 36.

²⁸⁹ İbn Kuteybe, 36-37.

²⁹⁰ Sebe’: 34/19.

²⁹¹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 290-291.

²⁹² İbn Kuteybe, 37.

²⁹³ el-Kurtubî, XVII, 300-301.

²⁹⁴ İbn Kuteybe, 37; Nebîl b. Muhammed İbrâhîm el-İsmâil, *İlmü’l-Kirâe*, 21-22.

²⁹⁵ Bakara: 2/259.

²⁹⁶ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 567.

4. Başka bir ihtilaf ise kelimenin tamamen değişmesiyle okunan vecihtir. Bu vecihte kelime değişir ancak mâna değişmez.²⁹⁷

Örnek: *“Sadece korkunç bir ses oldu. Bir anda sönüp gittiler.”*²⁹⁸

Âyet-i kerîmede geçen “صَيْحَةً” kelimesi, İbn Mes‘ûd’un okuduğu başka bir vecihte “رَفِيَةً وَاحِدَةً” şeklinde okunur.²⁹⁹ Bu âyette geçen “صَيْحَةً” kelimesi tamamen değişmiş “رَفِيَةً” şeklinde okunmuş ve mânada herhangi bir değişiklik olmamıştır.³⁰⁰

5. Kelimenin tamamen değişmesiyle meydana gelen ihtilafıdır. Bu tür vecihlerde hem kelime hem de mâna değişir.³⁰¹

Örnek: *“Küme küme dizili muz ağaçları”*³⁰²

Bu âyette geçen “طَلْحَ” kelimesi yerine “طَلْعَ” kelimesi getirilerek “وَطَلْعَ مَنْضُودٍ” şeklinde okunmuştur.³⁰³ İbn Hâleveyh, “طَلْعَ” şeklindeki kırâati Hz. Ali’nin minberde okuduğunu belirterek “طَلْحَ” kelimesinin muz ağaçları anlamında kullanıldığını belirtmektedir.³⁰⁴ Zemahşerî bu muz ağacının mahiyetiyle ilgili açıklama yaparak bu ağacın, çok güzel kokulu çiçeklerinin olduğunu ve meyvesinin baldan tatlı olduğunu, Hz. Ali’nin okuduğu “طَلْعَ” şeklindeki okuyuşun ise muz ağacının hangi özelliklere sahip olduğu mânasını içerdiğini belirtmektedir.³⁰⁵

6. Başka bir ihtilaf ise takdim ve tehir yapılarak okunan vecihtir.³⁰⁶

Örnek: *“Ölüm sarhoşluğu bir hakikat olarak insana gelir...”*³⁰⁷

Âyet-i kerîmede geçen “حَقٌّ” kelimesi takdim, “مَوْتُ” ise tehir olarak “وَجَاءَتْ سَكْرَةٌ” şeklinde okunmuştur.³⁰⁸

²⁹⁷ İbn Kuteybe, 37; Nebîl b. Muhammed İbrâhîm el-İsmâîl, *İlmü’l-Kirâe*, 22.

²⁹⁸ Yâsîn: 36/29.

²⁹⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 346.

³⁰⁰ İbn Kuteybe, 37.

³⁰¹ İbn Kuteybe, 37.

³⁰² Vâkı’a: 56/29.

³⁰³ İbn Kuteybe, 37.

³⁰⁴ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzî’l-Kur’ân min Kitâbi’l-Bedî’*, Mektebetü’l-Mütenebbî, Kahire ts., 151.

³⁰⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 27.

³⁰⁶ İbn Kuteybe, 37; Nebîl b. Muhammed İbrâhîm el-İsmâîl, *İlmü’l-Kirâe*, 22.

³⁰⁷ Kâf: 50/19.

7. Başka bir ihtilaf, ziyâde ve noksan şeklinde okunan vecihtir.³⁰⁹

Örnek: وَمَا عَمِلْتُمْ أَيُّدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ “...Bunları onların elleri yapmış değildir. Hâlâ şükretmeyecekler mi?”³¹⁰

Âyet-i kerîmede geçen “وَمَا عَمِلْتُمْ” lafzı başka bir vecihte “و” harfinin hazfiyle “وَمَا عَمِلْتُمُ أَيُّدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ” şeklinde okunmuştur.³¹¹ Bu yedi vecih İbn Kuteybe’nin tasnifi olup el-ahrufü’s-seb‘a’dan maksadın bu yedi vecih olduğunu belirtmektedir.

Üçüncü görüş: Lafızdaki yedi sayısını hakikî mânada kabul etmekle birlikte Kur’ân-ı Kerîm’in nâzil olduğu bu yedi vechin manevi vecihler olduğu görüşüdür. Bu manevi vecihlerin ne olduğu konusunda farklı görüşler belirten âlimler bunların helâl, haram, emir, zecr, muhkem, müteşâbih ve emsâl olduğunu belirtmişlerdir. Başka bir görüşe göre bu manevi vecihler va‘d, vaîd, helâl, haram, mevâiz, emsâl ve ihticâc şeklindedir. Başka bir görüşe göre ise muhkem, müteşâbih, nâsih, mensûh, husus, umûm ve kasas şeklindedir.³¹² Bu görüşte olanlar arasında Hz. Ali, İbn Abbas, ve Kâdî İyâz (ö. 544/1150) gibi zatlar bulunmaktadır. Ğanim Kaddûrî, Saîd el-Efgânî gibi bazı muasır âlimler de bu görüşü benimsemişlerdir. Bu görüşü savunanların öne sürdüğü temeller, Araplar’ın yedi lafzını kesretten kinaye olarak kullanmalarıdır. Bu görüşü savunanların öne sürdüğü dayanak Araplar’ın seb‘a lafzını “yıllarca” ve “çokluk” anlamında kullanmaları gibi nedenler yatmaktadır.³¹³

el-Ahrufü’s-seb‘a konusu Kur’ân ilimlerinin en hassas konularından biri olarak kabul edilmekle birlikte âlimler bu konuda birçok farklı görüş beyân etmişlerdir. Beyân edilen fikirler neticesinde konu o kadar karmaşık hâle gelmiş ki neredeyse işin içinden çıkılmaz bir hâl almıştır.³¹⁴ Ancak her ne kadar el-ahrufü’s-seb‘a’daki seb‘a lafzının neye delâlet ettiği konusunda farklı fikirler olsa da, maksadı konusunda hemen hemen tüm âlimler bunu ümmete bir kolaylık ve rahmet olarak açıklamışlardır.³¹⁵ Nitekim

³⁰⁸ İbn Kuteybe, 37; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 677.

³⁰⁹ İbn Kuteybe, 38; Nebîl b. Muhammed İbrâhîm el-İsmâîl, *İlmü’l-Kirâe*, 22.

³¹⁰ Yâsîn: 36/35.

³¹¹ İbn Kuteybe, 38; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 350.

³¹² Nebîl b. Muhammed İbrâhîm el-İsmâîl, *İlmü’l-Kirâe*, 23.

³¹³ Nebîl b. Muhammed İbrâhîm el-İsmâîl, *İlmü’l-Kirâe*, 23-24; Dağ, *Geleneksel Kirâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 80.

³¹⁴ Ebü’l-Fazl Abdürrahmân b. Ahmed b. Hasan er-Râzî, *el-Ahrufü’s-Seb‘a*, thk. Hasan Diyâüddîn ‘Atar (1. Baskı), Dârü’n-Nevâdir, Katar 2011, 49.

³¹⁵ Ebü’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kirâ’âti’l-Aşr* (1. Baskı), Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1998, I, 25.

Peygamber Efendimiz'den rivâyet edilen birçok hadis buna işaret etmektedir. Bu konuda en meşhur hadise Hz. Ömer ile Hişâm b. Hakîm (ö. 15/636) arasında geçen meseledir. Hz. Ömer (r.a.) bu meseleyi şöyle açıklamaktadır:

“Resûlullah'ın hayatta olduğu bir dönemde Hişâm b. Hakîm'den Furkân sûresini Resûlullah'ın bize okumadığı bir vecihte okuduğunu işittim. Neredeyse namazda onu tutacaktım fakat selam verene kadar sabrettim. Selam verdikten sonra yakasından tutup senden işittiğim şekilde bu sûreyi sana kim okudu diye sordum. O da Resûlullah'ın ona bu şekilde okuduğunu söyledi. Ben de ona yalan konuştuğunu söyleyip vallahi Resûlullah'ın senin okuduğundan farklı bir vecihte okuduğunu söyledim. Daha sonra onu alıp Resûlullah'a götürdüm. Şöyle dedim. Ya Resûlullah ben bundan Furkân sûresini bize okumadığın bir vecihte işittim. Resûlullah onu bırakmamı söyleyip “Oku ya Hişâm” dedi. Bunun üzerine Hişâm kendisinden işittiğim şekilde okudu. Resûlullah (s.a.v.) “Bu şekilde de nâzil oldu.” dedi. Daha sonra Resûlullah bana dönüp “Oku ya Ömer” dedi. Ben de Resûlullah'ın bana okuduğu şekilde okudum. Resûlullah, “Bu şekilde nâzil oldu.” dedi. Daha sonra Resûlullah “Muhakkak ki bu Kur'ân yedi harf üzere nâzil oldu. Size kolay geleni okuyun.” buyurdu.³¹⁶ Bu minvalde farklı hadisler de olmakla birlikte konunun mahiyeti hakkında tartışmalar bitmiş değildir.

Cebrâil (a.s.) Yüce Allah'tan Kur'ân-ı Kerîm'i alıp on üç senesi Mekke'de on senesi ise Medine'de olmak üzere yirmi üç sene boyunca Resûlullah'a indirmiş, Resûlullah da indirilen Kur'ân'ı hemen ashâbına okumuştur.³¹⁷ Resûlullah “Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenidir.”³¹⁸ buyurarak ashâbı Kur'ân öğrenmeye ve öğretmeye teşvik etmiş, ashâb da bu konuda iştiaklı davranmış ve Kur'ân eğitimine büyük önem vermiştir.³¹⁹

Gerek Resûlullah'ın döneminde gerekse sahâbe, tâbiîn ve diğer nesillerden her dönemde Kur'ân öğrenimine önem verilmiş ve her dönemin meşhur kurrâları olmuştur. Sahâbeden Hz. Ali, Übey b. Kâ'b, Hz. Zeyd b. Sâbit, İbn Mes'ûd, Ebü'd-Derdâ (ö. 32/652) ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662) meşhur Kur'ân okuyucularından bazılarıydı. Tâbiînden Medine'de meşhur olanlar arasında Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Ömer b.

³¹⁶ el-Elbânî, III, 335-336; Temel, 19-20.

³¹⁷ Neşvân Abduh Hâlid, 11-12; Muhsin Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları* (7. Baskı), İfav, İstanbul 2013, 19.

³¹⁸ el-Elbânî, III, 341.

³¹⁹ Neşvân Abduh Hâlid, 11-12.

Abdulazîz (ö. 101/720), Süleyman b. Yesâr (ö. 107/725), Hz. Zeyd b. Eslem (ö. 136/754), Müslim b. Cündeb (ö. 106/724) ve İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) gibi zatlar bulunmaktaydı. Mekke’de ise Mücâhid, Tâvûs (ö. 106/725), İbn Ebû Mûleyke (ö. 117/735) ve Âbid b. Umeyr gibi okuyucular vardı. Mekke ve Medine dışındaki beldelede de meşhur kırâatçılar bulunmaktaydı. Örneğin Basra’da Amr b. Abdülkays (ö. 146/763), Ebû’l Âliye (ö. 90/709), Ebû Recâ (ö. 105/723), Nasr b. Âsım (ö. 89/708), Câbir b. Hz. Zeyd (ö. 93/711) ve Katâde (ö. 117/735) gibi âlimler vardı. Kûfe’de Mesrûk (ö. 63/683), Ubeyde (ö. 18/639), Amr b. Meymûn (ö. 74/693), Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 73/692) ve Saîd b. Cübeyr gibi okuyucular vardı. Şam’da ise Muğîre b. Ebû Şihâb el-Mehzûmî (ö. 91/710) ve Huleyd b. Saîd gibi zatlar bulunmaktaydı.³²⁰

Özellikle sahâbe Kur’ân-ı Kerîm’i bizzat Resûlullah’tan dinlemiş ve öğrenmişlerdir. Yedi harf meselesiyle ilgili tartışmalar çerçevesinde Resûlullah aynı kelimeyi, aynı âyeti farklı kişilerin yanında farklı vecihlerde okumuş ve farklı kırâat vecihleri oluşmuştur. Daha sonra kırâat-i seb’a ve kırâat-i aşere tâbirleri oluşmuş Kur’ân’ın farklı vecihleriyle öğrenimi yaygınlık kazanmıştır.³²¹ Burada el-ahrufü’s-seb’a ve kırâat-i seb’a’nın aynı anlamda kullanılmadığını belirtmek gerekmektedir. Bu iki kavram tamamen bir birinden bağımsız olmasa da ikisi arasında bazı farklar bulunmaktadır.

1. el-Ahrufü’s-seb’a, bir kelimenin ihtilafı olarak farklı vecihlerde okunmasıdır. Başka bir ifâdeyle bir kurrâ imamın okuduğu vechi bir senede dayandırarak diğer imamlardan farklı olarak okumasıdır.

2. el-Ahrufü’s-seb’a, kırâat-i seb’a ve kırâat-i aşereyi de kapsamaktadır. İster kırâat-i seb’a ister kırâat-i aşere olsun sahîh olma şartıyla tüm kırâatlerle amel edilebilir.

3. el-Ahrufü’s-seb’a hakkında hadis olduğu için bu tâbir ahurfü hamse veya semaniye olarak değişmesi mümkün değildir. Fakat farklı kırâat vecihleri için kırâat-i seb’a, sitte, semeniye veya aşere denilmesi câizdir.

³²⁰ ez-Zürkânî, I, 338.

³²¹ Tetik, 43.

4. el-Ahrufü's-seb'a tâbirini ilk olarak Resûlullah kullanmıştır. Bu itibarla bu tâbir tevkîfidir. Ancak kırâat-i seb'a tâbirini ise ilk olarak İbn Mücâhid kullanmış ve eserine *de Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâat* adını vermiştir.

5. el-Ahrufü's-seb'a için belirlenmiş şartlar yoktur. kırâatler için ise belli şartlar vardır. Resm-i Osmânî'ye uygun olması, Arapça kurallarına uyması ve senedinin sahîh olması gibi.

6. el-Ahrufü's-seb'a, Kur'ân'ın nüzûluyla birlikte var olan bir olgudur. kırâatler ise daha sonra seb'â, aşere diye isimlendirilmiş olup ilk olarak 3./9. yüzyılda Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm telif etmiştir.³²²

Yüce Allah'ın indirmiş olduğu Kur'ân'a hizmet etmek için âlimlerimiz tüm İslâm beldelerinde Kur'ân öğrenimine ve öğretimine çok büyük önem vermişlerdir. Bu sayede Kur'ân öğrenimi faaliyeti genişlemiş gönümüze kadar bu hizmet sürmüştür.

1.12. KIRÂAT ÇEŞİTLERİ

Bilindiği üzere Cibrîl (a.s.) Peygamber Efendimiz'e Kur'ân-ı Kerîm'i farklı vecihlerde okumuş, Peygamber Efendimiz de (s.a.v.) Kur'ân-ı Kerîm'i farklı mekânlarda farklı sahâbenin yanında farklı vecihlerde okumuş ve bu şekilde sahâbe arasında farklı kırâat vecihleri meydana gelmiştir. Tüm kırâat vecihleri Resûlullah'a dayanmak zorundadır. Dolayısıyla sahâbenin de okuduğu farklı vecihteki kırâati Resûlullah'a dayandırması gerekmektedir. Senedinin sahîh olup olmaması bakımından kırâatin mütevâtîr, meşhur, âhâd, şâz, mevzû ve müdrec olarak çeşitli tasnifleri yapılmıştır.³²³

1.12.1. Sahih Kırâatler

Sahih kırâat, muttasıl bir senedle sika râviler tarafından rivâyet edilen, Resm-i Osmânî'ye ve Arap gramerine uygunluk arz eden kıraatlere denir.³²⁴ Sahîh kırâati red ve inkâr etmek câiz değildir. Farklı vecihlerdeki sahîh kırâatler Kur'ân'ın yedi harf üzerine nâzil olduğu gerçeğinin bir tezahürüdür ve her mü'minin bunu kabul etmesi vâciptir.

³²² Neşvân Abduh Hâlid, 16-18.

³²³ es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 505; Abdülmecit Okcu, *Kur'ân Kırâat ve Tecvîd*, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul 2024, 236-238.

³²⁴ ez-Zerkeşî, II, 252-255; es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 491-492.

İster kırâat-i seb‘a olsun ister kırâat-i aşere veya bunların dışında bir kırâat olsun sahîh kırâatin şartlarından birini taşımıyorsa ya zayıftır, ya şâzdır ya da bâtıldır.³²⁵

1.12.1.1. Mütevâtir Kırâat

Yalan üzerine birleşmesi mümkün olmayan, cumhurun okuduğu kırâat çeşididir.³²⁶ kırâatlerin çoğu bu şekildedir.³²⁷ Bir kırâatin mütevâtir sayılabilmesi için âlimler tarafından üç şart belirlenmiştir: Arap dili kurallarına uygun olması, Hz. Osman’ın mushafına uygun olması ve senedinin tevâtür derecesinde olmasıdır.³²⁸ Tevâtür derecesine ulaşan bir kırâati kabul etmek ve tilâvet etmek bir gerekliliktir. Bu konuda âlimler tarafından bir ihtilaf yaşanmamıştır.

Kırâat-i seb‘a, mütevâtir olarak kabul edilen kırâatlerdir. İbn Mücâhid’in *Kitâbü’s-Seb‘a fi’l-Kırâat* adlı eserinde yedili sistemle tasnif ettiği Kırâat-i seb‘a, İslâm âlimleri tarafından kabul görmüş ve kırâat alanında bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Ancak İbn Mücâhid’in kırâatleri neden yedili sistemle sınırlandırdığıyla ilgili bazı nedenler zikredilmiştir. Bu nedenler arasında; o dönemde kırâatlerin sayısının artmasıyla ortaya çıkacak sorunlar, sahîh olmayan kırâatlerin okunması ve bu kırâatlerin taraftar bulması, art niyetli kişilerin sahîh olmayan kırâatleri Hz. Osman döneminde istinsah edilen mushafta hareke ve noktalama işaretlerinin olmayışını fırsat bilerek bu mushafa dayandırması ve dilbilimsel yaklaşımlar gibi çeşitli nedenler zikredilmiştir.³²⁹

İbn Cezerî İbn Mücâhid’in yedili sistemine üç imam daha ilave ederek kırâat-i aşereyi oluşturmuştur.³³⁰ Kırâat-i aşere, âlimlerin ittifakıyla mütevâtir olarak kabul edilmiştir. Sahâbenin çoğu Resûlullah’tan bu vecihleri rivâyet etmiş, tâbiîn sahâbeden, etbâu’t-tâbiîn de tâbiînden ve daha sonraki nesiller de farklı asırlarda rivâyet etmişler ve bu konuda bir nesil diğer nesile muhalefet etmemiştir.³³¹

İbn Mücâhid’in yapmış olduğu yedili tasnifte kırâat-i seb‘a imamları ve her bir imamın râvileri şu şekilde tasnif edilmiştir.

³²⁵ es-Süyûtî, *el-İtkân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, II, 491-492.

³²⁶ Nebil b. Muhammed İbrâhîm el-İsmâîl, çev. Yavuz Fırat, *Kırâat İlmi*, 66; Okcu, 236.

³²⁷ es-Süyûtî, *el-İtkân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, II, 502-503.

³²⁸ Abdulhekîm Ağırbaş, *Kırâat* (2. Baskı), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2022, 63-65; Tetik, 85.

³²⁹ Ağırbaş, 62.

³³⁰ Ağırbaş, 84.

³³¹ Abdülmahmûd Yûsuf Abdullah, “*Aksâmü’l-Kirâe ve Envâ’ihâ*”, *Mecelle Câmi‘atü’l-Kur’ân’il-Kerîm ve’l-Ulûmi’l-İslâmiyye*, Sayı 30, 2015, 6-11.

Kırâat-i seb‘a imamları	Kırâat-i seb‘a imamlarının râvileri
1. Ebû Ruveyym Nâfi‘ b. Abdîrrahmân b. Ebî Nuaym el-Medenî (Nâfi‘) (ö. 169/785)	I. Ebû Mûsâ Îsâ b. Mînâ’ b. Verdân el-Medenî (Kâlûn) (ö. 220/835) II. Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Abdillâh el-Kıbtî (Verş) (ö. 197/812)
2. Ebû Ma‘bed Abdullâh b. Kesîr b. Amr ed-Dârî (İbn Kesîr) (ö. 120/738)	I. Ebû’l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Bezzî (ö. 250/864) II. Ebû Ömer Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed el-Mahzûmî el-Mekkî (Kunbül)
3. Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ’ b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî (Ebû Amr b. Alâ) (ö. 154/771)	I. Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî el-Bağdâdî (ö. 248/862) II. Ebû Şuayb Sâlih b. Ziyâd b. Abdillâh es-Sûsî (ö. 261/874)
4. Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsubî (İbn Âmir) (ö. 118/736)	I. Ebû’l-Velîd Hişâm b. Ammâr b. Nusayr es-Sülemî ed-Dımaşkî (Hişâm) (ö. 245/859) II. Ebû Amr Abdullâh b. Ahmed b. Beşîr b. Zekvân ed-Dımaşkî (İbn Zekvân) (ö. 242/857)

5. Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfî (Âsım) (ö. 127/745)	I. Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş b. Sâlim el-Esedî el-Kûfî (ö. 193/809) II. Ebû Ömer Hafs b. Süleymân b. el-Mugîre el-Esedî (ö. 180/796)
6. Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfî (Hamza b. Habîb) (ö. 156/773)	I. Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb (Tâlib) el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr (ö. 229/844) II. Ebû Îsâ Hallâd b. Hâlid eş-Şeybânî (ö. 220/835)
7. Ebü'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfî (Kisâî) (ö. 189/805)	I. Ebü'l-Hâris el-Leys b. Hâlid el-Bağdâdî (ö. 240/854) II. Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî el-Bağdâdî (ö. 248/862)

Burada şunu belirtmemiz gerekir ki kırâat-i seb'a imamlarının sıralanışı sıhhat derecesine göre olmayıp şehir ve beldelere göre tasnif edilmiş olup ictihadîdir. Başka bir ifâdeyle birinci sırada bulunan Nâfi'nin kırâati yedinci sırada bulunan Kisâî'nin kırâatinden sıhhat açısından bir üstünlüğü olmayıp her yedi kırâat da sıhhat açısından eşit olup mütevâtir olarak kabul edilmektedir. Bu yedi kırâatin sıhhat derecesiyle ilgili herhangi bir tartışma olmayıp İslâm ulemâsı bu kırâatlerin mütevâtir olduğu ve kendileriyle amel edilmesi gerektiği konusunda görüş birliğine varmıştır.³³²

³³² Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *et-Teyisîr fi'l-Kırâ'âtî's-Seb'* (2. Baskı), Dâru'l-Tâcü'l-Arabî, Beyrut 1984, 4-7; Tetik, 132.

1.12.1.1. Meşhur Kırâat

Senedi sahîh olup mütevâtir derecesine ulaşmayan kırâattir. Meşhur kırâatler Arap dil kurallarına ve Resm-i Osmânî'ye uygundur.³³³ Kurrâ tarafından bilinen ve yanlış sayılmayan, şâz olarak kabul edilmeyen kırâat türüdür.³³⁴ Kırâat-i seb'a dışındaki üç kırâat olan Ebû Ca'fer, Ya'kûb el-Hadramî ve Halef b. Hişâm kırâatleri, kırâat-i seb'a'yi on kırâata tamamlayan kırâatler olup, meşhur olarak kabul edilmektedir.³³⁵ Kırâat-i seb'a'ya dâhil olup kırâat-i aşereyi oluşturan bu üç kırâat da tıpkı kırâat-i seb'a gibi mütevâtir olarak kabul görmüştür.³³⁶ Bu kırâatlere uymak vâcib olup reddetmek küfrü gerektirir.³³⁷ İmâle, teshîl ve terkîk gibi konularda gerek usûlî / fonetik gerekse ferşî farklılıklarda ihtilafa neden olan vecihler bu kapsamda değerlendirilmektedir.³³⁸ Kırâat-i seb'a imamlarının ve râvilerinin, tarîklerinde farklı rivâyetlerde bulunmaları meşhur kırâatlere örnek verilebilir.

Örnek: “Ben مَا أَشْهَدُهُمْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا خَلَقَ أَنْفُسَهُمْ وَمَا كُنْتُ مُنْجِدَ الْمُضِلِّينَ عَصُدًا” *Onları ne göklerin ve yerin yaratılışına, ne de kendilerinin yaratılışına şahit tuttum. Saptıranları da hiçbir zaman yardımcı edinmiş değilim.*”³³⁹

Âyette geçen “مَا أَشْهَدُهُمْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ” ifâdesini Ebû Ca'fer “مَا أَشْهَدُنَاهُمْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ” şeklinde yüce Âllah'ın büyüklüğü ve azameti sebebiyle “مَا أَشْهَدُنَا” şeklinde nefs-i mütekellim mea'l-gayr olarak okumuştur.³⁴⁰ Ebû Ca'fer âyette geçen “وَمَا كُنْتُ مُنْجِدَ الْمُضِلِّينَ” ifâdesini ise “وَمَا كُنْتُ مُنْجِدَ الْمُضِلِّينَ” şeklinde “ت” harfini hem âyette geçen şekliyle dammeli okumuş hem de fetha ile okumuştur. Birinci vecihte “كُنْتُ” kelimesi fiil-i mâzi, ma'lûm, nefs-i mütekellim vahde şeklinde, ikinci vecihte ise “كُنْتُ” şeklinde fiil-i mâzi, ma'lûm, müfred müzekker muhatap olarak gelmiştir. İkinci vecihteki muhatabın Hz. Peygamber olduğunu belirten ez-Zemahşerî, mânânın “Onları yardımcı edinmen senin için uygun olmaz.” veya “Onlarla övünmen

³³³ Ağırbaş, 68.

³³⁴ Nebîl b. Muhammed İbrâhîm el-İsmâîl, çev. Yavuz Fırat, *Kırâat İlmi*, 66; Okcu, 237; Ünal, 90.

³³⁵ Ahmet el-Beylî, *el-İhtilâf Beyne'l-Kırâat* (1. Baskı), Dârü'l-Cil, Beyrut 1988, 83-84.

³³⁶ Eroğlu, 127.

³³⁷ Okçu, 237.

³³⁸ Hacı Önen, *Kırâat Tarihi ve Kırâat Farklılıklarının Kur'ân Tefsîrine Etkisi*, Rağbet, İstanbul 2017, 75; Ünal, 90.

³³⁹ Kehf: 18/51.

³⁴⁰ el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-'Aşr*, II, 233; Nebîl b. Muhammed İbrâhîm el-İsmâîl, çev. Yavuz Fırat, *Kırâat İlmi*, 66.

gerekmeyebilir.” şeklinde olduğunu belirtmiştir.³⁴¹ Bu kırâatler meşhur kırâatler olup Kur’ân olarak kabul edilmektedir.³⁴²

Meşhur kırâatleri ele alan birçok kırâat kitabı mevcuttur. ed-Dânî’nin *et-Teysîr fi’l-Kırâ’âti’s-Seb’* adlı eseri, Şâtıbî’nin *Kasîde’si*, İbn Cezerî’nin *en-Neşr fi’l-Kırâ’âti’l-‘Aşr* ve *Takrîbü’n-Neşr fi’l-Kırâ’âti’l-‘Aşr* adlı eserleri meşhur kırâatler açısından oldukça zengindir.³⁴³

1.12.2. Zayıf Kırâatler

Zayıf kırâatleri kısaca, sahih kırâatlerin şartlarından birini veya birden fazlasını taşımayan kırâat olarak tarif etmek mümkündür.³⁴⁴

1.12.2.1. Âhâd Kırâat

Senedi sahih olup Resm-i Osmânî’ye veya Arap dil kurallarına muhalif olan veya her ikisine de muhalif olan kırâat türüdür.³⁴⁵ Bu tür kırâat kurrâ arasında meşhur olmamış ve okunmamıştır.³⁴⁶ Bu tür kırâatlerle ibadet etmek câiz değildir. Bu kırâatler ya arza-i ahîrede nesholmuş, ya da sahâbenin ittifakıyla Hz. Osman mushafına yazılmamış olma ihtimali söz konusudur.³⁴⁷

Örnek 1: مَتَكِينِينَ عَلَى رَفْرَفٍ خُضِرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ “Onlar yeşil yastıklara ve güzel yaygılara yaslanırlar, (nimetlenirler).”³⁴⁸

Senedi sahih olup Hz. Osman mushafına uymayan âhâd kırâata örnek olarak bu âyeti zikretmek mümkündür. Hâkim en-Nîsâbü’rî’nin (ö. 405/1014) Âsım el-Cehderî’nin (ö. 128/746) tarikinden yapmış olduğu rivâyette Âsım el-Cehderî, âyett-i celîlede geçen “رَفْرَفٍ” ve “وَعَبْقَرِيٍّ” kelimelerini “مَتَكِينِينَ عَلَى رَفَارَفٍ خُضِرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ” şeklinde med ile okumuştur.³⁴⁹ Bu kırâatin senedi sahih olup Hz. Osman mushafına uymamaktadır.

³⁴¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 592.

³⁴² Nebîl b. Muhammed İbrâhîm el-İsmâîl, çev. Yavuz Fırat, *Kırâat İlmi*, 67.

³⁴³ es-Süyûtî, *el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, II, 503.

³⁴⁴ es-Süyûtî, *el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, II, 499; Abdülmahmûd Yûsuf Abdullah, 14.

³⁴⁵ Ağırbaş, 68.

³⁴⁶ es-Süyûtî, *el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, II, 503; Nebîl b. Muhammed İbrâhîm el-İsmâîl, çev. Yavuz Fırat, *Kırâat İlmi*, 67.

³⁴⁷ Nebîl b. Muhammed İbrâhîm el-İsmâîl, çev. Yavuz Fırat, *Kırâat İlmi*, 67.

³⁴⁸ Rahmân: 55/76.

³⁴⁹ es-Süyûtî, *el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, II, 504.

Örnek 2: وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ “...Sizin için orada birçok geçim imkânları da yarattık. Ama siz ne kadar az şükrediyorsunuz!”³⁵⁰

Senedi sahîh olup Arap dili kurallarına uymayan âhâd kırâata bu âyet-i kerîmeyi örnek verebiliriz. Âyett geçen “مَعَايِشَ” kelimesini İbn Hâleveyh, Nâfi‘ ve A‘rec’in (ö. 117/735) “مَعَايِشَ” şeklinde “ي” harfi yerine “ء” harfiyle okuduklarını belirtmiştir.³⁵¹ Bu kırâatin senedi sahîh olup Arap dili kurallarına uymamaktadır. Dolayısıyla âhâd bir kırâattır.

Örner 3: لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ “Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki...”³⁵²

Senedi sahîh olup kurrâ arasında meşhur olmamış âhâd kırâata örnek olarak bu âyeti verebiliriz. İbn Hâleveyh, âyette geçen “أَنْفُسِكُمْ” kelimesini İbn Abbas ve Hz. Fâtıma’nın (ö. 11/632) “أَنْفُسِكُمْ” şeklinde “ف” harfini yukarıdaki metinden farklı olarak fetha ile okuduklarını belirtmiştir.³⁵³ İbn Cinnî “رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ” şeklindeki kırâatin anlamını “sizin en hayırlınız”, “insanların en şerefli” şeklinde açıklamaktadır.³⁵⁴ Bu tür kırâatlerin senedi sahîh olup kurrâ arasında şöhret bulmamıştır.

1.12.2.2. Şâz Kırâat

Şâz kırâat kavramının tarihsel süreç içerisinde ihtiva ettiği anlamın değişime uğradığı görülmektedir. Şâz kırâat kavramı, 4./10. yüzyıla kadar kırâat-i seb‘a dışında kalan tüm kırâatler için kullanılmıştır. Şâz kırâatlerin hüccet kabul edilip edilmemesi konusunda kendisinden sonraki âlimleri etkileyen İbn Mucâhid, bu konuda *Kitâbü’ş-Şevâz fi’l-kırâ’ât* adında bir eser telif etmiş, şâz kırâatlerin hüccet olarak kabul edilmesi konusunda kendisinden sonraki âlimleri etkilemiştir. Bu eser meşhur dil âlimi İbn Cinnî’in *el-Muhteseb* adlı eserine kaynaklık etmiştir. İbn Cinnî, İbn Mucâhid’in izini takip etmiş onun eserindeki şâz kırâatleri kendi eserinde de ele almıştır. Şâz kırâatlerin hüccet olarak kabul edilmesiyle ilgili İbn Hâleveyh de hocası İbn Mucâhid’den

³⁵⁰ A’râf: 7/10.

³⁵¹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi Şevâzzi’l-Kur’ân min Kitâbi’l-Bedî’*, 48.

³⁵² Tevbe: 9/128.

³⁵³ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi Şevâzzi’l-Kur’ân min Kitâbi’l-Bedî’*, 60.

³⁵⁴ Ebû Feth Osmân b. Cinnî, *el-Muhteseb fi Tebyîni Vücûhi Şevâzzi’l-Kırâ’ât ve’l-Îzâh ‘Anhâ*, thk. Ali en-Necdî Nâsif - Abdülhalîm en-Neccâr - Abdülfettâh İsmâil Şelebî, *Matâbiü’l-İhrâmi’l-Ticâriyye*, Kahire 1994, I, 306.

etkilenmiş, İbn Cinnî'den önce *Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'* adlı bir eser telif etmiştir. İbn Hâleveyh'in, bu eserini hocası İbn Mücâhid'in şâz kırâatleri hüccet olarak kabul etmesinden etkilenerek yazdığını söylemek mümkündür. Zira İbn Mücâhid'den nakiller yaparak onunla aynı görüşte olduğunu belirtmektedir. Ancak İbn Hâleveyh bu eserinde şâz kırâatleri muhtasar olarak râvilere isnad etmiş ve hüccetleriyle pek alakalı olmamıştır. Dolayısıyla şâz kırâatlerin hüccet olarak kabul edilmesiyle ilgili İbn Cinnî'nin eseri temel kaynak olarak kabul edilmektedir. İbn Mücâhid ve kendisinden sonraki kuşak âlimleri, şâz kırâat kavramını yedi kırâat dışındaki kırâatlar için kullanırken, daha sonraki asırlarda şâz kavramının ihtiva ettiği anlam değişmiş, kırâat ilminde şâz denilince sahîh kırâatin üç şartını taşımayan ya da senedi sahîh olmayan kırâatler anlaşılır olmuştur.³⁵⁵

Şâz kırâat, senedi sahîh olmayan kırâat çeşididir.³⁵⁶ Başka bir ifadeyle sahîh kırâatin üç şartını taşımayan kırâat demektir.³⁵⁷ Süyûtî de şâz kırâati senedi sahîh olmayan kırâat olarak tanımlamaktadır.³⁵⁸ Çağdaş araştırmacılar da şâz kırâati tarif ederken bu görüşü benimsemişlerdir.³⁵⁹ Örneğin Subhî es-Sâlih *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde sahîh kırâatin üç şartını taşımayan kırâatlerin şâz olduğunu belirtmektedir.³⁶⁰ Şâz kırâatleri on mütevâtir kırâat dışında kalan kırâatler olarak tarif etmek de mümkündür.³⁶¹ Şâz kırâati namazda veya namaz dışında okumak câiz değildir. Çünkü bu kırâatler Kur'ân değildir.

Örnek: *فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً* “Biz de bugün bedenini, arkandan geleceklere ibret olman için, kurtaracağız...”³⁶²

Âyet-i kerîmede geçen “فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ” ifâdesini Übey b. Kâ'b, Ebü's-Semmal (ö. 160/777) ve Muhammed b. Semeyfe, “فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ” şeklinde “ج” harfi yerine “ح” harfini okumuşlardır.³⁶³ Bu kırâat Resm-i Osmânî'ye ve Arap dil kurallarına

³⁵⁵ Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 334-335.

³⁵⁶ es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 505; Okcu, 238.

³⁵⁷ Nebîl b. Muhammed İbrâhîm el-İsmâîl, çev. Yavuz Fırat, *Kırâat İlmi*, 68; Ağırbaş, 68; Abdülmahmûd Yûsuf Abdullah, 14.

³⁵⁸ es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 505.

³⁵⁹ Önen, 76-77; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Târîhi*, 164; Eroğlu, 127.

³⁶⁰ Subhî Sâlih, 254.

³⁶¹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlü ve kırâatı*, 286.

³⁶² Yûnus: 10/92.

³⁶³ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi'l-Kırâ'ât ve'l-Îzâh 'Anhâ*, I, 316; İbn Cinnî bu eserinde İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Şevâz fî'l-Kırâat* adlı kitabından alıntılar yapmıştır.; el-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâ'ati'l-'Aşr*, I, 20; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 425;

uymamaktadır. Bu tür kırâatler bize güvenilir bir şekilde, sahîh bir senedle gelmediği için bunlarla ibadet edilmesi uygun değildir.³⁶⁴

Şâz kırâatin hükmüyle ilgili âlimler bir görüş birliğine varmamakla beraber, âlimlerin çoğuna göre şâz kırâatleri okumak ve onlardan hüküm çıkarmak uygun değildir.³⁶⁵ Şâfiî fakîhi Tâceddin es-Sübkî (ö. 771/1370), *Cem 'u 'l-cevâmi' fî usûli 'l-fikh* adlı eserinde şâz kırâatlerin namazda ve namaz dışında okunmasının câiz olmadığını belirtmiştir.³⁶⁶ en-Nevevî de (ö. 676/1277) aynı doğrultuda görüş beyan ederek şâz kırâati ne namazda ne de namaz dışında okumanın câiz olmadığını şu şekilde belirtmiştir. “Şâz kırâat Kur’ân değildir. Kur’ân sadece tevâtür ile sâbit olur. Bu kırâatler mütevâtir değildir. Bundan farklı bir görüş beyan eden olursa ya câhildir ya da bilmeden hata yapmıştır. Şâyet biri bu kırâati namazda veya namaz dışında okursa bu kırâati rededilir.” Bağdat âlimleri de şâz kırâatle okuyan bir kimsenin tevbe etmesi gerektiği konusunda görüş birliğine varmışlardır. İbn Abdülber (ö. 463/1071) şâz kırâatin câiz olmadığını, şâz kırâat okuyan bir imamın arkasında namaz kılınamayacağı konusunda âlimlerin görüş birliği içerisinde olduğunu nakletmektedir.³⁶⁷ Zerkeşî, imam-ı Mâlik’in de aynı görüşte olduğunu belirterek kendisine dayandırdığı görüş şu şekildedir: “Şâz kırâati namazda veya namaz dışında okumak câiz değildir. Şâyet bu kırâati okuyan âlim ise uyarılıp doğru bilgiler verilir. Şâyet câhil ise terk etmesi için emir verilir. Her kim bu kırâatleri uyarılara rağmen okumaya devam ederse bu düşüncesinden vazgeçene kadar hapse atılır.”³⁶⁸

Âlimlerimiz Kur’ân’ın ancak tevâtürle sâbit olduğunu belirtmişlerdir. Şâz kırâat ise tevâtür değildir. Genel itibariyle âlimlerin çoğunun şâz kırâatlerin hükmüyle ilgili aynı görüşte olduğunu görmekteyiz. Buna göre şâz kırâatlerin namazda ve namaz dışında okunması câiz görülmemiştir. Ancak şâz kırâatlerden ibadet için değil de bir haber değeri olması açısından tefsîr ilminde yararlanılmıştır. Hanefî, Hanbelî ve bir kısım Şâfiî âlimleri şâz kırâatlerin bir çeşidi olarak değerlendirilen âhâd ve müdrec kırâatlere her ne kadar Kur’ân’da yer almasalar da Peygamber sözü olması sebebiyle

³⁶⁴ Nebîl b. Muhammed İbrâhîm el-İsmâîl, çev. Yavuz Fırat, *Kırâat İlmi*, 68.

³⁶⁵ Okçu, 239.

³⁶⁶ Ebû Zûr’a Velîyyüddîn Ahmed b. Abdîrahîm el-İrâkî, *el-Ğaysü 'l-hâmi' şerhu Şerhi Cem 'i 'l-cevâmi'* (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2004, 109.

³⁶⁷ en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (1. Baskı), Metbe'ü'l-Mısriyye, Ezher 1929, V, 131; ez-Zerkeşî, I, 483; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in nüzûlü ve kırâatı*, 287-288.

³⁶⁸ ez-Zerkeşî, I, 482.

önem vermişlerdir. Onlar hadislerle verdikleri ehemmiyeti bu tür kırâatlere de vermişlerdir. Sahâbe mushaflarında yer alan ve açıklayıcı yönü ağır basan bu kırâatler, tıpkı hadisler gibi anlamı kapalı olan âyetlerin açıklanmasında âlimler tarafından kullanılmıştır.³⁶⁹

İbn Cinnî, şâz kırâatleri gerek gramer açısından gerekse rivâyet açısından güçlü olduğunu ispatlamaya çalıştığını, ancak bu kırâatleri yaygınlaştırma çabası içerisinde olmadığını belirtmiştir. O, Şâz kırâatlerin Hz. Peygamber'e isnad edilmesinden dolayı onların terk edilmesinin câiz olmadığını belirterek dirâyet ve rivâyet açısından câiz olan kırâatlere tâbi olan âlimlere tâbi olduğunu belirtmektedir.³⁷⁰ İbn Cinnî, ayrıca şâz kırâatlerin kuvvetli olduğunu, bu kırâatleri kabul etmenin Allah'ın emri olarak gördüğünü de belirtmektedir.³⁷¹

Şâz kırâatlerin sayısı çok olmakla beraber en meşhurları kırâat-i erbaa olarak tasnif edilmiştir. ed-Dimyâtî (ö. 1117/1705), şâz kırâatleri *İthâfû Fuzalâ 'i'l-Beşer fî'l-Kırâ'âti'l-Erba'ate 'Aşer* adlı eserinde tasnif etmiştir. Şâz olan kırâat-i erbaa şunlardır:

- 1- Kırâat-i İbn Muhaysın (ö. 123/741)
- 2- Kırâat-i Yahyâ el-Yezîdî (ö. 202/817)
- 3- Kırâat-i Hasan el-Basrî (ö. 110/728)
- 4- Kırâat-i A'meş (ö. 148/765)

Şâz kırâat, sahîh kırâatin bazı şartlarını taşıması bakımından çeşitlilik arz etmektedir. Âhâd olarak rivâyet olup senedinin sahîh fakat Hz. Osman Mushafına veya Arap dili kurallarına muhalif olan, tevâtür derecesine ulaşmamış, tilâveti meşhur olmamış kırâatler şâz kırâatin bir kısmını oluşturur. Senedi sahîh olmayan kırâatler şâz kırâat olarak nitelendirilmiştir. Peygamber Efendimiz rivâyet etmediği halde kendisine isnad edilen mevzû (uydurulmuş) kırâatler, yine kırâatin aslında olmayıp tefsîr amacıyla ilave olarak yazılan müdrec olarak nitelenen kırâatler de şâz kırâat olarak kabul edilmiştir.³⁷²

³⁶⁹ Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 337; Ünal, 301.

³⁷⁰ İbn Cinnî, şâz kırâatlerle ilgili İbn Mücâhid'in izini takip ettiği için “câiz olan kırâatlere tâbi olan âlimlere tâbi olma” sözünden kasıt İbn Mücâhid olmalıdır.

³⁷¹ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kırâ'ât ve'l-Îzâh 'Anhâ*, I, 32-33.

³⁷² Abdülmahmûd Yûsuf Abdullah, 14-16.

Sahîh olup olmaması açısından kırâatler genel itibari ile mütevâtir ve şâz kırâat olarak tasnif edilmiştir. Ancak farklı kitaplarda farklı tasnifler de yapıldığını görmekteyiz. Örneğin Süyûtî *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*'da daha tafsilâtlı bir tasnif yaparak, özellikle şâz kırâati; âhâd, mevzu ve müdrec gibi farklı kategorilerde ele almıştır.³⁷³

1.12.2.3. Müdrec Kırâat

Müdrec kırâat, kırâatin aslında olmayıp tefsîr amacıyla yazılan ve kırâat olarak telakki edilen açıklayıcı eklemelerdir.³⁷⁴ Kârînin, metnin aslında olmayan söz ve ifâdeleri metne, gerek tefsîr ve açıklayıcı, gerekse başka bir nedenle eklemesidir.³⁷⁵ Müdrec kırâat genel itibariye şu şekilde tanımlanmıştır: “*Hatt-ı mushafa uymayan, tefsîr mahiyetli eklemelerden oluşan ve Hz. Peygamber'e nispet edilmeyen zayıf kırâat çeşidine verilen isimdir.*”³⁷⁶

Mehmet Dağ'ın bu kırâatlerle ilgili yapmış olduğu açıklama dikkat çekicidir. Dağ, Kur'ân'ın müterâdif farklılıklarla okunmasıyla ilgili, sahâbenin lehçe farklılığından kaynaklı farklı okuyuşlarının olduğunu, kabilelerin Kur'ân'ı Kureyş lehçesinin telaffuzu yerine kendi lehçesinde aynı anlama gelen müterâdif kelimelerle okuduğunu belirtmektedir. Dağ ayrıca Hz. Peygamber'in, sahâbenin âyetin tamamını okumak yerine mânasını bozmamak şartıyla söz konusu kelimeyi aynı anlamı karşılayacak şekilde kendi lehçesinde okumasına izin verdiğini de belirtmektedir. Bize ulaşmayan bu tür farklı okumalar kırâat olarak kabul edilmemiş ve Hz. Osman döneminde mushafa yazılmamıştır.³⁷⁷ Buradan hareketle müterâdif ifâdelerin de bir tür müdrec kırâat olduğunu söylemek mümkündür.³⁷⁸

Örnek 1: وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ “...Bir erkek veya bir kız kardeşi bulunursa...”³⁷⁹

Yukarıdaki âyet-i kerîmeyi Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675) “وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ مِنْ أُمِّ” şeklinde okuyarak kardeşlerin “مِنْ أُمِّ” “ana bir” olması şartıyla okumuştur. Aslında

³⁷³ es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 503-508

³⁷⁴ es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 506; Nebîl b. Muhammed İbrâhîm el-İsmâîl, çev. Yavuz Fırat, *Kırâat İlmi*, 69; Okcu, 238; Önen, 77.

³⁷⁵ Ünal, 94; Ağırbaş, 69.

³⁷⁶ Önen, 77; Ünal, 94.

³⁷⁷ Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 56-57.

³⁷⁸ Önen, 77.

³⁷⁹ Nisâ: 4/12.

âyet-i kerîmede “أَمْ” kelimesi olmayıp Sa’d açıklayıcı tefsîr mahiyetinde bir ekleme yapmıştır.³⁸⁰

Örnek 2: “وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا” (Ey insanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir.”³⁸¹

Hasan el-Basrî’den rivâyet edilen bir kırâatte kendisi, âyette geçen “وَارِدُهَا” kelimesini tefsîr ederek kelimenin “الدُّخُولُ” “girmek” anlamında olduğunu belirtmiş ve âyeti “وَالْوُرُودُ الدُّخُولُ” “وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا الْوُرُودُ الدُّخُولُ كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا” şeklinde “الدُّخُولُ” kelimelerinin ziyâdesiyle okumuştur.³⁸² Bazı râviler de bu tür açıklayıcı tefsîr mahiyetindeki açıklamaları Kur’ân’ın içine dâhil ederek hata yapmışlardır.³⁸³

1.12.2.4. Mevzû Kırâat

Senedi Peygamber’e dayanmayan uydurulmuş kırâat çeşitleridir.³⁸⁴ Başka bir ifâdeyle mutlak anlamda senedi olmaksızın, söyleyen kişiye nispet edilen kırâattır. Bu tür kırâatler uydurulmuş olup iftira niteliğinde yalan sözlerdir.³⁸⁵

Örnek: “إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ” “...Kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar...”³⁸⁶

Bu kırâata örnek olarak Ebü’l-Kasım Yûsuf b. Alî b. Cübâre el-Hüzelî’nin³⁸⁷ (ö. 465/1073) Ebû Hanîfe’ye (ö. 150/767) nispet ettiği bir okuyuşta,³⁸⁸ yukarıdaki metinde geçen “إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ” ifâdesi “إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ” şeklinde mevzû bir kırâatle okunmuştur. “و” harfinin ref’i ve “ء” harfinin nasbi ile okunan bu ikinci vecihte mâna tamamen değişir. Buna göre mâna “Muhakkak ki Allah, kulları içinde âlim

³⁸⁰ es-Süyûtî, *el-İtkân fî ‘Ulûmi ‘l-Kur’ân*, II, 506.

³⁸¹ Meryem: 19/71.

³⁸² es-Süyûtî, *el-İtkân fî ‘Ulûmi ‘l-Kur’ân*, II, 508.

³⁸³ el-Kurtubî, XIII, 495-497; es-Süyûtî, *el-İtkân fî ‘Ulûmi ‘l-Kur’ân*, II, 508.

³⁸⁴ Okcu, 237.

³⁸⁵ Nebîl b. Muhammed İbrâhîm el-İsmâîl, çev. Yavuz Fırat, *Kırâat İlmi*, 69.

³⁸⁶ Fâtir: 35/28.

³⁸⁷ Kaynaklarda büyük bir âlim olduğundan bahsedilir. İlim için çok seyahat eden el-Hüzelî’nin doğumuyla ilgili İbn Cezerî, tahminen 390/999 olduğunu belirtmektedir. Detaylı bilgi için bk. el-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye fî Tabakâti ‘l-Kurrâ*, II, 396-397.

³⁸⁸ Ebü’l-Kâsım Yûsuf b. Alî b. Cübâre el-Hüzelî, *el-Kâmil fî ‘l-Kırâ’ati ‘l-Aşr ve ‘l-Erbâin el-Ziyâde Aleyhâ*, thk. Cemal b. es-Seyyid b. Rûfâi eş-Şâyib (1. Baskı), Müessesetü Semâ, b.y. 2007, 624.

olanlara derin saygı duyar.” şeklinde gelir.³⁸⁹ el-Hüzelî’nin Ebû Hanîfe’e nispet ettiği bu kırâatle ilgili İbn Cezerî, bu okuyuşun Ebû Hanîfe’ye nispet edildiği iddiasının doğru olmadığını belirtmektedir.³⁹⁰ Süyûtî de bu kırâatin uydurma olduğunu ve aslının olmadığını belirterek aynı doğrultuda görüş beyan etmiştir.³⁹¹ Bu tür sözlerin ihtiva ettiği anlamlardan istifade edilmediği gibi bu sözler kırâat da sayılmaz. Fakat rivâyet eden kişiye nispetle kırâat diye isimlendirilmişlerdir.³⁹²

³⁸⁹ Okcu, 237.

³⁹⁰ el-Cezerî, *en-Neşr fî ‘l-Kirâ’âti ‘l-‘Aşr*, I, 20; Abdülmahmûd Yûsuf Abdullah, 16.

³⁹¹ es-Süyûtî, *el-İtkân fî ‘Ulûmi ‘l-Kur’ân*, II, 501.

³⁹² Nebîl b. Muhammed İbrâhîm el-İsmâîl, çev. Yavuz Fırat, *Kırâat İlmi*, 70.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜNTECEBÜDDÎN EL-HEMEDÂNÎ'NİN İHTİCÂC ANLAYIŞI, TERCİHİ VE KİRÂATLERİN ÂYETLERİN MÂNASINA ETKİSİ

2.1. İHTİCÂC

Hüccet kelimesinden türeyen ihticâc kelimesi, öne sürülen bir görüşün sıhhatini ortaya koymak için kullanılan bir kelime olup delil mânasındadır.³⁹³ Nahiv açısından değerlendirildiğinde ise kâidenin sıhhatini ortaya koymak veya kelimenin kullanılış şeklini ve terkiibini sıhhat açısından senedini belirtmek mânasına gelmektedir.³⁹⁴

Lügat olarak burhan ve delil anlamına gelen hüccet kelimesi, ıstılahî olarak bir düşünceyi delilleriyle sıhhatini ortaya koymak anlamındadır. Hüccet, sahîh olan bir düşüncenin sıhhati üzerindeki şüpheleri gidermek ve sahîh olduğunu delilleriyle te'kid etmek mânasındadır. Kırâat ilminde ihticâc; kırâat vecihlerinin tahlili, i'râbı, beyânı, senedi, lügat açısından değerlendirilmesi, farklı mânalara gelmesi, iki vecih arasında tercih yapılması ve sahîh kırâatin şartını taşıyıp taşıyamaması bakımından değerlendirilmesi bakımından gerekli delilleri ortaya koymak olarak tarif edilmiştir.³⁹⁵

Daha önce belirttiğimiz gibi Resûlullah döneminde sahâbe, farklı vecihlerle Kur'ân'ı okuyor, aralarında farklı vecihlerden dolayı tartışmalar vuku buluyordu. Sahâbe bu konuda birbirini tenkit ediyor, bu okuyuşu kimden işittiğini soruyor ve sorguluyordu. Nitekim bu tür tartışmalar Resûlullah'a kadar intikal ediyordu. Sahâbe arasındaki bu mesele aslında ihticâc olgusunun fiili olarak Resûlullah döneminde başladığının bir kanıtı mahiyetindeydi.³⁹⁶

Kırâat kitapları telif edilmeye başlanmadan önce insanlar arasında Mekke, Medine, Basra, Kûfe ve Dımaşk gibi beldelerde, çoğu sahîh ve mütevâtir olan birçok farklı kırâat okunuyordu. Şifahî olarak okunagelen farklı kırâat vecihleri erken dönemde

³⁹³ Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Mü'cemü't-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Sadîk el-Minşâvî, Dârü'l-Fadîle, Kahire 2004, 73.

³⁹⁴ Saîd el-Afgânî, *fî Usûli'n-Nahvî*, Mektebü'l-İslâm, Beyrut 1987, 6.

³⁹⁵ İbrâhîm Abdullah Rûfeyde, *en-Nahvü ve Kütübü't-Tefsîr* (3. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-Vataniyye, Bîngaz 1990, I, 493; Abdullah Sawas, *İhticâc ve Tercihin Kırâat İlmindeki Yeri ve İslâmî İlimlerle İlişkisi*, (Doktora Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2022, 34-36.

³⁹⁶ Mehmet Dağ, *Tarihsel Perspektif ve Promlematik Sorgulaması Bağlamında Kırâat İlminde İhticâc Olgusu*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2005, 89.

yazılı hâle getirilerek şifahî istişhâd, kitabî istişhâda dönüştürülmeye başlandı. Kırâat kitapları da ilk asırlarda bu amaçla telif edildi. Bu alanda ilk örnek teşkil edecek eserler arasında meşhur dil âlimi Sîbeveyhi'nin el-Kitâb adlı eseridir. Sîbeveyhi eserinde kırâatte istişhâd metodunu kullanmış, nakil konusunda hocası Halîl b. Ahmed'ten etkilenmiş ve kendisinden de nakillerde bulunmuştur. 3./9. yüzyıldan itibaren kırâat kitaplarının telifi hızlanmış ve kırâatte hüccet gösterme kitabî olarak yaygınlık kazanmıştır. O dönemde bu alanda telif edilen eserler arasında Ebû Bekr b. Serrâc (ö. 316/928) *İhticâcü'l-kurrâ'*, Ebû Tahir Abdolvâhid el-Bezzâr (ö. 349/960) *Kitâbü'l-Fasl Beyne Ebû Amr ve'l-Kisâi* bulunmaktadır.³⁹⁷ Bu alanda kırâat-i seb'a ile ilgili çalışma yapan, kırâat ilminde lûgat ve nahiv açısından hüccet getirerek ihticâc bâbının öncülüğünü yapanlar arasında İbn Mucâhid'i zikretmek mümkündür. Öğrencileri ve muasırları da bu alanda çalışmalar yaparak ihticâc olgusunu yaygınlaştırmışlardır.³⁹⁸

İbn Mucâhid ile aynı asırda yaşamış İbn Hâleveyh de *el-Hücce fi'l-Kirâ'âti's-Seb'* adında bir eser telif etmiştir. Eserinde şâz kırâatlere yer vermeyen İbn Hâleveyh meşhur kırâatlere yer vermiş ve hüccet getirmiştir.³⁹⁹ İbn Hâleveyh'in eserinin isminde hüccet geçmesi bu meselenin hicrî ilk asırlarda benimsendiğini göstermek açısından önemlidir. Hicrî ilk asırlarda yazılan dilbilimsel tefsîrlerde ve daha sonraki asırlarda müfessirler farklı kırâat vecihlerini çok sık kullanarak sarf ve nahiv yönünden tahliller ortaya koymuş, fiil fâil mef'ûl ilişkisinden âyetlerin muhtemel mânalarından birine hamletmeye çalışmışlardır. Farklı kırâat vecihlerini kullanan müfessirler bu vecihleri delillendirme yani hüccet (ihticâc) gösterme yoluna gitmişlerdir. Müfessirler arasında ihticâcın ne şekilde yapıldığıyla ilgili farklı yöntemler olduğunu görmekteyiz. Bu yöntemleri; farklı bir kırâati hüccet gösterme, hadis-i şerifi hüccet gösterme, Arap kelâmını (şiir, nesir) hüccet gösterme, kıyas yoluyla hüccet gösterme ve Resm-i Osmânî ile hüccet gösterme olarak zikretmek mümkündür.⁴⁰⁰ Kırâat ilminde ihticâc geleneği yüzyıllar boyu her asırda devam etmiş ve günümüzde de hâlâ devam etmektedir.

³⁹⁷ Ebû Zer'e Abdürrahmân b. Muhammed İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kirâe*, thk. Saîd el-Afgânî (5. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1997, 18-21.

³⁹⁸ İbn Hâleveyh, *el-Hücce fi'l-Kirâ'âti's-Seb'*, thk. Abdülâlî Sâlim Mükrim (3. Baskı), Dârü's-Şurûk, Beyrut 1979, 28.

³⁹⁹ İbn Hâleveyh, *el-Hücce fi'l-Kirâ'âti's-Seb'*, 31.

⁴⁰⁰ Ali b. Amr b. Ali eş-Şehrî, *el-İhticâc li'l-Kirâat fi Kitâbi Hücceti'l-Kirâat*, (Doktora Tezi), Câmî'âtü Ümmü'l-kurâ Külliyyetü'l-Lügâtü'l-Arabiyye, Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suudiyye, 2004, 18-22.

2.2. MÜNTECEBÜDDÎN EL-HEMEDÂNÎ'NİN İHTİCÂC ANLAYIŞI

Resûlullah döneminde başlayan ihticâc geleneği, sahâbe döneminde kırâatin kaynağını ve sıhhatini şifahî olarak belirtmek sûretiyle vuku bulmuştur. Tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn döneminde de kırâatte hüccet gösterme geleneği kitabî olarak da yer bulmuş ve ilk asırlardan itibaren de yazılı hâle getirilmiştir. Müntecebüddîn el-Hemedânî de eserinde farklı kırâat vecihlerine yer vermiş, bu vecihlerden kaynaklanan farklı anlamlar üzerinde durmuş ve tahliller yapmıştır. Mütevâtir ve şâz kırâatleri tercih eden müellif, kırâat ilmindeki ihticâc geleneğine uyarak kırâat vecihlerine hüccet getirmiştir.

Yaşadığı dönemin en önemli âlimlerinden kırâat dersleri alıp önemli şahsiyetlere kırâat dersleri veren Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin⁴⁰¹ *el-Kitâbü'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd* adlı eserinde gerek farklı vecihleri ele alması, gerekse vecihler arasında tercihte bulunması açısından baktığımızda kırâatlere yaklaşımını anlamak mümkündür.⁴⁰² Müellif, kırâat vecihlerini ele alırken gerek naklî gerekse semâî delillere başvurarak hüccet yoluna gitmiştir. Kullandığı vecihle ilgili farklı âyetlerdeki benzer kullanımına dikkat çekerek muhtelif bâblardan örnekler sunmuştur. Arap kelâmını da (şîir ve nesir) ikinci derecede delil gösteren müellif, bu delillerin çoğunu Kûfe ehlinden seçmiş, az da olsa Basra ehlinin delillerini de kullanmış ve tercih ettiği vecihlere hüccet göstermiştir.⁴⁰³ Âyetleri tefsîr ederken hadis-i şeriflerden de yararlanarak âyetin veya kelimenin delâlet ettiği mânânın sıhhatini ortaya koymak için delil olarak sunmuştur.

2.2.1. Naklî Hüccetler

Müntecebüddîn el-Hemedânî, tercih ettiği kırâat vecihlerine naklî hüccet göstererek görüşünü desteklemiş ve sıhhatini ortaya koymaya çalışmıştır. Zaman zaman hadisleri hüccet olarak gösteren müellif, bazen de tercih ettiği kırâati desteklemek amacıyla kırâatin farklı âyetlerdeki kullanımına işaret edip kırâatin hangi mânaya delâlet ettiğini açıklamış ve görüşünü destekleme yoluna gitmiştir.

⁴⁰¹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXIII, 219.

⁴⁰² Basime Halef Mes'ud, 8.

⁴⁰³ Sultan, 474-477.

Örnek 1: *...Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın...*⁴⁰⁴ وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ

Müellif, cumhurun âyette geçen “تَنْسُوا” kelimesini “و” harfinin dammesiyle okuduğunu belirttiikten sonra kelimenin “و” harfinin kesrasıyla da okunduğuna işaret ederek “تَنْسُوا” şeklinde okunduğunu belirtmiştir. Müellif, “و” harfinin damme hâlinde okunan vechini başka bir âyet-i kerîmede geçen “أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى” *“İşte onlar, hidâyete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir.”*⁴⁰⁵ örneğiyle destekleyerek hüccet getirmiştir.⁴⁰⁶ Kelime, rivâyet edilen farklı bir vecihte “تَنَاسُوا” şeklinde de okunmuştur. “وَلَا تَنَاسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ” şeklindeki vecihte kelime, fiilin iki kişi arasında geçtiğini ifâde ederek mufaale bâbında gelmiştir. Müellif, bu kullanıma da farklı bir âyetten örnek getirerek delil göstermiştir. “وَلَا تَتَّبِعُوا بِالْأَلْقَابِ” *“Birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın.”*⁴⁰⁷ Müellif, “تَنَاسُوا” kelimesinin kullanımına benzer olan “تَتَّبِعُوا” kelimesini nakli bir delil olarak getirmiştir.

Âyet-i kerîmede geçen “تَنَاسُوا” şeklindeki vecih, Ali b. Ebû Tâlib ve Ebû Recâ tarafından rivâyet edilmiş olup şâz bir kırâattır. Ebü'l-Feth “تَنَاسُوا” ile “تَنْسُوا” arasındaki anlam farklılığını şöyle açıklamaktadır: “تَنْسُوا” kelimesi anlam olarak unutmaktan nehyetmektir. “تَنَاسُوا” ise tercih edilen fiilden nehyetmektir. İkisi arasında bu şekilde bir anlam farklılığı olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁸

Örnek 2: *Bir de şahitliği gizlemeyin...*⁴⁰⁹ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ

Müellif, âyet-i kerîmede geçen “تَكْتُمُوا” kelimesini cumhurun “ت” harfiyle okuduğuna işaret ederek kelimenin “ي” harfiyle “يَكْتُمُوا” şeklinde de okunduğunu belirtmiştir. Müellif, bu şekilde noktalamanın altta ya da üstte olacak şekilde okunduğu başka bir vecihte yine aynı âyet-i kerîmede geçen benzer bir örneğiyle hüccet göstermiştir. “وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ” *“Allah, yaptıklarınızı hakkıyla bilendir.”*⁴¹⁰ Müellif, âyette geçen “يَعْمَلُونَ” kelimesinin de aynı şekilde hem “ت” hem de “ي” harfiyle “يَعْمَلُونَ” şeklinde okunduğunu belirterek cumhurun “ت” harfiyle okuduğunu belirtmiştir.⁴¹¹ Cumhurun aksine noktalamanın üste gelecek şekilde değil de alta gelecek şekilde yani

⁴⁰⁴ Bakara: 2/237.

⁴⁰⁵ Bakara: 2/16.

⁴⁰⁶ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 539-540.

⁴⁰⁷ Hucurât: 49/11.

⁴⁰⁸ İbn Cinnî, *el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kırâ'ât ve'l-Îzâh 'Anhâ*, I, 127.

⁴⁰⁹ Bakara: 2/283.

⁴¹⁰ Bakara: 2/283.

⁴¹¹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 609.

“يَعْمَلُونَ” ve “يَكْتُمُوا” şeklinde Ebû Abdurrahman es-Sülemî’nin rivâyetleri olduğunu görmekteyiz.⁴¹²

Örnek 3: “وَيُهْلِكُ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ” *“...Ekin ve nesli yok etmeğe çalışır. Allah ise bozgunculuğu sevmez.”*⁴¹³

Müellif, yukarıdaki metinde geçen “وَيُهْلِكُ” kelimesinin i’râb açısından tahlilini yaptıktan sonra kelimenin farklı vecihlerine değinmektedir. Kelimenin meşhur olmayan bir okuyuşunda “وَيُهْلِكُ” şeklinde “ك” harfinin dammesiyle okunduğunu belirtmiştir. Bu durumda kelime isti’naf olarak veya mübteda olarak “وَهُوَ وَيُهْلِكُ” anlamında olur. Başka bir vecihte ise “وَيُهْلِكُ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ” şeklinde okunmaktadır. Bu durumda mâna tamamen değişmektedir. “يُهْلِكُ” fiili için “الْحَرْثُ” ve “وَالنَّسْلُ” fâil olur. Yani nesil ve ekin yayılmak sûretiyle helaka götürür. Başka bir kırâatte ise kelime “وَيُهْلِكُ” şeklinde “ي” ve “ل” harflerinin fethasıyla okunmuştur. Müellif, bu vechin lugavî olduğunu belirterek “أَبِي” - “يَأْبِي” ve “رَكْنٌ” - “يَرْكُنٌ” kullanımlarını bu veche delil olarak getirmiştir.⁴¹⁴

Örnek 4: Örnek 1: “وَلَا تُفُوتُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ” *“...Kendi kendinizi tehlikeye atmayın...”*⁴¹⁵

Müntecebüddîn el-Hemedânî, âyet-i kerîmenin tefsîrini “*Kendinizi elinizle tehlikeye atmayın.*” şeklinde açıklayarak îzâhlarda bulunmaktadır. Arapların “*Fılan kişi kendini eliyle tehlikeye attı.*” şeklinde, kişinin kendi helakına sebep olması kullanımına dikkat çeken müellif, “التَّهْلُكَةُ” kelimesinin anlamıyla ilgili hadis-i şeriften delil getirmiştir. Ebû Ubeyde’den gelen bir rivâyette “التَّهْلُكَةُ” kelimesi “وَالْهَلَاكُ” ve “وَالْهَلَاكُ” kelimeleriyle aynı anlama gelmektedir. Ebû Ubeyde’nin görüşüne göre “التَّهْلُكَةُ” mastardır.⁴¹⁶

2.2.2. Semâî Huccetler

Müntecebüddîn el-Hemedânî, eserinde kullandığı vecihlerin sıhhatini ortaya koymaya çalışmış, zaman zaman görüşünü Arap kelâmıyla veya şiirle de desteklemiş ve bu yönde bir hüccet getirmiştir.

⁴¹² Muhammed b. Yûsuf Esîr Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-Muhît*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Me’ûd (1. Baskı), Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1993, II, 374.

⁴¹³ Bakara: 2/205.

⁴¹⁴ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 484-485.

⁴¹⁵ Bakara: 2/195.

⁴¹⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 397; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 465.

Örnek 1: *Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder...*⁴¹⁷

Müellif, bu âyet-i kerîmeyi “فَيَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ” olarak “فَيَغْفِرُ” ve “وَيُعَذِّبُ” kelimelerinin meczum şekilde okunduğunu belirterek bu vecihte cümlelerin şartın cevabı olan “يُحَاسِبُكُمْ” kelimesine atıf olarak geldiğini belirtmiştir. Merfû olarak okunduğunda ise, cümle isti’naf olup “فَهُوَ يَغْفِرُ” mânasına gelir. Ayrıca “فَيَغْفِرُ” ve “وَيُعَذِّبُ” kelimeleri sarf ve nahiv âlimleri tarafından “فَيَغْفِرُ” ve “وَيُعَذِّبُ” şeklinde mansub olarak da okunmuştur.⁴¹⁸ A‘meş’ten rivâyet edilen başka bir vecihte ise “فَيَغْفِرُ” kelimesi “يَغْفِرُ” şeklinde “ف” harfi okunmadan cezimli bir şekilde okunmuştur. Bu durumda “يَغْفِرُ” kelimesi “يُحَاسِبُكُمْ” kelimesine bedel olarak gelmiştir.⁴¹⁹ Müellif, bu vecihle ilgili görüşünü şiirle destekleyerek delil göstermiştir.

”مَتَى تَأْتِنَا تَلْمِمْ بِنَا فِي دِيَارِنَا \ تَجِدُ حَطْبًا جَزْلًا وَنَارًا تَأْجَجَا“

“Ne zaman bize gelir, evimize uğrarsın. / Bol odun ve harlı bir ateş bulursun.”

Müellif, bu şiirde şartın cevabı olan “تَلْمِمْ” kelimesinin kullanımını A‘meş’ten rivâyet edilen “يَغْفِرُ” şeklindeki vecche delil olarak getirmiştir.⁴²⁰

Örnek 2: *İman edip sâlih amel işleyenler var ya, onları cennet köşklerine yerleştireceğiz...*⁴²¹

Müellif, bu âyet-i kerîmede geçen “وَالَّذِينَ آمَنُوا” lafızlarının ref’ mahallinde ibtida olarak geldiğini belirterek haberin ise “لَنُؤَيِّنَنَّهِنَّ” kelimesi olduğunu belirtmiş ve çeşitli îzâhlarda bulunmuştur. “وَالَّذِينَ آمَنُوا” ifâdesinin nasb mahallinde de olabileceğini belirten müellif, bu durumda mânanın “İman edenleri yerleştireceğiz.” şeklinde olacağını belirtmiştir. “لَنُؤَيِّنَنَّهِنَّ” kelimesinin “لَنُؤَيِّنَنَّهِنَّ” şeklinde farklı bir vecihte okunduğunu da belirten müellif, bu durumda mânanın “İçinde ikamet edecekleri bir cennet vereceğiz.” şeklinde olacağını belirtmiştir. Müellif, bu vecih için bir kasîdeden örnek vererek istişhadda bulunmuştur. “تَوَيَّ فِي فُرَيْشٍ بَضْعَ عَشْرَةِ جَجَّةٍ” “Kureyş’te ikamet edip on yıllarca hac yaptı.”⁴²² Müellif, kasîde de geçen “تَوَيَّ” kelimesinin tıpkı âyette geçen “لَنُؤَيِّنَنَّهِنَّ” kelimesi gibi “ikamet etmek” anlamında olduğunu belirterek bu vecche hüccet olarak

⁴¹⁷ Bakara: 2/284.

⁴¹⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 610.

⁴¹⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 519.

⁴²⁰ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 611.

⁴²¹ Ankebût: 29, 58.

⁴²² el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 175.

göstermiştir. Ebû Ubeyde, kelimenin “تُؤْمِنُونَ” şeklinde okunduğunda mânânın “içinde devamlı olarak kalınacak yer” olduğunu beyân etmiştir. Bu vecihte okuyanlar arasında kırâat-i seb‘a imamlarından Hamza ve Kisâî bulunmaktadır.⁴²³

Örnek 3: تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ “Allah’a ve peygamberine inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat edersiniz...”⁴²⁴

Müellif, “تُؤْمِنُونَ” kelimesiyle ilgili nahiv açısından ihtilaf olduğunu söylemektedir. Bazı âlimler kelimenin mahzûf olan “أَنْ” edatının takdiriyle “أَنْ تُؤْمِنُوا” “iman etmeniz” anlamında olduğunu belirtmişlerdir. Bu durumda kelime ya car mahallinde olup bir önceki âyet olan “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ” “Ey iman edenler! Sizi elem dolu bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi size?”⁴²⁵ âyetinde geçen “تِجَارَةٍ” kelimesine bedel olarak gelmiş, ya da ref‘ mahallinde olup “أَلْتِجَارَةُ هِيَ أَنْ تُؤْمِنُوا” “İman etmeniz ticarettir.” mânasında kullanılmıştır. Şâyet mahzûf olan “أَنْ” edatı takdir edilmezse fiil ortadan kalkar. Müellif, bu kullanıma Arap kelâmından istişhadda bulunarak bu görüşü desteklemiştir. “أَلَا أَيُّهَاذَا الرَّاجِرِي أَحْضَرُ الْوَعْيِ” “Ey şu engelleyici olan kişi, gel de savaşa şahit ol.” Müellife göre metinde geçen “أَحْضَرُ” kelimesi “أَنْ أَحْضَرُ” “şahit olman” mânasındadır. Şâyet “أَنْ” hazfolursa ameli de ortadan kalkar ve fiil de aslına döner.

Ferrâ da “تُؤْمِنُونَ” kelimesinin “أَنْ” edatının takdiriyle geldiğini belirterek bir sonraki âyet olan “يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ” “Allah, günahlarınızı bağışlasın.”⁴²⁶ âyetinde geçen “يَغْفِرْ” kelimesinin, istifhamın cevabı olduğu için meczum olduğunu belirtmiş ve “تَأْتِينِي أَكْرَمَكَ” “Bana gelirsen sana ikramda bulunurum” kullanımını bu veche delil olarak getirmiştir. Ferrâ’ya göre âyette geçen “أَنْ تُؤْمِنُوا” “iman edin ki” ifâdesinden sonra, bir sonraki âyette geçen “يَغْفِرْ لَكُمْ” “Allah sizi bağışlasın” ifâdesi, istifhamın cevabı olarak gelmiştir. Arap kelâmının kullanımında da “تَأْتِينِي أَكْرَمَكَ” ona gitme şartıyla ikramda bulunacağını belirten bir kullanım söz konusudur. Bu kullanımı Ferrâ, delil olarak göstermiştir.

Sîbeveyhi de “تُؤْمِنُونَ” kelimesiyle ilgili açıklamalarda bulunarak burada mahzûf bir “أَنْ” edatının bulunmadığı ve aynı zamanda “تُؤْمِنُونَ” kelimesinin “تِجَارَةٍ” kelimesine

⁴²³ el-Fârisî, *el-Hücce li’l-Kurrâ’i’s-Seb‘a*, V, 438-439.

⁴²⁴ Saf: 61/11.

⁴²⁵ Saf: 61/10.

⁴²⁶ Saf: 61/12.

bedel de olmadığını belirtmiştir. Sîbeveyhi'ye göre “تُؤْمِنُونَ” kelimesi sadece emir mânasında bir haberdur. O halde mâna şu şekilde olur. “Allah ve Resûlune iman edin. Mallarınız ve canlarınızla cihat edin.” Müntecebüddîn el-Hemedânî, bu görüşü desteklemek amacıyla hem Arap kelâmından örnek getirmiş hem de “تُؤْمِنُونَ” kelimesinin emir sîğasında okunduğu kırâat vechini delil olarak getirmiştir.

“إِذَا قَالَتْ حَذَامٌ فَصَدَّقُوا هَا \ فَإِنَّ الْقَوْلَ مَا قَالَتْ حَذَامٌ”

“Huzam konuştuğunda ona inanın çünkü o asla yalan söylemez. / Çünkü onun sözü haklı ve şüphe götürmez.”

Müellif, yukarıdaki metinde geçen “فَصَدَّقُوا هَا” kelimesinin emir sîğasında olduğunu belirterek kırâat vechine Arap şiirinden delil getirmiş ve istişhâd yapmıştır.⁴²⁷ Müellif, bu konuda farklı bir kırâat vechine de değinmektedir. İbn Mes‘ûd’dan (r.a.) rivâyet edilen bir vecihte âyet-i kerîme “آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجَاهِدُوا” “Allah’a ve Resûl’üne iman edin ve cihad edin.” şeklinde emir olarak okunmuştur. el-Müberred ve Zeccâc da aynı görüşü savunmaktadır.⁴²⁸ Müellif, İbn Mes‘ûd’dan rivâyet edilen bu okuyuşu delil göstererek Sîbeveyhi’nin “تُؤْمِنُونَ” kelimesinin emir mânasında olduğu fikrini desteklemektedir.

2.3. MÜNTECEBÜDDÎN EL-HEMEDÂNÎ’NİN KIRÂAT TERCİHİ

Hiz. Cebrâil (a.s.) Resûlullah’a Kur’ân’ı yedi harf üzerine vahyetmiş, Resûlullah da Kur’ân’ın yedi harf üzerine indirilmesinin bir gereği olarak Kur’ân’ı sahâbeye farklı vecihlerde okumuştur. Resûlullah’ın Kur’ân’ı sahâbeye farklı zaman ve mekânlarda farklı vecihlerle okuması, sahâbe arasında farklı okumalara sebebiyet vermiştir. Her bir sahâbenin Resûlullah’tan duyduğu vecihte kur’ân’ı okuması, sahâbe arasında tartışmalara neden olmuş, sahâbe de okuduğu kırâatle ilgili “وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ أَقْرَأَ نَبِيَّهَا” “Resûlullah bana bu şekilde okudu.”⁴²⁹ diyerek okuduğu kırâat vechini Resûlullah’a dayandırarak isnadın temelini oluşturmuştur. Sahâbe, okuduğu kırâati Resûlullah’a dayandırarak daha sonraları müfessirler tarafından istişhâd, ihticâc veya istidlâl olarak nitelendirilen bir çeşit sened zinciriyle görüşlerini ispat etmeye çalışmıştır. Bu anlamda

⁴²⁷ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, VI, 144-146.

⁴²⁸ el-Kurtubî, XX, 446.

⁴²⁹ Ebû Hüseyin Müslim b. Haccac İbn Müslim el-Kuşeyrî en-Nisâbü’rî, *Minnetü’l-Min’am fî Şerhi Sahîhi’l-Müslim*, şrh. Safîyyürrahmân el-Mübârek Fûrî (1. Baskı), Dârü’s-Selâm, Riyad 1999, I, 511.

istişhâd veya ihticâc olgusunun temellerinin sahâbe döneminde atıldığını söylemek mümkündür.⁴³⁰

Bilindiği üzere Resûlullah'a intikal eden Hz. Ömer ile Hişâm b. Hakîm arasında geçen meselede Resûlullah, kırâat vecihleriyle ilgili “فَافْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ” “Size kolay geleni okuyunuz.”⁴³¹ buyurarak sahâbeye kırâatler arasında tercihte bulunmalarını söylemiş ve kırâatler arasında tercih olgusunun temelini atmıştır.⁴³² Daha sonraki nesillerde özellikle 7./13. yüzyıla kadar yazılan dilbilimsel tefsîrlerde farklı vecihlerle Kur’ân’ın i’râb’ı yapılarak detaylı tahliller yapılmış, Kur’ân’ın muradının muhtemel mânaları açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Temellerinin sahâbeye dayandığı ihticâc ve tercih konusunun ortaya çıkışıyla ilgili, sahâbe kendi okuyuşunu savunmak için nakil açısından bir temellendirmeye gitmiş, duymadığı vecihleri de reddederek bir tartışma içerisine girmiştir. Resûlullah’ın sahâbeye vecihlerle ilgili “Kolayınıza geleni okuyunuz.” tavsiyesinin bir gereği olarak sahâbenin de bir tercihte bulunduğunu söylemek mümkündür. Sahâbenin Resûlullah’la beraber yaşadığı ortam, sahâbenin önde gelenlerinin bu konudaki şiddetli tartışmaları hüccet ve tercih olgusunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Sahâbe döneminde her ne kadar sistematik olmasa da bu iki olgunun varlığından söz etmek mümkündür.⁴³³ Daha sonraki asırlarda müfessirler ihticâc ve tercih olgusunu sistematik hâle getirerek tefsîr kitaplarında yer vermişlerdir.

Kur’ân’ın nüzûlünden itibaren Peygamber Efendimiz Kur’ân’ı sahâbeye okumuş, beyân etmiş ve Yüce Allah’ın muradını sahâbeye açıklayıp Kur’ân’ın tefsîrini yapmıştır. Daha sonra sahâbe, Tâbiîn, etbâu’t-tâbiîn ve sonraki nesiller de Allah’ın muradını anlamak için Kur’ân-ı Kerîm’in tefsîrini yapmaya devam etmişlerdir. Günümüze kadar devam eden bu tefsîr çalışmalarının on dört asırlık bir zaman serüveninde çeşitli farklılıklar gösterdiğini söylemek mümkündür. Özellikle ilk üç asırda yazılan tefsîr kitaplarına baktığımızda farklı kırâat vecihlerine sıkça yer verildiğini görmekteyiz.⁴³⁴ kırâatlerin mâna üzerindeki delâletini inceleyen müfessirler, âyetlerin muhtemel mânalarını bulmak için sahîh kırâatlerin yanı sıra görüşlerini desteklemek için şâz kırâatlerden de yararlanmışlardır. Onlar, farklı kırâat vecihlerinin

⁴³⁰ Dağ, *Tarihsel Perspektif ve Promematik Sorgulaması Bağlamında Kırâat İlminde İhticâc Olgusu*, 88-89.

⁴³¹ en-Nisâbüri, I, 512; Tetik, 71.

⁴³² Temel, 19-20.

⁴³³ Dağ, *Tarihsel Perspektif ve Promematik Sorgulaması Bağlamında Kırâat İlminde İhticâc Olgusu*, 93.

⁴³⁴ el-Fârisî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, I, 7-8.

desteklediği mânaları vermekle beraber bazen aralarında tercihte de bulunmuşlardır. Dilbilimsel olarak yazılan bu tefsîr türlerinde müelliflerin eserlerinde yer verdiği vecihleri mutlaka delillendirdiği, hüccet gösterdiği bilinmektedir.⁴³⁵ Müttekaddimûn âlimlerin dilbilimsel olarak yazdığı bu tefsîrler arasında İbn Cinnî *el-Muhteseb*, Ferrâ *Me'âni'l-Kur'ân*, Ahfeş *Me'âni'l-Kur'ân*, el-Müberred *el-Kâmil*, ez-Zeccâc *Me'âni'l-Kur'ân* ve İ'râbüh ve en-Nehhâs *Me'âni'l-Kur'ân* gibi eserler bulunmaktadır. Müntecebüddîn el-Hemedânî de kendinden önce yazılan bu eserlerden yararlanmış ve görüşlerini desteklemek için kaynak olarak göstermiştir.⁴³⁶

Kur'ân-ı Kerîm'in yedi harf üzere nâzil olması, Peygamber Efendimiz'in kırâati sahâbeye farklı vecihlerle okuması ve sahâbe arasında kırâat farklılığının olması bilinen bir vâkıâdır. “فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ” “Artık, Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun.”⁴³⁷ Âyet-i kerîmenin bir tezâhürü olarak Kur'ân'ın farklı vecihlerle okunmasına ruhsat verilmesiyle Kur'ân-ı Kerîm farklı kırâatlerle okunmuştur. Farklı okumalar neticesinde sahâbe arasında oluşan ihtilaflar, sahâbenin okuduğu kırâati delillendirmesiyle çözülmüştür. Elbette bu delillendirmenin kaynağı Resûlullah'tı. O dönemde, kırâatin farklı vecihleri varsa ve sahâbe de bunları biliyorsa sahâbenin bu vecihler arasında bir tercihte bulunduğunu söylemek mümkündür. Peygamber Efendimiz'in Kur'ân'ın yedi harf üzerine nâzil olduğunu söylemesi, Kur'ân'ın buna cevaz vermesi, farklı okuma vecihleri yüzünden sahâbe arasında oluşan tartışmalar ve bu tartışmaları çözümlendirmek için meseleyi Resûlullah'a götürmeleri, bu meselelerin o dönemden beri var olduğunu göstermektedir.⁴³⁸ Sahâbe döneminde başlayan ihticâc ve tercih olgusu, müfessirlerin ele aldığı vecihleri delillendirmesi ve vecihler arasında tercih yapması gönümüze kadar devam etmiştir.

Müellifimiz Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin de vecihler arasında bir tercih yaptığını söylemek mümkündür. Müntecebüddîn el-Hemedânî, eserinde kırâatle ilgili meselelerde sadece kendinden önceki âlimlerin görüşlerini nakletmekle kalmamış derin ilmî kişiliğiyle değerlendirmiş, bazen itiraz etmiş bazen de münakaşada bulunmuştur. Bu anlamda müellifin vecihlerde tercihte bulunması kendi görüşünü yansıtması

⁴³⁵ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 507; Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 123-126.

⁴³⁶ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 171.

⁴³⁷ Müzzemmil: 73/20.

⁴³⁸ Dağ, *Tarihsel Perspektif ve Promematik Sorgulaması Bağlamında Kırâat İlminde İhticâc Olgusu*, 89.

açısından önem arzetmektedir. Müellif, tercih ettiği bir görüşün sebebini de açıklamış ve tahlillerde bulunmuştur.⁴³⁹ Müellifin kırâat vecihlerine değinirken yapmış olduğu tercihlerle ilgili birkaç örnek vereceğiz.

Örnek 1: *“Biz de duasını kabul ettik ve kendisini kederden kurtardık. İşte biz mü'minleri böyle kurtarıyoruz.”*⁴⁴⁰

Muntecebüddîn el-Hemedânî, âyet-i kerîmede geçen “نُجِّي” kelimesiyle ilgili farklı vecihlere değinerek tahlillerde bulunmuş ve bu vecihler arasında tercihte bulunmuştur. Kelime yukarıdaki metinde “نُجِّي” şeklinde iki “ن” harfiyle okunmuştur. Bu vecihte birinci “ن” muzâraat harfidir. İkinci “ن” ise fâü'l-fiil dir. Kelimedeki “ج” harfi de şeddesiz okunmuştur. Kelime başka bir vecihte ise “نَجِّي” olarak sadece bir “ن” harfiyle, “ج” harfinin teşdîdi ve “ي” harfinin sükûnuyla okunmuştur.⁴⁴¹ Bu vecih, Ebû Bekir ve İbn Âmir'in rivâyet ettiği sahîh bir okuyuştur.⁴⁴² Bu vecihle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır.

Birinci görüş: “نَجِّي” kelimesi mâzi bir fiildir. Kelime mebnî olup mef'ûlün mastarına isnat edilmiştir. “ي” harfinin sâkin gelmesi ise kolaylık içindir.

İkinci görüş: “نُجِّي” kelimesi müstakbel bir fiil olup ikinci “ن” harfi “ج” harfine idgâm olmuştur. Müellif, bu görüşün zayıf olduğunu belirtmektedir. Çünkü burada “ن” harfi “ج” harfinde gizlenmiştir. Oysa aralarındaki mahreç uzaklığı nedeniyle “ن” harfi “ج” harfine idgâm olmaz.

Üçüncü görüş: “نُجِّي” kelimenin aslı “نَجِّي” şeklindedir. Kelime iki “ن” harfiyle okunur. Buna göre birinci “ن” madmûm, ikincisi ise meftûhtur. Aynı cinsten iki harfin yan yana gelmesinden dolayı kerâhet meydana gelmiş ve ikincisi hazfolmuştur. Bu görüşün daha isabetli olduğunu belirten müellif, Kur'ân-ı Kerîm'den farklı örnekler vererek “وَلَا تَقْرُؤْ” ve “تَسَاءَلُونَ” kelimelerinin de tıpkı “نُجِّي” kelimesi gibi bir kullanımla geldiğini belirtmektedir.⁴⁴³ Buna göre “وَلَا تَقْرُؤْ” ve “تَسَاءَلُونَ” kelimelerindeki “ت” harfi de iki tane olup ikincisi hazfolmuştur. Görüldüğü gibi müellif, “نُجِّي” kelimesinin farklı

⁴³⁹ Sultan, 479.

⁴⁴⁰ Enbiya: 21/88.

⁴⁴¹ Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî, 430; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 507.

⁴⁴² Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kirâ'âti's-Seb'*, thk. Muhyiddin Ramazan (5. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1997, II, 113.

⁴⁴³ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 507.

vecihlerine değinmiş ve bu vecihler arasında hangi vechin zayıf, hangisinin daha isabetli olduğunu açıklamak sûretiyle bir tercihte bulunmuştur.

Örnek 2: *نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ* “Onların iyiliğine koştuğumuzu mu sanıyorlar? Hayır, onlar farkına varmıyorlar!”⁴⁴⁴

Müntecebüddîn el-Hemedânî, âyetteki “نُسَارِعُ” kelimesini cumhurun “ن” ve “ا” harfleriyle okuduğunu belirterek mâzisinin ise “سَارِعَ” olduğunu açıklamıştır. Kelimenin “sûratli olmak” veya “girişimde bulunmak” mânasında olduğunu belirten müellif, bu îzâhı yaptıktan sonra kelimenin farklı bir kırâatte “نُسْرِعُ” şeklinde elifin hazfedilip sadece “ن” ile de okunduğunu belirtmiştir. Bu vecih “نُسَارِعُ” kelimesinin kısaltılışı olup mâzisinin de “أَسْرِعَ” olmasının câiz olduğunu belirterek gerçek mânasının ise “yürüyüş” olduğunu belirtmektedir.⁴⁴⁵ Müntecebüddîn el-Hemedânî, elifin hazföduğı “نُسَارِعُ” kelimesinin maksûru olan “نُسْرِعُ” vechini tercih etmektedir. Bu görüşünü de kelimenin mâzisinin “أَسْرِعَ” olmasına dayandırmaktadır. Mâna itibariyle de “الْأَسْرَاعُ” “yürüyüş yapmak” iken “نُسَارِعُ” ise “çabuk davranmak” mânasında olup âyet-i kerîmede de bu mânada kullanılmaktadır. “نُسَارِعُ” kelimesi mufâ‘ale bâbından olup “مُسَارِعَ” kelimesinden gelmektedir.⁴⁴⁶

Müntecebüddîn el-Hemedânî’nin tercih ettiğı “نُسْرِعُ” vechini Hürre en-Nahvî rivâyet etmektedir.⁴⁴⁷ Bu kelimenin farklı vecihlerine de değinen müellif, kelimenin “نُسَارِعُ” ve “نُسْرِعُ” şeklinde iki farklı vecihte de okunduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁸ Bu iki vechi rivâyet eden ise Abdurrahman b. Ebû Bekre’dir. (ö. 53/673)⁴⁴⁹

Örnek 3: *وَكَاثُوا يُجْتَنُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا آمِنِينَ* “Onlar güven içinde dağlardan evler yontuyorlardı.”⁴⁵⁰

Âyet-i kerîmede geçen “يُجْتَنُونَ” kelimesinin vecihlerine değinen müellif, cumhurun ve Araplar’ın çoğunun kelimedeki “ح” harfini kesrayla okuduğunu, âyet-i kerîmede geçen şekliyle okunan bu vechin daha isabetli olduğunu belirtip tercihini bu yönde kullanmıştır. Başka bir vecihte ise kelime “ح” harfinin fethasıyla “يُجْتَنُونَ”

⁴⁴⁴ Mü’minûn: 23/56.

⁴⁴⁵ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 609.

⁴⁴⁶ Sultan, 481.

⁴⁴⁷ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî’l-Kırâ’ât ve’l-Îzâh ‘Anhâ*, II, 94.

⁴⁴⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 609.

⁴⁴⁹ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî’l-Kırâ’ât ve’l-Îzâh ‘Anhâ*, II, 94.

⁴⁵⁰ Hicr: 15/82.

şeklinde okunmuştur. Nedeni ise “ح” harfinin boğaz harfi olmasından kaynaklanmaktadır.⁴⁵¹ Bu vecih Hasan el-Basrî’nin kırâati olup İbn Cinnî bu vecihle ilgili lügat açısından geniş îzâhlar yapmaktadır. Her iki vechin de lügat açısından muteber olduğunu belirten İbn Cinnî, “ح” harfinin kesrasıyla okunduğu vecih “نَحَتْ” - “يُنْحَتْ” bâbından, “ح” harfinin fethasıyla okunduğu vecih ise “سَحَر” - “يَسْحَر” bâbından olduğunu belirtmektedir. Fethayla okunmasının gerekçesine de değinen İbn Cinnî, şu îzâhta bulunmaktadır. “يُنْحَتُونَ” kelimesindeki “ت” harfi mahreç itibariyle “ط” harfiyle aynıdır. “ت” harfine itbâk ve isti’lâ sıfatı verilerek tefhîm ile okunduğunda “ط” harfi gibi okunur. O halde kelime “نَحَط” - “يُنْحَط” şeklinde olup mânası “içten içe ağlamak” şeklinde olur. “ح” harfini kesra ile mahrec ve sıfat itibariyle tam izharı yapıldığında ise bir sonraki harf olan “ت” harfinin terkik ile değil de tefhîm ile okuma olasılığı vardır. Çünkü seste bir zorlama meydana gelmektedir. O yüzden kelime “ح” harfinin fethasıyla “يُنْحَتُونَ” şeklinde okunmuştur.⁴⁵²

2.4. KIRÂATLERİN ÂYETLERİN MÂNASINA ETKİSİ

2.4.1. Mânayı İzâh Eden, Genişleten ve Kapalılığı Gideren Kırâatler

2.4.1.1. Âyetlerin Mânasını İzâh Eden Kırâatler

Kur’ân insanlığı karanlıktan aydınlığa çıkaran bir rehber ve hidayet kitabıdır. İnsanlığı doğru yola ileten bir ilahî kitabın açıklayıcı ve anlaşılır olması pek tabiidir. Söz gelimi Kur’ân da kendisini “*apaçık*” şeklinde tanımlamaktadır.⁴⁵³ Bu konuya dâir birkaç âyet-i kerîmeyi ele almak istiyoruz. “وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ” “*Andolsun, biz size açıklayıcı âyetler gönderdik.*”⁴⁵⁴ âyet-i kerîmede geçen “مُبَيِّنَاتٍ” kelimesini kırâat imamları hem ism-i fâil, hem de ism-i mef’ûl olarak okumuşlardır. Kelime ism-i mef’ûl olarak “مُبَيِّنَاتٍ” şeklinde fetha ile okunduğunda “*açıklanmış ve tafsil edilmiş*” anlamında kullanılırken “مُبَيِّنَاتٍ” şeklinde ism-i fâil olarak kesra ile okunduğunda ise “*açıklayıcı*” anlamında kullanılmaktadır. Kelimeyi “مُبَيِّنَاتٍ” şeklinde kesra ile ism-i fâil sîğasıyla İbn

⁴⁵¹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 90.

⁴⁵² İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî’l-Kırâ’ât ve’l-Îzâh ‘Anhâ*, II, 5-6.

⁴⁵³ Mâide: 5/15; Hicr: 15/1; Nûr: 24/34, 46; Şuarâ: 26/2; Kasas: 28/2; Neml: 27/1; Duhân: 44/2; Zuhurf: 43/2; Talak: 65/11.

⁴⁵⁴ Nûr: 24/34.

Âmir, Hafs, Hamza, Kisâî ve Halefû'l-Aşr tilâvet etmiş,⁴⁵⁵ diğer kırâat imamlarından Nâfi', İbn Kesir, Ebû Ca'fer, Ebû Âmir, Ya'kûb ise ism-i mef'ûl sığasıyla “مُبَيَّنَاتٍ” şeklinde fetha ile tilâvet etmişlerdir.⁴⁵⁶ Burada her iki vechin de ihtiva ettiği anlam açısından Kur'an'ın anlam bütünlüğüyle uyuştuğunu söylemek mümkündür.⁴⁵⁷

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de “هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ” “*bu (Kur'an), insanlar için bir açıklama*”⁴⁵⁸ ve “تَبَيَّنَّا لَكُلِّ شَيْءٍ” “*her şey için bir açıklama*”⁴⁵⁹ şeklindeki ifâdelerle Kur'an'ın “*açıklayıcı*” bir kitap olduğuna işaret ederken başka âyet-i kerîmelerde “قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ” “*Bilen bir toplum için âyetleri ayrı ayrı açıkladık.*”⁴⁶⁰ ve “يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ” “*O, âyetlerini, bilen bir topluma ayrı ayrı açıklamaktadır.*”⁴⁶¹ şeklindeki ifâdelerle Kur'an'ın “*açıklanmış*” olduğuna işaret etmektedir.

Burada Kur'an'ın “*açıklanmış*” ve “*açıklayıcı*” ifâdeleri Hz. Peygamber döneminde yaşanan ve gelişen olaylar karşısında vahyin nüzulü şeklinde tezahür ettiğini söyleyebiliriz. Kur'an'ın, hayatın olağan akışı sırasında toplumun karşılaştığı problemlere ve sahâbenin Hz. Peygamber'e sorduğu sorulara karşı açıklayıcı bir yönü bulunmaktadır. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in Kur'an'ı farklı vecihlerle okuması veya buna müsaade etmesi (yedi harf) hem bir kolaylık sağlamış hem de ilahî mesajın anlaşılmasına ve açıklanmasına vesîle olmuştur. Yani Kur'an'ın farklı vecihlerle okunması, Kur'an'ın “*açıklanmış*” ve “*açıklayıcı*” özelliğini daha da ön plana çıkarmıştır. Kendini açıklayan ve tefsîr eden ilahî kitap, bu özelliğini farklı okuma biçimleriyle gerçekleştirmektedir. Sahîh yollarla bize ulaşan farklı kırâat vecihleri kimi zaman âyetin anlamını îzâh etmekte kimi zaman da âyetin içerdiği anlamdan farklı bir anlam ihtiva etmektedir.⁴⁶²

Asr-ı saâdetten günümüze kadar birçok müfessir gerek sahîh, gerekse zayıf kırâat olsun dilbilimsel tefsîr kitaplarında bu kırâatlerin mâna üzerindeki etkisini eserlerinde incelemiş ve farklı yorumlar meydana getirmişlerdir. Biz bu kısımda Müntecebüddîn el-

⁴⁵⁵ Muhammed Sâlim Mühaysîn, *el-Muğnî fî Tevcihi'l-Kirâati'l-Aşeri'l-Mütevâtira*, y.y., Medinetü'l-Münevver 1985, III, 77-78; Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, İstanbul 20019, 259.

⁴⁵⁶ ed-Dimyâtî, *İthâfû Fuzalâ'i'l-Beşer fî'l-Kirâ'ati'l-Erba'ate 'Aşer* (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1998, 411.

⁴⁵⁷ Ünal, 259.

⁴⁵⁸ Âl-i İmrân: 3/138.

⁴⁵⁹ Nahl: 16/89.

⁴⁶⁰ En'âm: 6/97.

⁴⁶¹ Yûnus: 10/5.

⁴⁶² Ünal, 260.

Hemedânî'nin eserinde ele aldığı ve âyetin anlamını açıklığa kavuşturan kırâat vecihlerini ele alacağız.

Örnek 1: *“Onlar (böyle davranmakla), bulut gölgeleri içinde Allah'ın (azabının) ve meleklerin kendilerine gelmesini...”*⁴⁶³

Bu âyet-i kerîmede yer alan “وَالْمَلَائِكَةُ” kelimesi iki vecihle okunmuştur. Cumhurun âyet-i kerîmede geçen şekliyle merfû olarak okuduğu kelimeyi, kırâat-i aşere imamlarından sadece Ebû Ca'fer mecrûr olarak “وَالْمَلَائِكَةُ” şeklinde okumuştur.⁴⁶⁴ Kelime, âyet-i kerîmedeki şekliyle merfû olarak okunduğunda “الله” lafzına atıf olarak gelir. Kelime mecrûr olarak okunduğunda ise “ظُلِّلَ” veya “الْعَمَامَ” kelimesine atıf olarak gelir.⁴⁶⁵ Müntecebüddîn El-Hemedânî, “وَالْمَلَائِكَةُ” kelimesiyle ilgili iki vech de değinmekte fakat her iki vechin âyete tesir ettiği anlamlar üzerinde durmamaktadır. Yani sadece i'râb açısından yaklaşmaktadır. Hâlbuki kelime mecrûr olarak okunduğunda âyete farklı bir anlam zenginliği kattığını görmekteyiz. Ebû Ca'fer'in mecrûr olarak okuduğu vecihte “وَالْمَلَائِكَةُ” kelimesi “ظُلِّلَ” veya “الْعَمَامَ” kelimelerine atıf olarak yapıldığında iki farklı mâna meydana gelir.

Birinci mâna: “وَالْمَلَائِكَةُ” kelimesi mecrûr olarak “ظُلِّلَ” kelimesine atıf olursa âyet, “هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَفِي الْمَلَائِكَةِ” şeklinde takdir edilir. Mâna ise “Onlar, Allah'ın (azap emrinin beyaz) buluttan gölgeler ve melekler içinde gelmesini mi bekliyorlar?” şeklinde gerçekleşir.⁴⁶⁶

İkinci mâna: “وَالْمَلَائِكَةُ” kelimesi mecrûr olarak “الْعَمَامَ” kelimesine atıf olursa âyet, “هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةِ” şeklinde takdir edilir. Mâna “Onlar, Allah'ın (azap emrinin beyaz) buluttan ve meleklerden (oluşmuş) gölgeler içinde gelmesini mi bekliyorlar?”⁴⁶⁷ şeklinde gerçekleşir.

⁴⁶³ Bakara: 2/210.

⁴⁶⁴ İbn Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi'l-Kırâ'âtü'l-'Aşr*, 145; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 489.

⁴⁶⁵ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 489; Ebû Hayyân, II, 134.

⁴⁶⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (1. Baskı), Dârü'l-Hicr, Kahire 2001, III, 606; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 419; el-Kurtubî, III, 396; Ünal, 261.

⁴⁶⁷ el-Kurtubî, III, 396; Ünal, 261

Görüldüğü gibi “وَالْمَلَائِكَةُ” kelimesi mecrûr olarak “ظَلَّلِ” veya “الْعَمَامَ” kelimelerine atıf olursa farklı mânalar meydana gelmektedir.⁴⁶⁸ Cumhurun okuduğu merfû şeklindeki vecihte ise kelime “يَأْتِي” fiilinin ikinci fâili olarak gelir. Mâna “Onlar, *acak (beyaz) buluttan gölgeler içinde Allah’ın meleklerle birlikte onlara gelmesini ve işin bitirilivermesini mi bekliyorlar?*” şeklinde takdir edilir.⁴⁶⁹ Sahâbeden gelen bazı rivâyetler de cumhurun okuduğu kırâati destekler mahiyettedir. İbn Mes’ûd’un okuduğu rivâyet edilen “هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ وَالْمَلَائِكَةُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ” şeklindeki okuyuşta da “اللَّهُ” ve “الْمَلَائِكَةُ” lafızları art arda iki fâil şeklinde okunmuştur.⁴⁷⁰

Bu âyet-i kerîme için kullanılan Allah’ın veya meleklerin gelmesi, gitmesi ve oturması gibi Allah’ın yarattığı varlıklar için kullanılan ifâdeler müteşâbihtir. Selef ehli, insanların mahiyetini bilmediği bu tür ifâdelere yorum yapmamış ve sükût etmiştir. Selef ehlinden sonraki âlimler ise bu tür ifâdelere yorum getirerek te’vîle gitmişlerdir. Buna göre Allah’ın gelmesinden kasıt; Allah’ın emrinin veya azabının gelmesi, Allah’ın hükümlerinin yerine getirilmesi, inkâr edenlerin cezalandırılması gibi yorumlar getirilmiştir.⁴⁷¹ Kur’an-ı Kerîm’deki “هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ أَمْرٌ رَبِّكَ” “(O kâfirler) kendilerine ancak meleklerin veya senin Rabbinin helâk emrinin gelmesini bekliyorlar.” ve “فَلَوْ لَا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا” “Hiç olmazsa onlara azabımız geldiği zaman yakarıp tövbe etselerdi ya!” gibi bazı âyetler de bu görüşü desteklemektedir.

Netice itibariyle üzerinde ihtilaf edilen kelimenin iki farklı okuyuşu olmakla beraber ihtiva ettiği anlamlar açısından “Allah’ın buluttan ve meleklerden (oluşmuş) gölgeler içinde gelmesi” ve “Allah’ın buluttan gölgeler içinde melekler ile gelmesi” biçiminde iki farklı mâna ortaya çıkmaktadır. Sahâbeden gelen rivâyet de cumhurun okuduğu kırâati desteklemektedir. Burada her iki kırâatte de “*gelmek*” fiili mecâzî olarak kullanılmıştır. Allah’ın gelmesi Allah’ın emrinin yerine getirilmesi, meleklerin gelmesi ise muhtemel bir azabı insanlar üzerinde icra ve tatbik etme görevi olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷²

⁴⁶⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. en-Nimr - Muhaymer, I, 445.

⁴⁶⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 419; Ünal, 261.

⁴⁷⁰ et-Taberî, III, 605.

⁴⁷¹ Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü’t-Te’vîl fî Me’âni’t-Tenzîl* (1. Baskı), Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 2004, I, 140.

⁴⁷² et-Taberî, III, 605-606; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 419; el-Kurtubî, III, 396; el-Hâzin, I, 140; Ünal, 261.

Örnek 2: *“Mü'minlerden özür sahibi لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ”* olmaksızın (cihattan geri kalıp) oturanlarla...”⁴⁷³

Müellif, âyet-i kerîmede geçen “غَيْرُ” kelimesinin ref‘, nasb ve car hâlinde üç farklı vecihle okunduğuna dikkat çekmiştir. Kelime âyet-i kerîmedeki şekliyle “غَيْرُ” vechiyle merfû olarak okunduğunda “الْقَاعِدُونَ” kelimesinin sıfatı olur. Bu vecheye göre mâna, yardım etmeyenlerin (cihada katılmayanların) farklı bir grup olduğu anlaşılmaktadır. Kelime mansub olarak “غَيْرُ” şeklinde okunduğunda ise mâna “*müstesnâ minh*” yani yardım etmeyenlerin o gruptan bir grup (Müslümanlardan bir grup) olduğu anlaşılmaktadır. Şayet kelime “غَيْرُ” şeklinde mecrûr olarak okunduğunda ise “الْمُؤْمِنِينَ” kelimesinin sıfatı olarak gelir.⁴⁷⁴ Görüldüğü gibi “غَيْرُ” kelimesi üç vecihle okunmakta ve her vecihte âyetin ihtiva ettiği mâna farklılık arz etmektedir. Bu kırâatler âyetin farklı mânalarını îzâh etmektedir.

Kelimeyi “غَيْرُ” şeklinde mansub olarak Ebû Ca’fer, Nâfi‘, İbn Âmir, Kisâî ve Halef tilâvet etmiş, “غَيْرُ” vechiyle merfû olarak da İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Hamza ve Ya’kûb tilâvet etmiştir.⁴⁷⁵ “غَيْرُ” vechiyle mecrûr olarak da A‘meş tilâvet etmiştir.⁴⁷⁶

Örnek 3: *ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَصُومُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهْرِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ* “...Günde üç defa; sabah namazından önce, öğleyin elbiselerinizi çıkardığınız vakit ve yatsı namazından sonra bu üç vakit...”⁴⁷⁷

Müellif, âyet-i kerîmede geçen “ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ” “üç vakit” lafzının iki vechine değinerek i’râbıyla ilgili şu açıklamalarda bulunmaktadır: Âyette geçen “ثَلَاثُ” kelimesi farklı bir vecihte mansub olarak okunmuştur. Kelime “ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ” şeklinde nasb ile okunduğunda âyette geçen “ثَلَاثَ مَرَّاتٍ” “üç defa” lafzına bedel olarak gelir. Bu durumda muzâf hazfedilerek “ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ” “vakitler üçtür.” şeklinde takdir edilir. Çünkü “ثَلَاثُ مَرَّاتٍ” zaman zarfı iken “ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ” zaman zarfı değildir. Kelime âyet-i kerîmedeki vecihle “ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ” şeklinde merfû olarak okunduğunda ise haber olarak gelir. Bu durumda mübtedası mahzûftur. Yani “*Bu üç vakit sizin içindir.*” mânası

⁴⁷³ Nisâ: 4/95.

⁴⁷⁴ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 327.

⁴⁷⁵ İbn Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi'l-Kirâ'âtü'l-'Aşr*, 181.

⁴⁷⁶ Ebû Muhammed Abdülhak b. Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşafi Muhammed (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2001, II, 97.

⁴⁷⁷ Nûr: 24/58.

anlaşılmaktadır.⁴⁷⁸ Görüldüğü gibi “ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ” ifâdesi âyet-i kerîmedeki şekliyle okunduğunda haber olarak gelir. Mansub olarak “ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ” şeklinde okunduğunda ise yine aynı âyette geçen “ثَلَاثُ مَرَّاتٍ” lafızlarına bedel olarak gelmekte ve âyetin anlamını farklı bir açıdan îzâh etmektedir.

Müellif, “عَوْرَاتٍ” kelimesinin yapısına da değinerek cumhurun “عَوْرَاتٍ” kelimesini “و” harfinin iskânıyla okuduğunu belirttikten sonra aslının “و” harfinin fethasıyla “عَوْرَاتٍ” şeklinde olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü kelime “فَعْلَةٌ” bâbından olup bu bâbtaki isimler çoğul hâlinde aynü’l-fiili harekeli okunur. Meşhur okuyuş “و” harfinin iskânıyla okunan okuyuştur. Fakat Hüzeyl kabilesi aslı üzerine “عَوْرَاتٍ” şeklinde “و” harfinin harekesiyle okumuştur.⁴⁷⁹

Kırâat imamlarından Âsım, Ebû Bekir, Hamza, Kisâî ve Halef mansub olarak “ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ”, diğer kırâat imamları da merfû olarak “ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ” şeklinde tilâvet etmişlerdir.⁴⁸⁰

Örnek 4: *...Allah en iyi koruyandır ve O, merhametlilerin en merhametlisidir.*⁴⁸¹

Müntecibüddîn el-Hemedânî, âyet-i kerîmede geçen “حَافِظًا” kelimesinin üç vechini ele alarak detaylı olarak tahlilini yapmaktadır. Bir vecihte kelime “ح” harfinin kesrası, “ف” harfinin iskânı ve aralarında elif olmadan “حَفِظًا” şeklinde okunmuştur. Bu vecih mastar olarak “حَفِظَ” - “يَحْفَظُ” - “حَفِظَ” bâbından gelmiş, temyiz ve mansubtur. Bu vecihe göre mâna “Allah’ın koruması sizin korumanızdan daha hayırlıdır.” veya “Allah koruyucu olarak sizden daha hayırlıdır.” şeklinde söylenebilir.

“حَافِظًا” kelimesi âyet-i kerîmede geçen vecihte “ح” harfinin fethası “ف” harfinin kesrası ve aralarına elif gelecek şekilde “حَافِظًا” olarak okunmuştur. Bu vecihte kelime ism-i fâildir. Nasb olarak gelen bu vecihle ilgili iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüş göre kelime temyizdir. “هُوَ خَيْرٌهُمْ رَجُلًا” “O insan olarak onların en iyisidir.” cümlesindeki kullanımı buna örnek olarak verebiliriz. İkinci görüşe göre ise kelime hâldir. Yani “Yüce Allah muhafaza etmekte daha hayırlıdır ve sürekli bu hâl üzeredir.” anlamındadır. Başka bir vecihte de kelime muzâfun ileyh olarak “حَافِظٍ” şeklinde

⁴⁷⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 670.

⁴⁷⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 320; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 670.

⁴⁸⁰ İbn Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi’l-Kirâ’ati’l-Aşr*, 321.

⁴⁸¹ Yûsuf: 12/64.

okunmuştur. Bu vechle “أَحْفَظُ” - “حَافِظُ” “*muhafaza edenlerin en muhafaza edeni*” veya “أَرْحَمُ” - “رَاحِمُ” “*merhamet edenlerin en merhametlisi*” kullanımlarını örnek olarak vermek mümkündür.⁴⁸² Görüldüğü gibi her üç vecih de farklı anlamlar ihtiva etmekte ve âyeti farklı açılardan îzâh etmektedir.

“جَفُظًا” vechiyle elifsiz olarak kırâat imamlarından İbn Kesîr, Nâfi‘, Ebû Amr, İbn Âmir ve Âsım; elif ile “حَافِظًا” vechiyle ise Hamza, Kisâî, Hafs ve Âsım tilâvet etmişlerdir.⁴⁸³ “حَافِظُ” şeklinde muzâfun ileyh olarak okunan ve şâz olan vechi ise A‘meş tilâvet etmiştir.⁴⁸⁴

2.4.1.2. Âyetlerin Mânasını Genişleten Kırâatler

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan bazı kelimeler kurrâ tarafından farklı vecihlerde okunmuş ve farklı anlamlar yüklenmiştir. Bir kârînin okuduğu kırâat vechine yüklenen anlam ile başka bir kârînin okuduğu anlam aralarında çelişki olmaksızın farklılık arz etmektedir. Bu tür kırâatler âyetin anlamını genişletip âyetin daha iyi anlaşılmasına vesîle olur.

Örnek 1: مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ “*Hamd, mükâfat ve ceza gününün (ahiret gününün) mâliki Allah’a mahsustur.*”⁴⁸⁵

Kur’ân-ı Kerîm’in ilk sûresi olan olan Fatiha suresinde yer alan “مَالِكِ” kelimesi kurrâ tarafından farklı vecihlerle tilâvet edilmiştir. Kelimenin en meşhur okuyuş biçimi olan “مَالِكِ” vechiyle kırâat-i aşere imamlarından Âsım, Kisâî, Ya’kûb ve Halef okumuş, diğer kırâat imamları ise “م” harfini uzatmadan kasr ile “مَلِكِ” şeklinde okumuşlardır.⁴⁸⁶

Müntecbüddîn el-Hemedânî, “مَالِكِ” kelimesi için, kelimesinin dört vecihle okunduğunu belirtip i‘râblarıyla ilgili çeşitli îzâhlarda bulunmuştur. Müellif, kelimenin

⁴⁸² el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 605-606.

⁴⁸³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kırâat*, thk. Şevkî Dayf, Dârü’l-Me‘ârif, Kahire 1972, 350; el-Fârisî, *el-Hücce li’l-Kurrâ’i’s-Seb’a*, IV, 438-439.

⁴⁸⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 303.

⁴⁸⁵ Fâtîha: 1/4.

⁴⁸⁶ İbn Hâleveyh, *İ’râbü’l-Kırâ’âti’s-Seb’a ve ‘İlelühâ*, thk. Abdurrahman b. Süleyman b. Osman (1. Baskı), Mektebetü’l-Hancî, Kahire 1992, I, 47; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî, *Me’âni’l-Kırâ’ât*, thk. Mustafa Ruveys - Ahmed el-Kavzî (1. Baskı), Nevâdirü’l-Mehtûtât, Riyad 1991, I, 109; Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân el-İsfahânî, *el-Ğâye fi’l-Kırâ’âti’l-Aşr*, thk. Muhammed Ayâs el-Canbâz (2. Baskı), Dârü’s-Şevâf li’l-Neşr ve’l-Tevzî‘, Riyad 1990, II, 137; Ebü’l-Hasen Tâhir b. Abdilmün‘im b. Ubeydillâh b. Galbûn el-Halebî, *et-Tezkire fi’l-Kırâ’âti’s-Semân*, thk. Eymen Rüşdü Süveyd (1. Baskı), Cemâatü’l-Hayriyye li Tehfizi’l-Kur’ân’l-Kerîm, Cidde 1990, II, 65.

“مَلِكٍ”, “مَالِكٍ”, “مَلِكِ” ve “مُلْكٍ” şeklinde dört lügatla okunduğuna dikkat çekmektedir. Âyet-i kerîmenin “مَلِكِ يَوْمَ الدِّينِ” vechinde de okunduğunu belirten Müntecebüddîn el-Hemedânî, her bir vecihle ilgili geniş i'râb açıklamaları yapmış ve delâlet ettiği muhtemel mânalara dikkat çekmiştir. “مَالِكِ” kelimesiyle ilgili işaret ettiği lügatlardan biri de “مَلِكِ” olup “ل” harfinin sükûnuyla okunduğu vecihtir.⁴⁸⁷ Biz burada kelimenin “مَالِكِ” ve “مَلِكِ” vecihlerine değinerek her iki vechin ihtiva ettiği mânalar üzerinde duracağız.

Âyet-i kerîmede geçen “مَالِكِ” kelimesinin mastarı “مُلْكٍ” olup ism-i fâil sığasıdır. Mâna itibariyle de “*mülkü altında bulunan her şeye dilediği gibi tasarrufta bulunan kişi*” anlamındadır. Mahlukât açısından düşündüğümüzde bir insanın mülkiyeti ve velayeti altında bulunan bir eşya üzerinde mutlak hâkimiyetini ifâde eder. Bu eşyaları hibe etme veya satma gibi yetkileri kapsar. Yüce Allah açısından düşünüldüğünde, yaratılan her şeyin tek sahibi olan Yüce Allah’ın mülkünde dilediği tasarrufu yapma yetkisini ve gücünü ifâde eder.⁴⁸⁸

“مَلِكِ” kelimesinin mastarı ise “مُلْكٍ” olup sıfat-ı müşebbehe olarak gelir. “*Bir hükümdarın emri altında olan kişilere bir şeyi nehyetme veya emretmede tasarruf sahibi olması*” anlamında kullanılır.⁴⁸⁹ Burada bu kelimenin hem Yüce Allah hem de insanlar için kullanıldığını belirtmek gerekir. İnsanlar için güç ve yetkiye sahip olmak anlamında kullanıldığı gibi Yüce Allah’ın gücü ve kuvvetini ifâde etmek için de kullanılır.⁴⁹⁰

Bazı âlimler “مَلِكِ” şeklindeki bu kullanımın sadece insanlar arasında kullanıldığını, “مَالِكِ” kelimesinin ise daha umûm bir anlam ifâde ettiğini ve daha kapsayıcı olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim bazı kullanımlarda kelime, “هُوَ مَالِكُ النَّاسِ وَ” “O insanların hükümdarı ve dinarların sahibidir.” ve “وَاللَّهُ تَعَالَى مَالِكُ لِلنَّاسِ” “Allah Teâlâ hem insanların hem de insanlar dışındaki her şeyin sahibidir.”⁴⁹¹ şeklinde geçmektedir.

⁴⁸⁷ İbn Atıyye el-Endelüsî, I, 68; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 76-77.

⁴⁸⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 115-117; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 76-78.

⁴⁸⁹ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Nasr b. Ali b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Fesevî İbn Ebû Meryem, *el-Mûdad fî Vücûhi'l-Kırâ'ât ve 'İlelihá*, thk. Ömer Hamdân el-Kebîsî (1. Baskı), Cemâatü'l-Hayriyye li Tehfizi'l-Kur'ân'l-Kerîm, Cidde 1993, I, 229; Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, Mektebetü'l-lübnan, Beyrut 1989, 557.

⁴⁹⁰ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Mektebetü'n-Nezar Mustafa Elban, b.y., ts., II, 611.

⁴⁹¹ İbn Ebû Meryem, I, 229-230; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 76-78.

Anlaşıldığı üzere kelimenin “مَالِكٍ” vechiyle kullanılması Yüce Allah’ın din gününde tüm mahlukâtın tek sahibi olup kendisi dışında hiç kimsenin tasarrufu olmayacaktır. O gün her şeyde hüküm verme ve tasarruf etme yetkisi sadece Yüce Allah’a aittir.⁴⁹² “مَالِكٍ” vechinin ihtiva ettiği anlam ise Yüce Allah, kıyamette tüm varlıkların mutlak hâkimi olup onlar üzerinde tasarruf yapmaya tek varlık olmakla birlikte Dünya’da bir takım yönetme ve tasarruf etme yetkisinin verildiği kişilerin bu tasarruflarının sona erdiği ve bu tasarrufun tekrar Yüce Allah’ın hâkimiyetine girdiğini ifade eder. Her iki vechin ihtiva ettiği mâna ile ilgili Mehmet Ünal, her iki vechin bazı ortak mânaları olmakla birlikte bazı yönlerden de farklılık arz ettiğini belirtmektedir.⁴⁹³ Bazı âlimler “مَالِكٍ” kelimesinin “مَلِكٍ” kelimesinden daha kapsamlı olduğunu belirtmişlerdir. Bunun içindir ki Allah; kuşların, rüzgârın, insanların ve varlık sahasında bulunan her şeyin mâlikidir dersin. Ancak Allah varlıkların melikidir vs. diyemezsin. Çünkü melik sadece insanlar için “مَلِكِ النَّاسِ” şeklinde ifade edilmiştir.⁴⁹⁴ Bazı âlimler ise “مَلِكٍ” kelimesinin “مَالِكٍ” kelimesini kapsadığını belirterek bunu “يَجْمَعُ مَلِكًا مَالِكًا وَ مَالِكًا لَا ” “Melik kelimesi mâlik kelimesini kapsar fakat mâlik kelimesi melik kelimesini kapsamaz.” şeklinde ifade etmişlerdir.⁴⁹⁵ Görüldüğü gibi “مَالِكٍ” kelimesinin farklı vecihlerle okunması kelimeye farklı anlamlar kazandırmış ve kelimenin anlamı genişlemiştir.

Örnek 2: “وَلِيَحْكُمَ أَهْلَ الْإِنْجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ” *“İncil ehli Allah’ın onda indirdiği ile hükümlerini...”*⁴⁹⁶

Âyet-i kerîmede geçen “وَلِيَحْكُمَ” kelimesi “ل” ve “م” harflerinin iskânıyla okunmuştur. Bu vecihteki “ل” harfi “emir” için olup mâna “Onunla hüküm ver dedik.” şeklinde gerçekleşir.⁴⁹⁷ Başka bir vecihte ise “ل” harfinin kesrası ve “م” harfinin nasbiyle “وَلِيَحْكُمَ” şeklinde okunmuştur. Bu vecihteki “ل” harfi “كَيِّ” “için” mânasında olup sebep belirtir. “وَلِيَحْكُمَ” vechi, bir önceki âyet olan “وَقَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا” “O peygamberlerin izleri üzere Meryem oğlu İsa’yi,

⁴⁹² el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 76-78; Muhammed b. Ömer Bâzemül, *el-Kirâat ve Eseruha Fi’t-Tefsîr ve’l-Ahkam*, y.y., b.y., 1992, I, 326.

⁴⁹³ Ünal, 244.

⁴⁹⁴ en-Nehhâs, *Me’âni’l-Kur’ân’il Kerîm*, I, 61.

⁴⁹⁵ İbn Ebû Meryem, I, 229; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 76-78.

⁴⁹⁶ Mâide: 5/47.

⁴⁹⁷ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 445-446.

önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gönderdik.”⁴⁹⁸ ifâdesinde geçen “وَقَفَّيْنَا” veya “وَأَتَيْنَا” kelimelerine mütealliktir. Mâna ise “İncil ehli iman etsin ve onunla hüküm versin diye Hz. İsa'yı gönderdik.” veya “Hz. İsa'ya İncil'i, kavmi Allah'ın indirdiği ahkâma göre hüküm versin diye indirdik.” şeklinde olur. Âyet-i kerîmede geçen “وَلِيُخَكِّمَ” kelimesindeki “لِ” “emir” anlamında, diğer vecih olan “وَلِيُخَكِّمَ” kelimesindeki “لِ” ise “için” anlamında kullanılmıştır. Her iki vechin de ihtiva ettiği anlam farklı olup mânayı genişletmiştir. Kırâat imamlarından sadece Hamza “وَلِيُخَكِّمَ” vechiyle okumuş, diğer kırâat imamları da “وَلِيُخَكِّمَ” şeklinde tilâvet etmişlerdir.⁴⁹⁹

Örnek 3: وَقَدْ أَتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ “Andolsun, Davud’a tarafımızdan bir lütuf verdik. “Ey dağlar! Kuşların eşliğinde onunla birlikte tespih edin...”⁵⁰⁰

Müellif, âyet-i kerîmede geçen “وَالطَّيْرَ” kelimesinin âyette geçen şekliyle mansub olarak okunduğunu belirtmektedir. Bu kırâat mütevâtir olup cumhurun tercihi bu yöndedir. Bu vecihte “وَالطَّيْرَ” kelimesi “جِبَالُ” kelimesine atıf olarak gelmiştir. “وَالطَّيْرَ” kelimesi fiilin zamiriyle mansub olursa mâna, “وَسَخَّرْنَا لَهُ الطَّيْرَ” “Kuşu onun emrine verdik.” şeklinde olur.⁵⁰¹ Ebû Ubeyde ve Ebû Amr’ın bu görüşte olduğu aktarılmaktadır.⁵⁰² Şâyet “وَالطَّيْرَ” kelimesi “فَضْلًا” kelimesine atıf olursa mâna, “وَأَتَيْنَا” “Ona kuşların tesbihini verdik.” şeklinde olur. Şâyet mef’ûl-i me’ah olursa “مَعَ الطَّيْرِ” “kuş ile beraber.” mânası anlaşılır.⁵⁰³ Kurtubî kelimenin mef’ûl-i me’ah olmasını câiz görmüştür.⁵⁰⁴

Kelime başka bir vecihte “وَالطَّيْرَ” şeklinde merfû olarak okunmaktadır. Bu vecihte kelime ya “جِبَالُ” kelimesine atıftır. Bu durumda mâna, “Ey dağlar! Kuşlar!” şeklinde gerçekleşir. Ya da “أَوِّبِي” kelimesindeki zamire atıftır. Mâna ise, “Ey dağlar! Kuşlar! tesbih edin.” şeklinde gerçekleşir.⁵⁰⁵ Bu kırâat Ebû İshak ve A’rec’den rivâyet edilmiş, cumhur ise “وَالطَّيْرَ” şeklinde mansub olarak okumuştur.⁵⁰⁶ Âyette geçen “وَالطَّيْرَ”

⁴⁹⁸ Mâide: 5/46.

⁴⁹⁹ İbn Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fî l-Kırâ’ati l-‘Aşr*, 185; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 246.

⁵⁰⁰ Sebe’: 34/10.

⁵⁰¹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 280.

⁵⁰² ez-Zeccâc, *Me’âni l-Kur’ân ve l-Râbüh*, IV, 243.

⁵⁰³ el-Hemedânî, *el-Kitâbü l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 280.

⁵⁰⁴ el-Kurtubî, XVII, 262.

⁵⁰⁵ el-Hemedânî, *el-Kitâbü l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 280.

⁵⁰⁶ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebû Tâlib el-Kaysî, *Müşkilü l-Râbi l-Kur’ân*, thk. Hatem Sâlih ed-Damîn (2. Baskı), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1984, 583,584; el-Kurtubî, XVII, 262.

kelimesi gerek metindeki şekliyle mansub, gerekse “وَالطَّيْرُ” şekliyle merfû olarak okunmuş, her iki vecihte de “وَالطَّيْرُ” kelimesi metinde atıf olduğu kelimeye göre farklı anlam kazanmıştır.

Örnek 4: فَتَلَقَّى آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ “Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı...”⁵⁰⁷

Âyetin tahlilini yapan müellif, âyet-i kerîmede geçen “آدَمَ” kelimesinin merfû, “كَلِمَاتٍ” kelimesinin de mansub olarak geldiğini belirtmektedir. Mâna itibariyle “Hz. Âdem kelimeleri kabul etti ve onlarla amel etti.” şeklinde anlaşılmaktadır. Cumhurun okuyuşu bu şekildedir.

Başka bir vecihte ise “آدَمَ” kelimesi mansub olarak “آدَمَ”, “كَلِمَاتٍ” kelimesi ise merfû olarak “كَلِمَاتٍ” şeklinde gelmiştir. Bu vecihte, “فَتَلَقَّى آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ” “Kelimeler Rabbinden Hz. Âdem’e ulaştı.” mânası meydana gelmektedir.⁵⁰⁸ Kırâat imamlarından sadece İbn Kesîr “آدَمَ” kelimesini mansub, “كَلِمَاتٍ” kelimesini de merfû olarak okumuş, diğer kırâat imamları ise “آدَمَ” şeklinde merfû olarak okumuşlardır.⁵⁰⁹ Gerek cumhurun okuduğu, gerekse İbn Kesîr’in okudu vecihler sahîh vecihler olup, her iki vecih de âyet-i kerîmeye farklı anlam kazandırmaktadır.

Örnek 5: وَرَجُلًا سَلَامًا لِرَجُلٍ “...Yalnızca bir kişiye âit olan bir (köle) adam...”⁵¹⁰

Müellif, âyet-i kerîmedeki “سَلَامًا” kelimesinin fâü’l-fiil ve aynü’l-fiilin fethasıyla okunduğuna dikkat çekerek kelimenin başka bir vecihte, fâü’l-fiilin kesrası ve aynü’l-fiilin iskânıyla “سَلَامًا” şeklinde de okunduğunu belirtmiştir. Bu iki vecih de “سَلَامًا” kelimesinin mastarı olup “سَلَامًا” - “سَلَامًا” bâbındandır. “Hâlis”, “ortağı olmayan” ve “selâmet” mânalarına gelmektedir.⁵¹¹

İbn Cinnî, İbn Kesîr ve Ebû Amr’ın kelimeyi ism-i fâil olarak “سَالِمًا” şeklinde okuduğunu belirtmektedir. İsmi fâil olarak okunduğunda mânası “ortaklıktan uzak, selâmet” şeklinde olur. Ebû Amr ise “سَلَامًا” kelimesinin mânasını “hâlis” olarak açıklamaktadır. Cumhurun “سَلَامًا” vechiyle okuduğu kelimeyi Saîd b. Cübeyr “سَلَامًا” şeklinde “س” harfinin kesrası ve “ل” harfinin iskânıyla okumuştur. İbn Cinnî de bu iki

⁵⁰⁷ Bakara: 2/37.

⁵⁰⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 234.

⁵⁰⁹ İbn Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi’l-Kırâ’âti’l-‘Aşr*, 129.

⁵¹⁰ Zümer: 39/29.

⁵¹¹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 457.

vechin mastar olduğunu belirtmektedir.⁵¹² Görüldüğü gibi her iki vecih de farklı anlamlar ihtiva etmektedir. Cumhurun okuduğu “سَلَامًا” vechine göre mâna “*hâlis*”, “سَالِمًا” vechine göre ise “*ortaklıktan uzak, selâmet*” şeklinde anlaşılmaktadır.

Örnek 6: أَمَنَةً نُّعَاسًا يَغْشَى طَائِفَةً “...üzerinize içinizden bir kısmını örtüp bürüyen bir güven...”⁵¹³

Müntecibüddîn el-Hemedânî, âyet-i kerîmede geçen “أَمَنَةً” kelimesini cumhurun “م” harfinin fethasıyla okuduğunu belirterek “م” harfinin iskânıyla “أَمْنَةً” şeklinde de okunduğuna işaret etmektedir. Müellife göre her iki vecih arasında küçük bir anlam farklılığı bulunmaktadır. “الْأَمْنُ” korkuyu oluşturan sebeplerin ortadan kalktığı bir emniyet iken, “الْأَمْنَةُ” ise korkuyu oluşturan sebeplerin ortadan kalkmadan oluşan emniyet veya bir seferliğine emniyette olmak mânasındadır.⁵¹⁴ Her iki vecih arasında az da olsa bir farklılık bulunup âyetin anlamını genişletmiştir.

Örnek 7: فَاسْرُ بِأَهْلِكَ يَقْطَعِ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا أَمْرًا تَكُ “...Geceleyin bir vakitte aileni al götür. İçinizden kimse ardına bakmasın. Ancak karın müstesna...”⁵¹⁵

Müellif, âyet-i kerîmede geçen “إِلَّا أَمْرًا تَكُ” lafzının iki vechine dikkat çekmektedir. Kelime merfû olarak “إِلَّا أَمْرًا تَكُ” şeklinde okunduğunda “أَحَدٌ” kelimesine bedel olarak gelir. Bu durumda mâna “*Eşinden başka kimse ardına bakmasın.*” şeklinde anlaşılır. Müellif, ayrıca bazı âlimlerin bu görüşü reddettiğini, kelimenin sadece “يَلْتَفِتْ” kelimesiyle nefiy olarak merfû okunmasını câiz gördüklerini belirtmiştir. Yanındaki birine “لَا يَخْرُجُ فُلَانٌ” “*O kişi çıkmasın.*” kullanımını merfû olarak okunan veche örnek olarak vermek mümkündür. Kelime âyet-i kerîmedeki vecihle mansub olarak “إِلَّا أَمْرًا تَكُ” şeklinde okunduğunda “أَهْلِكَ” kelimesine istisna olarak gelir.⁵¹⁶ Yani “*Ehlinden eşinden başka herkesi götür.*” şeklinde bir mâna anlaşılmaktadır. Merfû olarak “إِلَّا أَمْرًا تَكُ” vechiyle İbn Kesîr ve Ebû Amr, diğer kraat imamları da mansub olarak “إِلَّا أَمْرًا تَكُ” şeklinde okumuşlardır.⁵¹⁷

⁵¹² İbn Atıyye el-Endelüsî, IV, 530.

⁵¹³ Âl-i İmrân: 3/154.

⁵¹⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 643; İbn Atıyye el-Endelüsî, I, 527; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 152.

⁵¹⁵ Hûd: 11/81.

⁵¹⁶ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 506-507.

⁵¹⁷ İbn Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi'l-Kirâ'ati'l-Aşr*, 241.

Örnek 3: لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ "...Sabredip âyetlerimize kesin olarak inandıkları zaman."⁵¹⁸

Müellif, âyet-i kerîmede geçen "لَمَّا" edatının iki vechine değinmektedir. Kelime, âyet-i kerîmedeki vecihle "ل" harfinin fethası ve "م" harfinin teşdîdiyle "لَمَّا" şeklinde okunduğunda şart mânasında olup zarf olarak gelmektedir. Mâna ise "Sabır gösterdikleri vakit onları önder yaptık." şeklinde olur.

Başka bir vecihte ise "ل" harfinin kesrası ve şeddesiz "م" ile "لَمَّا" şeklinde okunmaktadır. Bu durumda "ل" car harfi olup "جَعَلْنَا" kelimesine mütealliktir. "مَا" harfi ise mastariyyedir. Mâna da "Sabrettiklerinden dolayı onlardan bazılarını önder yaptık." şeklinde olur. "لَمَّا" edatı her iki vecihte de farklı anlamlarda kullanılarak âyete farklı anlamlar kazandırmıştır. Hamza, Kisâî, Ruveys ve Ya'kûb "ل" harfinin kesrası ve şeddesiz "م" ile "لَمَّا" şeklinde, diğer kırâat imamları ise "ل" harfinin fethası ve "م" harfinin teşdîdiyle tilâvet etmişlerdir.⁵¹⁹

2.4.1.3. Âyetlerin Mânasındaki Kapalıhğı Gideren Kırâatler

Mânası kapalı olan mübhem âyetler ulumü'l-Kur'ân kitaplarında mübhemâtü'l-Kur'ân ve müşkilü'l-Kur'ân başlıklarının altında ele alınmış ve incelenmiştir.⁵²⁰ Lügat olarak iki kavramın birbirine benzeşmesi anlamına gelen müşkil kelimesi⁵²¹ ıstilahî olarak, kendisiyle ne kast edildiğinin anlaşılmaması, bir kapalılık ve belirsizlik bulunmasından dolayı üzerinde düşünülmesi ve araştırma yapılması zorunlu olan Kur'ân-ı Kerîm'de geçen lafızlar anlamında kullanılır.⁵²² Kelimenin lügavî anlamına baktığımızda müşkildeki anlam belirsizliğin sebebi, bir tür anlam benzeşmesi olduğunu söyleyebiliriz.

Kur'ân-ı Kerîm'de her ne kadar müşkil kelimeler olduğu kabul edilse de Kur'ân'ı bir bütün olarak okuduğumuzda ve değerlendirdiğimizde bu anlam belirsizliğinin ortadan kalktığını söylemek mümkündür. Şâyet bu müşkil kelimelerin üzerinde derin bir

⁵¹⁸ Secde: 32/24.

⁵¹⁹ İbn Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi'l-Kırâ'ati'l-'Aşr*, 354; Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Seyyid Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, tsh. Ali Abdülbarî Atıyye (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1994, XI, 136.

⁵²⁰ ez-Zerkeşî, I, 242.

⁵²¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Dârü's-Sadr, Beyrut ts., XI, 358-360.

⁵²² el-Cürcânî, *Mü'cemü't-Ta'rîfât*, 181.

tefekkür ve araştırma yapılmazsa o vakit müşkilin anlamının kapalı kalması ihtimal dâhilindedir. Bu kapalılık ilk etapta zihinlerde âyetler arasında bir çelişki ve ihtilaf olduğu izlenimi yaratabilir. Ancak bu olumsuz durum âyetler üzerinde derin bir tefekkürle giderilebilir.⁵²³ Nitekim Yüce Allah “أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ” “*Hâlâ Kur'an'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı.*”⁵²⁴ ifâdesiyle bu durumu belirtmiştir. Bu âyet-i kerîmeye göre âyetler arasında zahiren görülen tenâkuz, Kur'an'ı bir bütün olarak düşündüğümüzde kesinlikle giderilir ve âyetin ihtiva ettiği anlam açıklığa kavuşur.

Müşkil olarak kabul edilen âyetlerin anlamının açıklığa kavuşması için bazı ilke ve kâideler bulunmaktadır. Örneğin müfessir, müşkil olan âyetin anlamını açıklığa kavuşturmak için öncelikle âyetin ihtiva ettiği anlama bakarak bu anlam kapalılığını gidermelidir. Hüküm verme konusunda da medenî âyetleri mekkî âyetlere tercih etmeli, şâyet hükümlerden biri Medine ehline, biri de Mekke ehline aitse Medine ehlinin hükmü takdim edilmelidir.⁵²⁵

Âyetlerin müşkil olan kapalı noktalarının açıklığa kavuşması için kırâat vecihlerinin de büyük bir rol oynadığını belirtmek gerekir. Özellikle yaygın bir kırâatte müşkil bir lafzın farklı bir kırâatte mânası açıklığa kavuşabilir. Bir âyetteki muhtelif kırâatlerden biri müşkil, bir diğer kırâat ise lafzın anlamını ortaya çıkarıp bu müşkili ortadan kaldırabilir. Bu sayede muhtelif kırâatler, âyetin anlaşılmasına ve Allah'ın muradının açıklığa kavuşmasına yardımcı olur. Ayrıca bu husus, sahîh kırâatler dışında kalan zayıf kırâatler için de geçerlidir.⁵²⁶ Biz burada bu konuya dâir Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin eserinde ele aldığı kırâatlerden bir kaçını ele alacağız.

Örnek: 1: “إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنْزِلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ: “اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ” *Hani havârilere de, “Ey Meryem oğlu İsa! Rabbin bize gökten bir sofrayı indirebilir mi?” demişlerdi. İsa da, “Eğer mü'minler iseniz, Allah'a karşı gelmekten sakının” demişti.*”⁵²⁷

⁵²³ Ünal, 286.

⁵²⁴ Nisâ: 4/82.

⁵²⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Uûlü* (23. Baskı), Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2012, 180.

⁵²⁶ Ünal, 286-287.

⁵²⁷ Mâide: 5/112.

Yukarıdaki âyet-i kerîmede geçen “هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ” cümlesi muhtelif vecihlerde okunmuştur. Müntecebüddîn el-Hemedânî, eserinde cümlelerin farklı vecihlerine değinmiş ve bu vecihlerin ihtiva ettiği anlamlar üzerinde durmuştur.⁵²⁸ Cumhur “هَلْ رَبُّكَ” cümlesini âyet-i kerîmede geçen şekliyle “يَسْتَطِيعُ” fiilini “ي” harfiyle, “هَلْ” kelimesindeki “ب” harfini de merfu olarak okumuştur. Cumhurun okuduğu bu vecihte fâil Yüce Allah’tır. Kisâî ise bu cümlede geçen fiili hitap sîğasıyla “هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبُّكَ” şeklinde “تَسْتَطِيعُ” fiilini “ت” harfiyle ve “هَلْ” kelimesini de “ب” harfinin nasbıyla okumuştur. Bu vecihte ise fâil Hz. Îsâ’dır.⁵²⁹

Müntecebüddîn el-Hemedânî, âyet-i kerîmede geçen “هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ” kırâatiyle ilgili yaptığı değerlendirmede bu vechin ihtiva ettiği anlam, “هَلْ يَفْعَلُ وَأَنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهٗ يَسْتَطِيعُهُ” “*Ey Îsâ! Rabbin bize gökten bir sofraya indirebilir mi? Sen, Rabbinin bunu yapmaya muktedir olduğunu biliyorsun.*” şeklindedir. Bu görüşünü Araplar’ın kullanımlarıyla destekleyen müellif, Araplar’ın “هَلْ يَسْتَطِيعُ فَلَانٌ أَنْ يَزُورَنِي” “*O beni ziyaret edebilir mi?*” kullanımına dikkat çekmektedir. Müellif, bu cümlelerin mânasını, “*O beni ziyaret edecek mi? sen onun bunu yapabileceğini biliyorsun.*” şeklinde açıklamaktadır. Yine Araplar’ın “مَا أَسْتَطِيعُ ذَٰلِكَ” “*Bunu yapmaya muktedir değilim.*” kullanımına dikkat çeken müellif, bu cümlelerin ihtiva ettiği anlamın “*Bunu yapacak değilim*” şeklinde olduğunu belirtmektedir. Müellifin değindiği bir görüşe göre, havârilere Hz. Îsâ’ya “*Rabbin bize gökten bir sofraya indirebilir mi?*” sorusunu yönelttiğinde Hz. Îsâ’nın onlara cevaben “انْفُوا” “*Allah’a karşı gelmekten sakının.*” şeklindeki hitabın “*Allah’ın gücünden ve kudretinden şüphe etmeyin*” anlamında olduğu belirtilmiştir. Başka bir görüşe göre ise mâna “*Rabbinden istediğin zaman Rabbin sana verir mi?*” şeklindedir. Bu görüşe göre “هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ” cümlesindeki “يَسْتَطِيعُ” kelimesi “أَطَاعَ” “*itaat*” mânasında kullanılmıştır.⁵³⁰

Âyetin okunduğu bir diğer vecih ise “هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبُّكَ” şeklindedir. Bu vechin ihtiva ettiği anlama değinen müellif, bu vechin anlamını şöyle açıklamaktadır: Havârilere Hz. Îsâ’ya “*Ey Îsâ! Rabbine sormaya gücün yeter mi?*” şeklinde bir soru yöneltmişlerdir.⁵³¹

⁵²⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 527-528.

⁵²⁹ el-Ezherî, I, 343; Galbûn, 319; İbn Ebû Meryem, I, 455; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 527-528; el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâ'ati'l-'Aşr*, II, 192; ed-Dimyâtî, 257.

⁵³⁰ el-Ezherî, I, 343; İbn Ebû Meryem, I, 455; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 527-528; ed-Dimyâtî, 257.

⁵³¹ Galbûn, 319; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 527-528; el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâ'ati'l-'Aşr*, II, 192.

Bu soru Hz. İsa'ya inanmış olan havârilere peygamberlerinden bir isteğidir. Hz. İsa'nın Allah'ın bir peygamberi olduğuna inanmaları ve onun Allah katındaki değerinden dolayı duasına icâbet edileceğine inanmalarından dolayı Hz. İsa'ya bu suali yöneltmişlerdir. Bu soru “Bizim için bunu yapabilir misin?” veya “Sen, Rabbinden bize gökten bir sofrayı indirmesi için bir dilekte bulunabilir misin?” mânâsındadır.⁵³²

Havârilere Hz. İsa'ya sordukları bu sorudan, Allah'ın gökten bir sofrayı indirmeye kâdir olduğundan şüphe içinde oldukları anlamı çıkmamaktadır. Zira bir sonraki âyete baktığımızda “قَالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَنَطْمِئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ أَنْ قَدْ صَدَقْتُنَا وَعَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ” “Onlar, “İstiyoruz ki ondan yiyelim, kalplerimiz yatışsın. Senin bize doğru söylediğini bilelim ve ona, (gözü ile) görmüş şahitlerden olalım” demişlerdi.”⁵³³ şeklindeki ifâdelerle bu sorunun cevabını bulmaktayız. Buna göre havârilere kalplerinin tatmin olması için bu soruyu sordukları anlaşılmaktadır. Her iki âyeti değerlendirdiğimizde havârilere Allah ve Hz. İsa'ya inanmakla birlikte zihinlerinde hâlâ bir kuşku olduğu ve bu kuşkuyu gidermek için bir takım sorular sordukları anlaşılmaktadır.

Burada “هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ” şeklindeki kırâatte “Rabbin bize gökten bir sofrayı indirebilir mi?” ifâdesinde havârilere sanki Allah'ın kudretinden şüphe ettikleri anlaşılmakta, kapalı ve müşkil bir durum ortaya çıkmaktadır. Ancak bu müşkil durumun cümlelerin bir diğer kırâatine baktığımızda ortadan kalktığını görmekteyiz. Kisâ'nin okumuş olduğu “هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبُّكَ” kırâatine göre havârilere “Sen, Rabbinden bize gökten bir sofrayı indirmesi için bir dilekte bulunabilir misin?” şeklinde bir istekte bulunmuştur. Kisâ'nin okumuş olduğu bu veche göre âyete herhangi bir tenâkuz ve belirsizlik bulunmamakta ve ayrıca bu okuyuş diğer okuyuştaki kapalılığı da gidermektedir. Nitekim bir önceki âyette Yüce Allah'ın “وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي قَالُوا آمَنَّا” “Hani bir de, “Bana ve peygamberime iman edin” diye havârilere ilham etmiştim. Onlar da “İman ettik. Bizim Müslüman olduğumuza sen de şahit ol” demişlerdi.”⁵³⁴ ifâdelerinde havârilere Allah'a ve Hz. İsa'ya iman ettikleri anlaşılmaktadır.⁵³⁵

⁵³² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Abdülfettah İsmâil Sülebi, y.y., b.y., ts., I, 325.

⁵³³ Mâide: 5/113.

⁵³⁴ Mâide: 5/111.

⁵³⁵ Ünal, 288-189.

Örnek 2: “Allah, bunun sonucundan çekinmez de!”⁵³⁶ وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا

Müellif, “وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا” ifâdesindeki “وَلَا” lafzında bulunan “و” harfinin “ف” olarak da “فَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا” şeklinde okunduğuna dikkat çekmiştir. Cümle âyet-i kerîmedeki vecihle yani “و” harfiyle okunduğundan hâl olarak nasb mahallindedir. Bir önceki âyet olan “قَدَمَدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذُنُوبِهِمْ فَسَوَّاهَا” “Rableri, suçlarından dolayı onları helâk etti ve kendilerini yerle bir etti.”⁵³⁷ ifâdesinde geçen “فَسَوَّاهَا” kelimesi de, yapılan fiil olup Yüce Allah’a râcidir. Yani mâna “Hükümdarların, kavimlerinin helak olmasından korktukları gibi, Yüce Allah onlara yaptıklarından ve helak olmalarından korkmadı.” şeklinde olur.⁵³⁸

“فَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا” şeklindeki vecihte ise âyet bir önceki âyete atıf olarak gelmiştir. Buna göre bu âyetteki fâil Allah’tır. Yani “Yüce Allah onlara yaptıklarının sonucundan korkmaz.” Bu âyetdeki iki vecih olan “ف” ve “و” harfleri arasındaki farkı şöyle açıklamak mümkündür. Âyet “ف” harfiyle atıf yapıldığı zaman ikinci âyet birinci âyetin sebebidir. Çünkü “ف” harfi cevabın açıklaması olup tertip içindir. “و” harfi ise bu şekilde değildir.⁵³⁹ Bazı müfessirler de “يَخَافُ” fiilindeki fâilin Allah’ın resûlü Hz. Sâlih (a.s.) olduğunu belirtmişlerdir. Bu görüşe göre Hz. Sâlih “Yüce Allah’ın, kavmini helak etmesinden ve sonucundan korkmaz.” anlamı çıkmaktadır.⁵⁴⁰ Görüldüğü gibi âyet-i kerîme iki vecihle okunmakta ve her bir vecih farklı mâna ihtiva etmektedir. “وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا” vechindeki mânayı ikinci vecih daha da anlaşılır hâle getirmekte ve “يَخَافُ” fiilindeki fâilin Hz. Sâlih değil Yüce Allah olduğunu belirtmektedir. “ف” harfiyle “فَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا” vechiyle Ebû Ca’fer, Nâfi’ ve İbn Âmir tilâvet etmiş, diğer kırâat imamları mushaftaki vecihle “وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا” şeklinde tilâvet etmişlerdir.⁵⁴¹

Örnek 3: “Yeryüzü şiddetle sarsıldığı.”⁵⁴² خَافِضَةً رَافِعَةً

Müellif, “خَافِضَةً رَافِعَةً” âyetiyle ilgili iki vechi değinmektedir. Müellif, cumhurun bu âyet-i kerîmeyi yukarıdaki metinde geçen şekliyle merfû olarak okuduğunu belirtmektedir. Âyet başka bir kırâatte ise “خَافِضَةً رَافِعَةً” şeklinde mansub olarak okunmuştur. Âyet mansub olarak okunduğu zaman bir önceki âyette “لَيْسَ لَوْعَتِهَا كَاذِبَةٌ”

⁵³⁶ Şems: 91/15.

⁵³⁷ Şems: 9/14.

⁵³⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, VI, 410.

⁵³⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, VI, 410.

⁵⁴⁰ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*, V, 333.

⁵⁴¹ İbn Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi'l-Kirâ'âti'l-Aşr*, 474.

⁵⁴² Vâkıa: 56/3.

“Onun kopuşunu yalanlayacak kimse olmayacaktır.”⁵⁴³ geçen “الْوَاقِعَةُ” kelimesinin hâli olarak gelir. Yani vâkiâyı, yerin alçalıp yükseldiği zamanı ifâde eder. Müellif, bu hâlin üç şekilde gerçekleştiğini belirterek en isabetli hâlin “لَيْسَ لَوْفَعَتِهَا كَاذِبَةٌ” olduğunu, diğer iki hâlin ise “خَافِضَةٌ” ve “رَافِعَةٌ” olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak vâkiânın birçok halde gerçekleşeceğini söylemek mümkündür.⁵⁴⁴ “خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ” şeklinde tilâvet edilen âyet başka bir vecihte “خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ” şeklinde hâl olarak okunmuş, kıyametin ne şekilde kopacağını belirtmiş ve âyetteki kapalılık giderilmiştir. Bu âyet-i kerîmeyi “خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ” vechiyle mansub olarak Hasan el-Basrî ve Îsâ es-Sekafî tilâvet etmiş,⁵⁴⁵ cumhur ise âyette geçen şekliyle merfû olarak tilâvet etmiştir.

Örnek 4: وَقُولُوا جُطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ...⁵⁴⁶ *“...hutta! (Ya Rabbi, bizi affet) deyin ki, biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım...”*

Müellif, âyetin i‘râbını yaptıktan sonra âyet-i kerîmedeki “جُطَّةٌ” kelimesiyle ilgili şu açıklamalarda bulunmaktadır: “جُطَّةٌ” kelimesi mahzûf olan mübtedanın haberidir. Aslı ise mansubtur. “جُطَّةٌ عَنَّا ذُنُوبَنَا” *“hatalarımızı bağışla”* mânasındadır. Başka bir vecihte ise “جُطَّةٌ” şeklinde aslı üzerine mansub olarak gelmiştir. Mânası ise *“Bağışlamak bizim emrimizdir. Bu beldeyi bağışlamayı kararlaştırırız.”*⁵⁴⁷ şeklinde gelir. Bu ikinci vecihle “جُطَّةٌ” kelimesi tamamen açıklanmış, bağışlanmanın Allah’ın emri olduğu belirtilmek sûretiyle kelimedeki kapalılık giderilmiştir. Zemahşerî “جُطَّةٌ” kelimesini “جُطَّةٌ” şeklinde aslı üzerine İbn Ebû ‘Able’nin (ö. 152/769) tilâvet ettiğini belirtmiştir.⁵⁴⁸

Örnek 5: وَمَا نَرَى مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءَ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ...⁵⁴⁹ *“...Hani hakkınızda Allah’ın ortakları olduğunu zannettiğiniz şefaatçilerinizi de yanınızda görmüyoruz? Artık aranızdaki bağlar tamamen kopmuş ve (Allah’ın ortağı olduklarını) iddia ettikleriniz...”*

Müellif, âyet-i kerîmede geçen “بَيْنَكُمْ” kelimesinin nasb ve ref‘ hallerini ele alarak i‘râb açısından oluşan farklılığı ve mânayı ele almaktadır. “بَيْنَكُمْ” kelimesi bir vecihte âyetteki şekliyle mansub olarak okunmuştur. Bu vecihte iki görüş mevcuttur. Birinci

⁵⁴³ Vâkıa: 56/2.

⁵⁴⁴ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, VI, 79-80.

⁵⁴⁵ İbn Atıyye el-Endelüsî, V, 239.

⁵⁴⁶ Bakara: 2/58.

⁵⁴⁷ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 265-266.

⁵⁴⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 272.

⁵⁴⁹ En‘âm: 6/94.

görüŖe göre kelime âyette geçen “تَقَطَّعَ” kelimesinin zarfıdır. Fâili ise fiildeki zamirdir. Zamirin “وَمَا نَرَىٰ مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ” kısmına delâlet etmesi câiz görölmüŖtür. Çünkü kelâm kopukluğa ve birbiriyle iliŖkiyi kesmeye delâlet etmektedir. Yani “*Aranızda bir kopukluk oldu.*” mânası meydana gelmektedir. İkinci görüŖe göre ise “يَبِينُكُمْ” kelimesi fâildir. Bu görüŖ AhfeŖ’e aittir. “يَبِينُكُمْ” kelimesi başka bir vecihte ise “لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ” “*Muhakkak ki aranız kopmuŖ.*” Ŗeklinde merfû olarak okunmuŖtur. Bu vecihte kelime fiile ve zarfa isnad edilmiŖ, âyetin mânası tamamen açıklığa kavuŖmuŖtur. “قُوِّلَ خَلْفُكُمْ وَ” “*Cuma günü geçti.*” cümlelerindeki kullanımlar buna örnek olarak verilebilir. Bu kullanımlar isme delâlet etmektedir.⁵⁵⁰ “يَبِينُكُمْ” kelimesini kırâat imamlarından Ebû Ca’fer, Nâfi‘, Hafs, Âsım ve Kisâî nasb ile; diğer kırâat imamları da “يَبِينُكُمْ” Ŗeklinde ref‘ ile okumuŖlardır.⁵⁵¹

Örnek 6: “وَقِيلَ يَا رَبِّ إِنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ” “*Onun (Muhammed’in), ‘Ya Rabbi!’ demesine andolsun ki, Ŗüphesiz bunlar iman etmeyen bir kavimdir.*”⁵⁵²

Müellif, âyet-i kerîmenin baŖındaki “وَقِيلَ” kelimesinin merfû, mecrûr ve mansub olarak üç vecihle okunduğunu belirterek her üç vecihle ilgili oluŖan i’râb’ın detaylı tahlilini yapmaktadır. Müellif, âyet-i kerîmede geçen “وَقِيلَ” kelimesini önceki âyetlerde geçen kelimelere atıf yaparak oluŖan yeni anlamlar üzerinde durmaktadır.

Kelime mansub olarak “وَقِيلَ” Ŗeklinde okunduğunda “أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ” “*Yoksa onların sırlarını ve gizli konuŖmalarını duymadığımızı mı sanıyorlar? Hayır öyle değil, yanlarındaki elçilerimiz (melekler) yazmaktadırlar.*”⁵⁵³ âyetinde geçen “سِرَّهُمْ” kelimesine atıf olarak gelirse “*Söylediğini iŖitiyoruz.*”, “يَكْتُبُونَ” kelimesine atıf olursa “*Söylediğini yazıyorlar.*” mânası meydana gelir. Ŗâyet “وَقِيلَ” vechindeki kelime “وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ” “*Kıyametin bilgisi de yalnız O’nun katındadır ve yalnızca O’na döndürüleceksiniz.*”⁵⁵⁴ âyetinde geçen “السَّاعَةِ” kelimesine atıf olursa mâna “*Ne söylediğini biliyor.*”, “إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ” “*Ancak*

⁵⁵⁰ el-Fârisî, *el-Hücce li’l-Kurrâ’i’s-Seb’a*, III, 357-358; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 645.

⁵⁵¹ İbn Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi’l-Kırâ’âti’l-‘AŖ*, 199.

⁵⁵² Zuhurf: 43/88.

⁵⁵³ Zuhurf: 43/80.

⁵⁵⁴ Zuhurf: 43/85.

bilerek hakka şâhitlik edenler şefaatt edebilirler.”⁵⁵⁵ âyetinde geçen “يَعْلَمُونَ” kelimesine atıf olursa “Onlar hakkı ve ne söylediğini biliyorlar.” mânası meydana gelmektedir.

Kelime âyet-i kerîmedeki şekliyle mecrûr olarak “وَقِيلَ” şeklinde okunduğunda mansub olarak okunduğu gibi “السَّاعَةِ” kelimesine atıf olarak da gelir. Bu halde mâna “Ne söylediği ve kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi onun katındadır.” şeklinde olur.

Kelime merfû olarak “وَقِيلَهُ” vechiyle okunduğunda ibtida olarak gelir. Haberi ise mahzûftur. Yani takdiri “وَقِيلَهُ قِيلَهُ يَا رَبِّ” şeklinde olup “قِيلَهُ” kelimesi mahzûftur. “يَا رَبِّ” lafzının mahalli ise nasb olup mahzûf ve mukadder haberdir.⁵⁵⁶

“وَقِيلَهُ يَا رَبِّ” vechiyle kesra ile Âsım ve Hamza, diğer kırâat-i aşere imamları da “وَقِيلَهُ” vechiyle mansub olarak okumuşlardır.⁵⁵⁷ Burada kelimenin nasb ve car vecihleri tevâtür kırâat olduğu, Mücâhid’den rivâyet edilen “وَقِيلَهُ” merfû vechinin ise şâz kırâat olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵⁸

2.4.2. Umûmî, Mutlak ve Mücmel Lafızlarla Alakalı Kırâatler

Kur’ân-ı Kerîm’deki bazı kapalı lafızların başka âyetlerle tefsîr edilmesi, tefsîr yöntemlerinden en temel yöntem olarak kabul edilir. Kûr’ân’ı tefsîr eden kişi Kur’ân’ı bir bütün olarak değerlendirdiğinde âyet ve sûreler arasındaki münasebeti kolay bir şekilde görecektir. Kur’ân’ın bir yerinde geçen mutlak bir kelimenin başka bir âyetle mukayyed olarak geçmesi, bir lafzın delâlet ettiği kapalı bir mânanın başka bir âyetle daha açık olması, mutlak bir lafzın takyid edilmesi, mücmel olan bir lafzın açıklanması ve âmin tahsis edilmesi gibi konularda başka âyetlerden yararlanmak mümkündür.⁵⁵⁹ Umûm, Mutlak ve Mücmel lafızlar tefsîr usûlünün müstakil konuları olduğundan biz burada sadece lafız açısından değinmekle yetineceğiz.

2.4.2.1. Umûmî Lafızları Tahsis Eden Kırâatler

Âm lafız, kelime itibariyle kapsamak, kuşatmak, içine almak ve genellik anlamlarına gelen “عُمُومًا” - “يَعْمُ” - “عَمَّ” fiilinin ism-i fâilidir. Terim olarak ise belli bir

⁵⁵⁵ Zuhurf: 43/86.

⁵⁵⁶ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 566-567.

⁵⁵⁷ el-Fârisî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, VI, 159; İbn Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi'l-Kırâ'âti'l-'Aşr*, 400.

⁵⁵⁸ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fi Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kırâ'ât ve'l-Îzâh 'Anhâ*, II, 258.

⁵⁵⁹ Subhî Sâlih, 299.

sınırı olmaksızın, efrâdını cem‘ eden ve tek bir mânaya delâlet eden lafız anlamındadır.⁵⁶⁰ Bu tür lafızlar mânayı kapsayan bütün fertleri ifâde eder. Örneğin, “إِنَّ” “اللهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ” “Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.”⁵⁶¹ ifâdesinde “كُلُّ” edatı ile bir genellik ifâde edilmiş ve bir istisna bırakmaksızın Allah’ın her şeyi bildiği ifâde edilmiştir. Daha çok fıkıh usûlü âlimlerinin alanına giren âm kelimesi, Kur’ân’ın ifâde ettiği mânalar ve bu mânaların kapsamı için de kullanılır. Bu konudaki kırâat vecihleri genel itibariyle edatlar ve umûm ifâde eden lafızlar üzerinde gerçekleşmektedir. Bir lafzın genel olması bütün fertlerini kapsadığı anlamına gelmektedir. Âm bir lafız, kapsamına giren bütün kavramları herhangi bir ayırım yapmaksızın içine alır.⁵⁶² Tahsis kelimesi ise sözlükte bir şeyi belirlemek, kendisinin ortağı olmayan diğer fertlerden temyiz etmek mânasındadır. Bir fıkıh usûlü terimi olarak tahsis kelimesi, âm bir lafzın kapsamına giren fertlerin sınırlandırılmasını ifâde eder.⁵⁶³ Biz burada bu konuyu kırâat vecihleri açısından ele aldığımız için konuya kırâatlerin mânaya etkisi üzerinde duracağız.

Sahîh ve mütevâtir olan bir kırâatin kendisiyle aynı şartlara hâiz olan başka bir kırâatin anlamını tahsis etmesi veya bir kırâatin umûm ifâde etmesini sağlamasında herhangi bir beis yoktur. Ancak âhad haber ve sahâbe kavli olarak kabul edilen müdrec ve şâz kırâatlerin mütevâtir bir kırâatin anlamını tahsis edip etmeyeceği konusunda az da olsa tartışma konusu olmuş ancak yine de cumhur bu tür kırâatleri de değerlendirmiştir. Hanbelîler, Hanefîler ve Şâfiîlerin bir kısmı müdrec ve âhâd kırâatlere Hz. Peygamber’den rivâyet edildikleri için büyük bir ehemmiyet göstermişlerdir. Bu mezheb imamları sahâbe mushaflarında olan ve açıklayıcı yönü ağır basan bu tür kırâatlerin, mânası kapalı olan Kur’ân lafızlarının beyanında kullanılmasında bir sakınca görmemişlerdir.⁵⁶⁴ Bu konu ile ilgili Müntecebüddîn el-Hemedânî’nin eserinde ele aldığı vecihlerden bir kaçını ele alacağız.

Örnek 1: فَلا رَفَتْ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ “...Artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur...”⁵⁶⁵

⁵⁶⁰ Ebû Bekr Şemsü’l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, thk. Ebü’l-Vefâ el-Afgânî, İhyâü’l-Meârifü’l-Nü’mâniye, b.y., ts., I, 125.

⁵⁶¹ Ankebût: 29/62.

⁵⁶² Ali Bardakoğlu, “Âm” *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 1989, II, 552.

⁵⁶³ Ferhat Koca, “Tahsis”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2010, XXXIX, 432.

⁵⁶⁴ Ünal, 301.

⁵⁶⁵ Bakara, 2/197.

Bu âyet-i kerîmede geçen “فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ” cümlesini Ebû Amr, Ya’kûb ve İbn Kesîr “فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ” şeklinde “فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ” kelimelerini merfû olarak “فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ” kelimesini de mansub olarak okumuş, Ebû Ca’fer ise “فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ” şeklinde tüm kelimeleri merfû olarak okumuştur. Diğer kırâat imamları ise âyet-i kerîmede geçen şekliyle okumuşlardır.⁵⁶⁶

Âyet-i kerîmede geçen “فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ” cümlesiyle ilgili üç farklı kırâat olduğunu görmekteyiz. Müntecebüddîn el-Hemedânî, âyetle ilgili hem i’râb açıklamalarında bulunmuş hem de vecihlerin ihtiva ettiği anlamlar üzerinde durmuştur. Şimdi bu kırâatlerin ihtiva ettiği muhtelif anlamlar üzerinde duracağız.

Âyet-i kerîmede geçen “فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ” vechine göre her üç kelimenin başında bulunan “لَا” edatı kelimeleri nasb ederek mâna itibariyle cinsel ilişkiyi, günaha sapmayı ve kavga etmeyi umûmi olarak tüm yönleriyle (istiğrak) nefyetmiştir.⁵⁶⁷ Müellif, bu cümlelerin haberinin “فِي الْحَجِّ” olduğunu belirterek “لَا” edatının her üç kelimenin başında gelmesini ise te’kid olarak değerlendirmektedir. Buna göre mâna “*Hacda ne cinsel ilişki, ne günah işlemek ne de kavga çıkarmak asla yoktur.*” şeklinde olacaktır.⁵⁶⁸

Bir diğer okuyuş olan “فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ” vechine göre ise mâna “فَلَا رَفَتْ وَلَا” vechinin ihtiva ettiği mânayla bir benzerlik arz etmektedir. Ancak mansub olarak okunan vechin ihtiva ettiği mâna daha güçlüdür. Zira kelimelerin mansub olarak okunduğu vecihte cinsi nefyeden ve umûmilik ifâde eden “لَا” edatı, merfû olarak okunan vecihte bu özelliğini korumayacaktır. Merfû olarak okunan vecihte “رَفَتْ”, “فُسُوقٌ” ve “جِدَالٌ” kelimelerinin başında bulunan “لَا” edatı cinsi nefyeden “لَا” değil, “لَيْسَ” mânasında ihbârî olarak nehyetmek mânasındadır. Bu veche göre cümlelerin haberi mahzûftur. Merfû olarak okunan vechin şartın cevabı olarak geldiğini belirten müellif, cümlelerin anlamını şöyle açıklamaktadır: “*Haccın kendisine farz olduğu kimse hacca niyet eder ve hac ederse hacda kendisine rafes, füsûk ve cidâl yoktur.*”⁵⁶⁹

Başka bir kırâat olan “فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ” okuyuşunda ise “لَا” edatı, ilk iki kelimede merfû diğer kelimede ise mansub olarak okunmuştur. “لَا” edatının

⁵⁶⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 406; İbn Ebû Meryem, I, 320.

⁵⁶⁷ İbn Ebû Meryem, I, 320; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 471.

⁵⁶⁸ Ünal, 303.

⁵⁶⁹ İbn Ebû Meryem, I, 320; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 471; Ünal, 303.

kullanımlarına baktığımızda kendisinden sonra şâyet merfû bir kelime gelirse bir genellik (istiğrak) ifâde etmez. Sadece cinsin bazı fertlerini nefyeder. Bu durumda cümle mübteda veya haber olarak “لَيْسَ” gibi amel eder.⁵⁷⁰

Bu durumda “rafes” ve “füsûk” kelimelerinin merfû olarak okunması ve “cidâl” kelimesinin de mansub olarak okunması, cidâlin nefyine gösterilen önemin rafese ve füsûka oranla daha fazla olduğunu göstermektedir. Merfu olarak okunan kelimelerin başındaki “لا” edatı, cinsi nefyeden “لا” değil daha önce belirttiğimiz gibi “لَيْسَ” mânasındaki “لا” edatıdır. Fakat “cidâl” kelimesinin başındaki “لا” cinsin tüm fertlerini nefyetmektedir. Anlam itibarıyla bu üç kavramdan “cidâl” diğer iki kavramdan daha fazla kaçınılması istenilen bir husustur.⁵⁷¹

Müellif, “فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ” kırâatiyle ilgili farklı bir yöne dikkat çekerek ilk iki kelimenin merfû olarak okunmasıyla ilgili “لَا تَرْفُتُوا وَلَا تَفْسُقُوا” “Cima etmeyin, kötü fiiller işlemeyin.” anlamında olduğunu söyleyerek üçüncü kelimenin neden mansub olarak okunduğunu şöyle belirtmektedir: Yüce Allah insanları hacda cidâlin her türlüünden nefyetmiştir. Zira Kureyş kabilesi hac menâsikinin ifâ edildiği bölgeler konusunda diğer Arap kabileleri ile muhalefet ediyordu. Örneğin Kureyş kabilesi hac mevsiminde Meş‘ar-i Harâm’da vakfe yaparken diğer Arap kabileler Arefe bölgesinde vakfe yapıyordu. Hac mevsimini bir sene öne çekiyorlardı bir sene erteliyorlardı. Nesî olarak nitelendirilen bu durumu Yüce Allah aslına döndürerek vakfenin sadece Arafat’ta yapılmasını emretmiştir. Allah bu âyet-i kerîmeyle hac menâsiki konusundaki ihtilafı kaldırmıştır.⁵⁷²

Örnek 2: “Ne مِنْ مِّثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ” “Ne yerde, ne de gökte, zerre ağırlığınca, (hatta) bu zerreden daha küçük veya daha büyük olsun, hiçbir şey Rabbinden uzak (ve gizli) olmaz; hepsi muhakkak apaçık bir kitapta (Levh-i Mahfuz’da yazılı)dır.”⁵⁷³

Âyet-i kerîmede geçen “وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ” cümlesinde iki kelime “ر” harfinin fethasıyla mansub olarak okunmuştur. Başka bir vecihle ise “وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ”

⁵⁷⁰ Ebû Muhammed Abdullâh Cemâlüddîn b. Hişâm el-Ensârî, *Katrü'n-Nedâ ve Bellü's-Sadâ* (4. Baskı), Dârü'l-Küttübü'l-İlmiyye, Beyrut 2004, 154-158.

⁵⁷¹ el-Kaysî, *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırâ'âti's-Seb'*, I, 285-286; İbn Ebû Meryem, I, 320; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 471; Ünal, 303.

⁵⁷² el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 471-472.

⁵⁷³ Yûnus: 10/61.

şeklinde merfû olarak okunmuştur.⁵⁷⁴ Hamza, Ya'kûb ve Halef “وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ” şeklinde merfû olarak, diğer kırâat imamları da “وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ” şeklinde mansub olarak tilâvet etmişlerdir.⁵⁷⁵

Âyetin “وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ” şeklinde kelimelerin mansub okunan vechiyle ilgili iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre, fetha ile okunan kelimeler nefy-i cins ifâde eder. “لَا رَجُلَ” “Adam yoktur.” veya “وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” “Allahtan başka ilah yoktur.” kullanımlarını bu görüşe örnek olarak vermek mümkündür. İkinci görüşe göre ise fetha ile okunan kelimeler ya “مِنْ مِثْقَالِ” lafzına atıftır ya da “ذَرَّةً” kelimesine fetha olarak car mahalline atıftır. Âyetin “وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ” şeklinde her iki kelimenin merfû olarak okunduğu vecihle ilgili de iki görüş söz konusudur. Birinci görüşe göre merfû kelimeler ibtidadır. Haberi ise “إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ” lafzıdır. İkinci görüşe göre ise merfû kelimeler “مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةً” lafzına atıf olduğu şeklindedir.

Müellif, merfû olarak okunan vecihle ilgili birinci görüşün tercih edildiğini belirterek bu görüşün daha isabetli olduğunu belirtmektedir. Çünkü ikinci görüşte yapılan atıf uygun değildir. Merfû olarak okunan birinci görüşe göre mâna “Rabbinin ilminden zerre-i miskalden küçük veya büyük olsun hiçbir eksilme olmaz. Her şeyin bilgisi levh-i mahfuzda mevcuttur. Her şeyin bilgisi Allah'ın katındadır. Hiçbir şey ondan gizli değildir.” şeklinde anlaşılır.

Müellif, “وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ” şeklinde mansub olarak okunan vechin ikinci görüşünde “مِنْ مِثْقَالِ” lafzına veya “ذَرَّةً” lafzına atıf olarak geldiğini, merfû olarak “وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ” vechindeki ikinci görüşte ise “مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةً” lafzına atıf olarak geldiğini belirterek aralarındaki farkın hüküm ve takdir olduğunu belirtmiştir. “مِنْ مِثْقَالِ” kelimesine atıf yapıldığında “Rabbinden miskal-i zerreden bir eksilme olmaz.”, “ذَرَّةً” kelimesine atıf yapıldığında ise “Rabbinden miskal-i zerre eksilmez.” mânaları takdir edilir. Merfû olarak okunduğunda “مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةً” lafzına atıf yapılmasının sebebi ise mahallinin ref' olmasındandır. Bu durumda “مِنْ” edatı te'kid için zâide olarak gelmiştir.⁵⁷⁶

⁵⁷⁴ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 398.

⁵⁷⁵ İbn Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi'l-Kırâ'ât* 'l- 'Aşr, 234.

⁵⁷⁶ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 398.

2.4.2.2. Mutlak Lafızları Takyid Eden Kırâatler

Kur'ân-ı Kerîm'in bazı hükümleri mutlak, bazı hükümleri ise mukayyedir.⁵⁷⁷ Hem sahîh hem de şâz kırâatler açısından baktığımızda bazı kırâatlerin mutlak ifâdeleri takyid ettiğini söylemek mümkündür. Konuyla ilgili müellifin eserinde ele aldığı vecihlere geçmeden önce, mutlak ve mukayyed kelimelerinin ifâde ettiği mâna hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Mutlak kelimesi sözlükte bir karîneyle veya bir şartla kayıtlı olmayan, sınırsız, genel bir anlamı olmak anlamındadır.⁵⁷⁸ Terim olarak ise mânayı sınırlandıracak herhangi kayıt olmaksızın ihtiva ettiği mâna anlamındadır. Örneğin “*adam*”, “*kitap*” veya “*öğrenci*” dediğimizde bu kelimeleri muayyen yapan bir karîne olmadığı için bu lafızlar mutlak olarak ifâde edilir.⁵⁷⁹

Mukayyed ise mutlakın zıttı olarak kabul edilir. Mutlak lafızda bir sınır yok iken mukayyedde ise bir delil ile muayyen olan, sınırlandırılan bir durum ihtiva edilir.⁵⁸⁰ Söz gelimi “*âlim adam*”, “*beyaz kuş*” ve “*usûl kitabı*” lafızları mukayyedir.⁵⁸¹ Örneğin “فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ” “*mü'min bir köle azad etmek*”⁵⁸² cümlesindeki köle lafzı, mü'min olma şartıyla mukayyed hale gelmiştir. Yine başka bir âyet-i kerîmede “فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ” “*Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun keffareti üç gün oruç tutmaktır*”⁵⁸³ ifâdesinde kefaretle ilgili, şâyet köle azat etmek veya on kişiyi giydirme ya da yedirme imkânı bulunmadığı takdirde üç gün oruç tutulabileceği vurgulanmıştır. Burada ilk iki maddenin yerine getirilme imkânı bulunmaması şartıyla üç gün oruç tutulabilme izninin verilmesi mukayyedir.⁵⁸⁴

Kur'ân'da bu tür lafızlara baktığımızda bir âyette mutlak olarak gelen bir lafız başka bir âyette mukayyed olarak gelebilir. Yine mukayyed olarak gelen bir lafız başka bir âyette mutlak olarak gelebilir. Mutlak ve mukayyed olarak gelen kelimeler, bir

⁵⁷⁷ es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, IV, 1486.

⁵⁷⁸ Ebû Ceyb, *el-Kâmûsü'l-Fıkhî* (2.baskı), Dârü'l-Fıkr, Dimeşk 1988, 232.

⁵⁷⁹ eş-Şevkânî, II, 709; Vehbe ez-Zühaylî, *Usûlü'l-Fıkhü'l-İslâmî* (1. Baskı), Dârü'l-Fıkr, Beyrut 1986, I, 208-209.

⁵⁸⁰ eş-Şevkânî, II, 710; ez-Zühaylî, I, 208-209.

⁵⁸¹ Zekî Hüseyin Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Mektebetü'l-Filistin, Tanta Üniversitesi 2003, 162-165.

⁵⁸² Nisâ: 4/92.

⁵⁸³ Mâide: 5/89.

⁵⁸⁴ Ünal, 310.

sebebe ve hükme bağlı olarak gelirler.⁵⁸⁵ Farklı naslarda yer alan ve birinde mutlak birinde de mukayyed olarak yer alan lafızlarda hüküm ve sebep farklıysa mutlak mukayyede hamledilmez. Şâyet iki nasta yer alan lafızlarda hükümler farklı, hükümlerin sebepleri aynı olsa dahi mutlak yine mukayyede hamledilmez.⁵⁸⁶ Mutlak olarak gelen bir lafız başka bir nasta mukayyed olarak gelse dahi mutlak lafzın takyid edildiğine dâir bir karîne bulunmazsa mutlak lafız takyid edilmez.⁵⁸⁷ Örneğin, “وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا” *“Hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin.”*⁵⁸⁸ âyetinde geçen “يَدٌ” “el” kelimesi mukayyed değil mutlak olarak zikredilmiştir. Aynı kelimenin başka bir âyet-i kerîmedeki kullanımında “فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ” *“Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın.”*⁵⁸⁹ geçen “يَدٌ” “el” kelimesi, “مَرَافِقٍ” “dirsekler” kelimesiyle ellerin nereye kadar yıkanacağı belirlenerek mukayyed kılınmıştır. Bu iki âyet farklı iki hüküm ihtiva etmektedir. Âyetlerden biri hırsızlığın cezası olarak elin kesilmesiyle ilgili, diğeri de abdestin farzı olan elin yıkamasıyla ilgilidir. Sebep olarak da farklılık arz eden iki kavram arasında bir ilinti yoktur. Biri suça karşılık verilen ceza, biri de bir ibadet hazırlığı söz konusudur. Buna göre hırsızın elinin kesilmesindeki mutlak ifâde, ellerin dirseklere kadar yıkanacağı mukayyed ifâdesine hamledilerek hırsızın eli dirseklere kadar kesilmeyecektir.⁵⁹⁰

Kırâatler açısından baktığımızda hem sahîh hem de şâz kırâatlerde mutlak ve mukayyed örneklerine rastlamaktayız. Şâz okumalar her ne kadar sahîh olarak kabul edilmeseler de sahâbeden gelen rivâyet olarak kabul edildiği ve muhtemelen Hz. Peygamber’den duyulan Kur’ân’la ilgili haberler olduğu için bu tür okumalarla amel edilebilir. Çünkü Peygamber’den duyulan haber olduğu için delil olarak kabul edilmiştir.⁵⁹¹ Müellifin eserinde ele aldığı bir örneği burada ele alacağız.

Örnek: *“Hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin...”*

Bu âyet-i kerîmedeki “وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا” cümlesini cumhur yukarıdaki metinde geçen şekliyle “وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ” kelimelerini müfred, “أَيْدِيَهُمَا” kelimesini de

⁵⁸⁵ Zeydân, 162-165.

⁵⁸⁶ eş-Şevkânî, II, 709-710; Zeydân, 162-165; Ünal, 311.

⁵⁸⁷ Zeydân, 162-165; Ünal, 310.

⁵⁸⁸ Mâide, 5/38.

⁵⁸⁹ Mâide, 5/6.

⁵⁹⁰ Ünal, 311.

⁵⁹¹ Ünal, 312.

mutlak olarak okumuştur. Bu âyeti sadece İbn Mes'ûd “وَالسَّارِقُونَ وَالسَّارِقَاتُ فَاقْطَعُوا أَيْمَانَهُمْ” şeklinde “وَالسَّارِقُونَ وَالسَّارِقَاتُ” kelimelerini cem‘, “أَيْمَانَهُمْ” kelimesini de “sağ el” demek sûretiyle mukayyed olarak okumuştur.⁵⁹²

Birine hırsızlık cezasının verilebilmesi için bazı şartların oluşması gerekmektedir. Örneğin, kişinin âkil bâliğ olması, çalınan malın başkasının mülkiyetinde olması, malın belli bir nisabta olması ve malın saklanabilir cinsten olması gibi çeşitli şartların oluşması gerekmektedir.⁵⁹³ Hz. Peygamber de bu anlamda çalınan malın hırsızlık olarak ifâde edilebilmesi için çalınan malın miktarı hakkında açıklama yaparak bu kavramı takyid etmiştir.⁵⁹⁴

Âyet-i kerîmede cumhurun okuduğu sahîh kırâata göre hırsızlık yapan erkeğin ve kadının ellerinin kesilmesi, cezaî bir müeyyide olarak istenmektedir.⁵⁹⁵ Bu vecihte “يَدٌ” “el” kelimesi mutlak olarak gelmiş, hırsızlığa karşı cezaî bir müeyyide olarak hırsızın elinin neresinden kesileceği veya hangi elin kesileceğiyle ilgili herhangi bir ifâdeyle takyid edilmemiştir. Bu veche göre hırsızın elinin neresinden kesileceği ve hangi elin kesileceği bildirilmemiştir. İbn Mes'ûd'un okuduğu veche göre ise âyette mutlak olarak geçen “يَدٌ” “el” kelimesi mukayyed kılınmış, hırsızlığa karşı kesilecek elin sağ el olduğu belirtilerek bu belirsizlik giderilmiştir. Burada İbn Mes'ûd'un okuduğu vechin şâz bir kırâat olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Bu kırâat her ne kadar şâz olsa da daha önce belirttiğimiz gibi şâz kırâatler, Peygamber'den nakledilen haberler olduğu için kendileriyle bazı konularda amel edilebilir. Bu kırâat “يَدٌ” “el” kelimesindeki mutlak ifâdeyi elin sağ el olduğunu belirtmesi sûretiyle mukayyed kılınmıştır.⁵⁹⁶

İbn Mes'ûd'un okuduğu kırâat, her ne kadar şâz olsa da sahîh bir senedle geldiği için âlimler tarafından bir delil olarak kabul edilmiş ve mutlak bir ifâdeyi takyit etmek için kullanılmıştır. İslâm'ın hırsızlığın cezası olarak uyguladığı el kesme cezası bu

⁵⁹² el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 437-438; Ebü'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer b. Kesîr Kureşî ed-Dımaşkî, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm* (1. Baskı), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2000, 616; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (1. Baskı), y.y., Riyad 2002, IV, 294-295; el-Âlûsî, III, 301.

⁵⁹³ Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîl'l-Muhtâr*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ts., IV, 102-103.

⁵⁹⁴ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmet Muhammed Şâkir, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ts., I, 112.

⁵⁹⁵ Kâdi'l-Kuddât Ebüssuûd b. Muhammed el-İmâdî el-Hanefî, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm İlâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Abdulkâdir Ahmet 'Ata, Metbeatü'l-Süade, Riyad ts., II, 51-52.

⁵⁹⁶ Ebü Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, Dârü'l-ma'rife, Beyrut 1989, IX, 169; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 437-438.

sahâbe sözüyle belirtilmiştir.⁵⁹⁷ İbn Mes'ûd'un okumuş olduğu bu kırâat sahîh bir kırâat olmayıp mushafına yazdığı açıklayıcı bir not (müddrec kırâat) olsa gerek. Şâyet böyle bir durum söz konusu olursa bu kırâati bir tür sahâbe tefsîri olarak değerlendirebiliriz. Mütevâtir olarak gelen kırâata göre âyetteki mutlak ifâde bu açıklayıcı tefsîrle hangi elin kesileceği belirli hale gelmektedir. Ayrıca fukaha da hırsızın sağ elinin kesilmesi konusunda görüş birliğinde olduğu bilinmektedir.⁵⁹⁸

2.4.2.3. Mücmel Lafızları Açıklayan Kırâatler

İlahî bir kitap olan Kur'ân, üslûp bakımından kendine has bir anlatım tarzına sahiptir. Bir konu hakkında onlarca âyet olduğu gibi bazı konularda da sınırlı sayıda âyet olduğunu görmekteyiz. Örneğin, Kur'ân'da insanı düşünmeye ve kâinatı tefekkür etmeye teşvik eden birçok âyet olduğu gibi⁵⁹⁹ bazı konularda da sınırlı sayıda âyet bulunmaktadır.⁶⁰⁰ Ayrıca Kur'ân'da bazı konularda detaylı bilgi verilmiş bazı konularda da açıklayıcı bir bilgiye yer verilmemiştir. Yine Kur'ân'ın anlatım üslûbu içerisinde, bir konuya belli bir sûre ve bir sûrenin âyetlerinde değinilirken, başka bir konuya farklı sûrelerden âyetlerde veya birden çok sûrede değinildiğini görmekteyiz.

Kur'ân'da sarîh (açık) ifâdeler olduğu gibi mücmel (kapalı) ifâdeler de bulunmaktadır. İslâm ulemâsından gerek müfessirler gerekse fıkıhçılar, Kur'ân'daki mücmel ifâdeleri açıklamak için belli bir yöntem geliştirmişlerdir. Anlamı açık olan ifâdeler, kendisinden ne kastedildiği başka bir karîneye ihtiyaç duyulmadan açıkça anlaşılan müfesser, nas, zâhir ve muhkem olarak da adlandırılan ifâdelerdir. Anlamı kapalı olan ifâdeler de mücmel, müşkil ve müteşâbih olarak isimlendirilmişlerdir. Bu tür âyet ve ifâdelerin anlamı kapalı olup mânânın açıklığa kavuşması için başka karînelere ihtiyaç duyulur.⁶⁰¹

⁵⁹⁷ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 437-438; Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'âni Elfâzi'l-Minhâc*, thk. Ali Muhammed Muavvid - Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2000, V, 465-470.

⁵⁹⁸ Ünal, 318.

⁵⁹⁹ Bakara: 2/269; En'âm: 6/50; Yûnus: 10/3; Hûd: 11/30; Nahl: 16/17; Furkân: 25/62; Sebe': 34/46; Duhân: 44/13; Muhammed: 47/18; Kamer: 54/22; Vâkı'a: 56/62.

⁶⁰⁰ Lokmân: 31/34; Sebe': 34/30; Kader ve kıyamet ile ilgili âyetlerde bu tür gaybî bilgilerin Allah'ın katında olduğu vurgulanmıştır.

⁶⁰¹ Abdülvehab Hallâf, *İlmü'l-üsûli'l-fikh*, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1996, 152-166.

Mücmel, kelime anlamı olarak mânası tam olarak açıklanmamış kapalı söz anlamına gelir.⁶⁰² Terim olarak ise, sadece kendi lafızıyla ne kast edildiği anlaşılmayan, kendisini beyan eden başka bir karîne olmayan, lafızda kapalılık bulunan tefsîr olmadan mânası anlaşılmayan lafız demektir.⁶⁰³

Mücmel lafızdaki kapalılığın sebebi lafzîdir. Lugavî değildir. Başka bir ifâdeyle, sadece lugavî olarak bakıldığında anlaşılmayan, kendisiyle ne kastedildiği sadece şâri'in ifâdesiyle anlaşılan lafız demektir. Örneğin “*salât*”, “*zekât*”, “*siyam*”, “*hac*” ve “*riba*” gibi kavramlar lugavî olarak anlaşılmayan lafızlar olup şâri'in bunların şartlarını açıklamasıyla anlaşılmaktadır. Anlaşılabileceği üzere mücmelliğin sebebi lugavî olmayıp şâri'in o sözle ne kastettiği kendisinin açıklamadığı bir durumdur. Söz gelimi, “*salât*” kelimesinin “*dua*” anlamı, “*zekât*” kelimesinin “*nemâ*” anlamı bulunmaktadır. İslâm ise bu kelimelere yeni anlamlar yüklemiştir. Kelimenin sözlük anlamıyla mı yoksa dini anlamıyla mı kullanıldığı belli olmayan bu tür kelimelerin birden fazla anlamı bulunduğundan mânasının sadece şâri'in açıklamasıyla bilinebileceği anlaşılmaktadır.⁶⁰⁴

Bir lafzın mücmel olması; lafzın garip olması, kullanımının az olması, haftan kaynaklanan bir kapalılık bulunması veya takdim veya tehir olması gibi sebeplerden kaynaklanabilir.⁶⁰⁵ Şunu da belirtmek gerekir ki mücmel lafızlar aynı âyette veya başka bir sûredeki âyetle açıklığa kavuşabileceği gibi bizzat Hz. Peygamber'in açıklamalarıyla da açıklığa kavuşabilir. Örneğin “*salât*”, “*zekât*”, “*siyam*”, “*hac*” ve “*riba*” gibi kelimeleri Hz. Peygamber açıklamıştır.⁶⁰⁶

Bir âyet-i kerîmede eti helal ve haram olan hayvanlarla ilgili “أَجَلْتُ لَكُمْ بَهِيمَةَ الْأَنْعَامِ إِلَّا” “Okunacak (bildirilecek) olanlardan başka hayvanlar, size helâl kılındı.”⁶⁰⁷ denilmektedir. Bu âyette bazı hayvan etlerinin helal, bazılarının ise haram kılındığı belirtilmiş ancak hangi hayvan etinin haram kılındığı belirtilmemiştir. Daha sonra açıklanacağı vurgulanan bu husus aynı sûrenin üçüncü ayetinde “حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ” “Ölmüş hayvan, kan, domuz eti size haram kılındı.”⁶⁰⁸ şeklinde açıklanarak hangi hayvan etinin haram olduğuna geniş bir şekilde değinilerek açıklığa

⁶⁰² el-İsfahânî, 127.

⁶⁰³ Hallâf, 163.

⁶⁰⁴ Hallâf, 163.

⁶⁰⁵ Ünal, 320.

⁶⁰⁶ Hallâf, 163.

⁶⁰⁷ Mâide: 5/1.

⁶⁰⁸ Mâide: 5/3.

kavuşturulmuştur. Mücmel lafızlardaki kapalılık gerek sahîh, gerekse zayıf kırâatlerle giderildiği görülmektedir. Biz burada müellifin eserinde ele aldığı bu tür kırâatlerden bir kaçını ele alacağız.

Örnek 1: “...Kapıları kilitleyerek, ‘Haydi gelsene!’ dedi...”⁶⁰⁹

Âyette geçen “هَيْتَ لَكَ” ifâdesini İbn Âmir, Nâfi‘ ve Ebû Ca’fer “ه” harfinin kesrası ve “ت” harfinin fethasıyla “هَيْتَ لَكَ” şeklinde; İbn Kesîr “ه” harfinin fethası ve “ت” harfinin dammesiyle “هَيْتُ لَكَ” şeklinde; Ebû Amr, Âsım, Hamza, Kisâî, Ya‘kûb ve Halef ise metinde geçtiği şekliyle “ه” ve “ت” harflerinin fethasıyla “هَيْتَ لَكَ” şeklinde okumuştur.⁶¹⁰

Ebû Vâil (ö. 82/701), Hz. Ali ve Ebû Recâ başka bir kırâatte “ت” harfinin dammesi ve “ا” ile “هَاتُ لَكَ” şeklinde okumuşlardır. İbn Abbâs’ın bu ifâdeyi “هَيْتَ لَكَ” ve “هَيْتُ لَكَ” şeklinde de okuduğu rivâyet edilmiştir.⁶¹¹ Kisâî’den gelen bir rivâyete göre “هَيْتَ لَكَ” şeklindeki okuyuş Havran⁶¹² ehlinin bir lügatı olup “هَلَمْ وَأَقْبِلْ” “İşte seninim kabul et.” mânasındadır. Başka bir görüşe göre ise kelime İbrânîce olup aslı “هَيْتَالِجْ” “Senin için hazırlandım.” şeklindedir.⁶¹³

Müntecibüddîn el-Hemedânî, “هَيْتَ لَكَ” ifâdesinde iki lügat olduğunu belirtmektedir. Müellife göre “هَيْتَ لَكَ” ve “هَيْتَ لَكَ” bir lügat, “هَيْتُ لَكَ” ve “هَيْتَ لَكَ” ise farklı bir lügattır. Müellif, âyetin bu iki lügata göre de okunduğunu belirtmektedir. Müellife göre “هَيْتَ” kelimesi ve diğer vecihler “أَقْبِلْ وَأَسْرِعْ” “Elini çabuk tut beni kabul et.” mânasındadır. Farklı harekelerde okunmasının sebebi ise iki sâkin harfin yan yana gelmesinden kaynaklandığını belirten müellif, fetha ile okuyanların dile kolay geldiği için bu şekilde okuduklarını, kesra ile okuyanların iki sâkin harfin yan yana gelmesinden dolayı aslı üzerine okuduklarını, damme ile okuyanların ise “هَيْتُ” “İşte burdayım.” mânasında kullandıklarını belirtmektedir. “هَاتُ لَكَ” kırâatine göre mâna “هَاتُ لَكَ” “Geldim.” şeklinde olup “تَهَيَّأْتُ لَكَ بِالتَّزِينِ وَالتَّطْيِيبِ” “Süslenerek ve temizlenerek sana geldim.” anlamında kullanılmıştır. “هَاتُ” kırâatinin de bir lügat olabileceğine

⁶⁰⁹ Yûsuf: 12/23.

⁶¹⁰ İbn Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi'l-Kirâ'âti'l-'Aşr*, 245; el-Kaysî, *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kirâ'âti's-Seb'*, II, 8; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 566-567; el-Hâzin, II, 520.

⁶¹¹ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fi Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kirâ'ât ve'l-Îzâh 'Anhâ*, I, 337; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 566-567.

⁶¹² Havran, bir bölgenin ismidir.

⁶¹³ el-Hâzin, II, 520.

değinen müellif, bu kırâatin “هَيْثُ” “çabuk” mânasında olabileceğini belirtmektedir. “هَيْثُ لَكَ” kırâatine de değinen müellif, bunun “هَاتُ” “Geldim.” fiili olduğunu belirterek mânasının ise “هَلُمَّ لَكَ” “Haydi seninim.” olduğunu belirtmektedir.⁶¹⁴

Görüldüğü gibi “هَيْثُ لَكَ” ifâdesi âyette geçen vechinin dışında birçok vecihle okunmakta ve farklı mânalar ortaya çıkmaktadır. Kelimenin “هَيْثُ” şeklinde okunması takdirde kelime fiil mânasında olup Züleyha’nın Hz. Yûsuf için kendisini hazırladığı ve onu çağırdığı anlamı hâsıl olmaktadır. Bu vecih İbn Abbâs ve Hz. Ali’den rivâyet edilen “هَيْثُ لَكَ” kırâatıyla de uyushmaktadır. Buna göre “هَيْثُ” kelimesinin mânası “هَيَّءَ” “Hazırladı.” fiiliyle uyumlu olup “هَيْثُ لَكَ” “Senin için güzelleştirm hazırlandım.” şeklinde meydana gelmektedir.⁶¹⁵ Bu kırâata göre Züleyha, hazırlanıp güzelleştikten sonra Hz. Yûsuf’u odasına çağırıp kapıları kapatmış ve “Haydi seninim.” demek sûretiyle onu dâvet etmiştir.⁶¹⁶

Âyette geçen vecihde Züleyhanın Hz. Yûsuf’u kendisine dâvet ettiği anlaşılmakta olup Züleyha’nın Hz. Yûsuf için hazırlanıp hazırlanmadığı meselesi mücmel (kapalı) kalmaktadır. “هَيْثُ” kırâatine göre ise bu kapalılık ortadan kalkmakta Züleyha’nın Hz. Yûsuf için hazırlandıktan sonra onu çağırdığı anlamı çıkmaktadır. Bütün kırâatleri göz önüne aldığımızda âyetin mânası “Senin için hazırlandım. Haydi gelsene.” şeklinde olacaktır.⁶¹⁷

Örnek 2: “كَلَّا سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا” “Hayır! İlâhları, onların ibadetlerini inkâr edecekler ve kendilerine düşman olacaklar.”⁶¹⁸

Müellif, “كَلَّا سَيَكْفُرُونَ” lafzındaki “كَلَّا” edatı ile ilgili geniş îzâhlarda bulunmuştur. Cumhur, “كَلَّا” edatını “red” ve “engellemek” anlamında olması sebebiyle tenvinsiz okumuştur. Ancak tenvinli olarak “كَلَّا” şeklinde de okunmuştur. Bu vecihle ilgili üç görüş bulunmaktadır. Bir görüşe göre “كَلَّا” edatı “كَلَّ” kelimesinin mastarı olup fiildeki zamirle mansubtur. Yani “كَلُّوا فِي دَعْوَاهُمْ وَأَنقَطَعُوا كَلًّا” “Davalarında yoruldular ve kesintiye uğradırlar.” mânasındadır. Diğer görüşe göre “كَلَّا” edatı “الْثَقْلُ” “ağırlık”

⁶¹⁴ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 566-567.

⁶¹⁵ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kirâ'ât ve'l-Îzâh 'Anhâ*, I, 337; el-Kaysî, *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kirâ'âtî's-Seb'*, II, 8; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 566-567.

⁶¹⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 267; İbn Ebû Meryem, II, 675-676; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 566-567.

⁶¹⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 267; İbn Ebû Meryem, II, 675-676; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 566-567.

⁶¹⁸ Meryem: 19/82.

mânasında olup yine mansubtur. Mânası “حُمِّلُوا كَلًّا” “*Ağırlık yüklendiler.*” şeklinde olur. Bir diğer görüşe göre ise “كَلًّا” edatı “الرَّدْعُ” “*caydırıcı*” mânasındadır.

Kelime “كَلًّا” şeklinde “ك” harfinin dammesi ve tenvinli bir vecihte de okunmuştur. Bu vecihte de kelime fiille mansubtur. Mânası da “كَلَّا سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ” “*Hepsi reddedecek ve ibadetleriyle inkâr edecekler.*” şeklinde gerçekleşir. Araplar’ın “زَيْدًا مَرَرْتُ بِغَلَامِهِ” kullanımını bu vecihe örnek olarak verebiliriz.⁶¹⁹ Âyet-i kerîmede bulunan “كَلَّا” edatındaki kapalılık, kelimenin farklı vecihlerle okunmasıyla yeni anlamlar kazanmış ve kelimedeki kapalılık açıklığa kavuşmuştur.

“ك” harfinin fethası ve tenvinli olarak “كَلَّا” vechiyle⁶²⁰ ve “كَلًّا” şeklinde “ك” harfinin dammesi ve tenvinli vechiyle İbn Nehîk⁶²¹ tilâvet etmiştir.⁶²² Müntecebüddîn el-Hemedânî de cumruhun düşüncesini benimseyerek “كَلَّا” edatının harf olup engellemek veya hakikat mânasında olduğunu belirtmektedir.⁶²³

Örnek 3: إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ “*Ancak, kim yüz çevirir, inkâr ederse.*”⁶²⁴

Müellif, âyetteki “إِلَّا” edatını cumhurun “لِ” harfini kesra “لِ” harfini ise teşdîd ile “إِلَّا” şeklinde okuduğunu belirtmektedir. Bu vecihte “إِلَّا” istisna edatı olup bununla ilgili iki görüş bulunmaktadır. Bir görüşe göre “إِلَّا” edatının istisna ettiği şahıs o kavimden değildir. Çoğu âlim bu görüştedir. Mâna “*Sen onları cezalandırıcı değilsin. Ancak kim onlardan yüz çevirirse ve inkâr ederse onu cezalandıracak olan Allah’tır. Allah kâhîr sıfatıyla dilediğini yapar.*” şeklinde gerçekleşir.

Bir diğer görüşe göre ise “إِلَّا” edatının istisna ettiği şahıs o kavimdendir. Mâna “*Onlardan kim imandan yüz çevirir ve inkâr ederse öldürmekte veya esir almakta onlar üzerinde cezalandırıcı sensin.*” şeklinde olup hitap Resûlullah’adır. Bu vecihte “إِلَّا” edatı istisna-i munkatı veya istisna-i muttasıl olarak geldiğinde “مَنْ” edatı nasb mahallinde ism-i mevsûl olarak gelir.

Başka bir vecihte ise “إِلَّا” şeklinde “أ” harfi fetha ile “أ” harfi ise şeddesiz olarak okunmuştur. Bu vecihte “إِلَّا” edatı tenbih, “مَنْ” ise şartiyye olarak gelir. Cevabı da bir

⁶¹⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 389.

⁶²⁰ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî’l-Kirâ’ât ve’l-Îzâh ‘Anhâ*, II, 45.

⁶²¹ Beşîr b. Nehîk, tâbiîn bir âlim olup ölüm tarihiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

⁶²² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 53.

⁶²³ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 389.

⁶²⁴ Ğâşiye: 88/23.

sonraki âyet olan “فَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ” “Allah onu azaba uğratar...” şeklinde gelir.⁶²⁵ Yani bu durumda mâna “Allah’ın azap ettiği kişi bu takdirden kurtulamaz.”⁶²⁶ olarak anlaşılır. “أَنَّ” edatını şeddesiz olarak İbn Abbas, Hz. Zeyd b. Eslem, Katâde ve Hz. Zeyd b. Ali (ö. 122/740) tilâvet etmişlerdir.⁶²⁷

Örnek 4: “وَإِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُون” “Şüphesiz bu (İslâm), tek bir din olarak sizin dininizdir. Ben de Rabbinizim. Öyle ise bana karşı gelmekten sakının.”⁶²⁸

Müellif, âyet-i kerîmede geçen “إِنَّ” edatının üç farklı vechine değinmiştir. Bir okuyuşa göre edat “ا” harfinin fethası ve “ن” harfinin teşdidiyle “أَنَّ” şeklinde okunmuştur. Bu vecihle ilgili üç görüş bulunmaktadır. Bir görüşe göre “أَنَّ” edatı önceki âyet olan “إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ” “Doğrusu ben, sizin yaptığınız şeyleri tamamen bilirim.”⁶²⁹ ifâdesinde geçen “مَا” harfine atıftır. Bu durumda mâna “Muhakkak ki ben yaptıklarını biliyorum.” şeklinde olur. Diğer görüşe göre “أَنَّ” edatına “ل” harfi takdir edilmiş olup “فَاتَّقُون” kelimesinin sılasıdır. Anlamı “Bundan dolayı benden sakının.” şeklinde olur. Burada “أَنَّ” edatı car olmadığından dolayı mahalli nasbtir. Bir diğer görüşe göre ise “أَنَّ” edatı fiilin zamiridir. Bu durumda âyetin anlamı “Bilin! Muhakkak ki bu” şeklinde olur.

Başka bir vecihte “أَنَّ” edatı “ا” harfinin fethası ve “ن” harfinin sükûnuyla şeddesiz olarak “أَنَّ” şeklinde okunmuştur. Bu durumda “هَذِهِ” kelimesi “أَنَّ” edatının ismi, “أُمَّتُكُمْ” ise haberidir. Bir diğer vecihte ise “إِنَّ” edatı “ا” harfinin kesrası ve “ن” harfinin teşdidiyle “إِنَّ” şeklinde okunmuştur. “إِنَّ” burada isti’naf olarak gelmiştir. Ayrıca “إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ” cümlesine matuf olması da câizdir. Anlam itibariyle çeşitli nimetlere karşı bir uyarı veya dikkat çekme anlaşılmaktadır.⁶³⁰ Bu âyette geçen “إِنَّ” edatı çeşitli vecihlerde okunarak âyetin mânasını açıklığa kavuşturmuştur.

Kırâat imamlarından Âsım, Hamza ve Kisâî “ا” harfinin kesrası ve “ن” harfinin teşdidiyle “إِنَّ” şeklinde, Nâfi‘, İbn Kesîr ve Ebû Amr ise “ا” harfinin fethası ve “ن” harfinin teşdidiyle “أَنَّ” şeklinde tilâvet etmişlerdir. “ا” harfinin fethası ve “ن” harfinin sükûnuyla şeddesiz olarak “أَنَّ” şeklinde sadece İbn Âmir tilâvet etmiştir.

⁶²⁵ Gâşiye: 88/24.

⁶²⁶ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, VI, 388-389.

⁶²⁷ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî’l-Kirâ’ât ve’l-Îzâh ‘Anhâ*, II, 357.

⁶²⁸ Mü’minûn: 23/52.

⁶²⁹ Mü’minûn: 23/51.

⁶³⁰ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 606.

Ebû Ali el-Fârisî bu edatın vecihleriyle ilgili en güzel okuyuşun “ا” harfinin fethası ve “ن” harfinin sükûnuyla şeddesiz olarak “أُنْ” şeklinde okunan vecih olduğunu belirterek nedenini ise edattan sonra fiilin gelmemesine bağlamaktadır. “أُنْ” edatından sonra bir fiilin gelmesi durumunda ise güzel bir okuyuş olmayacağı değerlendirmesinde bulunmaktadır.⁶³¹

2.4.3. Merfû, Mansub ve Meczum Olarak Okunan Fiillerin Anlama Etkisi

Merfû, mansub ve meczum ifâdeleri Arapça’nın i’râb ile ilgili konularındandır. Bu haller hem isimde hem de fiilde meydana gelebilir. İsim, daha çok cümledeki konumuna göre sonu değişirken, fiildeki değişiklik ise başında bulunan edattan kaynaklanır. Bu değişiklikler hem harekede hem de harfte meydana gelebilir. Merfû ve mansub hem isim hem de fiilde meydana gelirken, meczum ise sadece fiilde meydana gelir. Bu ifâdelere dâir kırâat vecihlerine geçmeden önce bu ifâdelerin ne anlama geldiği hakkında kısa bir bilgi vermekte fayda görüyoruz.

Merfû, genel itibariyle “damme” ile ifâde edilir. Örneğin “مُعَلِّمٌ” kelimesi müfred (tekil) olup ref’ alâmeti “damme” dir. Fakat merfû olmanın tek alâmeti “damme” değildir. Tesniye isimlerde “مُعَلِّمَانِ” med olarak gelen “ا” harfi, cem-i müzekker-i sâlimde ise “مُعَلِّمُونَ” med olarak gelen “و” harfi merfû olma durumunu ifâde eder. Merfû olarak gelebilecek haller şunlardır: Cümlenin öznesi konumunda olan fâil ve mübteda, yüklem konumunda olan haber, fiile benzeyen harfin haberi, nâkıs fiilin ismi ve cinsini nefyeden “لا” harfinin haberi şeklindedir.⁶³²

Mansub, çoğunlukla “fetha” ile ifâde edilir. Örneğin müfred bir kelime olan “مُعَلِّمًا” kelimesinde nasb alâmeti “fetha” dır. Ancak nasb alâmeti sadece “fetha” değildir. Nasb alâmeti hareke olabileceği gibi harf da olabilir. Örneğin tesniye (ikil) olan “مُعَلِّمَيْنِ” kelimesinde nasb alâmeti hece harfi olarak gelen cezimli “ي” harfi, “مُعَلِّمَيْنِ” kelimesi cem-i müzekker-i sâlim bir kelime olup nasb alâmeti med olarak gelen “ي” harfi, “مُعَلِّمَاتِ” kelimesi Cem-i müennes-i sâlim bir kelime olup nasb alâmeti “kesra”, “أَقْلَامًا” kelimesi Cem-i mükesser olup nasb alâmeti “fetha” dır. Bu tür kelimelere

⁶³¹ el-Fârisî, *el-Hücce li’l-Kurrâ’i’s-Seb’a*, V, 296-297.

⁶³² Bedrüddin b. Cemâa, *Şerhü’l-Kâfiye li’bni’l-Hâcib*, thk. Muhammed Dâvûd, Dârü’l-Menâr, Kahire 2000, 87-118; Ebû Berakât Abdurrahman b. Ahmed el-Câmî, *el-Fevâ’idü’z-Ziyâ’iyye* (1. Baskı), Mektebetü’l-Büsrâ, Kiriâtşî (Pakistan) 2011, 5-146.

mansub denir. Hâl, mef'ûl, temyiz ve müstesna gibi durumlar mansub olarak kabul edilirler.⁶³³ Arapça'da “مَنْ”, “إِذَا”, “لَمْ”, “لِ”, “لَنْ”, “مَا”, “مَهْمَا” vb. edatların fiil-i muzârinin başına gelmesiyle muzâri fiil cezm edilir. Örneğin “لَمْ يَنْصُرْ” “O (erkek) yardım etmedi.”, “لِيَخْرُجْ” “O (erkek) çıksın.”⁶³⁴ Asıl konumuz nahiv olmadığından dolayı burada sadece kısıtlı bir bilgiyle yetinip asıl konumuz olan Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin eserinde ele aldığı merfû, mansub ve meczum olan kelimelerin farklı vecihlerde okunması ve bu vecihlerin mâna üzerinde etkisini ele alacağız.

2.4.3.1. Meczum ve Merfû Olarak Okunan Fiil

Örnek 1: *يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ آلٍ يَعْقُوبُ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا* “Bana ve Ya ‘kûb hanedanına varis olacak bir çocuk bağışla ve onu hoşnuthuğuna ulaştırmış bir kimse kıl!”⁶³⁵

Müntecebüddîn el-Hemedânî, âyet-i kerîmedeki “يَرِثُنِي وَيَرِثُ” lafzıyla ilgili iki vecih ele almaktadır. Bir vecihte her iki kelime de “يَرِثُنِي وَيَرِثُ” şeklinde meczum olarak okunmuştur. Bu vecihte iki kelime de mahzûf olan şartın cevabı olarak gelmiştir. Yani “إِنْ تَهَبْ يَرِثُ” “Eğer bir çocuk bağışlarsan varis olur.” mânası hâsıl olmaktadır.

Âyet-i kerîmedeki vecihle iki kelimenin merfû okunduğu vecihte ise bir önceki âyet-i kerîme olan “فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا” “Bana kendi tarafından bir çocuk bağışla.”⁶³⁶ şeklinde geçen “وَلِيًّا” kelimesine sıfat olarak gelmiştir.⁶³⁷ “يَرِثُنِي وَيَرِثُ” vechiyle meczum olarak Ebû Amr ve Kisâî tilâvet etmiş, diğer kırâat imamı da merfû olarak tilâvet etmişlerdir.⁶³⁸

Örnek 2: *فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَى* “...Yakalanmaktan korkmaksızın, endişe etmeksizin onlara denizde kuru bir yol aç” diye vahyettik.”⁶³⁹

Müellif, âyet-i kerîmedeki “لَا تَخَافُ” kelimesinin iki vechine değinmektedir. Kelime âyet-i kerîmedeki vecihle “لَا تَخَافُ” şeklinde merfû olarak okunduğunda üç görüş söz konusudur. Bir görüşe göre “لَا تَخَافُ” kelimesi “فَاضْرِبْ” kelimesine hâl olarak gelir. Yani “Korkusuz bir şekilde onlara yol açmak için vur.” mânası anlaşılır. Diğer görüşe

⁶³³ el-Câmî, 149-476; İbn Cemâa, 120-171.

⁶³⁴ Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürânî, *Şürûhü'l-Avâmil*, thk. İlyas Kablan (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2010, 19-20.

⁶³⁵ Meryem: 19/6.

⁶³⁶ Meryem: 19/5.

⁶³⁷ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 342.

⁶³⁸ İbn Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi'l-Kirâ'ati'l- 'Aşr*, 287.

⁶³⁹ Tâhâ: 20/77.

göre “لَا تَخَفْ” kelimesi isti’naf olarak gelmiştir. Yani “*Sen korkma güvendesin.*” mânası anlaşılır. Başka bir görüşe göre ise “لَا تَخَفْ” kelimesi “طَرِيفًا” kelimesine sıfat olarak gelir. Burada ise mevsûf mahzûftur. Yani “*İçinde korkma.*” mânası hâsıl olmaktadır.

Kelime bir diğer vecihte ise meczum olarak “لَا تَخَفْ” olarak okunmuştur. Bu vecihte de iki görüş söz konusudur. Bir görüşe göre “لَا تَخَفْ” kelimesi mahzûf olan şartın cevabıdır. Yani mâna “*Yoldan ve arkandan korkma vur.*” şeklinde meydana gelir. Diğer görüşe göre ise “لَا تَخَفْ” kelimesi nehiy olarak gelmiştir.⁶⁴⁰ Cumhur kelimeyi âyet-i kerîmedeki vecihle “لَا تَخَفْ” şeklinde merfû olarak okumuş, “لَا تَخَفْ” şeklinde cezimli olarak elifsiz bir şekilde ise sadece Hamza okumuştur.⁶⁴¹

2.4.3.2. Meczum ve Mansub Olarak Okunan Fiil

Örnek: *... (Erkeklerle konuşurken) Sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin ki kalbinde hastalık (kötü niyet) olan kimse ümide kapılmasın...*⁶⁴²

Müellif, âyet-i kerîmede geçen “فَيُطْمَعُ” kelimesi ile ilgili iki veche değinmektedir. “فَيُطْمَعُ” kelimesini cumhur “ع” harfinin nasbı ile okumuştur. Bu vecihte kelime “ف” harfiyle nehyin cevabı olarak gelmiştir. Başka bir vecihte ise “فَيُطْمَعُ الَّذِي” şeklinde meczum olarak okunmuştur. Burada “ع” harfi iltikâ-i sâkineynden dolayı kesra ile okunmuştur. Bu vecihte kelime nehiy olan “فَلَا تَخْضَعْنَ” lafzının mahalline atıf olarak gelmiştir. Mâna “*Sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin. Kalbinde hastalık olan ümide kapılmasın.*” şeklinde gerçekleşir. Burada her iki vecih de nehiy anlamındadır.⁶⁴³

İbn Cinnî de meczum olarak okunan vechin “فَلَا تَخْضَعْنَ” cümlesine atıf olduğunu belirterek mânasının “*Kalbinde hastalık olan kişi umutlanmasın.*” şeklinde olduğunu belirtmektedir. İbn Cinnî ayrıca mansub olarak okunan vechin daha güçlü ve daha isabetli olduğunu da belirtmiştir. “فَيُطْمَعُ الَّذِي” vechiyle A’rec ve Ebân b. Osman (ö. 105/723) tilâvet etmiştir.⁶⁴⁴

⁶⁴⁰ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 440.

⁶⁴¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kirâat*, 421; el-Fârisî, *el-Hücce li’l-Kurrâ’i’s-Seb’a*, V, 239.

⁶⁴² Ahzâb: 33/32.

⁶⁴³ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 253.

⁶⁴⁴ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fi Tebyîni Vücûhi Şevâzî’l-Kirâ’ât ve’l-Îzâh ‘Anhâ*, II, 181.

2.4.3.3. Merfû ve Mansub Olarak Okunan Fiil

Örnek 1: *...Size (kudretimizi) apaçık anlatâlim. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz...*⁶⁴⁵

Müellif, “وَنُقَرُّ” kelimesiyle ilgili merfû ve mansub vecihleriyle ilgili değerlendirmelerde bulunmaktadır. Cumhur kelimeyi “وَنُقَرُّ” şeklinde merfû olarak okumuştur. Bu vecihte kelime isti’naf olarak gelir. Yani “وَنَحْنُ نُقَرُّ” “Biz durduruyoruz.” anlamındadır. Âyetin anlamı “Biz, rahimlerde dilediğimizi durdurur, sâbit kılarız. Onda bir aksaklık olmaz.” şeklinde gerçekleşir. Müellif, “إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى” lafzını da “vilâdet vakti” olarak belirtmektedir.

Kelime başka vecihte ise mansub olarak “وَنُقَرُّ” şeklinde okunmuştur. Bu vecihle okunursa “لِنُبَيِّنَ” kelimesine atıf olarak gelir.⁶⁴⁶ Zemahşerî âyet-i kerîmenin tahlilini yaparken mansub olarak okunan vecihle ilgili “Tedrîcî olarak yarattık.” mânasını vermektedir. Bunun hikmetini de iki türlü açıklamaktadır: Bunun bir hikmeti, “Yüce Allah kudretini göstermek için bu şekilde yaratmış.” diğer hikmeti ise, “Gelişip doğuncaya kadar rahimde durdurulması, doğduktan sonra da gelişip buluş çağına ermesi ve mükellef olması için” Allah insanı bu şekilde yaratmıştır.⁶⁴⁷ Mansub olarak “وَنُقَرُّ” şeklindeki vecih Âsım’dan rivâyet edilmiştir. Cumhur ise kelimeyi “وَنُقَرُّ” şeklinde merfû olarak okumuştur.⁶⁴⁸

Örnek 2: *(Bu yaptıklarında) bir bela olmayacağını sandılar da (gerçekleri görmeyerek, duymayarak) kör ve sağır kesildiler...*⁶⁴⁹

Müellif, âyet-i kerîmedeki “أَلَّا تَكُونُ” lafzıyla ilgili iki vecih ele almaktadır. Kelime, âyet-i kerîmedeki vecihle “أَلَّا تَكُونُ” şeklinde mansub olarak okunmuştur. Bu vecihte “أَنَّ” edatı fiili nasb etmiştir.

Başka bir vecihte ise merfû olarak “أَلَّا تَكُونُ” şeklinde okunmuştur. Bu vecihte “أَنَّ” edatı cezimli olarak gelmiştir. Yani “Onlar bir bela olmayacağını sandılar.” mânası hâsıl olmaktadır. Bu vecihte “أَنَّ” edatı sâkin okunmuş ve zamîr-i şe’n hazfedilmiştir.⁶⁵⁰

⁶⁴⁵ Hac: 22/5.

⁶⁴⁶ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 530.

⁶⁴⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 177.

⁶⁴⁸ el-Kurtubî, XIV, 321.

⁶⁴⁹ Mâide: 5/71.

⁶⁵⁰ Cümleden önce gelen, kendisinden sonraki cümleyle tefsîr edilen gâib zamirdir.

“أَنَّ” edatı sâkin okunmasından dolayı “لَا” harfî dâhil olmuştur. Müellif, ayrıca fiille beraber şeddesiz okumaların sadece “لَا”, “قَدْ”, “سَوْفَ” ve “سَ” harflerinden biriyle olabileceğini de belirtmiştir.⁶⁵¹ Kırâat imamlarından İbn Kesîr, Nâfi‘, Âsım ve İbn Âmir “أَلَّا تَكُونَ” şeklinde mansub olarak okumuş, Ebû Amr, Hamza ve Kisâî ise “أَلَّا تَكُونَ” şeklinde merfû olarak okumuştur.⁶⁵²

2.4.3.4. Mansub, Meczum ve Merfû Olarak Okunan Fiil

Örnek: *“...Ey Rabbim! Beni yakın bir zamana kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam!”*⁶⁵³

Müntecebüddîn el-Hemedânî, âyet-i kerîmede geçen “وَأَكُونَ” kelimesinin mansub meczum ve merfû vecihlerini ele almaktadır. Kelime “وَأَكُونَ” şeklinde mansub olarak okunduğunda “فَأَصْدَقَ” kelimesine atıf olarak gelir. “فَأَصْدَقَ” kelimesi de temenninin cevabı olup “فَ” harfîyle mansubtur. Yani mâna “أَخْرَني فَأَصْدَقَ وَأَكُونَ” *“Beni yakın bir zamana kadar geciktirsen sadaka verenlerden olsam.”* şeklinde olur. Araplar’ın “رُزِي” *“Beni ziyaret edersen sana ikramda bulunurum.”* kullanımı bu veche örnek verilebilir.

Kelime âyet-i kerîmedeki vecihle “وَأَكُونَ” şeklinde cezimli olarak okunursa yine “فَأَصْدَقَ” kelimesinin mahalline atıftır. Çünkü bu vecihte “فَأَصْدَقَ” kelimesi mahzûf olan şartın cevabı olup cezm mahallindedir. Takdiri “إِنْ أَخَّرْتَنِي أَصْدَقَ وَأَكُونَ” *“Şayet beni ertellersen sadaka verenlerden olurum.”* şeklinde gerçekleşir. Kelime merfû olarak “وَأَكُونَ” şeklinde okunduğunda ise “وَأَنَا أَكُونُ” *“Olurum.”* şeklinde bir mâna meydana gelir.⁶⁵⁴ Kelimeyi mansub olarak “وَأَكُونَ” şeklinde sadece Ebû Amr tilâvet etmiş, Cumhur ise “وَأَكُونَ” şeklinde meczum olarak tilâvet etmiştir.⁶⁵⁵ Merfû olarak “وَأَكُونَ” şeklinde ise Amr b. Ubeyd (ö. 144/761) tilâvet etmiştir.⁶⁵⁶

⁶⁵¹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 475.

⁶⁵² el-Fârisî, *el-Hücce li’l-Kurrâ’i’s-Seb’a*, III, 246.

⁶⁵³ Münâfikûn: 63/10.

⁶⁵⁴ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, VI, 158.

⁶⁵⁵ el-Fârisî, *el-Hücce li’l-Kurrâ’i’s-Seb’a*, VI, 293.

⁶⁵⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 129.

2.4.4. Haber ve İnşâ Olarak Gelen Kırâat Vecihlerinin Anlama Etkisi

Arapça’da cümle; haber, istihbar, emir, nehiy, nida, temenni, talep vb. birçok tasnife tâbi tutulmuştur. Ancak çoğunluk âlime göre bir cümle ya haber, ya talep ya da inşâdır. Haber, genel olarak bir sözü söyleyen kişinin o sözünün yalan ya da doğru olma ihtimalinin bulunduğu söz olarak tarif edilir. Başka bir ifâdeyle haber, tasdik etme veya tekzip etme ihtimalinin bulunduğu cümledir. Âlimler tarafından birçok tarifi yapılan haber, genel itibariyle içinde yalanlama ve doğrulama ihtimalinin bulunduğu cümle olarak tarif edilir. Söz gelimi “جَاءَ مُحَمَّدٌ” “*Muhammed geldi.*” cümlesi haberî bir cümledir. Çünkü bu cümlenin doğruluğu veya yanlışlığı ihtimal dâhilindedir.⁶⁵⁷

Kur’ân’da haberî ve inşâî olarak telaffuz edilmiş birçok örneğe rastlamaktayız. “وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ” “*Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâlî (hayız veya temizlik müddeti) beklerler.*”⁶⁵⁸ Bu âyette geçen “يَتَرَبَّصْنَ” kelimesi her ne kadar “*Beklerler.*” olarak tercüme edilse de aslında “*Beklesinler.*” anlamında haberî bir cümledir. Buradaki haberî cümle emir mânasındadır.⁶⁵⁹ Haber cümlesi bazen de nehiy anlamında kullanılır. “لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ” “*Ona, ancak tertemiz olanlar dokunabilir.*”⁶⁶⁰ Bu âyetteki “يَمَسُّهُ” kelimesi her ne kadar nefiy olarak “*Dokunamaz.*” anlamında tercüme edilse de bu kelimeye nehiy mânasını yükleyenlerde olmuştur. Şâyet kelimeye nehiy anlamı verilirse buna göre mâna “*Dokunmasın.*” olacak şekilde gerçekleşir.⁶⁶¹

İnşâ ise söylenen sözün doğruluğu veya yanlışlığı sorgulanmayan, bu tür ihtimalin olmadığı cümle demektir. Söz gelimi “قُمْ يَا أَحْمَدُ” “*Ey Ahmet ikamet et.*” cümlesini yalanlama veya doğrulama söz konusu olmadığından bu cümle inşâî bir cümledir.⁶⁶² Bazı âlimler haber cümlesini, ifâde edilen anlamın söylenen sözden önce meydana geldiğini, inşâ cümlesinin ise ifâde edilen anlamın söylenen sözden sonra meydana

⁶⁵⁷ es-Süyûtî, *el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, V, 1686-1687; Önen, 183.

⁶⁵⁸ Bakara: 2/228.

⁶⁵⁹ Ebü’l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyn el-Ukberî, *et-Tibyân fî İ’râbi’l-Kur’ân*, thk. Sa’d Küreyyim el-Fakî (1. Baskı), Dâru’l-Yakîn, b.y., 2001, I, 136.

⁶⁶⁰ Vâkı’a: 56/79.

⁶⁶¹ Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî el-Bağdâdî, *Zâdü’l-Mesîr fî ‘İlmi’t-Tefsîr* (3. Baskı), Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut 1984, VIII, 152.

⁶⁶² es-Süyûtî, *el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, V, 1686-1687.

geldiğini belirtmişlerdir.⁶⁶³ İnşânın birçok çeşidi bulunmaktadır. “أَلَيْتَ الشَّبَابَ يَعُودُ” “*Keşke gençliğim geri gelse.*” cümlesi bir temenni cümlesi olup inşâî olarak kabul edilir.⁶⁶⁴

Âyetlerden örnek verecek olursak “فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ” “*İçlerinden bir kısmı seninle beraber namaza dursun.*”⁶⁶⁵ cümlesi inşâî olup âyetteki fiil emir olarak kullanılmıştır. Yine başka bir âyette “وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا” “*Yeryüzünde böbürlenerek yürüme.*”⁶⁶⁶ şeklinde nehiy anlamında kullanılmıştır.⁶⁶⁷ Haber ve inşâî olarak gelen bazı kırâatlerin mânaya etkisi olduğunu görmekteyiz. Genel tibariyle haber ve inşâ hakkında verdiğimiz bilgilerden sonra müellifin eserinde haber ve inşâî olarak gelen kırâatlerin mânaya etkisini birkaç örnekle açıklayacağız.

Örnek 1: “وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمَّا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى” “*Hani, biz Kâbe’yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık. Siz de Makam-ı İbrahim’den kendinize bir namazgâh edinin...*”⁶⁶⁸

Kırâat imamları âyette geçen “وَاتَّخِذُوا” kelimesindeki “خ” harini hem fetha, hem de kesra ile okumuşlardır. Nâfi‘ ve İbn Âmir’in “وَاتَّخِذُوا” kelimesini haber olarak “وَاتَّخِذُوا” şeklinde “خ” harini fetha ile okumuş, İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Hamza ve Kisâî ise yukarıdaki metinde geçen şekliyle inşâî olarak “وَاتَّخِذُوا” “خ” harini kesra ile okumuşlardır.⁶⁶⁹

Bu iki kırâatin anlamları üzerinde duracak olursak kelime “وَاتَّخِذُوا” şeklinde ihbârî olarak mazî fiil sîğasıyla geldiğinde mâna “*Hiz. İbrâhim’in makamını namazgâh edindiler.*” şeklinde olur. Âyet-i kerîmede geçen vecihle kelime inşâî olarak “وَاتَّخِذُوا” şeklinde okunduğunda ise mâna “*Hiz. İbrâhim’in makamını namazgâh edinin.*” şeklinde gerçekleşir.⁶⁷⁰

İhbarî olarak “وَاتَّخِذُوا” şeklinde okunan veche dikkat çeken el-Ezherî, âyetin başında geçen “جَعَلْنَا” “*kıldık*” kelimesinin de ihbârî olduğunu belirterek daha sonra gelen cümlelerin de ihbârî olarak “وَاتَّخِذُوا” şeklinde ona atıf olarak geldiğini

⁶⁶³ es-Süyûtî, *el-İtkân fî ‘Ulûmi ‘l-Kur’ân*, V, 1688.

⁶⁶⁴ Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdîrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî, *et-Telhîs fî ‘Ulûmi ‘l-Belâğ*e, şrh. Abdurrahman el-Berkûfî (1. Baskı), Dârü’Fikrî’l-Arabî, b.y., 1904, 151.

⁶⁶⁵ Nisâ: 4/102.

⁶⁶⁶ İsrâ: 17/37.

⁶⁶⁷ Ünal, 349.

⁶⁶⁸ Bakara: 2/125.

⁶⁶⁹ el-Fârisî, *el-Hücce li ‘l-Kurrâ ‘i ‘s-Seb ‘a*, II, 220.

⁶⁷⁰ el-Ezherî, I, 174; İbn Ebû Meryem, I, 298; el-Hemedânî, *el-Kitâbü ‘l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 377-378.

belirtmektedir.⁶⁷¹ el-Fârisî ise “وَاتَّخِذُوا” şeklinde inşâî olarak okunan vechin sebebini Hz. Peygamber ve Hz. Ömer arasında geçen bir diyaloga dayandırmaktadır.⁶⁷² Buna göre Hz. Ömer’den rivâyet edilen bir hadiste Hz. Ömer, “*Ya Resûlullah neden Makam-ı İbrâhim’i namazgâh edinmiyorsun?*” diye sormuş ve ardından Yüce Allah Resûlullah’a emir sîğasında inşâî olarak Makam-ı İbrâhim’i namazgâh edinmesini emretmiştir.⁶⁷³

Müntecebüddîn el-Hemedânî’ye göre kelime, âyette geçen vecihle “وَاتَّخِذُوا” şeklinde okunduğunda mâna “*Orada namaz kılacağınız bir yer edin*” şeklinde gerçekleşmektedir. Şâyet kelime “وَاتَّخِذُوا” şeklinde “خ” harfinin kesrasıyla okunursa kelimenin nereye atıf olacağı konusunda ihtilaf olduğunu belirten müellif, bu konuda dört farklı görüş olduğunu belirtmektedir.

Birinci görüşe göre “وَاتَّخِذُوا” kelimesi önceki âyette geçen “اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ” “*Size verdiğim nimetimi hatırlayın.*”⁶⁷⁴ cümlesine atıftır. Buradaki hitab Yahudilere olduğu için sanki mâna “اذْكُرُوا وَاتَّخِذُوا” “*Hatırlayın ve Makam-ı İbrâhim’i namazgâh edinin.*” şeklinde gerçekleşmektedir. İkinci görüşe göre “وَاتَّخِذُوا” kelimesi aynı âyetin başında geçen “وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ” cümlesine atıftır. Yani mâna “وَإِذْ جَعَلْنَا” “*Kâbe’yi insanlara toplantı ve güven yeri kıldığımızı hatırlayın ve Makam-ı İbrâhim’i namazgâh edinin.*” şeklinde gerçekleşir.

Üçüncü görüşe göre ise “وَاتَّخِذُوا” kelimesi aynı âyette geçen “جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ” cümlesine atıftır. Buna göre mâna “تَوْبُوا وَاتَّخِذُوا” “*Kâbe’yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık. Dönüp tevbe edin ve Makam-ı İbrâhim’i namazgâh edinin.*” şeklinde olacaktır. Dördüncü görüşe göre de “وَاتَّخِذُوا” kelimesi bir önceki âyette geçen “قَالَ إِنِّي” “جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا” “*Ben seni insanlara önder yapacağım.*”⁶⁷⁵ cümlesine atıftır. Burada sanki Yüce Allah Hz. İbrâhim’e “*Seni insanlara önder yapacağım. Sen de Makam-ı İbrâhim’i namazgâh edin.*” diye hitap etmektedir. Bu görüşe göre bu ifâdeler Hz. İbrâhim’e bir emir olup Hz. İbrâhim bu ifâdelerle imtihan olmaktadır.⁶⁷⁶

Müellif, bu dört ihtilafa değindikten sonra el-Fârisî’nin görüşünü benimseyip “وَاتَّخِذُوا” kırâatinin bir cümleye atıf olarak değil isti’naf olarak geldiğini

⁶⁷¹ el-Ezherî, I, 174.

⁶⁷² el-Fârisî, *el-Hücce li’l-Kurrâ’i’s-Seb’a*, II, 220.

⁶⁷³ Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, thk. Sa’d b. Abdullah b. Abûlaziz el-Hümeyyir (1. Baskı), Dârü’l-Samiî, Riyad 1993, II, 609.

⁶⁷⁴ Bakara: 2/122.

⁶⁷⁵ Bakara: 2/124.

⁶⁷⁶ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 377-378.

belirtmektedir.⁶⁷⁷ Müellif, ayrıca “وَاتَّخَذُوا” vechiyle ilgili de açıklamalarda bulunarak bu kelimenin âyetin başında geçen “جَعَلْنَا” “kıldık” kelimesine atıf olarak geldiğini belirtmektedir. Bu durumda her iki fiil de mâzi olup ihbârî olarak gelmiştir. El-Ezherî’nin de benimsediği bu görüşe göre mâna “فَتَأْتُوا وَاتَّخَذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ” “Tevbe ettiler ve Hz. İbrâhim’in makamını namazgâh edindiler.” şeklinde gerçekleşir.⁶⁷⁸ Netice itibariyle ulemâ, gerek haber gerekse inşâ olarak okunan her iki okuyuşu da sahîh olarak kabul etmişlerdir.⁶⁷⁹

Örnek 2: “...Sizi Mescid-i Haram’dan alıkoydular diye birtakımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin...”⁶⁸⁰

Âyette geçen “أَنْ صَدُّوكُمْ” cümlesi iki vecihle okunmuştur. Kırâat imamlarından İbn Kesîr ve Ebû Âmr hemzeyi kesra ile “إِنْ صَدُّوكُمْ” şeklinde okumuş, diğer kırâat imamları ise âyette geçen vecihle okumuşlardır.⁶⁸¹

Müellif, âyette geçen “أَنْ صَدُّوكُمْ” lafzında hemzenin hem kesra hem de fetha ile okunan vecihlerine değinerek şu açıklamalarda bulunmaktadır: Cümle “إِنْ صَدُّوكُمْ” vechiyle okunduğunda “إِنْ” edat-ı şartiye olarak gelmiş olup cevabı mahzûftır. Mâna ise “Bu şekilde engelleme olduğunda hududu aşmayın.” şeklinde olur.⁶⁸² Şâyet Mescîd-i Haram’a girmenize engel olurlar ise bir topluma karşı beslediğiniz nefret sizi onlara karşı bir saldırıya sevk etmesin. Yani “Nefretiniz size yapılan saldırıya benzer bir saldırıya sevk etmesin.” şeklinde bir mâna takdir edilir.⁶⁸³ “إِنْ” edat-ı şartiye olarak geldiğinde cevabı geleceğe dâir bir mânayı ifâde eder. Bu kırâatin mânası geleceği ifâde ettiği gibi nehiy mânasını da barındırmaktadır. Nehiy olarak gelen fiiller inşâî olarak kabul edilir. Dolayısıyla “إِنْ صَدُّوكُمْ” vechi inşâîdir.⁶⁸⁴

“أَنْ” edatı âyet-i kerîmedeki gibi “أَنْ صَدُّوكُمْ” şeklinde fetha ile okunduğunda ise “أَنْ” edatı mastariyye olur. “أَنْ” aynı zamanda nasb mahallinde olup mef‘ûl-i li eclih

⁶⁷⁷ el-Fârisî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, II, 220; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 377-378.

⁶⁷⁸ el-Ezherî, I, 174; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 377-378.

⁶⁷⁹ el-Ferrâ, I, 77; Meşhur dil âlimi Ferrâ, her iki kırâatin de isabetli olduğunu eserinde belirtmektedir.

⁶⁸⁰ Mâide: 5/2.

⁶⁸¹ el-Ezherî, I, 325-326; el-Kaysî, *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırâ'âti's-Seb'*, I, 405.

⁶⁸² el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 400.

⁶⁸³ el-Ezherî, I, 325-326.

⁶⁸⁴ el-Kaysî, *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırâ'âti's-Seb'*, I, 405.

olarak gelir. Mâna ise “sizi engellemeleri” şeklinde olur.⁶⁸⁵ Yani “Sizi Mescîd-i Haram’dan çevirdikleri için bir topluma karşı beslediğiniz nefret sizi karşı bir saldırıya sevk etmesin.” şeklinde bir mâna takdir edilir. Bu vecihteki mânaya baktığımızda “أَنَّ” edatı cümleye mâzi bir anlam kattığını görmekteyiz. Bu veche göre müşriklerin mü’minleri Mekke’den çıkarmaları gerçekleşmiş ve mü’minlere haddi aşmamaları konusunda bir uyarı yapılmıştır.⁶⁸⁶ Geçmişte yaşanan bir olayı bildirdiği için bu vechin ihtiva ettiği mâna ihbârîdir. Müfessirler bu âyeti tefsîr ederken, müşriklerin Hudeybiye anlaşmasında Resûlullah ve ashâbının Beytullah’ı ziyaret etmelerini engellemelerinden dolayı bu âyetin nâzil olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁸⁷

Örnek 3: وَلَتَصْنَعِيَ إِلَيْهِ أَقْبَدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ “Bir de (şeytanlar), ahirete inanmayanların gönülleri bu yaldızlı sözlere meyletsin...”⁶⁸⁸

Müellif, “وَلَتَصْنَعِيَ” kelimesindeki “ل” harfinin “كي” “için” mânasında olduğunu ve bir önceki âyet olan “زُحْرُفُ الْقَوْلِ غُرُورًا” “Yaldızlı laflar fısıldarlar.”⁶⁸⁹ ifâdesinde geçen “غُرُورًا” kelimesine atıf olarak geldiğini belirtmiştir. Bu durumda mâna “لِيُغُرُّوا بِذَلِكَ” “Mü’minleri bununla aldatmaları için” şeklinde olur. Cumhurun “ل” harfinin kesrasıyla “وَلَتَصْنَعِيَ” olarak okuduğu kelimeyi bazı âlimler kolay okunması için “ل” harfinin iskânıyla “وَلَتَصْنَعِيَ” olarak da okumuştur. Burada da harekenin aslı kesradır. “ل” harfinin iskânı şeklindeki vechin isti’malinin az olduğunu belirtmek gerekir. “ل” harfi harekeli olarak geldiğinde mânayı güçlendirir. Çünkü harekeli harf sâkin harften daha güçlüdür. Bir görüşe göre ise “ل” harfi sâkin okunduğu zaman lâm-ı emir olarak gelir. Bu durumda mâna gönülleri yaldızlı sözlere meyledenlere bir “tehdit” ve “korkutma” olarak anlaşılmaktadır. er-Rummânî’nin⁶⁹⁰ (ö. 384/994) “وَلَتَصْنَعِيَ” kelimesindeki “ل” harfinin lâm-ı emir olamayacağını belirttiğini aktaran müellif, kelimedeki “ل” harfinin lâm-ı emir olmasının câiz olduğunu belirtmektedir.⁶⁹¹

⁶⁸⁵ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 400.

⁶⁸⁶ İbn Ebû Meryem, I, 436.

⁶⁸⁷ et-Taberî, VIII, 50.

⁶⁸⁸ En‘âm: 6/113.

⁶⁸⁹ En‘âm: 6/112.

⁶⁹⁰ Mu‘tezile kelâmcısı, Arap dili ve belâgatı âlimidir.

⁶⁹¹ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî’l-Kırâ’ât ve’l-Îzâh ‘Anhâ*, I, 227-228; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 676-677.

Örnek 4: *“O zaman aralarında bir duyurucu, “Allah’ın lâneti zâlimlere!” diye seslenir.”*⁶⁹²

Âyet-i kerîmede geçen “أَنَّ لَعْنَةُ اللَّهِ” cümlesi “أَنَّ” şeklinde “ن” harfinin teşdîdiyle mansub olarak da okunmuştur.⁶⁹³ Âyet-i kerîmedeki vecihte “أَنَّ” edatı “لَعْنَةُ اللَّهِ” şeklinde şeddesiz ve merfû olarak okunmuştur. Anlamı “*Müezzin, aralarında o, Allah’ın lanetidir. Diye ilan etti.*” şeklinde olur. Sîbeveyhi de âyet-i kerîmedeki “أَنَّ” kelimesinin anlamına işaret ederek “işitmek”, “haber vermek”, “bilmek” ve “ilan etmek” gibi anlamlara geldiğini belirtmektedir.⁶⁹⁴ Buna göre mâna ihbârîdir. Cumhurun hemzenin fethasıyla okuduğu “أَنَّ” edatı hemzenin kesrasıyla da okunmuştur. Bu vecihte mâna “لَعْنَةُ اللَّهِ” “*muhakkak ki Allah’ın laneti*”⁶⁹⁵ şeklinde meydana gelmektedir.

ez-Zeccâc’a göre “أَنَّ” edatının şeddesiz okunduğunda “أَيَّ” mânasında tefsîriye edatı olması câizdir.⁶⁹⁶ “أَنَّ لَعْنَةُ اللَّهِ” şeklinde “أَنَّ” edatının teşdîdiyle mansub olarak İbn Âmir, Hamza ve Kisâî tilâvet etmiş, “أَنَّ لَعْنَةُ اللَّهِ” şeklinde şeddesiz ve merfû olarak İbn Kesîr, Kunbül, Nâfi‘, Ebû Amr ve Âsım tilâvet etmişlerdir.⁶⁹⁷ Şâz bir kırâat olan “لَعْنَةُ اللَّهِ” vechindeyse A‘meş tilâvet etmiştir.⁶⁹⁸

Örnek 5: *“Allah’a secde etmesinler diye...”*⁶⁹⁹

Âyet-i kerîmede geçen “أَلَّا يَسْجُدُوا” lafzı âyet-i kerîmedeki vecihle okunduğunda “أَنَّ” edatı “لَا” harfinden önce mevcut olup “لَا” harfine idgâm olmuştur. Bu durumda “لَا يَسْجُدُوا” kelimesi “أَنَّ” ile mansubtur. Bu vecihte “أَنَّ” edatının mahalliyle ilgili iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre “أَنَّ” edatının mahalli nasb olup mef’ûlû lehdir. Bu durumda mâna “*Allah’a secde etmemeleri için onları yoldan çevirmeleri*” veya “*Secde etmemelerini onlara sevdirdi.*” şeklinde olur. Bu durumda harf-i car mahzûftur. Şâyet “أَنَّ” edatı önceki âyette geçen “وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ” “*Şeytan, onlara yaptıklarını süslü göstermiş ve böylece onları yoldan çıkarmış.*”⁷⁰⁰ “أَعْمَالَهُمْ” kelimesine bedel olursa mâna, “*Şeytan onlara secde etmemelerini sevdirdi.*” şeklinde olur. Ayrıca

⁶⁹² A‘râf: 7/44.

⁶⁹³ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 55.

⁶⁹⁴ Sîbeveyhi Ebû Bîşr Amr b. Osmân İbn Kanber, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (3. Baskı), ‘Âllâmü’l-Kütüb, Beyrut 1983, IV, 62.

⁶⁹⁵ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 55-56.

⁶⁹⁶ ez-Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur‘ân ve İ‘râbüh*, II, 341.

⁶⁹⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb‘a fi’l-Kirâat*, 281-282; el-Fârisî, *el-Hücce li’l-Kurrâ’i’s-Seb‘a*, IV, 21-22.

⁶⁹⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 445.

⁶⁹⁹ Neml: 27/25.

⁷⁰⁰ Neml: 27/24.

“لا” harfinin sıla-i ibtida olması da câizdir. Bu durumda mâna “*Hidâyete ermiyorlar ki secde etsinler.*” şeklinde olur. İkinci görüşe göre ise “أَلَا يَسْجُدُوا” lafzı bir önceki âyette geçen “السَّيِّلِ” kelimesine bedel olup “صَدَّ” kelimesine mütealliktir. Yani “*Secde yapmalarını engelledi.*” Bu durumda “لا” harfi de sıla olarak gelir.

Kelime başka bir vecihte ise şeddesiz olarak “أَلَا” şeklinde okunmaktadır. Bu durumda “أَلَا” tenbih olarak gelir. Kelimedeki “ي” harfi nidâ olup münâdâsı mahzûftur. “أَلَا” edatı “يَا قَوْمَ” veya “يَا هَؤُلَاءِ اسْجُدُوا” lafızlarına takdir edilir. Münâdâ ise bilindiği için hazfedilmiştir. “يَا” daki “ي” harfi ise iltikâ-i sâkineynden dolayı hazfedilmiştir. “ي” lafızda hazfedildiği için hatta da hazfedilmiştir. “اسْجُدُوا” kelimesindeki “ي” hem lafzen hem de hat olarak hazfolmuş ve “يَسْجُدُوا” olarak kalmıştır.⁷⁰¹ Ebû Ca‘fer, Kisâi, Ruveys (ö. 238/852) ve Ya‘kûb “أَلَا يَسْجُدُوا” şeklinde şeddesiz olarak, Cumhur ise “لَا” harfinin teşdidiyle “أَلَا يَسْجُدُوا” şeklinde tilâvet etmiştir.⁷⁰²

2.4.5. İ‘râbın Değişmesiyle Kırâatlerin Âyetlerin Anlamına Etkisi

Arap dili kendine has özelliklere sahip, gerek sarf gerekse nahiv açısından bir takım kuralları olan bir dildir. İ‘râb, Arap dilinde âmilin kelimelerin sonunu lafzen veya takdiren değiştirmesidir. Başka bir ifâdeyle âmilin değişmesiyle kelimenin sonunun değişmesi durumudur. Lafzen kelimenin sonunun değişmesi “جَاءَ زَيْدٌ” “*Zeyd geldi.*”, “رَأَيْتُ زَيْدًا” “*Zeyd’i gördüm.*” ve “مَرَرْتُ بِزَيْدٍ” “*Zeyd’e uğradım.*” şeklinde gerçekleşir. Görüldüğü gibi “زَيْدٌ” kelimesinin sonu hem merfû hem mansub hem de mecrûr olarak üç halde de gelmiştir. Kelimenin merfû, mansub ve mecrûr olma hallerinin alâmetleri burada hareke ile “damme”, “fetha” ve “kesra” şeklinde belirtilmiştir. Kelimenin sonunun takdiren değişmesi de “جَاءَ الْفَتَى” “*Genç geldi.*”, “رَأَيْتُ الْفَتَى” “*Genci gördüm.*” ve “مَرَرْتُ بِالْفَتَى” “*Gence uğradım.*” şeklinde gerçekleşir. Görüldüğü gibi hem fiil hem de fâil değişmesine rağmen “فَتَى” kelimesinin sonunda herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bu kelimenin merfû, mansub veya mecrûr olduğuna takdiren karar verilir.⁷⁰³

Görüldüğü gibi kelimenin sonunun değişmesiyle cümlelerin anlamı da değişmektedir. Buna göre kırâat vecihlerinde de şâyet fiil, fâil veya mef‘ûl değişirse anlam da değişecektir. İstisnâî olarak bazen i‘râbın değişmesine rağmen anlamın

⁷⁰¹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 88-89.

⁷⁰² İbn Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi’l-Kirâ’âtî’l-‘Aşr*, 332.

⁷⁰³ İbn Hişâm, 56.

değişmediği vecihlere de rastlanmaktadır. Müellifin bu konuya dâir eserinde ele aldığı vecihlerden bir kaçını burada ele alacağız.

Örnek 1: *...Onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir...*⁷⁰⁴ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ

Yıkarıdaki metinde geçen “إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ” cümlesini Kisâi ve Ya‘kûb “إِنَّهُ عَمَلٌ” şeklinde “م” harfini kesra, “ل” harfini fetha ile ve “غَيْرٌ” kelimesini de mansub olarak okumuş, diğer kurrâ ise metinde geçen şekliyle okumuştur.⁷⁰⁵

Müntecibüddîn el-Hemedânî de âyet-i kerîmede geçen “إِنَّهُ عَمَلٌ” ifâdesinin mânasıyla ilgili şu ifâdelerde bulunmaktadır. “إِنَّهُ” kelimesindeki zâmirin Hz. Nûh’un oğlunu işaret ettiğini belirten müellif, bununla ilgili iki görüş olduğunu belirtmektedir. Bir görüşe göre muzâf cümlede hazfolmuştur. Bu görüşe göre mâna “إِنَّهُ ذُو عَمَلٍ غَيْرٍ صَالِحٍ” “O, sâlih olmayan bir amelin (küfür) sahibidir. Kâfirlerle beraberdir.” şeklinde gerçekleşir. Diğer görüşe göre ise cümlede hazf yoktur. Buna göre mâna “وَإِنَّمَا جُعِلَتْ ذَاتُهُ عَمَلًا غَيْرٌ صَالِحٍ” “Bizzat kendisi sâlih olmayan bir ameldir.” şeklinde olur. Bu görüşe göre Hz. Nûh’un oğlunu, işlediği amelden dolayı mübalağalı bir yerme vardır.⁷⁰⁶

Âyette geçen kırâatin “Allah’tan Hz. Nûh’a bir nida” olabileceğini belirten müellif, Hz. Nûh’un oğluna yaptığı nidadan sonra Yüce Allah, “Oğluna yaptığın nida sâlih olmayan bir ameldir.” şeklinde yorumlandığını da belirtmiştir. Başka bir görüşe göre ise buradaki sözler Hz. Nûh’a aittir. Hz. Nûh’un “يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ” “Yavrucuğum, bizimle beraber sen de bin, inkârcılarla birlikte olma. Diye seslendi.”⁷⁰⁷ sözlerinden sonra “إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ” “Bizimle beraber gemiye binmemen sâlih olmayan bir ameldir.” şeklinde oğluna hitab etmiştir.⁷⁰⁸

Müntecibüddîn el-Hemedânî, el-Fârisî ve İbn Ebû Meryem; Kisâi ve Ya‘kûb’un okumuş olduğu “إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ” şeklindeki kırâatin âyette geçen kırâatle aynı mânada olduğunu, ihtilafın mânada değil sözde olduğunu eserlerinde belirtmişlerdir. Bu vecihte

⁷⁰⁴ Hûd: 11/46.

⁷⁰⁵ el-Fârisî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, IV, 341; İbn Ebû Meryem, I, 647.

⁷⁰⁶ Bu görüşe göre Hz. Nûh’un oğlu kötülük ile özdeşleştiği için “zâtı sâlih olmayan bir amel (kişi)” olarak ifâde edilmiştir. Örneğin “زَيْدٌ عَدْلٌ” “Zeyd adâlettir.” denildiğinde Zeyd, âdil bir insan olduğundan adâlet ile özdeş kılınmış ve bu şekilde vasıflanmıştır. Hz. Nûh’un oğlu için de bu şekilde bir kullanım söz konusudur.

⁷⁰⁷ Hûd: 11/42.

⁷⁰⁸ el-Fârisî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, IV, 341-342; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 476.

“عَمِلَ” fiil-i mâzi olarak gelmiş, fâili ise fiilde müstetirdir. “غَيْرَ” kelimesi ise mansub olarak gelmiştir.⁷⁰⁹ Görüldüğü gibi bu iki kırâat arasında i‘râb farklılığı olmasına rağmen mânaya herhangi bir etkisi olmamış, müfessirlerin ihtilafı daha çok cumhurun okumuş olduğu vecihle ilgili olmuştur.⁷¹⁰

Örnek 2: وَيَوْمَ تُسِيرُ الْجِبَالُ “Dağları yürüteceğimiz...”⁷¹¹

Müellif, âyet-i kerîmede geçen “تُسِيرُ” kelimesinin iki farklı vechine değinmektedir. Kelime bir vecihte “تُسِيرُ” şeklinde “ت” harfinin dammesi ve “ي” harfinin fethasıyla okunmuş, “الْجِبَالُ” kelimesi ise merfû olarak “تُسِيرُ الْجِبَالُ” “Dağlar yürütülür.” şeklinde okunmuştur. “وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ” “Dağlar yürütülür.”⁷¹² âyet-i kerîmedeki kullanımı bu veche örnek olarak verebiliriz.

Âyetteki vecihte ise “تُسِيرُ الْجِبَالُ” şeklinde “ن” harfinin dammesi ve “ي” harfinin kesrasıyla fâil olarak okunmuş, “الْجِبَالُ” kelimesi ise mansub olarak gelmiştir.⁷¹³ Bu vecihte mâna “Dağları yürütürüz.” şeklinde anlaşılır. Görüldüğü gibi fâil ve mef‘ûlun değişmesiyle mâna da değişmektedir. Kırâat imamlarından Ebû Amr, İbn Kesîr ve İbn Âmir “تُسِيرُ” şeklinde “ت” harfinin dammesi ve “ي” harfinin fethasıyla, diğer kırâat imamları da “تُسِيرُ” şeklinde “ن” harfinin dammesi ve “ي” harfinin kesrasıyla okumuşlardır.⁷¹⁴

Örnek 3: وَالْقَمَرَ قَدَرْنَاهُ مَنَازِلَ “Ayın dolaşımı için de konak yerleri (evreler) belirledik...”⁷¹⁵

Müellif, âyet-i kerîmede geçen “وَالْقَمَرَ” kelimesinin merfû olarak “وَالْقَمَرُ” şeklinde de okunduğuna değinmektedir. Kelime merfû olarak okunduğunda ibtida olarak gelirse haberi de “قَدَرْنَاهُ” kelimesi olur. Şâyet “وَأَيَّةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ” “Gece de onlar için bir delildir.” âyetinde geçen “وَاللَّيْلُ” kelimesine atıf olarak gelirse,⁷¹⁶ mâna “وَأَيَّةٌ لَهُمُ الْقَمَرُ” “Ay da onlar için bir delildir.” şeklinde olur. Âyet-i kerîmedeki vecihle “وَالْقَمَرَ” şeklinde mansub

⁷⁰⁹ el-Fârisî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, IV, 341; İbn Ebû Meryem, I, 647; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 476.

⁷¹⁰ el-Fârisî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, IV, 341.

⁷¹¹ Kehf: 18/47.

⁷¹² Nebe': 78/20.

⁷¹³ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 287.

⁷¹⁴ İbn Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi'l-Kırâ'âtü'l-'Aşr*, 278-279.

⁷¹⁵ Yâsîn: 36/39.

⁷¹⁶ Yâsîn: 36/37.

olarak okunduğunda ise “وَقَدَرْنَا لَهُ مَنَازِلَ” “Biz aya bir yol takdir ettik.” mânası hâsıl olmaktadır.⁷¹⁷

“وَالْقَمَرُ” vechiyle merfû olarak Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya‘kûb, “وَالْقَمَرُ” vechiyle mansub olarak ise Ebû Ca‘fer, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî, Halef, Ruveys ve Ya‘kûb tilâvet etmişlerdir.⁷¹⁸

Örnek 4: وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْغَفْوُ “...Yine sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: İhtiyaçtan arta kalanı...”⁷¹⁹

Müellif, âyet-i kerîmede geçen “قُلِ الْغَفْوُ” lafzının iki vechine değinmiştir. Bir vecihte kelime “قُلِ الْغَفْوُ” şeklinde merfû olarak okunmuştur. Bu vecihte âyetteki “مَا” harfi, isim olarak gelmiş, “ذَا” harfi ise “الَّذِي” mânasında ismin haberi, “يُنْفِقُونَ” kelimesi de sılasıdır. Mâna ise “مَا الَّذِي يُنْفِقُونَهُ” “Nedir o infak ettikleri şey?” şeklinde olur. Burada sılanın râci olduğu isim hazfedilmiştir. Cevabı da “قُلِ الْغَفْوُ” şeklinde mübtedanın haberi ve merfû olarak gelmiştir. Takdiri “الَّذِي يُنْفِقُونَهُ الْغَفْوُ” “İnfak ettikleri o şey ihtiyaç fazlasıdır.” şeklinde olur.

Kelime âyet-i kerîmede geçen vecihle mansub olarak “قُلِ الْغَفْوُ” şeklinde okunduğunda “مَا” ve “ذَا” harfleri “يُنْفِقُونَ” ile nasb mahallinde olup ikisi de isimdir. Cevabı da “قُلِ الْغَفْوُ” şeklinde mansub olarak gelir. Mâna “يُنْفِقُونَ الْغَفْوُ” “İhtiyaçtan fazlasını harcıyorlar.” şeklinde takdir edilir. Cevabın i‘râbı da sorunun i‘râbı şeklinde gelir.⁷²⁰ Kelime merfû olarak “قُلِ الْغَفْوُ” vechiyle sadece Ebû Amr, diğer kırâat imamaları ise mansub olarak “قُلِ الْغَفْوُ” vechiyle tilâvet etmişlerdir.⁷²¹

Örnek 5: إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ “Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber’e salât ediyorlar...”⁷²²

Müellif, “وَمَلَائِكَتَهُ” kelimesinin iki vechiyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Kelime, âyet-i kerîmede geçen vecihle “وَمَلَائِكَتَهُ” şeklinde okunduğunda “إِنَّ” edatının ismine atıf olarak gelir. Haberi ise “يُصَلُّونَ” kelimesidir. Müellif, cumhurun kelimeyi bu vecihle okuduğunu da belirterek burada hafz söz konusu olmadığını belirtmektedir.⁷²³

⁷¹⁷ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 351.

⁷¹⁸ İbn Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi’l-Kirâ’ati’l-‘Aşr*, 370.

⁷¹⁹ Bakara: 2/219.

⁷²⁰ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 505.

⁷²¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kirâat*, 182; el-Fârisî, *el-Hücce li’l-Kurrâ’i’s-Seb’a*, II, 315.

⁷²² Ahzâb: 33/56.

⁷²³ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 268.

Bazı lügat âlimleri ise âyet-i kerîmede hazf söz konusu olduğunu belirtmişlerdir. Onlara göre mânanın takdiri “إِنَّ اللَّهَ يُصَلِّي عَلَى النَّبِيِّ وَمَلَائِكَتُهُ يُصَلُّونَ عَلَيْهِ” *“Muhakkak ki Allah ve melekleri Allah’ın nebisine salat eder.”* şeklindedir. Lügat âlimlerine göre âyette “يُصَلِّي عَلَى النَّبِيِّ” ifâdesi hazfedilmiştir. Çünkü âyet-i kerîmedeki “يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ” lafzı, hazfedilene de delâlet eder. Bazı âlimler ise “يُصَلُّونَ” fiilindeki zamirlerin Allah ve melekler olmasını câiz görmemişlerdir. Çünkü fiillerdeki zamirler cinsiyet konusunda aynı olmak zorundadır. Yüce Allah ise bundan münezzehtir. Meşhur dil âlimi Nehhâs, bu âyet-i kerîmenin tahlilini yaparken şöyle bir rivâyette bulunmaktadır: Bir adam Resûlullah’a “مَا شَاءَ اللَّهُ وَشِئْتُ” *“Allah ve sen dilerse.”* diye bir hitapta bulunmuş, Resûlullah bunu duyunca adama “مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ وَشِئْتُ” *“Allah dilerse ve sende istersen.”* demesi gerektiğini söylemiştir.⁷²⁴ Burada Nehhâs’ın da “يُصَلُّونَ” kelimesindeki zamirlerin Allah ve melekleri olmasını câiz görmediği ve buna bir delil getirdiği anlaşılmaktadır.

Kelime bir diğer vecihte “وَمَلَائِكَتُهُ” şeklinde merfû olarak okunmuştur. Bu vecihte kelime “إِنَّ” edatına ve isminin mahalline atıftır.⁷²⁵ Bu vecihle okunmasını sadece Kisâi câiz görmüştür. Bu vecihte örnek olarak “إِنَّ زَيْدًا وَعَمْرُوهُ مُنْطَلِقَانِ” *“Muhakkaki Zeyd ve Amr ayrılmışlardır.”* kullanımını örnek verebiliriz. Lügat âlimlerinin hemen hemen tamamı bu okuyuşu uygun görmemişlerdir.⁷²⁶

Örnek 6: هَٰذَاكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ *“İşte bu durumda velâyet (himaye ve koruyuculuk) yalnızca hak olan Allah’a mahsustur...”*⁷²⁷

Müellif, âyet-i kerîmede geçen “الْحَقِّ” kelimesinin üç vechine değinerek şu açıklamalarda bulunmaktadır: Kelime bir vecihte “الْحَقُّ” vechiyle merfû olarak okunmuştur. Bu vecihle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre “الْحَقُّ” kelimesi “الْوَلَايَةُ” kelimesinin sıfatıdır. Şâyet sıfat ile mevsûf arasında haber var ise bu görüş câiz görülmüştür. Bu görüşe göre “الْوَلَايَةُ” kelimesi “الْحَقِّ” kelimesi ile vasıflanmıştır. Diğer görüşe göre “الْحَقُّ” kelimesi mübteda olup kendisinden sonra gelen ise haberdur. Mâna ise *“hak olan Allah.”* şeklinde gerçekleşir.⁷²⁸ Başka bir görüşe göre

⁷²⁴ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî en-Nehhâs, *İ’râbü’l-Kur’ân*, thk. Şeyh Hâlid el-Alî (2. Baskı), Dârü’l-Mürafef, Beyrut 2008, 778.

⁷²⁵ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 268.

⁷²⁶ en-Nehhâs, *İ’râbü’l-Kur’ân*, 778.

⁷²⁷ Kehf: 18/44.

⁷²⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 284-285.

“الْحَقُّ” kelimesi mahzûf olan mübtedanın haberidir. Yani “*O haklıdır.*” mânasındadır. Başka bir görüşe göre ise “الْحَقُّ” kelimesi haberden sonraki haberdur. Yani “الْوَلَايَةُ” kelimesi mübteda, kendisinden sonra gelen “لِلَّهِ” birinci haber, “الْحَقُّ” kelimesi de ikinci haberdur. Kelime âyet-i kerîmedeki vecihte “الْحَقُّ” şeklinde mecrûr olarak okunduğunda ise “لِلَّهِ” lafzâ-i celâlin sıfatı olarak gelir. Anlamı ise “*hak sahibi*” olarak gerçekleşir. Son olarak müellif, kelimenin mansub okunan vechine değinerek oluşan yeni i’râb ilişkisine değinmiştir. Müellife göre kelime “الْحَقُّ” şeklinde mansub olarak okunduğunda te’kîd olarak gelir.

Kırâat imamlarından İbn Kesîr, Nâfi‘, İbn Âmir ve Âsım âyet-i kerîmede geçen vecihle “الْحَقُّ” şeklinde mecrûr, Ebû Amr ise “الْحَقُّ” şeklinde merfû olarak tilâvet etmiştir.⁷²⁹ Mansub olarak da “الْحَقُّ” vechiyle Amr b. Ubeyd okumuştur. Zemahşerî mansub ile okunan kırâatin fasih ve güzel olduğunu belirterek Amr b. Ubeyd hakkında da kendisinin insanlar arasında en fasih konuşan kişi olduğunu belirterek kendisini methetmiştir.⁷³⁰

Örnek 7: وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ “...Ahiret yurdu Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır...”⁷³¹

Müellif, âyet-i kerîmede geçen “وَلَدَارُ الْآخِرَةِ” lafzının iki “ل” harfiyle ve merfû olarak okunduğu vecihle ilgili, kelimenin sıfat olarak geldiğini belirtmiştir. Cumhurun kırâati bu şekildedir. Başka bir kırâatte ise “وَلَدَارُ الْآخِرَةِ” şeklinde bir “ل” harfiyle ve sonu mecrûr olarak okunmuştur. Şâyet bu vecihle okunursa muzâfun ileyh olur. Mâna “وَلَدَارُ الْآخِرَةِ” “*Dünya hayatının varış yeri*” şeklinde olur. Bu vecihte mevsûf hafzolmuştur. Mübtedanın yani “وَلَدَارُ” kelimesinin haberi ise her iki vecihte de “خَيْرٌ” kelimesidir.⁷³² Kırâat-i aşere imamlarından sadece İbn Âmir “وَلَدَارُ الْآخِرَةِ” vechiyle okumuştur.⁷³³

Örnek 8: اللَّهُ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ “Göklerdeki ve yerdeki her şey kendisine ait olan Allah...”⁷³⁴

⁷²⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kırâat*, 392; el-Fârisî, *el-Hüccet li’l-Kurrâ’i’s-Seb’a*, V, 149.

⁷³⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 589.

⁷³¹ En’âm: 6/32.

⁷³² el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 574.

⁷³³ İbn Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi’l-Kırâ’ati’l-’Aşr*, 193.

⁷³⁴ İbrâhîm: 14/2.

Müellif, âyet-i kerîmede geçen “اللَّهُ الَّذِي” lafzının iki vecihle okunduğuna dikkat çekmektedir. Âyet-i kerîmedeki vecihle “اللَّهُ الَّذِي” şeklinde okunduğunda bir önceki âyet olan “الْعَزِيزُ الْحَمِيدُ” “*mutlak güç sahibi ve övgüye lâyık*”⁷³⁵ lafızlarına bedel olarak gelir. Özel isim olarak car mecrûr olduğundan sıfat olması câiz değildir. Çünkü ibadet yalnızca Allah’a hastır. Başka bir vecihte ise merfû olarak “اللَّهُ الَّذِي” şeklinde okunmuştur. Bu vecihte lafzâ-i celâl mübteda olarak gelmiştir. Haberi ise “الَّذِي” lafzıdır. Ya da “هُوَ اللَّهُ” mübteda ve haber, “الَّذِي” lafzı ise sıfat olarak gelmiştir.⁷³⁶ Merfû olarak “اللَّهُ الَّذِي” vechiyle Ebû Ca’fer, Nâfi‘ ve İbn Kesîr, diğer kırâat imamları ise mecrûr olarak tilâvet etmişlerdir.⁷³⁷

Örnek 9: “وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٍ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَغْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ” *Yeryüzünde birbirine komşu kara parçaları, üzüm bağları, ekinler...*⁷³⁸

Müellif, âyet-i kerîmedeki “وَزَرْعٌ” kelimesinin iki vechini ele almaktadır. Âyet-i kerîmedeki vecihle “وَزَرْعٌ” merfû olarak okunduğunda “وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ” cümlesine matuf olarak gelir. Yani mâna “*Yeryüzünde ekinler ve hurmalar vardır.*” şeklinde gerçekleşir. Kelime mecrûr olarak “وَزَرْعٌ” şeklinde okunduğunda ise “أَغْنَابٍ” kelimesine atıf olarak gelir. Mâna “*Cennette üzüm, hurma ve ekinler vardır.*” şeklinde gerçekleşir.⁷³⁹

Merfû olarak “وَزَرْعٌ” vechiyle İbn Kesîr, Ebû Amr, Hafs, Âsım ve Ya’kûb, diğer tüm kırâat imamları ise mecrûr olarak tilâvet etmiştir.⁷⁴⁰ Bazı âlimler “وَزَرْعٌ” şeklinde mecrûr ile okunan vechi zayıf görmektedirler. Çünkü ziraat Cennette yapılan bir şey değildir. Onlara göre mesele diğer âlimlerin iddia ettikleri gibi değildir. Kelimedeki kasıt dünyadaki bahçedir. Yeryüzünde hurma, yemişler ve ziraat olduğu zaman yeryüzü cennet olarak isimlendirilebilir.⁷⁴¹

2.4.6. Fiillerin Sülâsî ve Mezîd Olarak Okunması ve Anlama Yansıması

Arap dili gramer açısından sarf ve nahiv ilminden oluşmaktadır. Fiillerin sülâsî veya mezîd olarak gelmesi ve bunun kuralları sarf ilminde ele alınmaktadır. Arapça’da

⁷³⁵ İbrâhîm: 14/1.

⁷³⁶ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 6.

⁷³⁷ İbn Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi’l-Kirâ’âti’l-‘Aşr*, 256.

⁷³⁸ Ra’d: 13/4.

⁷³⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 648-649.

⁷⁴⁰ İbn Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi’l-Kirâ’âti’l-‘Aşr*, 251.

⁷⁴¹ en-Nehhâs, *İ’râbü’l-Kur’ân*, 467.

fiil; kişiyi, olayı ve olayın gerçekleştiği zamanı ifâde eden kelimelere denir. Örneğin “كَتَبَ مُحَمَّدٌ الْمَحَاضِرَةَ” “Muhammed tutanak yazdı.” cümlesinde “كَتَبَ” fiili bir yazma eylemine, yazma eyleminin de bir erkek tarafından mâzide gerçekleşen bir fiil olduğuna delâlet etmektedir. Fiil Arapça’da mâzi, muzâri ve emir olarak üç kısma ayrılır.⁷⁴²

Yalın olarak üç harften meydana gelen fiillere sülâsî mücerred fiil denir. Sülâsî mücerred fiillere “فَعَلَ”, “فَعِلَ”, “فَعُلَ” bablarında “شَكَرَ”, “حَسَنَ” ve “عَلِمَ” kelimelerini örnek verebiliriz. Bu fiillere harf ilave olursa bunlara sülâsî mezîd fiiller denir. Sülâsî mücerred fiillere bir, iki veya üç harf ilave olabilir. Örneğin “أَفْعَلَ” bâbında “أَكْرَمَ” fiiline bir harf, “إِنْفَعَلَ” bâbında “إِنطَلَقَ” fiiline iki harf, “إِسْتَفْعَلَ” bâbında “إِسْتَعْفَرَ” fiiline ise üç harf ilave olmuştur. Arapça’da aynı zamanda rübâî mücerred fiiller de bulunmaktadır. Bu fiiller dört harften oluşmaktadır. Rübâî mücerredin sadece bir vezni bulunmakta olup o da “فَعَّلَ”, “فَعَّلَجَ” bâbıdır. Rübâî mücerred fiillere de bazen bir harf, bazen de iki harf ilave olabilir. Bu fiillere de rübâî mezîd fiiller denir. Bunlara bir harf ilave olursa “تَفَعَّلَ”, “تَدَحَّرَجَ” bâbında gelir. İki harf ilave olursa ya “إِفْعَلَّلَ”, “إِفْعَسَّرَ” bâbında, ya da “إِفْعَلَّلَ”, “إِفْعَلَّلَجَ” bâbında gelir.⁷⁴³

Gerek sülâsî gerekse rübâî mücerred fiiller, harf ilave edilerek okunduğu zaman anlamları değişmekte ve farklı anlamlar ihtiva etmektedirler. Örneğin “كَسَرَ” fiili sülâsî “فَعَلَ” fiil bâbında okunduğunda “kırdı” anlamına gelirken,⁷⁴⁴ iki harf ilave edilerek hümâsî olan “إِنْفَعَلَ” bâbında okunduğunda ise “إِنكَسَرَ” “kırıldı” anlamına gelmektedir. Burada “كَسَرَ” fiili hümâsî “إِنكَسَرَ” bâbına geçince “mütavaat” (dönüşlülük) anlamı kazanmıştır.⁷⁴⁵

Kırâat imamlarının farklı bâblarda okumuş olduğu kırâatlere rastlamaktayız. bâbların değişmesiyle kelimelerin anlamı da değişmekte ve âyet üzerinde farklı bir anlam ihtiva etmektedir.

Örnek: “ما نُنسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا” “Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz...”⁷⁴⁶

⁷⁴² Mahmûd Süleyman yâkût, *es-Sarfü't-Ta'lim* (1. Baskı), Mektebetü'l-Menârü'l-İslâmiyye, Havalli (Kuveyt) 1999, 61.

⁷⁴³ Eymen Emin Abdülğani, 43-46

⁷⁴⁴ Ya'kûb lî Fîrûzâbâdî, 1415.

⁷⁴⁵ Ünal, 358.

⁷⁴⁶ Bakara: 2/106.

Âyet-i kerîmede geçen “مَا نَنْسَخْ” kelimesini İbn Âmir “مَا نُنْسَخْ” şeklinde, cumhur ise metinde geçen şekliyle tilâvet etmiştir. Aynı âyette geçen “نَنْسَخُهَا” kelimesini ise İbn Kesîr ve Ebû Amr “أَوْ نَنْسَأُهَا” şeklinde, diğer kurrâ ise metinde geçen şekliyle tilâvet etmiştir.⁷⁴⁷

Âyet-i kerîmede geçen iki kelimenin de iki farklı vecihle okunduğunu görmekteyiz. “نَنْسَخُ” kelimesi “نَسَخَ” - “يُنْسَخُ” - “نَسَخًا” şeklinde “فَعَلَ” - “يُفْعَلُ” - “فُعْلًا” sülâsî mücerred bâbında gelmiştir. Bir şeyi ortadan kaldırmak, yok etmek, izale etmek gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁴⁸ Kelime, metindeki gibi “نَنْسَخُ” şeklinde okunursa mâna “*Biz herhangi bir âyetin hükmünü nesheder, yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak.*” şeklinde gerçekleşir.⁷⁴⁹ Müntecebüddîn el-Hemedânî, âyetteki “مَا” edatının şartiyye ve mansub, “نَنْسَخُ” kelimesinin de “مَا” ile meczum olduğunu belirtmektedir. Âyette geçen “مِنْ آيَةٍ” ise nasb mahallinde temyiz olarak gelmiştir. “مَا نَنْسَخُ” “*Şâyet neshedersek.*” denildiğinde neyin neshedileceği belli değildir. “آيَةٍ” kelimesi bu belirsizliği ortadan kaldırarak neshedilecek şeyin ne olduğunu temyiz etmektedir. “مَا” edatı temyiz edilen (ism-i mef’ûl), “مِنْ آيَةٍ” ise temyiz eden (ism-i fâil) konumundadır. Müellife göre “مِنْ آيَةٍ” lafzının mef’ûl olması câiz değildir. Çünkü “نَنْسَخُ” kelimesi fiil olarak gelmiş, fâili müstetir, mef’ûlu ise “مَا” edatıdır.⁷⁵⁰

İbn Âmir’in okumuş olduğu “مَا نَنْسَخُ” vechindeki kelime ise “أَفْعَلُ” - “يُفْعَلُ” - “فُعْلًا” bâbında okunmuştur. Arapça’da “فَعَلَ” ve “أَفْعَلُ” kalıplarındaki kullanımlara baktığımızda aralarında fazla bir anlam farklılığı olmadığını görmekteyiz. Nitekim “حَلَّ” “أَحَلَّ مِنْ إِحْرَامِهِ” ile “*İhramdan çıktı.*” arasında bir anlam farklılığı bulunmaktadır. Başka bir kullanımda “بَدَأَ الْخَلْقَ” “*Yaratmaya başladı.*” ile “أَبْدَأُهُمْ” “*Onlara başladı.*” aynı anlamda kullanılmıştır.⁷⁵¹ Ancak az da olsa iki kelime arasında anlam farklılığı olduğunu görmekteyiz. Kelime if’al bâbında kullanıldığında bir şeyi bir hal üzerine bulmayı ifâde eder. Örneğin, “أَنْسَخْتُ الْآيَةَ” “*Âyeti neshettim.*” dediğimizde “وَجَدْتُهَا مَنْسُوخَةً” “*Onu mensûh olarak buldum.*” şeklinde bir anlam oluşmaktadır. Bu

⁷⁴⁷ el-Kaysî, *el-Keşf ‘an Vücûhi’l-Kırâ’ati’s-Seb’*, I, 257-258; İbn Ebû Meryem, I, 294; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 356; el-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kırâ’ati’l-‘Aşr*, II, 165.

⁷⁴⁸ Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ, *Mekâyisi’l-Luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn, Dârü’l-Fikr, Kahire 1972, V, 424.

⁷⁴⁹ el-Fârisî, *el-Hücce li’l-Kurrâ’i’s-Seb’a*, II, 183-184.

⁷⁵⁰ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 356.

⁷⁵¹ el-Fârisî, *el-Hücce li’l-Kurrâ’i’s-Seb’a*, II, 184.

anlamda sülâsî bâbdan farklı bir anlam ihtiva etmemektedir.⁷⁵² İf'al bâbının başka bir farklılığı da kelimeye geçişlilik anlamı kazandırmasıdır. Buna göre “مَا نُنْسِخُ” ile okunan vecihte “*Ey Peygamber! Biz sana bir âyeti neshettirirsek.*” şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır. Burada vahyin sünnetle neshedilmesi anlaşılmaktadır.⁷⁵³ Netice itibariyle bu iki vecih arasında belirgin bir anlam farklılığı bulunmamaktadır. “مَا نُنْسِخُ” vechiyle “مَا نُنْسِخُ” vechinin giderme, izale etme ya da iptal etme gibi müşterek anlamları bulunmaktadır.⁷⁵⁴

Âyetin bir bütün olarak değerlendirilmesi açısından “نُنْسِهَا” kelimesiyle ilgili gerek İbn Kesîr ve Ebû Amr’ın tilâvet ettiği “أَوْ نُنْسَاهَا”, gerekse diğer kurrânın tilâvet ettiği “نُنْسِهَا” vecihlerine değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.⁷⁵⁵ “نُنْسِهَا” kelimesi cumhurun okuyuşuna göre “نَسَى” “unutmak” mânasına gelmektedir.⁷⁵⁶ Kökü “نَسَى” olan kelime “أَفْعَلُ” - “يُفْعَلُ” - “إِفْعَالٌ” bâbında gelmiştir. “نُنْسِهَا” kelimesi nefis-i mütekellim mea'l-gayr olarak “Unuttururuz.” mânasına gelmektedir. Müntecebüddîn el-Hemedânî, “نُنْسِهَا” kelimesinin “مَا نُنْسِخُ” kelimesine atıf olarak geldiğini belirtmektedir.⁷⁵⁷ Buna göre âyetteki mâna “*Biz, neshettiğimiz veya unutturduğumuz bir âyetin yerine, ya ondan daha hayırlısını, ya da onun benzerini getiririz.*” şeklinde olacaktır. “أَوْ نُنْسَاهَا” vechi ise “نَسَا” kökünden olup “ertelemek” mânasındadır. Buna göre âyetin mânası “*Biz, neshettiğimiz veya ertelediğimiz bir âyetin yerine, ya ondan daha hayırlısını, ya da onun benzerini getiririz.*” şeklinde gerçekleşir.⁷⁵⁸

Kur’ân’daki bazı hükümlerin nesh olup olmadığı veya sünnetin nesh olup olmadığı İslâm âlimlerince tartışılan bir konudur. Örneğin, Mekke döneminde müslümanlara savaş izni verilmemişken Medine döneminde ise izin verilmiştir. Bunun

⁷⁵² el-Fârisî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, II, 185.

⁷⁵³ Abdurrahman Çetin, *Kırâatların Tefsîre Etkisi* (3. Baskı), Ensar, İstanbul 2020, 113.

⁷⁵⁴ el-Fârisî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, II, 184-185; Muhammed Râzî Fahrüddîn Diyâüddîn Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb* (1. Baskı), Dârü'l-Fikr, Beyrut 1981, III, 245.

⁷⁵⁵ el-Kaysî, *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kirâ'âti's-Seb'*, I, 257-258; İbn Ebû Meryem, I, 295; el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâ'âti'l-Aşr*, II, 165.

⁷⁵⁶ İbn Ebû Meryem, I, 295.

⁷⁵⁷ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 356.

⁷⁵⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî, Dârü'l-Heya et-Türâsü'l-Arabî, Beyrut 1992, I, 73; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl* (1. Baskı), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2002, 56; Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâ'iku't-Te'vîl*, thk. Seyyid Zekeriyya, Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâzî, b.y., ts., I, 72; Çetin, *Kırâatların Tefsîre Etkisi*, 114.

bir tür “*tahsis*” olduğunu söyleyenler olduğu gibi bunun bir tür “*nesh*” olduğunu söyleyenler de olmuştur.⁷⁵⁹

2.4.7. İsimlerin Sülâsî ve Mezîd Olarak Okunması ve Anlama Yansıması

Arapça’da fiillerin mücerred ve mezîd halleri olduğu gibi isimlerin de yalın ve harfin ilave edildiği vezinleri vardır. İsimlerde sülâsî mücerred on vezinle gelebilir. “*فَعْلٌ*” vezninde “*شَمْسٌ*” kelimesi, “*فَعْلٌ*” vezninde “*قَلَمٌ*” kelimelerini buna örnek verebiliriz. İsim vezinlerinde rübâî mücerred isimlerde “*فَعْلٌ*” vezninde “*جَعْفَرٌ*”, hümâsî mücerred isimlerde “*فَعْلٌ*” vezninde “*جَحْمَرٌ*” kelimesi örnek olarak verilebilir. Mücerred isimlere ziyâde olarak yapılan harflerle birçok vezin elde edilir. Sîbeveyhi’nin belirttiğine göre sülâsî, rübâî ve hümâsî isimlere harf ilave edilerek üçyüzden fazla vezin elde edilebilir.⁷⁶⁰

Örnek 1: وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ “...Herkes güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz...”⁷⁶¹

Müellif, âyet-i kerîmede geçen “*حُسْنًا*” kelimesinin farklı vecihlerine değinerek şu îzâhlarda bulunmaktadır: “*حُسْنًا*” kelimesi, “ح” harfinin dammesi ve “س” harfinin iskânıyla gelen vecihte mastar olarak gelmektedir. “*شُكْرًا*” kelimesini bu veche örnek olarak vermek mümkündür. Bu vecihte mâna “*İnsanlara iyilik içeren sözler söyleyin.*” şeklinde gerçekleşir. “ح” ve “س” harflerinin fethasıyla okunan “*حُسْنًا*” okuyuşuna da değinen müellif, kelimenin bu vecihte, mahzûf olan mastara sıfat olarak geldiğini belirtmiştir. Mâna ise “*Onlara güzel söz söyleyin.*” şeklinde gerçekleşir. Müellif, ayrıca bu iki vechin tıpkı “*الْبُخْلُ*” ve “*الْبَحْلُ*” kelimeleri gibi iki lügat olduğunu ve aynı mânaya geldiğini belirtmiştir. Kelimenin ayrıca “*فَعْلٌ*” bâbından “ح” ve “س” harflerinin dammesiyle “*حُسْنًا*” şeklinde de okunduğunu belirten müellif, bunun “*الرُّعْبُ*” ve “*السُّحْبُ*” gibi bir lügat olduğunu belirtmiştir. Kelime ayrıca “*إِحْسَانًا*” ve “*حُسْنِي*” vechiyle de okunmuştur.⁷⁶² Kırâat imamlarından Hamza, Kisâî ve Ya’kûb “ح” ve “س” harflerinin

⁷⁵⁹ Şadi Eren, *Tartışılan Âyetler* (1. Baskı), Rağbet, İstanbul 2019, 161.

⁷⁶⁰ Yâsin el-Hâfiz, *İthâfû’s-Serfî Ulûmî’s-Serf* (2. Baskı), Darü’l-‘Asmâ, Dımaşk 2000, 73-77.

⁷⁶¹ Bakara: 2/83.

⁷⁶² el-Fârisî, *el-Hücce li’l-Kurrâ’i’s-Seb’a*, II, 126-127; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 311.

fethasıyla “حُسْنًا” şeklinde, diğer kırâat imamları ise âyet-i kerîmedeki şekliyle “حُسْنًا” olarak tilâvet etmişlerdir.⁷⁶³

Örnek 2: وَقَدْ خَلَّتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمُثَلَّاتُ “...Oysa onlardan önce ibret alınacak birçok azap gelip geçmiştir...”⁷⁶⁴

Âyette geçen “الْمُثَلَّاتُ” kelimesini cumhur “م” harfinin fethası ve “ث” harfinin dammesiyle okumuştur. Bu kelime çoğul olup “الْعُقُوبَاتُ” “cezalar” anlamındadır. “سُورَةٍ” ve “سُورَاتٍ” kullanımlarını “الْمُثَلَّاتُ” kelimesine örnek vermek mümkündür. Âyetin mânası “Geçmişte onlar gibi yalancılara cezalar verildi.” şeklinde olur. Dammenin dile ağır gelmesinden dolayı kelime ayrıca “الْمُثَلَّاتُ” olarak “م” harfinin fethası ve “ث” harfinin iskânıyla da okunmuştur. Kelimenin “ث” harfinin iskânıyla okunmasının sebebi dile kolay gelmesinden dolayıdır. Kelime ayrıca “م” ve “ث” harflerinin dammesiyle “الْمُثَلَّاتُ” olarak da okunmuştur. Bu vecihte ya fâü’l-fiil aynü’l-fiile itba olmuştur ya da farklı bir lügat olan “فُعْلَةٌ” - “مُثْلَةٌ” bâbında veya “فُعْلَةٌ” - “مُثْلَةٌ” bâbında gelmiştir. “بُسْرَةٍ” kelimesini “مُثْلَةٌ”, “عُرْفَةٍ” kelimesini de “مُثْلَةٌ” kelimesine örnek vermek mümkündür.

Kelimenin başka bir vechi de “م” harfinin dammesi ve “ث” harfinin iskânıyla olan “الْمُثَلَّاتُ” vechindeki okuyuşudur. Bu vecih ya “الْمُثَلَّاتُ” vechinin kolay okuyuşu veya “مُثْلَةٌ” kelimesinin kolay okuyuşu veya çoğuludur. Müntecebüddîn el-Hemedânî, son olarak kelimenin “م” harfinin dammesi ve “ث” harfinin fethasıyla “الْمُثَلَّاتُ” şeklinde okunan vechine dikkat çekmiştir. Kelime bu şekilde “مُثْلَةٌ” kelimesinin çoğulu olarak gelmiştir. “رُكْبَةٍ” - “رُكْبَاتٍ” ve “ظُلْمَةٍ” - “ظُلُمَاتٍ” kelimeleri de “الْمُثَلَّاتُ” kelimesinin kullanımı gibi gelmiştir.⁷⁶⁵

Nehhâs kelimenin anlamıyla ilgili Mücâhid’in “misal”, Katâde’nin “ceza” anlamında olduğunu söylediklerini nakletmektedir. Farklı vecihlerin kimler tarafından tilâvet edildiğine değinen en-Nehhâs “م” ve “ث” harflerinin dammesiyle “الْمُثَلَّاتُ” vechini A‘meş’in tilâvet ettiğini belirtmektedir.⁷⁶⁶ Îsâ b. Ömer b. es-Sekafî’nin de A‘meş’in rivâyeti gibi tilâvet ettiği kelimeyi “م” harfinin fethası ve “ث” harfinin iskânıyla “الْمُثَلَّاتُ” ve “م” harfinin dammesi ve “ث” harfinin iskânıyla “الْمُثَلَّاتُ” şeklindeki

⁷⁶³ İbn Ebû Meryem, I, 286.

⁷⁶⁴ Ra‘d: 13/6.

⁷⁶⁵ İbn Atıyye el-Endelüsî, III, 296; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 652-653.

⁷⁶⁶ en-Nehhâs, *Me‘âni’l-Kur‘ân’il Kerîm*, III, 472; İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî’l-Kırâ’ât ve’l-Îzâh ‘Anhâ*, I, 354.

okuyuşları da Yahyâ b. Vessâb (ö. 103/721)⁷⁶⁷ tilâvet etmiştir. Bu kırâatler şâz olup cumhurun okuyuşu metindeki şekliyle “المُثَلَّثُ” vechidir.⁷⁶⁸

Örnek 3: وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ “...Sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin...”⁷⁶⁹

Müellif, âyette geçen “شَنَاٰنُ” kelimesinin tahlilini yaptıktan sonra kelimenin iki farklı vecihle okunduğuna işaret etmektedir. Âyet-i kerîmede geçen veche göre kelime “الزَّوَانُ” bâbıbdâ “شَنَاٰنُ” olarak “ن” harfinin fethasıyla mastar olarak gelmiştir. “الزَّوَانُ” ve “الغَلِيَانُ” kelimelerini bu veche örnek vermek mümkündür. Bir diğer vecihte ise kelime “ن” harfinin iskânıyla “شَنَاٰنُ” şeklinde okunmuştur. Müellif, bu vecihle ilgili iki görüş olduğunu belirtmektedir. Bir görüşe göre “شَنَاٰنُ” kelimesi mastardır. Diğer görüşe göre ise “شَنَاٰنُ” kelimesi sıfattır. “كَسْلَانُ” ve “غَضْبَانُ” kelimeleri bu kullanıma örnek verilebilir.⁷⁷⁰

Ebû Amr, Hamza, Kisâi ve İbn Kesîr “ن” harfinin fethasıyla “شَنَاٰنُ” olarak okumuşlardır. İbn Âmir ise “ن” harfinin iskânıyla “شَنَاٰنُ” şeklinde okumuştur. Bu anlamda her iki vechin de sahîh olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁷¹ Cevherî ise “شَنَاٰ” kelimesinin “çirkinlik” ve “nefret” anlamında olduğunu belirterek, gerek harekeyle “شَنَاٰنُ” şeklinde gerekse iskân ile “شَنَاٰنُ” şeklindeki iki vechin de şâz olduğunu belirtmiştir. Harekeli okunan vechin mânada şâz olduğu, iskân ile okunan vechin ise lafızda şâz olduğunu belirttikten sonra bu görüşlerini desteklemek için her iki vecihle ilgili geniş tahlillerde bulunmaktadır.⁷⁷²

Örnek 4: إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ “Haram ayları ertelemek ancak inkârda daha da ileri gitmektir...”⁷⁷³

Müellif, âyette geçen “النَّسِيءُ” kelimesinin “فَعِيلٌ” ecvef fiil bâbında, “الْغَيْثُ” ve “الشَّجِيحُ” gibi mastar olduğunu belirtmektedir. Mâna olarak da bir şeyi ertelemeyi ifâde etmektedir. Buradaki ertelemek ayın bizzat kendisi olmayıp “Ayın hürmetini başka bir aya ertelemek.” mânasındadır. Bu uygulama inkârda ileri gitmek olarak adlandırılmıştır. Müellif, kelimenin anlamıyla ilgili îzâh yaptıktan sonra farklı

⁷⁶⁷ Yahyâ b. Vessâb, kendi döneminin Irak kırâat temsilcisi olup meşhur kırâat âlimi Â‘meş’ in hocasıdır.

⁷⁶⁸ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzî l-Kur’ân min Kitâbi l-Bedî’*, 70-71.

⁷⁶⁹ Mâide: 5/2.

⁷⁷⁰ el-Hemedânî, *el-Kitâbü l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 399-400.

⁷⁷¹ el-Fârisî, *el-Hücce li l-Kurrâ’i s-Seb’a*, III, 195.

⁷⁷² İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü l-Luğa ve s-Sihâhu l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğâfur ‘Attar (2. Baskı), Dârü l-İlm li l-Melâyin, Beyrut 1979, I, 57.

⁷⁷³ Tevbe: 9/37.

vecihlerdeki okuyuşuna işaret etmiştir. “النَّسِيءُ” kelimesi bir vecihte “ي” harfinin teşdidi ve hemzesiz olarak “النَّسِيءِ” olarak “النَّسِيءِ” vezninde gelmektedir. Kelime başka bir vecihte ise “النَّهْيِ” vezninde “النَّسِيءِ” olarak “س” harfinin iskânı ve şeddesiz “ي” harfi şeklinde gelmektedir. Bu vecihte kelime, “ي” harfi hazfedilmeden şeddesiz olarak okunmuştur. “سَمِيعٌ” - “سَمِيعٌ” ve “رَطْبٌ” - “رَطْبٌ” kullanımları “النَّسِيءِ” vechine örnek teşkil etmektedir.⁷⁷⁴

Kırâat imamlarından İbn Kesîr “س” harfinin iskânı ve şeddesiz “ي” harfiyle “النَّسِيءِ” şeklinde, Halef “ي” harfinin teşdidi ve hemzesiz olarak “النَّسِيءِ” şeklinde, cumhur ise metindeki şekliyle “النَّسِيءُ” olarak tilâvet etmiştir.⁷⁷⁵

2.4.8. Lehçeye Dayalı kırâatlerin Âyetlerin Anlamına Etkisi

Lehçe lügat olarak lisân (dil) veya dilin hareket etmesi anlamına gelmektedir.⁷⁷⁶ Dilin bir çeşidi, insanın gelişirken konuştuğu dil anlamlarına da gelen lehçe, ıstılahta bir çevrede yaşayan kişiler arasında konuşulan, o çevrede gelişen ve o çevreye ait bir tür lügat anlamına gelmektedir. Lehçe lügatın bir cüz’üdür. Başka bir ifâdeyle lügat, içerisinde birçok lehçe barındırır. Her lehçenin kendine has özellikleri olmakla beraber ait oldukları lügatla ve diğre lehçelerle irtibatları bulunmaktadır.⁷⁷⁷ Lügat, geniş bir alanda ve belli bir toplum tarafından konuşulan bir dildir. Lügat kavramı daha genel bir kavram iken lehçe ise dil bakımından has bir durumu ifâde eder.⁷⁷⁸

Arapça Dünya’da en çok konuşulan dillerden biridir. Birçok ülkenin resmi dili olan Arapça, Arap yarımadasında geniş bir coğrafyada çeşitli kabileler tarafından konuşulan bir dildir.⁷⁷⁹ Söz gelimi Benî Ezz, Benî Esed, Benî Temîm, Benî Sa’d, Benî Kureys, Benî Kinâne, Benî Hüzeyl ve Benî Hevâzin gibi kabilelerin hepsi Arapça konuşmalarına rağmen her birinin lehçesi farklıdır.⁷⁸⁰ Örneğin “رَجَمَ” kelimesi “الرَّحْمَ” ve

⁷⁷⁴ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî’l-Kırâ’ât ve’l-Îzâh ‘Anhâ*, I, 287-288; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 262-263.

⁷⁷⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fî’l-Kırâat*, 314; el-Fârisî, *el-Hücce li’l-Kurrâ’i’s-Seb’a*, IV, 191.

⁷⁷⁶ Ya’kûb lî Firûzâbâdî, 1490.

⁷⁷⁷ İbrahim Enis, *fî Lehcâti’l-Arabiyye* (8. Baskı), *Mektebetü’l-Hablü’l-Misriyye*, Kahire 1992, 15; Ahmed ‘Îd Abdülfettah Hasan, *İhtilâfû’l-Lehcâtü’l-Arabiyye*, Şebeketü’l-Alûke, b.y., ts., 2.

⁷⁷⁸ Subhî Abdülhamit Muhammed Abdülkerim, *Lehcâtü’l-Arabiyye fî Me’âni’l-Kur’ân li’l-Ferrâ* (1. Baskı), Dârü’t-Tabâatü’l-Muhammedi, Kahire 1986, 30-31.

⁷⁷⁹ Ahmed Muhammed ed-Dübeyb, *Dirâsâtü fî Lehcâti Şerki’l-Cezîrati’l-Arabîyye* (2. Baskı), Dârü’l-Arabiyyeti’l-Mevsûât, Beyrut 1983, 51-52.

⁷⁸⁰ Muhammed Sâlim Mühaysîn, *el-Müktebis Mine’l-Lehcâti’l-Arabiyye ve’l-Kur’âniyye*, Müessesetü Şebâbü’l-Câmia, Medinetü’l-Münevver, 141-146.

“الرَّحْمَ” olarak iki farklı lehçeyle okunmaktadır. “عُسْرَ” ve “عُسْرِ” kelimeleri de aynı şekilde bu iki lehçeyle farklı okunmuştur.⁷⁸¹ Nitekim “فَارَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً” “Böylece, Rablerinin onlara, bu çocuğun yerine daha hayırlı ve daha merhametli bir çocuk vermesini diledik.”⁷⁸² âyetinde geçen “رُحْمًا” kelimesi başka bir lehçede “رُحْمًا” şeklinde de okunmuştur.⁷⁸³ Her iki vecihte de kelime “rahmet” anlamında kullanılmıştır.⁷⁸⁴

Kur’ân’ın nâzil olduğu dönemde fasih Arapça konuşulmakta olup sadece lehçelerde farklılık bulunmaktaydı. Bu durum Kur’ân-ı Kerîm’de, câhiliye şiirinde ve nesrinde açıkça anlaşılmaktadır.⁷⁸⁵ Şunu da belirtelim ki lehçe farklılıkları harekede olduğu gibi bir harfin başka bir harfe idgâmı veya harflerin birbirini etkilemesi şeklinde de gerçekleşebilir. Biz bu kısımda müellifin eserinde ele aldığı lehçe farklılığından kaynaklanan farklı okumalar ve bu okumaların mânâ üzerinde etkisini ele alacağız.

Örnek 1: وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا “Nûh, şöyle dedi: Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!”⁷⁸⁶

Âyet-i kerîmede geçen “دَيَّارًا” kelimesi isim olup âmi nefyetmek için kullanılmıştır. Arap kelâmında “دَيَّارٌ” kelimesi “biri” anlamında kullanılmakta olup kelimenin anlamıyla ilgili iki görüş mevcuttur. Bir görüşe göre “دَيَّارٌ” kelimesi “فَيْعَالٌ” vezninden olup “الدَّارُ” kelimesinden türemiştir. “دَيَّارٌ” kelimesinin aslı “دَيَّوَارٌ” şeklindedir. Buna göre “و” harfi sâkin olan “ي” harfinden sonra gelmiş ve “ي” harfinden önceki harf de meftûh olduğu için “ي” harfi kalb olmuş ve idgâm olmuştur. “الدَّارُ” kelimesinin aslı ise “دَوَّرٌ” şeklindedir. “و” harfi harekeli ve mâkabli meftûh olduğundan “ي” harfine kalb olmuştur. Bu görüşe göre âyet “Bu belde sâkinlerinden hiç birini yeryüzünde bırakma.” anlamında kullanılmaktadır.

Diğer görüşe göre ise “دَيَّارٌ” kelimesi “الدَّوْرَانُ” kelimesinden olup “فَيْعَالٌ” veznindendir. “Yeryüzünde yaşayan herkes” anlamına gelmektedir. Bazı âlimler bu görüşü reddetmişlerdir. Şâyet kelime bu anlamda kullanılırsa cin ve şeytanları da

⁷⁸¹ Muhammed Edîb Abdülvâhid Cemrân, *Mû'cemü'l-Fesîhi mine'l-Lehcâti'l-Arabiyye* (1. Baskı), Mektebetü'l-'Abikân, Riyad 2000, 217-218.

⁷⁸² Kehf: 18/81.

⁷⁸³ el-Fârisî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, V, 165-166; Kırâat imamlarından İbn Âmir, “رُحْمًا” şeklinde “ح” harfinin dammesiyle okumuştur.

⁷⁸⁴ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 316.

⁷⁸⁵ Enis Ferîhe, *el-Lehcâti ve üslûbü Dirâsetihâ* (1. Baskı), Dârü'l-Cîl, Beyrut 1989, 24.

⁷⁸⁶ Nûh: 71/26.

kapsayacak ve dolayısıyla yeryüzünde hiç kimse kalmayacaktır. Dolayısıyla mâna bu şekilde değildir. Mâna “*Belde sâkinlerinden kâfir olanları helak et.*” şeklindedir.⁷⁸⁷ Burada “دَيَّارًا” kelimesinin farklı vecihlerle okunması söz konusu olmayıp kelimenin kükenine bağlı olarak farklı lehçelerde değişen mânanın âyete etkisi söz konusudur.

Örnek 2: قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ “*İnsanların ilâhına sığınırım.*”⁷⁸⁸

Müellif, eserinde âyette geçen “النَّاسِ” kelimesinin aslına birkaç yerde değindiğini görmekteyiz. Bu konuda meşhur dil âlimi Sîbeveyhi’nin görüşünü aktaran müellif, Sîbeveyhi’nin kelimenin aslının “أَنَاسٌ” olduğunu, “ا” ve “ل” harflerinin dâhil edilmesiyle “النَّاسِ” şeklini aldığını söylediğini aktarmaktadır.⁷⁸⁹ Müellif, “إِنَّهُمْ أَنَاسٌ” “*Güya onlar kendilerini fazla temiz tutan insanlar!*”⁷⁹⁰ âyet-i kerîmedeki “أَنَاسٌ” kullanımının buna delil olduğunu söylemektedir. Bu görüşe göre âyet-i kerîmedeki “النَّاسِ” kelimesindeki fâü’l-fiil olan “ا” hazfolmuş ve “نَاسٌ” olarak kalmıştır. Kelimenin aslıyla ilgili başka bir görüş de kelimenin aslının “نَوَسٌ” şeklinde olduğudur. Bu görüşe göre herhangi bir hazf meydana gelmeyip tasğiri de “نَوَيْسٌ” şeklindedir. Bir diğer görüşe göre ise kelimenin aslı “أَلَانَسٌ” şeklinde olup “uygar” anlamına gelmektedir.⁷⁹¹

Bazıları da kelimenin aslının “فَاعَلٌ” vezni olduğunu, kelimenin sonuna “ي” harfi getirilerek “النَّاسِي” şeklini aldığını belirtmektedirler. Bu durumda kelimenin aslı “نَسِي” - “يُنْسِي” şeklinde olup “النَّاسِيَانُ” “*unutmak*” anlamındadır. Bir diğer görüşe göre kelime “يُنْسِي” vezninden olup aslı “نَيْسٌ” şeklindedir. Buna göre kelime “نَسِي” - “يُنْسِي” kelimesinden dönüşmüştür. “ي” harfi harekeli ve mâkabli fethalı olduğundan “ا” harfine kalb olmuş ve “نَاسٌ” olarak kalmıştır. Bundan dolayı bazı kırâat imamları ref‘, nasb ve car hallerinde “ن” harfini imâle ile okumuşlardır.⁷⁹² İbn Mücâhid, kırâat imamlarının büyük çoğunluğunun “النَّاسِ” kelimesini imâle yapmadan okuduğunu, Ebû Amr ve Kisâî’nin car hâlinde imâle ile okuduğunu ref‘ ve nasb hallerinde ise imâle ile okumadığını belirtmiştir.⁷⁹³

⁷⁸⁷ el-Cevherî, II, 659-660; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, VI, 233-234.

⁷⁸⁸ Nâs: 114/1.

⁷⁸⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 196.

⁷⁹⁰ A‘râf: 7/82.

⁷⁹¹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, VI, 491-492.

⁷⁹² el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, VI, 492.

⁷⁹³ el-Fârisî, *el-Hücce li’l-Kurrâ’i’s-Seb‘a*, VI, 466.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜNTECEBÜDDÎN EL-HEMEDÂNÎ'YE GÖRE KIRÂATTE USÛLÎ / FONETİK FARKLILIKLAR

3.1. KIRÂAT İLMİNDE KIRÂAT VECİHLERİNİN KISIMLARI

Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Osman'ın istinsah meselesinden sonra yazılı olarak son halini aldığı kaynaklarımızda mevcut olup son şekliyle günümüze kadar hem kitabî, hem de semâî olarak ulaşmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in farklı vecihlerde okunması, hem okumada hem de anlamada kolaylık sağlamıştır. Bu durum her asırda Kur'ân'la muhatap olan herkes için geçerli olması pek tabiidir. Öte yandan Kur'ân-ı Kerîm'in tilâvetindeki farklı vecihler ve ihtilaflar, Kur'ân'ın tamamını kapsamayıp bazı ayetleri kapsadığı ve Kur'ân'ın tamamen ihtilaf edilen bir kitap olmadığı bilinmektedir. Ayrıca kurrâ hâfizların tilâvetinin genel anlamda benzer olması bu durumu desteklemektedir.⁷⁹⁴

Kırâat ilminin başlıca iki konusu vardır. Biri âyetlerin anlamına etki eden ferşî farklılıklar, biri de âyetlerin anlamına etki etmeyen usûlî / fonetik farklılıklardır.⁷⁹⁵ Kur'ân-ı Kerîm'deki tilâvet farklılıklarının büyük çoğunluğu mânâyı etkilemeyen usûlî / fonetik farklılıklar olup, diğer farklılıklar ise anlamı az veya çok etkileyen ferşî okumalardır. Âyetlerin farklı vecihlerle okunması aynı zamanda âyetlerin farklı şekillerde yorumlanmasına da vesîle olmuştur. Bu da müfessirlerin kırâatlerin tefsîr üzerindeki etkisini incelemesine yol açmıştır.⁷⁹⁶

Tilâvet farklılıkları Kur'ân'ın kolay okunmasını sağlamasının yanında Kurân'a anlam zenginliğini de kazandırmış, îcâz ve belâgat yönünü ortaya çıkarmıştır. Kırâat vecihlerinin tilâveti sonucunda farklı anlamlar ortaya çıkarak Yüce Allah'ın muradının anlaşılması, mücmel olan bazı ayetlerin mübeyyen olması, âm lafızların tahsis edilmesi, mutlak olan lafızların mukayyed olması ve müşkil olan bazı lafızların anlaşılması kolay hale gelmiştir. Kur'ân'ın farklı vecihlerle tilâveti, âyetin ihtiva ettiği muhtemel mânalarından birine hamledilip, edebî ve fikhî yönlerinin ortaya çıkmasını ve mânâyı

⁷⁹⁴ Çetin, *Kırâatların Tefsîre Etkisi*, 469; Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 104-107.

⁷⁹⁵ Önen, 128.

⁷⁹⁶ Önen, 155.

pekiştirmesini de sağlamıştır.⁷⁹⁷ Söz gelimi kırâat vecihlerinin anlama etki ettiğinden bu vecihlerin tefsîr hükmünde olduğunu söylemek mümkündür.

Kur'ân-ı Kerîm'in farklı vecihlerle tilâvet edilmesi ve bu tilâvet sonucunda farklı anlamların ortaya çıkması bir zenginlik olarak görülüp önem atfedilmesinin yanında bu konuda bazı tartışmalar da ortaya çıkmıştır. Örneğin Kur'ân ve kırâat kelimelerinin anlamları hakkında çeşitli görüşler beyan edilmiş, kırâatin Kur'ân ile ilişkisi hakkında tartışmalar meydana gelmiştir. Bu konudaki tartışmalar Kur'ân ile kırâatin birbirinden farklı olması ve Kur'ân ile kırâatin aynı anlamda olması şeklinde iki görüş çerçevesinde cereyan etmiştir. Kur'ân ile kırâatin birbirinden farklı olduğunu düşünenlere göre Kur'ân, Yüce Allah tarafından insanlara açıklanması için indirilen bir kitap olup kırâat ise bu kitabın okunması esnasında meydana gelen farklı telaffuzlardır. Kur'ân ile kırâatin aynı olduğunu savunanlar ise her iki kelimenin tanımından ve kırâatlerin de nâzil olduğu düşüncesinden yola çıkarak her iki kelimenin aynı anlamda olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁹⁸

Tefsîr, çeşitleri bakımından rivâyet ve dirâyet olarak iki kısma ayrılır. Rivâyet tefsîri Kur'ân'ı Kur'ân'la, sünnetle veya sahâbeden gelen haberlerle açıklar.⁷⁹⁹ Dirâyet tefsîri ise dil ve edebiyat gibi çeşitli bilimlerden yararlanarak ictihada dayalı yapılan tefsîrlerdir.⁸⁰⁰ Âyetlerin anlamına zenginlik katan veya açıklayıcı mahiyette olan kırâat vecihlerinin bir tür tefsîr olduğunu söyleyebiliriz. Şâyet kırâat vecihleri bir tür tefsîr çeşidi olarak kabul edilirse bu kırâatlerin hangi tefsîr çeşidine dâhil edilmesi gerektiği sorusu akıllara gelebilir. Kırâat ilmi rivâyete dayalı bir ilim olduğu için o halde kırâat vecihleri bir tür rivâyet tefsîridir denilebilir. kırâatler kendileriyle amel edilip edilmemesi açısından makbul, merdud ve tevakkuf edilen kırâatler olmak üzere üç kısma ayrılır.

Makbul kırâatler mütevâtir olup Resm-i Osmânî'ye uygun olan ahad kırâatlerdir. Merdud olan kırâatler senedleri sahîh olmayıp sahîh kırâat şartlarını taşımayan kırâatler,

⁷⁹⁷ Ünal, 193.

⁷⁹⁸ Önen, 158.

⁷⁹⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirun*, Mektebetü'l-Vehbe, Kahire ts., I, 31-36.

⁸⁰⁰ ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirun*, I, 45.

hakkında tevakkuf edilen kırâatler ise senedi sahîh olup Resm-i Osmânî'ye muhalif olan şâz kırâatlerdir.⁸⁰¹

Sahîh kırâatlerden yararlanıp bu kırâatlerin âyete yüklediği mâna ile amel edilebilir. Bu kırâatler bir tür tefsîr mahiyetindedir. Ancak sahîh olmayan ve red olan kırâatlerin tefsîr ilmi içerisinde kullanılması mümkün değildir. Hakkında tevakkuf edilen şâz kırâatler ise sahâbe veya Hz. Peygamber'in sözleri olarak kabul edildiği için bu tür kırâatleri rivâyet tefsîri olarak kabul etmek mümkündür.⁸⁰² Kırâat farklılıklarının bazıları anlama etkisi olup bazılarının ise anlama etkisi olmamaktadır. Bu cihetle kırâatleri tefsîrle ilişkisi bakımından iki grupta incelemek mümkündür.

3.1.1. Kırâat İlminde Ferşî Farklılıklar (İhtilaflar)

Ferşü'l-huruf, kırâat ilminin iki konusundan birini oluşturur. Bu tür kırâatler, kelimedede bulunan bir harfin ihtilafı veya harekede meydana gelen farklı okumalardır. Bu tür kırâatlerin anlama etkisi olup farklı vecihlerle okunması hâlinde farklı mânalar meydana gelmektedir.⁸⁰³ Bu kırâatlerin tefsîr ilmiyle ilişkisi olup ferşü'l-huruf olarak da adlandırılmaktadır. Biz tezimizin ikinci bölümünde anlama tesir eden kırâat farklılıklarını Müntecebüddîn el-Hemedânî örneğinde detaylı bir şekilde incelediğimiz için tezimizin bu bölümünde bu konuya dâir herhangi bir örnek vermeyeceğiz.

3.1.2. Kırâat İlminde Usûlî / Fonetik Farklılıklar

Kırâat ilminde usûlî / fonetik farklılıklar, kırâat ilminin bir diğer konusunu oluşturur. Bu tür kırâatler harf ve harekelerin kelime içerisindeki farklı telaffuzlarıdır. Mânaya herhangi bir etkisi yoktur. Meddin miktarı, bir harekenin şeddesiz okunması, teshîli ve tahkîki, cehr, hems, ğunne ve ihfa ile ilgili vecihleri bu kısma örnek vermek mümkündür. Anlam üzerinde bir etkisi bulunmayan bu tür farklılıklar genellikle lehçelerden kaynaklanmakta olup okuma kolaylığı sağlamaktadır.⁸⁰⁴ Buna aynı zamanda kelimenin geçtiği her yerde aynı usûlle okunmasından dolayı “*usûlî farklılıklar*”, kelimenin ses ve telaffuz yönüyle alakalı olmasından dolayı da “*fonetik*

⁸⁰¹ Bâzemül, I, 304.

⁸⁰² Önen, 161.

⁸⁰³ Bâzemül, I, 326.

⁸⁰⁴ Bâzemül, I, 307.

farklılıklar” da denir. Temel dayanağı yedi harf olan bu kırâat vecihleri bizlere sahîh bir kanalla ulaşmış olup kendi aralarında ittifak edilen kırâat vecihleri olduğu gibi ihtilaf edilen kırâatler de mevcuttur.⁸⁰⁵

Kırâat âlimleri Kur’ân-ı Kerîm’in eğitimi ve edası hususunda bazı ortak konuları benimsemiş bazı konularda da ayrılmıştır. Bu kısımda ele alacağımız vecihler telaffuz ile ilgili farklılıklar olup her bir kırâat imamının veya bir grup kırâatçının takip ettiği kurallardır. Burada Müntecebüddîn el-Hemedânî’nin eserinde ele aldığı usûlî / fonetik farklılıklar ile ilgili kırâat vecihlerinin bir kısmını ele alacağız. Bu vecihlerin âyetin veya kelimenin anlamında bir etkisi olmadığı için tefsîr ilmiyle bir ilgisi de bulunmamaktadır.⁸⁰⁶

3.2. LEHÇEYE DAYALI KIRÂAT VECİHLERİ

3.2.1. İbdâl

Bedel, lügat açısından bir şeyi başka bir şey ile değiştirmek mânasındadır. Örneğin “*Bir şeyi başka bir şeyle değiştirdim.*” veya “*Allah, korkunun yerine emniyeti getirdi denilir.*”⁸⁰⁷ İstilahî olarak ise bir şeyi başkasının yerine koymak, değiştirmek, kendisinin olmayan bir yeri ilhak etmek mânasına gelmektedir.⁸⁰⁸

İslâm âlimlerinden Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi, Ezherî, İbn Cinnî, İbn Fâris ve Cevherî gibi meşhur dil âlimleri erken dönemden beri ibdâl konusunu lugavî açıdan değerlendirmiş ve gerekli önemi vermiştir.⁸⁰⁹ Araplar’ın okuyuşunda bir gelenek olarak mevcut olan ibdâl, farklı Arap lügatlarında birbirine mahreç ve sıfat yakınlığı bulunan harfler arasında gerçekleşmektedir. İbdâl ile ilgili farklı görüşler olmakla birlikte ibdâldeki kasıt Araplar’ın bir harf yerine başka bir harfi kullanmaları değil, aynı mânaya

⁸⁰⁵ Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 57-58.

⁸⁰⁶ Ünal, 149.

⁸⁰⁷ el-Cevherî, IV, 1632.

⁸⁰⁸ Ebü’l-Hasen Alî b. İsmâîl en-Nahvî el-Luğavî el-Endülüsî İbn Sîde, *el-Muhassas*, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut ts., XIII, 267; Ağırbaş, 234-235.

⁸⁰⁹ Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Müzhir fî ‘Ulumi’l-Luğa ve Envâ’ihâ*, tsh. Muhammed Ebû Fazl İbrâhîm, Menşûrâtü’l-Mektebetü’l-‘Asriyye, Beyrut ts., I, 460-475.

gelen iki farklı lügatın (kelimenin) okuyuşudur. İbdâlde sadece bir harf değişmekte olup mânâ değişmemektedir.⁸¹⁰

İbdâl, genel anlamda sarf ve lügat açısından olmak üzere iki kısma ayrılır. Sarf açısından ibdâl de iki kısma ayrılır. Birincisi, bir harfin başka bir harf yerine kullanılması, ikincisi de harfin başka bir lafıza dönüşmesi şeklinde gerçekleşir.⁸¹¹ Ancak biz ibdâl konusunu sadece lügat açısından ele alacağız. Müellif, eserinde ibdâl ile ilgili birçok örnek vermiş ve farklı mânalarına da değinerek ibdâl ile okunan farklı vecihlere dikkat çekmiştir. Biz de ibdâl çeşitlerinden her birine birer örnek vererek açıklayacağız.

Örnek 1: *إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ* “(Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.”⁸¹²

Müellif, âyet-i kerîmede geçen “إِيَّاكَ” lafzının iki farklı vechine değindikten sonra kelimede “ي” harfinin “ه” harfine ibdâli şeklindeki “هِيَّاكَ” okuyuşuna da değinmektedir. Bu tür ibdâlin Araplar arasında yaygın olduğunu belirten müellif, “أَرَقْتُ”, “هَرَقْتُ”, “أَرَدْتُ” ve “هَرَدْتُ” kullanımlarını da örnek vererek bu görüşünü desteklemektedir.⁸¹³ “ي” harfinin “ه” harfine ibdâli olan “هِيَّاكَ” şeklindeki vechi İbn Sivâr (ö. 496/1103) tilâvet etmiştir.⁸¹⁴

“ي” ile “ه” harflerinin mahreci boğazın en uzak bölgesi olup (aksa’l-halk) aynı mahreç bölgesinden çıkan iki harftir. “ي” ile “ه” harflerinin mahreçlerinin aynı olması ve ortak bazı sıfatlarının olması, aralarında ibdâlin gerçekleşmesi kolaylaştırır.⁸¹⁵ Sıfat itibariyle ikisi arasında bazı sıfatlarda zıtlık, bazı sıfatlarda da birlik mevcuttur. Örneğin “ه” harfinin hems ve rihvet sıfatı varken, “ي” harfinin onların zıttı olan cehr ve şiddet sıfatı bulunmaktadır. İkisi arasında ayrıca sıfat birliği de bulunmaktadır. Örneğin her iki harfin de istifâl, infitâh gibi ortak sıfatları bulunmaktadır.⁸¹⁶

⁸¹⁰ es-Süyûtî, *el-Müzhir fî ‘Ulumi’l-Luğa ve Envâ’ihâ*, I, 460.

⁸¹¹ Sultan, 224.

⁸¹² Fâtîha: 1/5.

⁸¹³ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî’l-Kırâ’ât ve’l-Îzâh ‘Anhâ*, I, 40; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 81.

⁸¹⁴ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzî’l-Kur’ân min Kitâbi’l-Bedî’*, 9.

⁸¹⁵ Ebü’l-Asbağ es-Sümâtî el-İşbilî İbnü’t-Tahhân, *Mehâricü’l-Hurûf ve Sıfâtühâ*, thk. Muhammed Ya’kûb Türkistanî (1. Baskı), Merkezü’l-Süffü’l-Elektronid, Beyrut 1983, 80.

⁸¹⁶ İbnü’t-Tahhân, 85- 92.

Örnek 2: *قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ “Dediler ki: Allah’a andolsun, siz de biliyorsunuz ki biz bu ülkede fesat çıkarmaya gelmedik...”*⁸¹⁷

Âyet-i kerîmede geçen “تَاللّٰهِ” lafzındaki “ت” harfinin “و” harfinden bedel olduğuna değinen müellif, aslının “وَاللّٰهِ” olduğunu, “و” harfinin de “ب” harfinden bedel olduğunu belirterek onun da aslının “بِاللّٰهِ” olduğunu zikretmiştir. Müellif, ayrıca “ت” harfinin kasem için sadece “اللّٰهِ” lafzıyla kullanılabileceğine de değinmektedir.⁸¹⁸ Yani “تَاللّٰهِ” kelimesindeki “ت” harfi “و” harfine bedel olarak gelmiş, “و” harfi de “ب” harfine bedel olarak gelmiştir.⁸¹⁹ “و” harfinin mahreci dudaklar,⁸²⁰ “ت” harfinin mahreci ise dil ucu olup dilin üst seniye dişlerine değmesiyle çıkar.⁸²¹ Her iki harfin de infitâh, ismât ve istifâl gibi ortak sıfatları bulunmaktadır.⁸²²

Örnek 3: *إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ “...Onun hükümdarlığının alâmeti, size o sandığın gelmesidir...”*⁸²³

Müellif, âyette geçen “التَّابُوتُ” kelimesinin iki vezinde olabileceğini belirtmektedir. Birincisi vezin “فَعْلُوتُ” vezninde olup bilinmeyen bir vezindedir. İkinci vezin ise ensar’ın lügatı olup “التَّابُوتُ” şeklinde “ت” harfine bedel “ه” harfinin geldiği vezindir. Müellif, bunun sebebinin iki harfin de hems sıfatlarının olması ve ziyâde harflerinden olmasına bağlamaktadır. Cumhur kelimeyi metinde geçen şekliyle “ت” harfiyle okumuştur.⁸²⁴

Örnek 4: *لِيَقْطَعَ طَرَقًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ “Bir de Allah bunu, inkâr edenlerden bir kısmını helâk etsin veya perişan...”*⁸²⁵

Müellif, âyette geçen “يَكْبِتَهُمْ” kelimesiyle ilgili şu îzâhlarda bulunmaktadır: “الْكَبْتُ” sarf etmek, izale etmek, gidermek mânasındadır. Bazı lügatçılar “كَبَتَهُ” kelimesinin

⁸¹⁷ Yûsuf: 12/73.

⁸¹⁸ ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve İ’râbü’l-Hü’, III*, 120; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 613.

⁸¹⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 613.

⁸²⁰ Cemal b. İbrâhîm el-Kureş, *Dirâsetü’l-Mahâric ve’s-Sıfat* (1. Baskı), Mektebetü Tâlibü’l-İlm, Riyad 2012, 84.

⁸²¹ el-Kureş, 71.

⁸²² el-Kureş, 151-164.

⁸²³ Bakara: 2/248.

⁸²⁴ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 551.

⁸²⁵ Âl-i İmrân: 3/127.

aslının “كَبْدَةً” olduğunu belirtip “ت” harfinin “د” harfine bedel olarak geldiğini belirtmişlerdir. Bu halde mâna “*Yaptığından dolayı hüznünlendi.*” şeklinde olur.⁸²⁶

Örnek 5: مِنْ بَقْلِهَا وَفَتَائِهَا وَفُومِهَا وَعَدْسِهَا وَبَصْلِهَا “...*Sebze, kabak, sarımsak, mercimek, soğan versin...*”⁸²⁷

Müellif, âyette geçen “الْفُومُ” kelimesinin buğday mânasında olduğunu belirterek pişirmek mânasına da geldiğine dikkat çekmiştir.⁸²⁸ Bazıları “الْفُومُ” kelimesinin başak anlamında olduğunu belirtmişlerdir. Şam lügatında ise nohut anlamına gelmektedir.⁸²⁹ Müntecebüddîn el-Hemedânî, “الْفُومُ” kelimesinin İbn Mes’ûd’dan gelen bir rivâyette “الثُّومُ” şeklinde “ف” harfinin “ث” harfine ibdâliyle okunduğunu belirtmiştir.⁸³⁰ Bazı kaynaklarda İbn Abbas’ın da “الْفُومُ” kelimesini “ف” harfinin “ث” harfine ibdâliyle “الثُّومُ” şeklinde okuduğu rivâyet edilmektedir.⁸³¹

Örnek 6: وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ “...*Ama şu ağaca yaklaşmayın...*”⁸³²

Müellif, âyette geçen “الشَّجَرَةَ” kelimesinin tahlilini yaptıktan sonra kelimenin “الشَّيْرَةَ” şeklinde “ش” harfinin kesrası ve “ج” harfinin “ي” harfine ibdâliyle okunan bir vechine dikkat çekmiştir. Müellif, “ج” ve “ي” harflerinin mahrecinin bir olmasından dolayı iki harfin ibdâl olduğunu ve bunun lugavî olduğunu belirtmiştir.⁸³³ Kelimenin “الشَّيْرَةَ” şeklindeki vechi Ebû Zeyd’ten rivâyet edilmiştir.⁸³⁴

Müellin âyet-i kerîmedeki “هَذِهِ” lafzında da “ه” harfinin “ي” harfine bedel olarak geldiğini belirtmiştir. Kelimenin aslı “هَذِي” şeklindedir. Çünkü “ي” ve kesra ikisi de müenneslik için kullanılır. Söz gelimi “أَنْتِ تَفْعَلِينَ” cümlesinde hem zamirdeki kesra hem de fiildeki “ي” müennesliği temsil eder. “ه” harfi “ي” harfine bedel olarak geldiği için “ه” harfinin mâkabli meksûrdur.⁸³⁵ Her iki harfin mahreçleri farklı olup “ه” harfinin mahreci boğazın en uzak kısmı, “ي” harfinin mahreci ise dil ortasıdır.⁸³⁶ Her iki harfin

⁸²⁶ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 126.

⁸²⁷ Bakara: 2/61.

⁸²⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 274.

⁸²⁹ el-Cevherî, V, 2005.

⁸³⁰ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 274.

⁸³¹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*, 14.

⁸³² Bakara: 2/35.

⁸³³ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi'l-Kur'ân ve'l-Îzâh 'Anhâ*, I, 73-74; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 231.

⁸³⁴ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*, 12.

⁸³⁵ İbn Atrıyye el-Endelüsî, I, 127; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 231.

⁸³⁶ İbnü't-Tahhân, 80-81.

de infitâh sıfatı bulunmaktadır.⁸³⁷ Müntecebüddîn el-Hemedânî, her iki harfin ibdâl edildiği vecihlere değinmiştir.

Örnek 7: وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ “...İlimde derinleşmiş olanlar...”⁸³⁸

Müntecebüddîn el-Hemedânî, âyette geçen “وَالرَّاسِخُونَ” kelimesinin i‘râbıyla ilgili geniş îzâhlar yaptıktan sonra İbn Keysân’dan (ö. 320/932) gelen bir rivâyette kelimenin “وَالرَّاسِخُونَ” şeklinden “ص” harfiyle okunduğunu belirtmiştir. Sebebini de “ص” harfinden sonra tefhîm sıfatı olan “خ” harfinin gelmesine bağlayan müellif, bu vechin bir lügat olduğunu belirtmiştir.⁸³⁹

Bu vecihte kelimedeki “س” harfi “ص” harfine ibdâl olmuştur. Her iki harfin mahreci dil ucu olup alt seniye dişlerin üstünden çıkar.⁸⁴⁰ Sıfat itibariyle de birbirine yakınlığı bulunan iki harfin hems, safir ve rihvet gibi ortak sıfatları bulunmaktadır.⁸⁴¹ Mahreç ve sıfat birliği olan her iki harfin birbirine olan yakınlığından dolayı Arap kelâmında ve Kur’ân-ı Kerîm’de bu iki harfin ibdâline sıkça rastlanmaktadır.

Örnek 8: فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ “Öyleyse sakın yetimi ezme!”⁸⁴²

Müellif, âyette geçen “تَقْهَرْ” kelimesinin İbn Mes’ûd’dan gelen bir rivâyetle “تَكْهَرْ” şeklinde okunduğunu belirtmektedir. Bu vecihte “ق” harfi “ك” harfine ibdâl olarak “تَكْهَرْ” şeklinde okunmuştur.⁸⁴³ “ق” ve “ك” harfleri, mahrecleri birbirine yakın olan harflerdir. “ق” harfinin mahreci dil kökü olup “ك” harfinin mahreci ise “ق” harfinin biraz aşağısındadır.⁸⁴⁴ Şiddet ve infitâh gibi ortak sıfatları da bulunan bu iki harfin hem mahreç hem de sıfat açısından birbirine yakınlığı bulunmaktadır.⁸⁴⁵ Dolayısıyla iki harfin birbirine ibdâl olması kolaylaşmıştır. “تَكْهَرْ” şeklindeki kırâat cumhurun okuduğu “تَقْهَرْ” mânasında olabileceği gibi, “عَبَسَ” “hoşlanmamak” mânasında da olabilir. Netice itibariyle her iki kelime de mâna itibariyle birbirine yakındır. Kisâî’ye göre ise her iki

⁸³⁷ İbnü’t-Tahhân, 89.

⁸³⁸ Âl-i İmrân: 3/7.

⁸³⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 12.

⁸⁴⁰ İbnü’t-Tahhân, 82.

⁸⁴¹ İbnü’t-Tahhân, 87-90.

⁸⁴² Duhâ: 93, 9.

⁸⁴³ el-Cevherî, II, 811; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, VI, 420.

⁸⁴⁴ İbnü’t-Tahhân, 81.

⁸⁴⁵ İbnü’t-Tahhân, 89-99.

kelime de aynı mânadadır.⁸⁴⁶ İbn Mes'ûd tarafından okunan “تَكْهَرُ” şeklindeki vecih şâz bir kırâattir.⁸⁴⁷

Örnek 9: *“...İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise...”*⁸⁴⁸

Müellif, yukarıdaki metinde geçen “وَأَمَّا” edatının “فَأَمَّا” edatına atıf olduğunu belirtip ikisinin de aynı hükümde olduğunu belirtmiştir. “أَمَّا” edatı, Temîm ve Benî Amr lügatında “أَيْمًا” şeklinde okunur. İki “م” harfinin kerâhetinden dolayı “م” harflerinden biri “ي” harfine ibdâl olmuştur.⁸⁴⁹ “م” ve “ي” harfleri mahreçleri farklı iki harftir. “م” harfinin mahreci dudaklar olup⁸⁵⁰ “ي” harfinin mahreci ise dil ortasıdır.⁸⁵¹ Cehr ve infitâh gibi ortak sıfatları bulunan⁸⁵² iki harf arasında Kur’ân-ı Kerîm’de ibdâl gerçekleşmektedir.

Örnek 10: *“Kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı...”*⁸⁵³

Müellif, yukarıdaki metinde geçen “وَعَاءَ” kelimesinin “إِعَاءَ” olark “و” harfinin “ء” harfine ibdâli şeklinde okunduğunu belirtmiştir. Müellif, Arapların “إِسَادَةٌ” - “وَسَادَةٌ” ve “وَجَاحٌ” - “عَجَاحٌ” gibi kullanımlarına değinerek bu veche farklı örnekler sunmuştur. “و” harfinin kesra ile okunması zor olduğundan “ء” harfine ibdâl olmuştur.⁸⁵⁴ “إِعَاءَ” şeklindeki kırâati Saîd b. Cübeyr’in okuduğu rivâyet edilmektedir.⁸⁵⁵ “ء” harfinin mahreci boğazın en uzak kısmı,⁸⁵⁶ “و” harfinin mahreci ise dudaklardır.⁸⁵⁷ İstifal ve infitâh gibi ortak sıfatları bulunan iki harf arasından ibdâl yapılmıştır.

Örnek 11: *“Onlar, Korkma, biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz dediler.”*⁸⁵⁸

⁸⁴⁶ el-Ferrâ, III, 274; ez-Zehrânî, 635.

⁸⁴⁷ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzzi 'l-Kur'ân min Kitâbi 'l-Bedî'*, 175.

⁸⁴⁸ Bakara: 2/26.

⁸⁴⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü 'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 207.

⁸⁵⁰ İbnü't-Tahhân, 83.

⁸⁵¹ İbnü't-Tahhân, 81.

⁸⁵² İbnü't-Tahhân, 87-89.

⁸⁵³ Yûsuf: 12/76.

⁸⁵⁴ el-Hemedânî, *el-Kitâbü 'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 615.

⁸⁵⁵ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzzi 'l-Kur'ân min Kitâbi 'l-Bedî'*, 69; İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi 'l-Kirâ'ât ve 'l-Îzâh 'Anhâ*, I, 348.

⁸⁵⁶ el-Kureş, 35.

⁸⁵⁷ el-Kureş, 84.

⁸⁵⁸ Hicr: 12/53.

Müntecebüddîn el-Hemedânî, “تَوَجَّلَ” kelimesi ile ilgili vecihlere değinerek farklı lügatlarda dört farklı şekilde okunduğuna dikkat çekip bu lügatlardan birinin “تَلَجَّلَ” şeklinde olduğunu belirtmiştir. Yukarıdaki metinde okunan “تَوَجَّلَ” şeklindeki vecihte “و” harfinden önceki harfin harekesi fetha olduğundan ve “و” ile “ي” bir araya geldiğinden dolayı “و” harfi “ا” harfine ibdâl olmuş, “تَلَجَّلَ” şeklini almıştır.⁸⁵⁹ “تَلَجَّلَ” şeklindeki vecih Ebû Muâz’dan rivâyet edilmiş olup şâz bir kırâattır.⁸⁶⁰

“و” harfinin mahreci dudaklar olup yirmi sekiz hece harfinden biridir.⁸⁶¹ “ا” ise cevîf denilen ağız boşluğundan çıkan ve med harfi olarak gelen bir harftir.⁸⁶² “ا” harfini hece harflerinden biri olarak kabul edip, hece harflerinin sayılarını yirmi dokuz harfe çıkaranlar olmuşsa da, bazıları da med harfi olarak kabul etmişlerdir. Buradaki ibdâl med harfi olarak gelen “ا” ile yapılmıştır.

“تَوَجَّلَ” kelimesinin okunduğu bir diğer vecih ise “و” harfinin “ي” harfine ibdâli şeklindeki “تَيَجَّلَ” okuyuşudur.⁸⁶³ Bu iki harf arasında sıfat birliği olup mahreçleri ise farklıdır. “و” harfinin mahreci dudaklar,⁸⁶⁴ “ي” harfinin mahreci ise dil ortasıdır.⁸⁶⁵ Her iki harfin ortak sıfatları arasında cehr, infitâh, ismât ve istifâl bulunmaktadır.⁸⁶⁶

Örnek 12: *...İnsanlardan birini göreceksin...*⁸⁶⁷ فَمَا تَرَىٰ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا

Müntecebüddîn el-Hemedânî, metinde geçen “تَرَىٰ” kelimesiyle ilgili îzâhlar yapıp kelimenin farklı vecihlerine değinmektedir. Müellif, kelimenin aslının “تَرَأَيْتَ” şeklinde olduğunu belirterek Arapların “تَرَعَيْتَ” şeklindeki kullanımına dikkat çekmektedir. Kelimenin vezni ise “تَفْعِلِينَ” şeklindedir. Ebû Amr’dan rivâyet edilen bir veche göre kelime “تَرَيْتَ” şeklinde “ي” harfinin “ء” harfine ibdâliyle okunmuştur.⁸⁶⁸ Mahreç ve sıfat açısından baktığımızda ise “ي” harfinin mahreci dilin ortası, “ء” harfinin mahreci ise boğazın en uzak kısmıdır.⁸⁶⁹ Her iki harfin de cehr, ismât, istifâl ve

⁸⁵⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 81-82.

⁸⁶⁰ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzî'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî*, 75.

⁸⁶¹ el-Kureş, 84.

⁸⁶² el-Kureş, 31.

⁸⁶³ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 82.

⁸⁶⁴ el-Kureş, 84.

⁸⁶⁵ el-Kureş, 52.

⁸⁶⁶ el-Kureş, 125.

⁸⁶⁷ Meryem: 19/26.

⁸⁶⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 358-359.

⁸⁶⁹ el-Kureş, 30.

infitâh gibi ortak sıfatları bulunmaktadır.⁸⁷⁰ “ء” harfiyle “تَرَيْنَ” şeklindeki kırâati İbn Rûmî Ebû Amr’dan rivâyet etmiş olup şâz bir kırâattır.⁸⁷¹

Örnek 13: يَا وَيْلَتَا أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ “...Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da...”⁸⁷²

Müellif, âyet-i kerîmedeki “وَيْلَتَا” kelimesindeki “ا” harfinin kolay okunması için “ي” harfine bedel olarak geldiğini belirtmektedir. Yani kelimenin aslı “ت” harfinin kesrasıyla “وَيْلَتِي” şeklindedir. Müellif, ayrıca her iki kırâatin de yaygın olduğunu belirtmiştir.⁸⁷³ “وَيْلَتِي” şeklindeki kırâat Hasan el-Basrî ve Ebû İshak tarafından rivâyet edilmiştir.⁸⁷⁴

“ي” harfi hece harfi olarak gelirse mahreci dil ortası, şâyet med harfi olarak gelirse mahreci cevîf (ağız boşluğu) bölgesidir. “ا” ise med harfi olup cevîf bölgesinden çıkar. Hece harfi olarak gelen “ي” harfi cehr, istifâl, infitâh ve ismât gibi sıfatlara sahiptir. Müntecebüddîn el-Hemedânî’nin her iki harfin ibdâl edilmesiyle ilgili farklı vecihlere yer verdiğini görmekteyiz. Örnekleri incelediğimizde “ي” harfinin bazen hece harfi bazen de med harfi olarak geldiği anlaşılmaktadır. “ا” ise hece harfi olmayıp med harfi olarak gelir.⁸⁷⁵

3.2.2. Hemze ile İlgili Farklı Kırâatler

“ء” harfinin teshîl ya da tahkîk ile okunmasıyla ilgili sahîh kırâatler bulunmaktadır. Müntecebüddîn el-Hemedânî, eserinde “ء” harfinin farklı vecihlerine değinerek değerlendirmelerde bulunmuştur. “ء” harfinin okuyuşuyla ilgili vecihlere geçmeden önce “ء” harfinin mahreç ve sıfatlarına değinmemiz, teshîl ile okuyuşunun anlaşılması açısından yararlı olacaktır. Öncelikle “ء” ile “ا” (elif) harflerinin hem mahreç hem de sıfat itibariyle iki farklı harf olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Med harfi olarak gelen “ا”, mahreci cevîf diye tâbir edilen ağız ve burun boşluğu iken, “ء” ise hece harflerinden biri olup mahreci aksa’l-halk diye tâbir ettiğimiz boğazın en uzak

⁸⁷⁰ el-Kureş, 125.

⁸⁷¹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzî l-Kur’ân min Kitâbi l-Bedî*, 87.

⁸⁷² Mâide: 5/31.

⁸⁷³ el-Hemedânî, *el-Kitâbü l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 431.

⁸⁷⁴ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzî l-Kur’ân min Kitâbi l-Bedî*, 38.

⁸⁷⁵ el-Kureş, 30.

bölgesidir. Sıfat itibariyle de “ء” harfinin cehr, şiddet, istifâl, infitâh ve ismât gibi sıfatları bulunmaktadır.⁸⁷⁶

Sîbeveyhi, mahreci en uzak harfin “ء” olduğunu, o yüzden de harfin telaffuzunun zor olduğunu belirterek okuyuşunu “öğürmek” veya “zorla kusmak” olarak tarif etmektedir.⁸⁷⁷ Okuyuşundaki zorluktan dolayı “ء”, tahkîk, teshîl ve tebdîl olarak üç şekilde okunmuştur.⁸⁷⁸ Tahkîk ile okuyanlar “ء” harfini mahrecinin ve sıfatlarının hakkını vererek okumuşlardır. Teshîl ile okuyanlar ise “ء” ile “ل” arası “ء” ile “ج” arası veya “ء” ile “ي” arası bir ses ile okumuşlardır.⁸⁷⁹ Söz gelimi, Hicaz ehli “ء” harfini teshîl ile okumuştur.⁸⁸⁰ Müntecebüddîn el-Hemedânî, eserinde “ء” harfinin teshîl, tahkîk ve tebdîl açısından farklı kullanışlarına değinerek Kur’ân-ı Kerîm’den misaller vermiş ve farklı vecihlere lugavî açıdan açıklık getirmiştir. Müellifin “ء” ile ilgili kullandığı vecihleri örneklerle açıklayacağız.

“ء” harfinin tahkîk ile okunması, zâtının ve sıfatının hakkı verilerek izhar edilmesidir. “ء” harfini teshîl ile okumak demek ise dile kolay gelecek şekilde okumak demektir. “ء” harfinin teshîl ile okunması üç şekilde gerçekleşmektedir. Bunlar “ء” harfinin sesinin başka bir harfe karışmasıyla, “ء” harfinin başka bir harfe tebdîl yapılmasıyla ve “ء” harfinin hazfiyle gerçekleşen farklı vecihlerdir.⁸⁸¹ Şâyet teshîl ile okunan “ء”, kendisi ve mâkabli meftûh ise “ء” ile “ل” arası bir ses ile, kendisi madmûm mâkabli meftûh ise “ء” ile “ج” arası bir ses ile, kendisi meksûr mâkabli meftûh ise “ء” ile “ي” arası bir sesle okunur.⁸⁸²

“ء” harfinin sesini başka bir harfe karıştırılarak teshîl ile okunmasından imtina edilirse “ء” harfi “ل”, “ج” ve “ي” harflerinden biriyle ibdâl edilerek okunabilir.⁸⁸³ “ء” harfinin “ل” ile ibdâl edilmesi için kendisinin ve mâkablinin meftûh olması,⁸⁸⁴ “ج” ile

⁸⁷⁶ Ebü’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Tayyibetü’n-Neşr fî’l-Kırâ’âti’l-’Aşr* (1. Baskı), Müessesetü Kurtûbe, Endülüs 2002, 14-16.

⁸⁷⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 548.

⁸⁷⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 541.

⁸⁷⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 541-542.

⁸⁸⁰ el-Kaysî, *el-Keşf ‘an Vücûhi’l-Kırâ’âti’s-Seb’*, I, 80.

⁸⁸¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 541.

⁸⁸² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 542.

⁸⁸³ Sultan, 274.

⁸⁸⁴ Sultan, 274.

ibdâl edilmesi için kendisinin meftûh veya sâkin, makablinin de madmûm olması,⁸⁸⁵ “ي” ile ibdâl edilmesi için ise kendisinin meftûh ya da sâkin olup kesradan sonra gelmesi gerekmektedir.⁸⁸⁶ Hazf ise “ء” harfini kelimedede okumamaktır. Söz gelimi Verş hazretleri kelime başında mâkabli sâkin tüm “ء” harflerini hazf ile okumuştur.⁸⁸⁷ Müntecebüddîn el-Hemedânî, eserinde bu vecihlere geniş yer vermiş ve çeşitli örneklerle açıklamalarda bulunmuştur.

Örnek 1: إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ “...Biz ancak onlarla alay ediyoruz. Derler.”⁸⁸⁸

Müellif, yukarıdaki metinde geçen “مُسْتَهْزِئُونَ” kelimesinde geçen “ء” harfinin kullanışıyla ilgili beş vecih olduğunu belirtip sahîh olan okuyuşun tahkîk ile okunan vecih olduğunu belirtmektedir. Müellif, kelimenin “مُسْتَهْزِئُونَ” şeklinde “ء” harfinin hazfedilip “ز” harfinin dammesiyle okunduğu bir veche de işaret etmiş ve hazf ile okunan vechin zayıf olduğunu belirtmiştir.⁸⁸⁹ Kırâat-i aşere imamlarından Ebû Ca’fer “مُسْتَهْزِئُونَ” kelimesini “مُسْتَهْزِئُونَ” şeklinde hemzenin hazfîyle okumuştur.⁸⁹⁰

Örnek 2: قَالُوا أَنْتُمْ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا “...Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim? derler. İyi bilin ki...”⁸⁹¹

Müntecebüddîn el-Hemedânî, âyet-i kerîmede geçen “سُّفَهَاءُ أَلَا” ifâdesinde art arda gelen iki harekeli “ء” harfinin okuyuşuyla ilgili dört veche işaret etmektedir. Bir vecihte birinci “ء”, “ء” ile “و” arası bir sesle, ikincisinin ise tahkîkiyle ile okunmuştur. Başka bir vecihte iki harekeli harfin bir araya gelmesiyle oluşan kerâhetten dolayı ikinci “ء” ibdâl olarak “و” harfine dönüşmesiyle okunmuştur. Bir diğer vecihte birinci “ء” teshîl ile, ikinci ise “و” harfine ibdâl olarak okunmuştur. Başka bir veche göre ise her iki harfin de tahkîkiyle okunmuştur. Müellif, asıl olanın bu vecih olduğunu belirtmiştir.⁸⁹²

Örnek 3: سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ “Hiç kimsenin uzaklaştıramayacağı azabı sordu.”⁸⁹³

⁸⁸⁵ Cemâleddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, tsh. Abdülaziz Rabih ve Ahmed Yûsuf el-Dekâk (1. Baskı), Dârü'l-Mesâm li'l-Türâs, Mekketü'l-Mükerrame 1986, IV, 2107.

⁸⁸⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 543.

⁸⁸⁷ Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî, 242.

⁸⁸⁸ Bakara: 2/14.

⁸⁸⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 163-164.

⁸⁹⁰ İbn Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi'l-Kırâ'âti'l- 'Aşr*, 105-106.

⁸⁹¹ Bakara: 2/13.

⁸⁹² el-Kaysî, *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırâ'âti's-Seb'*, I, 70-76; Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî, 238-239; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 160-161.

⁸⁹³ Meâric: 70/1.

Müellif, metinde geçen “سَأَلَ” kelimesindeki “ء” harfinin tahkîk ile okunmasının asıl olduğunu belirtmektedir. Çünkü kelime “السُّؤَالُ” kelimesinden olup talep anlamındadır. Kelime ayrıca “سَالٌ” şeklinde “ء” okunmadan “قَالَ” vezninde de okunmuştur. Burada “ء” harfi “ء” ile “إِ” arasında bir ses ile okunmadan “إِ” harfine ibdâl olmuştur.⁸⁹⁴ İbn Âmir “سَأَلَ” kelimesini hemzeyi okumadan “إِ” ile “سَالٌ” şeklinde ibdâl ile okumuştur.⁸⁹⁵

Örnek 4: لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَىٰ إِخْوَتِكَ “...Rüyanı kardeşlerine anlatma...”⁸⁹⁶

Müellif, yukarıdaki metinde geçen “رُؤْيَاكَ” kelimesini cumhurun “ء” harfinin tahkîkiyle okuduğunu ve asıl olanın bu vecih olduğunu belirttikten sonra kelimenin “رُؤْيَاكَ” şeklinde “ء” harfinin “و” harfine ibdâli şeklinde de okunduğunu belirtmektedir.⁸⁹⁷ “رُؤْيَاكَ” vechi hicaz ehlinin lügatı olduğu rivâyet edilmektedir.⁸⁹⁸

Örnek 5: فِي يَتَامَى النِّسَاءِ اللَّاتِي “...Evlenmek istediğiniz yetim kızlara...”⁸⁹⁹

Müntecebüddîn el-Hemedânî, âyet-i kerîme ile ilgili geniş îzâhlar yaptıktan sonra “يَتَامَى” kelimesinin “يَتَامَى” şeklindeki farklı bir okuyuşuna değinmektedir. Bu vecihte kelimenin aslı “يَتَامَى” şeklinde olup “ء” harfi “ي” harfine ibdâl olarak “يَتَامَى” şeklinde iki “ي” harfiyle okunmuştur.⁹⁰⁰ Ebü'l-Feth'in de kelimenin aslının “يَتَامَى” olduğunu belirttiği vechi Ebû Abdullah el-Medenî rivâyet etmektedir.⁹⁰¹

Örnek 6: وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ “...Sebe'den sana sağlam bir haber getirdim.”⁹⁰²

Müellif, âyette geçen “سَبَإٍ” kelimesinin bir beldenin, bir kabilenin veya bir şehrin ismi olabileceğine değinerek kelimenin âyetteki vechin dışında iki farklı vecihte de okunduğunu belirtmiştir. Bir veche göre kelime, vakf olmadan vasıl hâlinde “ء” harfinin sükûnuyla “سَبَإٌ” şeklinde okunmuştur. Bir diğer veche göre ise kelime “ب” harfinden sonra “ء” okunmadan “إِ” ile “سَبَإٌ” şeklinde okunmuştur.⁹⁰³ Bu vecihte kelime “ء”

⁸⁹⁴ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, VI, 216.

⁸⁹⁵ el-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâ'âti'l-'Aşr*, II, 291-292.

⁸⁹⁶ Yûsuf: 12/5.

⁸⁹⁷ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 547.

⁸⁹⁸ İbn Atıyye el-Endelüsî, III, 220.

⁸⁹⁹ Nisâ: 4/127.

⁹⁰⁰ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 350.

⁹⁰¹ İbn Atıyye el-Endelüsî, II, 118.

⁹⁰² Neml: 27/22.

⁹⁰³ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 87.

harfinin hazfiyle okunmuştur. “سَبَا” şeklindeki vecih Hubeyb Yezîdî’den rivâyet edilmiştir.⁹⁰⁴

Örnek 7: فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ “...Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok faydalar vardır. Hem de onlardan yersiniz.”⁹⁰⁵

“دِفْءٌ” kelimesinin mânasıyla ilgili geniş îzâhlar yapan müellif, kelimenin “دِفْءٌ” şeklinde de okunduğuna değinmiştir. Buna göre “دِفْءٌ” kelimesindeki “ء” hazfolup “ف” harfi damme ile “دِفْءٌ” şeklinde okunmuştur. Arap lügatında “ء” harfinin hazfedildiği kullanımlara sıkça rastlamaktayız. Söz gelimi “مَسْأَلَةٌ” kelimesindeki “ء” hazfedilerek “مَسْأَلَةٌ” şeklini almıştır.⁹⁰⁶ “دِفْءٌ” şeklinde vecih ez-Zehrî’den rivâyet edilmiştir.⁹⁰⁷

Örnek 8: فَخَذُّهَا بِقُوَّةٍ “...Şimdi onları kuvvetle tut...”⁹⁰⁸

Müellif, metinde geçen “فَخَذُّهَا” kelimesinin aslının “فَأَخَذُّهَا” şeklinde olduğunu belirtmektedir. Ayrıca “خَذَّ” lafzının aslı da “أَخَذَّ” şeklindedir. İki dammenin bir araya gelmesinden dolayı kelimenin kolay okunması için hemze hazfedilmiştir. Hemze hazfolduktan sonra geriye “خَذَّ” olarak kalmaktadır.⁹⁰⁹

3.2.3. Harekenin Sâkin Kılınması ile İlgili Vecihler

Bilindiği üzere Arap dili farklı lehçeleri olan, bazen bir kelimedeki harfin ve harekenin değişmesiyle mânanın da değiştiği, bazen de kelimedeki harfin ve harekenin değişmesiyle mânanın değişmediği, bâblardan oluşan, farklı kabilelerin farklı kullanımından kaynaklanan zengin bükümlü bir dildir.

Hareke, Arap kelâmının ayrılmaz bir cüz’üdür. Bir kelimedeki aynı harekenin peş peşe gelmesi bazen o kelimenin dile zor gelecek şekilde okunmasına sebep olabilmektedir. Bu yüzden Araplar kelimenin dile kolay gelecek şekilde harekenin sâkin şeklindeki okuyuşunu tercih etmektedirler. Arap kelâmında dile en kolay gelen hareke fethadır. Kesranın telaffuzu ondan daha zordur. Damme ise dile en zor gelen

⁹⁰⁴ İbn Atıyye el-Endelüsî, IV, 255.

⁹⁰⁵ Nahl: 16/5.

⁹⁰⁶ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 98.

⁹⁰⁷ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî’l-Kirâ’ât ve’l-Îzâh ‘Anhâ*, II, 7.

⁹⁰⁸ A’râf: 7/145.

⁹⁰⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 127.

harekedir.⁹¹⁰ Örneğin “فَعَلَ” bâbındaki bir kelimede fâü’l-fiilin harekesi olan fethadan, aynü’l-fiilin harekesi olan kesraya geçiş yapılırken kesranın telaffuzu fethadan biraz daha zordur. Ya da “فَعْلٌ” bâbındaki bir kelimede fethadan sonra dammeye geçişte dammenin telaffuzu fethaya göre biraz daha zordur. Söz gelimi “فُعْلٌ” bâbındaki bir kelimede okuyuşu dile zor gelen dammenin art arda gelmesi veya “فِعْلٌ” bâbındaki bir kelimenin telaffuzu zor olan kesranın art arda gelmesi gibi durumlarda bazı Arap kabileleri dile kolay gelmesi için harekeyi sükûnla okumuşlardır. Çünkü sükûn fethadan daha kolaydır. Kesraya örnek olarak “فَخَذَ” - “فَخَذَ” ve “كَبَدَ” - “كَبَدَ” kelimelerini, dammeye örnek olarak da “الرُّسُلُ” - “الرُّسُلُ” ve “الْعُنُقُ” - “الْعُنُقُ” kelimelerini zikredebiliriz. Art arda gelen kesralardan birinin sâkin okunması veya iki dammenin bir araya gelmesinden dolayı oluşan okuma zorluğundan dolayı dammelerden birinin sâkin okunması, Arap lügatında sık rastlanan bir durumdur.⁹¹¹

Müntecebüddîn el-Hemedânî, eserinde harekeli harflerin sükûnla okunduğu vecihleri lügat açısından değerlendirmiştir. Genel itibariyle aynü’l-fiili sâkin okunan vecihleri ele alan müellif, bunun okuyuş sebebini de açıklayarak îzâhlarda bulunmuştur. Bu tür vecihlere sıkça yer veren müellif, lügat açısından birçok örnek sunmuştur. Müellifin açıkladığı bu vecihleri bâblara göre ele alacağız.

Örnek 1: إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ “...Şüphesiz Allah, sizi bir ırmakla imtihan edecektir...”⁹¹²

Müellif, âyette geçen “بِنَهَرٍ” kelimesinin “ه” harfinin iskânıyla “بِنَهَرٍ” şeklinde de okunduğuna işaret ederek cumhurun kelimeyi “ه” harfinin fethasıyla okuduğunu ve her iki kırâatin de yaygın olduğunu belirtmiştir.⁹¹³ Bu vecihteki “نَهَرَ” kelimesi “فَعْلٌ” bâbında olup aynü’l-fiili sâkin okunmuştur. Burada iki fethanın yan yana gelmesinden dolayı okuma güçlüğü meydana gelmiş ve aynü’l-fiil sâkin olarak tilâvet edilmiştir.

Örnek 2: وَقَطَعْنَاهُمْ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا “Biz onları on iki kabile hâlinde topluluklara ayırdık...”⁹¹⁴

⁹¹⁰ Ebü’l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali Neccâr, Mektebetü’l-İlmiyye, Mısır 1952, III, 177.

⁹¹¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 113-115.

⁹¹² Bakara: 2/249.

⁹¹³ İbn Atrıyye el-Endelüsî, I, 334; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 249.

⁹¹⁴ A’râf: 7/160.

Müntecebüddîn el-Hemedânî, cumhurun ve Hicaz ehlinin âyette geçen “عَشْرَةَ” kelimesini “ش” harfinin iskânıyla metindeki şekliyle okuduğunu belirtmiştir. Başka bir vecihte “عَشْرَةَ” kelimesi “عَشْرَةَ” şeklinde “ش” harfinin fethasıyla okunmuştur. Temîm ehli ise kelimeyi “ش” harfinin kesrasıyla “عَشْرَةَ” şeklinde okumuştur.⁹¹⁵ Ebü'l-Feth, “عَشْرَةَ” vechiyle “ش” harfinin kesrasıyla okuyanların Temîmliler olduğunu belirtmektedir.⁹¹⁶ “عَشْرَةَ” kelimesi “فَعْلَةٌ” bâbından olup kesranın okuma güçlüğünden dolayı aynü'l-fiili sâkin olarak “عَشْرَةَ” şeklinde tilâvet edilmiştir.

Örnek 3: وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ “Firavun ailesinden, imanını gizlemekte olan mü'min bir adam şöyle dedi...”⁹¹⁷

Cumhur metindeki “رَجُلٌ” kelimesini “ج” harfinin dammesiyle okumuştur. Başka bir rivâyette ise “رَجُلٌ” şeklinde “ج” harfinin iskânıyla okunmuştur. Arap lügatında bu tür okumalara rastlamak mümkündür. Söz gelimi “عَضُدٌ” kelimesi aynü'l-fiili sâkin olarak “عَضُدٌ” şeklinde okunmuştur.⁹¹⁸ Âyette geçen “رَجُلٌ” kelimesi “فَعْلٌ” bâbından olup aynü'l-fiili sâkin kılınarak “رَجُلٌ” şeklinde tilâvet edilmiştir.

Örnek 4: كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسْفًا “...Yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça düşürmedikçe...”⁹¹⁹

Müellif, metinde geçen “كِسْفًا” kelimesinin “س” harfinin fethasıyla okunan vechine dikkat çekerek bunun “كِسْفَةٍ” kelimesinin cem'i olduğunu belirtmiştir. Müellif, “قِطْعٍ” kelimesinin “قِطْعَةٍ” ve “سِدْرٍ” kelimesinin de “سِدْرَةٍ” kelimesinin cem'i olduğunu belirterek “كِسْفًا” kelimesinin de bu yapıda olduğunu belirtmektedir. Kelimenin başka bir vechi de “س” harfinin sükûnuyla okunan “كِسْفًا” vechidir. Müntecebüddîn el-Hemedânî, bu vecihte kelimenin “bütünden bir parça” mânasında olduğunu ve mef'ûl mânasında fiil olduğunu belirtmektedir. Müellif, ayrıca kelimenin “ك” harfinin fethasıyla “كِسْفًا” olarak da okunduğunu belirterek bu okuyuşun meşhur olduğunu belirtmiştir.⁹²⁰ “كِسْفًا” kelimesi “فَعْلٌ” bâbından olup aynü'l-fiili sâkin kılınarak “كِسْفًا” şeklinde tilâvet edilmiştir.

⁹¹⁵ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 146.

⁹¹⁶ İbn Cinnî, *el-Muhteseb fi Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kırâ'ât ve'l-Îzâh 'Anhâ*, I, 261-262.

⁹¹⁷ Mü'min: 40/28.

⁹¹⁸ el-Fârisî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, VI, 108; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 484.

⁹¹⁹ İsrâ: 17/92.

⁹²⁰ el-Fârisî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, V, 119; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 222.

Örnek 5: وَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبَلًّا كَثِيرًا “Andolsun, o sizden pek çok nesli saptırmıştı...”⁹²¹

Metinde geçen “جِبَلًّا” kelimesi “ج” ve “ب” harflerinin kesrası ve “ل” harfinin teşdidiyle okunmuştur. Müellif, “جِبَلًّا” kelimesinin farklı vecihlerde de okunduğunu belirtmiş ve her bir vecihe ayrı ayrı değinerek açıklamalarda bulunmuştur. Kelime bir vecihte “جِبَلًّا” şeklinde “ج” ve “ب” harflerinin dammesi ve şeddesiz “ل” şeklinde okunmuştur. Başka bir vecihte ise “جِبَلًّا” şeklinde “ج” harfinin dammesi ve “ب” harfinin sükûnuyla okunmuştur. Bir diğer vecihte “جِبَلًّا” şeklinde “ج” ve “ب” harflerinin dammesi ve “ل” harfinin teşdidiyle okunmuştur. Müellif, son olarak kelimenin “جِبَلًّا” şeklinde “ج” harfinin kesrası ve “ب” harfinin sükûnuyla okunduğu vecihe de değinerek kelimenin bu vecihlerin tümüyle okunduğunu ve “halk” mânasına geldiğini belirtmiştir.⁹²²

“جِبَلًّا” kelimesi “فَعِلُّ” bâbından olup aynü’l-fiili sâkin kılınarak veya harekesi değiştirilerek farklı vecihlerde tilâvet edilmiştir. Metinde geçen “جِبَلًّا” vechinin dışındaki vecihler şâz olup birer lügattır. “ج” harfinin kesrası ve “ب” harfinin sükûnuyla okunan “جِبَلًّا” şeklindeki vechi Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) Âsım’dan rivâyet etmiştir.⁹²³

Örnek 6: تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَةِ اللَّهِ “...Allah’ın nimetiyle denizde akıp gitmektedir...”⁹²⁴

Müellif, âyette geçen “بِنِعْمَةِ اللَّهِ” ifâdesinin “بِنِعْمَةِ اللَّهِ” şeklinde “نِعْمَةٌ” kelimesinin çoğuluyla ve yine “ع” harfinin iskânıyla okunduğunu belirtmektedir. Kelimenin fâû’l-fiili kesra ile okunarak aynü’l-fiili hem kesra “نِعْمَةٌ”, hem de fetha ile “نِعْمَةٌ” şeklinde okunması câizdir. Kelime “فَعْلَةٌ” kelimesinin çoğulu olarak üç lügatta “سِدْرَاتٌ” - “فِعْلَاتٌ” - “بِنِعْمَةِ اللَّهِ” şeklinde üç farklı bâbta gelmektedir.⁹²⁵ “سِدْرَاتٌ” ve “فِعْلَاتٌ” - “فِعْلَاتٌ” şeklinde üç farklı bâbta gelmektedir.⁹²⁶

Örnek 7: وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ “...Onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakır.”⁹²⁷

⁹²¹ Yâsîn: 36/62.

⁹²² el-Fârisî, *el-Hücce li’l-Kurrâ’i’s-Seb’a*, VI, 44-45; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 363.

⁹²³ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzzi’l-Kur’ân min Kitâbi’l-Bedî’*, 126.

⁹²⁴ Lokmân: 31/31.

⁹²⁵ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi’l-Kırâ’ât ve’l-Îzâh ‘Anhâ*, II, 170-171; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 220.

⁹²⁶ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzzi’l-Kur’ân min Kitâbi’l-Bedî’*, 118.

⁹²⁷ Bakara: 2/17.

Âyet-i kerîmede geçen “ظَلَمَاتٍ” kelimesi “ظَلَمَةٌ” kelimesinin çoğuludur. Kelime aydınlığın zıttı olan “karanlık” anlamına gelmektedir. Arap kelâmında kelimenin bu anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Söz gelimi “مَا ظَلَمَكَ أَنْ تَفْعَلَ كَذَا” “*Seni bunu yapmaya ne mâni oldu?*” cümlesinde kelime “karanlık” mânasında kullanılmıştır. Çünkü karanlık görmeye mâni olur. Müntecebüddîn el-Hemedânî, kelimenin anlamıyla ilgili bu îzâhları yaptıktan sonra kelimenin üç vecihle okunduğunu belirtmektedir. Kelime, âyetteki vecihte “ظَلَمَاتٍ” şeklinde “ل” harfinin kendinden önceki harfîn harekesine tâbi olmasıyla damme ile okunmuştur. “ل” harfinin harekesi isim ile sıfatı ayırmak içindir. Başka bir vecihte kelime “ظَلَمَاتٍ” şeklinde “ل” harfinin fethasıyla okunmuş, farklı bir vecihte ise “ظَلَمَاتٍ” şeklinde dammenin “ل” harfine ağır gelmesinden dolayı “ل” harfinin iskânıyla okunmuştur.⁹²⁸ Müellif, bu üç vecihle de kırâat olunduğunu belirtmiştir.

“ظَلَمَاتٍ” kelimesi “فُعَلَاتٍ” ve “فُعَلَاتٍ” bâblarında gelmiş olup aynü’l-fiili sâkin kılınarak “ظَلَمَاتٍ” şeklinde de tilâvet edilmiştir. Âyet-i kerîmedeki “ظَلَمَاتٍ” vechi dışındaki okuyuşlar şâz olup “ل” harfinin iskânıyla “ظَلَمَاتٍ” şeklindeki vechi Hasan el-Basrî tilâvet etmiştir.⁹²⁹

Örnek 8: وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ “...*Tuzak kurmalarından dolayı da sıkıntıya düşme.*”⁹³⁰

Müellif, yukarıdaki metinde geçen “ضَيْقٍ” kelimesin “ض” harfinin hem fethasıyla hem de kesrasıyla ضَيْقٍ şeklinde okunduğunu belirtmektedir. Ebû Ali ve Ebû Ubeyd’e göre fetha ile okunan vecih “ضَيْقٍ” okuyuşunun şeddesiz hâlidir. Ahfeş ise “الْقَوْلُ” ve “الْقِيلُ” kelimelerini örnek vererek “الضَيْقُ” ve “الضَيْقُ” vecihlerinin de bu kelimeler gibi mastar ve iki lügat olduğunu belirtmiştir.⁹³¹ “ضَيْقٍ” kelimesi “فَيْعِلٌ” bâbında ecvef fiil olup aynü’l-fiili sâkin okunmuştur.

3.2.4. İdgâm

İdgâm kelimesi lügavî olarak bir şeyi bir şeye dâhil etmek, harfî harfe dâhil etmek, atın renginin siyaha yakın olması veya burnunun siyah olması, birinin burnundan

⁹²⁸ İbn Cinnî, *el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi'l-Kirâ'ât ve'l-Îzâh 'Anhâ*, I, 56; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 171.

⁹²⁹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*, 10.

⁹³⁰ Nahl: 16/127.

⁹³¹ el-Cevherî, IV, 1510-1511; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 155.

konuşması mânalarına gelmektedir.⁹³² Istilahî olarak ise aralarında duraksama olmaksızın sâkin bir harfin harekeli bir harfe dâhil edilmesi, iki harfin tek sesle teşdîdli bir şekilde okunmasıdır.⁹³³

Arap lügatında idgâm, birbirine misliyet, mütecânîs ya da mütekârib olan harflerin ister bir kelimedede ister iki kelimedede birbirilerine idhâl edilmesiyle oluşur.⁹³⁴ İdgâm iki harf arasında meydana gelmektedir. Birincisi sâkin (mudgâm) ikincisi ise harekeli (mudgâmun fih) olarak gelir.⁹³⁵ Elif dışındaki tüm harfler idgâm olabilir. Çünkü elif sürekli sâkindir. İki sâkin harfin idgâm olması mümkün değildir.⁹³⁶ İdgâmın farklı türleri olmakla birlikte idgâm-ı kebîr ve idgâm-ı sağîr olmak üzere iki ana kısma ayırmak mümkündür.

İdgâm-ı kebîr, ister misleyn ister mütecânîseyn ister mütekâribeyn olsun iki harfin de harekeli olarak geldiği idgâm türüdür. İdgâm-ı kebîrin gerçekleşmesi için öncelikle harekeli olan harflerden birincisi sâkin harfe dönüştürülür. Daha sonra idgâm yapılır. Bu idgâmın zorluğundan dolayı idgâm-ı kebîr denilmiştir.⁹³⁷ İdgâm-ı sağîr ise idgâm olan birinci harfin sâkin, ikinci harfin ise harekeli olma durumudur. Bu idgâm türü çeşitli kısımlara ayrılmaktadır. Câiz, vâcîp veya tecvîd ilmindeki tam ve nakıs idgâm gibi türleri bulunmaktadır.⁹³⁸

Bilindiği üzere birbirine yakınlığı bulunan harfler birbirini etkilemektedir. Yakınlığı bulunan harfler art arda geldiğinde dile zor gelmektedir. Bu zorluğu gidermek için iki harf birbirine dâhil edilerek dile kolay gelecek şekilde tek ses ile okunur. Birbirine yakınlığı bulunan iki harekeli harfin idgâm ile okunması daha güzel bir okuyuş olarak tercih edilmiştir.⁹³⁹ İdgâm konusu müstakil bir konu olduğundan oldukça tafsilâtlıdır. Yaptığımız araştırmada bu konuda müstakil kitaplar yazıldığını

⁹³² el-Cevherî, V, 1920; Ya'kûb lî Fîrûzâbâdî, 550; Okçu, 183.

⁹³³ İbn Mihrân el-İsfahânî, *el-Ğâye fî'l-Kırâ'âtî'l-Aşr*, 144; Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî, 103; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma esasları* (39. Baskı), Emin Yayınları, İstanbul 2016, 231; Ağırbaş, 210.

⁹³⁴ Ahmed Muhtar Ömer, *Dirâse Savti'l-Luğavî*, 'Alemü'l-Kütüb, Kahire 1997, 387; Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat* (17. Baskı), İfav, İstanbul 2020, 183; Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 58.

⁹³⁵ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri* (32. Baskı), İfav, İstanbul 2019, 282; Ağırbaş, 210.

⁹³⁶ İbn Ali b. Ye'îş en-Nahvî, *Şerhu'l-Mufasssal*, İdâre Tibââtü'l-Münîre, Mısır ts., X, 121.

⁹³⁷ Ağırbaş, 210-211.

⁹³⁸ Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ' b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî, *Kitâbü'l-İdgâmi'l-Kebîr*, thk. Enes b. Muhammed Hasan Mühre, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan ts., 7.

⁹³⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 530; IV, 417-437-438; Ağırbaş, 210.

görmekteyiz.⁹⁴⁰ Burada tezimizin konusunun dağılmaması açısından konu hakkında kısa bir mâlûmatla yetiniyoruz.

Müntecbüddîn el-Hemedânî'nin eserini incelediğimizde eserinde idgâmın çeşitli konularından birçok örnek verdiğini, gerek lûgat açısından idgâm (bir kelimedede gerçekleşen idgâm) gerekse tecvid ilmindeki idgâm (iki kelimedede gerçekleşen idgâm) kısımlarını tafsîlâtı bir şekilde ele aldığını görmekteyiz. Müellifin idgâm ile ilgili değindiği vecihlere her konudan örnekler sunacağız.

3.2.4.1. İdgâm-ı Mütemâsileyn

İdgâm-ı mütemâsileyn, mahreci ve sıfatı bir olan harfin kendi cinsinden olan aynı harfe uğramasıyla gerçekleşir. Birincisi sâkin ikincisi harekeli olacak şekilde yan yana gelmesiyle birinci harf ikinci harfe idgâm edilir.⁹⁴¹ Misliyetinde idgâm çeşitli şekillerde vuku bulur.

Örnek 1: *فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ* “...Bir de ne görsünler o, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor.”⁹⁴²

Müntecbüddîn el-Hemedânî, yukarıdaki metinde geçen “تَلْقَفُ” kelimesinin “ل” harfinin iskânı ve şeddesiz “ق” harfiyle okunduğunu belirtmiştir. Mâzisi “لَقَفَ” şeklindedir. Kelime başka bir vecihte “تَلْقَفُ” şeklinde “ل” harfinin fethası ve “ق” harfinin teşdidiyle okunmuştur. Aslı “تَلْقَفُ” şeklindedir. Kelimedeki “ت” harflerinde biri hazfolmuştur. Bir diğer vecihte ise “فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ” şeklinde “ت” harflerinden biri diğerine idgâm edilerek teşdîd ile okunmuştur.⁹⁴³ Kelimenin en meşhur olan okuyuşu “تَلْقَفُ” şeklindeki cumhurun okuyuşudur. Âsım hazretlerinin Hafs rivâyeti ise metinde geçen şekliyle “تَلْقَفُ” şeklindedir. “فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ” şeklindeki vecih ise İbn Kesîr'den rivâyet edilmiştir.⁹⁴⁴

⁹⁴⁰ Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân es-Sîrâfî, *İdgâmü'l-Kurrâ*, thk. Ferğali Seyyid Arbâvî (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2011, 31; Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *el-İdgâmü'l-Kebîr*, thk. Abdurrahman Hasan el-Ârif (1. Baskı), Âlemü'l-Kütüb, Kahire 2003, 71.

⁹⁴¹ Çetin, *Kur'ân Okuma esasları*, 237.

⁹⁴² A'râf: 7/117.

⁹⁴³ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 105.

⁹⁴⁴ İbn A'tıyye el-Endelüsî, II, 439.

Örnek 2: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ* “*Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse...*”⁹⁴⁵

Müntecebüddîn el-Hemedânî, âyetin tahlilini yaptıktan sonra “يَرْتَدَّ” kelimesinin çeşitli vecihlerine değinmektedir. Âyet-i kerîmede geçen vecihte “د” harfinin fethası ve teşdîdiyle “يَرْتَدَّ” şeklindeki okuyuşun aslı “يَرْتَدُّ” şeklindedir. İki sâkin harfin art arda gelmesinden dolayı okuyuş zorluğu meydana gelmiş, kelimedeki birinci “د” ikinci “د” harfine idgâm olmuş ve daha kolay bir okuyuş için ikinci “د” fetha ile okunmuştur. Kelimenin başka bir okuyuşu da şedde ve cezm izhar edilerek aslı üzerine okunan “يَرْتَدُّ” şeklindeki vecihtir. Burada ikinci harfin sâkin gelmesiyle muzâaf olarak gelen kelime izhar edilmiştir.⁹⁴⁶ Müellif, “إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ” “*Eğer siz (Uhud’da) bir yara aldıysanız.*”⁹⁴⁷ âyetini “يَرْتَدُّ” okuyuşuna örnek göstererek Kur’ân-ı Kerîm’de bu tür kelimelerin olduğuna işaret etmiştir.

Örnek 3: *قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ* “*Allah (gerektiğinde) yeminlerinizi bozmayı (ve kefareti ödemeyi) size meşru kılmıştır...*”⁹⁴⁸

Müellif, âyetteki “تَحِلَّةَ” kelimesinin aslının “تَحَلَّلَ”, vezninin ise “تَفَعَّلَ” olduğunu belirtmiştir. Kelimedeki birinci “ل” harfinin harekesi “ح” harfine verilip ikinci “ل” harfine idgâm olmuştur.⁹⁴⁹ Müellif, “تَحِلَّةَ” kelimesinin aslına değinerek sadece kelime yapıları idgâmdan bahsetmektedir. İdgâmın kâidesinden bahsetmemektedir. Burada iki harekeli harfin birbirine idgâmı söz konusu olup idgâm-ı mütemâsileyn meydana gelmiştir.

Örnek 4: *أَلَا إِنَّهُمْ يَنْتُونُ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ* “*İyi bilin ki onlar, O’ndan gizlenmek için kalplerindeki düşmanlığı gizliyorlar...*”⁹⁵⁰

Âyet-i kerîmede geçen “يَنْتُونُ” kelimesini cumhur “ي” harfini fetha, “ن” harfini ise damme ile okumuştur. Kelimenin mâzisi ise “نَتَّى” şeklindedir. Müellif, kelimenin “engellemek” ya da “*haklı gizleyip yalan söylemek*” gibi çeşitli mânalara geldiğini belirterek âyetin ihtiva ettiği mânalar üzerinde durmaktadır. Kelimenin farklı vecihlerine değinen Müntecebüddîn el-Hemedânî, “يَنْتُونُ” kelimesinin “تَنْتُونُ” şeklinde

⁹⁴⁵ Mâide: 5/54.

⁹⁴⁶ Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî, 394; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 456-457.

⁹⁴⁷ Âl-i İmrân: 3/140.

⁹⁴⁸ Tahrîm: 66/2.

⁹⁴⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, VI, 172.

⁹⁵⁰ Hûd: 11/5.

“ت” harfinin fethası ve “ث” harfinin iskânıyla, “ن” harfinin fethası, “و” harfinin kesrası ve kelimenin sonunda da dammeli ve şeddeli “ن” şeklindeki bir okuyuşunu ele almaktadır. Bu vecih “تَفْعُولٌ” bâbından olup aslı “تَتَنَوْنُ” şeklindedir. Kelimenin sonunda bulunan iki “ن” harfinden birincisi sâkin kılınmış, kesrası “و” harfine verilmiş ve idgâm edilerek “تَتَنَوْنُ” şeklini almıştır.⁹⁵¹

Örnek 5: لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي “*Fakat O Allah benim Rabbim 'dir...*”⁹⁵²

Müellife göre metinde geçen “لَكِنَّا” kelimesinin aslı “لَكِنْ أَنَا” şeklindedir. Hemzenin harekesi “ن” harfine verilmiş ve hemze hazfedilmiştir. Kelime daha sonra iki harekeli “ن” kalacak şeklinde “لَكِنَّا” olarak kalmıştır. İki harekeli “ن” harfinin yan yana gelmesinden dolayı birincisi sâkin kılınıp ikincisine idgâm edilmiştir.⁹⁵³

Örnek 6: وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ “*O, gökte de ilâh olandır, yerde de ilâh olandır...*”⁹⁵⁴

Müntecebüddîn el-Hemedânî'ye göre âyet-i kerîmede geçen “إِلَهٌ” kelimesi mef'ûl mânasında olup “فِعَالٌ” veznindedir. “ا” ve “ل” tefhîm ve ta'zim için lafzâ-i celâle dâhil olmuş ve “إِلَٰهٌ” şeklini almıştır. “ء” harfi de gerek sâbit gerekse hazfolma şekliyle teshîl ile okunmuş ve iki “ل” harfinin birleşmesiyle kerâhetten dolayı birincisi ikincisine idgâm olmuştur. “ا” ve “ل” harfleri mahzûf olan hemzenin yerine geçmekte ve “الله” şeklinde okunmaktadır. Müellif, bismelenin i'râbını yaparken de “الله” lafza-i celîlenin aslının “إِلَٰهٌ” olduğunu belirtmektedir. Kelime “*yaratılmış olanların ibadet ettiği mâbud*” anlamındadır. Müellif, “النَّاسُ” kelimesinin de aynı vezinde olduğunu, aslının ise “الْأَنَاسُ” olduğunu belirtmekte ve bu görüşünü desteklemektedir.⁹⁵⁵

3.2.4.2. İdgâm-ı Mütecâniseyn

İdgâm-ı mütecâniseyn, mahreçleri aynı sıfatları ise farklı olan harflerden birincisi sâkin ikincisi harekeli bir şekilde art arda gelmesiyle oluşur. İlk harf ikinci harfe idgâm edilir. Üç mahreç yerinden çıkan bu harfleri şu şekilde sıralamak mümkündür. Dil ucunun üst seniye dışlarına değmesiyle çıkan “ط”, “د” ve “ت” harfleri, dil ucunun alt ile

⁹⁵¹ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kırâ'ât ve'l-Îzâh 'Anhâ*, I, 318-320; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 437-439.

⁹⁵² Kehf: 18/38.

⁹⁵³ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 278.

⁹⁵⁴ Zuhurf: 43/84.

⁹⁵⁵ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 60-61.

üst seniye dişlerinin arasından dışarı çıkmasıyla çıkan “ظ”, “ذ” ve “ث” harfleri ve dudak mahrecinden çıkan “ب” ve “م” harfleridir. “ب” ve “م” arasında idgâm-ı mütecâniseyn gerçekleşmesi için “ب” harfi “م” harfinden önce gelmelidir.⁹⁵⁶ Müntecebüddîn el-Hemedânî, bu idgâm türüne dâir birçok örnek vermiştir. Biz burada müellifin eserinden birkaç örnek vererek konuyu açıklayacağız.

Örnek 1: *“Hani, bir kimseyi öldürmüştünüz de suçu birbirinizin üstüne atmıştınız...”*⁹⁵⁷

Müellif, âyette geçen “فَادَارَأْتُمْ فِيهَا” cümlesinin anlamı hakkında “*Onda ihtilaf ettiniz, düşmanlık ettiniz.*” olduğunu belirterek “فَادَارَأْتُمْ” kelimesindeki idgâma değinmektedir. Müellife göre kelimenin aslı “تَدَارَأْتُمْ” şeklinde olup “تَفَاعَلْتُمْ” veznindendir. Mahreç birliğinden dolayı “ت” harfi “د” harfine idgâm olmuştur. İdgâmın şartlarından biri mudgâmın sâkin olmasıdır. Bu kelimeye idgâm yapılırken önce “ت” harfi sâkin kılınır. Sâkin harfle başlamak mümkün olmadığından dolayı “ا” ilave edilir. “تَدَارَأْتُمْ” hâlini aldıktan sonra sâkin gelen “ت” harfi harekeli “د” harfine idgâm edilir ve “فَادَارَأْتُمْ” hâlini alır.⁹⁵⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de bu tür idgâma rastlamak mümkündür. Söz gelimi “أَدَارَأْتُمْ”⁹⁵⁹ kelimesi “فَادَارَأْتُمْ” kelimesine benzer bir kullanımla idgâm edilerek okunmuştur.

Örnek 2: *“Artık onu ne aşabildiler, ne de delebildiler.”*⁹⁶⁰

Müellif, yukarıdaki metinde geçen “فَمَا اسْتَطَاعُوا” lafzının aslının “اسْتَطَاعُوا” olduğunu belirtmektedir. Mahreçleri bir olan “ت” ve “ط” harflerinin yan yana gelmesinden dolayı kerâhet meydana gelmekte olup kelimenin kolay okunması için “ت” harfi hazfedilmiştir. Kelimenin farklı bir vechine değinen müellif, kelimenin “فَمَا اسْتَطَاعُوا” şeklinde “ت” harfinin “ط” harfine idgâm edilmesi şeklinde “ط” harfinin teşdîdiyle şeklindeki okuyuşuna dikkat çekmektedir.⁹⁶¹ Cumhurun “فَمَا اسْتَطَاعُوا” şeklinde

⁹⁵⁶ Pakdil, 197-199; Okcu, 190-192.

⁹⁵⁷ Bakara: 2/72.

⁹⁵⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 294-295.

⁹⁵⁹ A’râf: 7/38.

⁹⁶⁰ Kehf: 18/97.

⁹⁶¹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 328.

okumuş olduğu kelimeyi kırâat-i seb‘a imamlarından Hamza “فَمَا اسْطَاعُوا” şeklinde “ط” harfinin teşdîdiyle okumuştur.⁹⁶²

3.2.4.3. İdgâm-ı Mütakâribeyn

Mahrecinde veya sıfatında birbirine yakınlığı bulunan harflerden birincisi sâkin ikincisi harekeli olarak art arda geldiği zaman idgâm-ı mütakâribeyn meydana gelir. Bu harfler iki mahreçten çıkmaktadır. Birincisi dil kökünden çıkan “ق” ve “ك” harfleri, ikincisi de dil ucu harfleri olan “ل” ve “ر” harfleridir.⁹⁶³ Tarifi genel itibariyle bu şekilde yapılan bu idgâm sadece bu iki mahreç yerinden çıkan harflerle sınırlı değildir. Tarifinden de anlaşılacağı üzere aynı zamanda sıfat birliği olan harfler arasında da idgâm gerçekleşir. Kur’ân-ı Kerîm’de birçok örneğine rastladığımız bu idgâma müellif de eserinde yer vermiş çeşitli îzâhlarda bulunmuştur. Biz de müellifin bu tür idgâma verdiği örneklerden her birini ayrı ayrı ele alıp açıklayacağız.

Örnek 1: *وَأَزَيَّنْتُ وَطَنَ أَهْلِهَا “...Bütün zinet ve güzelliklerini alıp süslendiği ve sahipleri de onun...”*⁹⁶⁴

Müellif, âyette geçen “وَأَزَيَّنْتُ” kelimesinin aslının “تَزَيَّنْتُ” olduğunu belirtmektedir. Kelimedeki “ت” harfi önce sâkin kılınmış, daha sonra “ز” harfine idgâm olmuş ve kelimenin başına “ا” harfi getirilmiştir. Kelimenin farklı vecihlerine değinen müellif, kelimenin “ء” harfinin fethası ve “ز” harfinin iskânıyla, “ي” ve “ن” harflerinin de fethasıyla “وَأَزَيَّنْتُ” şeklinde, “ز” harfinin iskânı ve öncesinde “ا” harfi, “ي” ve “ء” harflerinin fethası ve daha sonra şeddeli “ن” gelecek şekilde “وَأَزَيَّنْتُ” ve son olarak “وَأَزَيَّنْتُ” şeklindeki vecihlerine değinmiştir.⁹⁶⁵ Âyet-i kerîmede geçen “وَأَزَيَّنْتُ” vechinin dışındaki okuyuşlar şâz olup “وَأَزَيَّنْتُ” vechini Mâlik b. Dînâr (ö. 131/748) , “وَأَزَيَّنْتُ” vechini ise Ebû Osman en-Nehdî (ö. 100/718) tilâvet etmiştir.⁹⁶⁶

⁹⁶² Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî, 424.

⁹⁶³ Pakdil, 199; Okcu, 193.

⁹⁶⁴ Yûnus: 10/24.

⁹⁶⁵ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi'l-Kurâ'ât ve'l-Îzâh 'Anhâ*, II, 311; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 368-369.

⁹⁶⁶ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî*, 61; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 129-130.

Örnek 2: *وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ “...Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının...”*⁹⁶⁷

Müellif, metinde geçen “تَسَاءَلُونَ” kelimesinin “س” harfinin teşdîdiyle “تَسَاءَلُونَ” şeklinde okunduğu belirtmektedir. Kelimenin aslı “تَتَسَاءَلُونَ” şeklindedir. İki mislî harf art arda geldiği için kerâhetten dolayı “ت” harfi “س” harfine idgâm olmuştur.⁹⁶⁸ Kırâat-i seb‘a imamları “س” harfinin teşdîdiyle ilgili ihtilaf etmişlerdir. “تَسَاءَلُونَ” kelimesini “س” harfinin teşdidiyle “تَسَاءَلُونَ” şeklinde İbn Kesîr, Nâfi‘ ve İbn Âmir tilâvet etmiş, Âsım, Hamza ve Kisâî ise metindeki şekliyle “س” harfini şeddesiz olarak tilâvet etmişlerdir.

Örnek 3: *إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ “Şüphesiz ki sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar...”*⁹⁶⁹

Müellif, âyetteki “الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ” kelimelerinin “ص” ve “د” harflerinin teşdîdiyle okunduğunu belirtmiştir. Kelimelerin aslı “الْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ” şeklindedir. Bu iki kelime “صَدَّقَ” kelimesinin ism-i fâilidir. Her iki kelimede de “ت” harfi “ص” harfine idgâm olmuştur. Müellif, kelimenin farklı vecihlerine de değinerek mânaya delâleti üzerinde farklı yorumlar getirmektedir. Kelime başka bir vecihte “الْمُصَدِّقِينَ” şeklinde “د” harfi şedde ile “ص” harfi ise şeddesiz olarak okunmuştur. Bu vecihteki okuyuşta da her iki kelime “صَدَّقَ” kelimesinin ism-i fâili olarak gelmektedir. Kelime “iman eden”, “tasdik eden.” anlamındadır. Yani mü’min erkekler ve mü’min kadınlar Allah’ı ve Resûlü’nü tasdik ederler. Zira tasdik etmek imanın bir cüz’üdür. Bu iki kelimeyi “الْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ” şeklinde aslı üzerine Übey b. Kâ‘b tilâvet etmiştir.⁹⁷⁰ İbn Kesîr ve Âsım “الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ” şeklinde, Hafs ve diğer imamlar ise metindeki şekliyle “الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ” olarak tilâvet etmişlerdir.⁹⁷¹

Örnek 4: *إِذَا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ اتَّقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ “Size “Allah yolunda sefere çıkın.” denilince, yere çakılıp kaldınız...”*⁹⁷²

Müellife göre âyette geçen “اتَّقَلْتُمْ” kelimesinin aslı “تَتَقَلَّتُمْ” şeklindedir. Aralarındaki mahreç yakınlığından dolayı “ت” harfi “ث” harfine idgâm olmuş ve “ء”

⁹⁶⁷ Nisâ: 4/1.

⁹⁶⁸ Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî, 390; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 199.

⁹⁶⁹ Hadîd: 57/18.

⁹⁷⁰ İbn Atyye el-Endelüsî, V, 265; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, VI, 101-102.

⁹⁷¹ el-Fârisî, *el-Hücce li’l-Kurrâ’i’s-Seb’a*, VI, 274.

⁹⁷² Tevbe: 9/38.

harfi kelimenin başına dâhil olarak “اِنَّا قُلْنٰمْ” olarak okunmuştur. Kelime istifham olarak inkâr ve azarlama mânasına gelmektedir. Müellif, kelimeyi aslı üzerine “تَنَاقَلْنٰمْ” şeklinde A‘meş’in okuduğuna değinmektedir.⁹⁷³

Örnek 5: *أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى* “Yahut öğüt alacak da bu öğüt kendisine fayda verecek.”⁹⁷⁴

Müellife göre metindeki “يَذَّكَّرُ” kelimesinin aslı “يَتَذَكَّرُ” şeklindedir. Kelimede “ت” harfi “ذ” harfine idgâm olarak “يَذَّكَّرُ” şeklini almıştır.⁹⁷⁵ Burada herhangi bir kırâat mevcut olmayıp müellif, sadece kelimenin yapısına değinerek oluşan bir idgâmdan bahsetmektedir.

Örnek 6: *تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ* “İçinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak...”⁹⁷⁶

Müellife göre “تَظَاهَرُونَ” kelimesinin aslı “تَتَظَاهَرُونَ” şeklindedir. Âyet-i kerîmede geçen vecihteki şekliyle kelimenin başında misliyetin kerâhetinden dolayı ikinci “ت” harfi hazfolmuştur. Çünkü kelimede harfin tekrarından dolayı okuma zorluğu meydana gelmektedir. Kelime, âyet-i kerîmedeki “تَظَاهَرُونَ” vechiyle “ظ” harfi şeddesiz okunduğu gibi, iki “ت” harfinden birini “ظ” harfine idgâm ederek teşdîd ile “تَظَّاهَرُونَ” şeklinde de okunmuştur.⁹⁷⁷ Kırâat kitaplarına baktığımızda kelimenin yapısıyla ilgili geniş bilgilere yer verildiğini görmekteyiz. Kırâat imamları “ظ” harfinin teşdîdiyle ilgili ihtilaf ettikleri görülmektedir. İbn Kesîr, Nâfi‘, Ebû Amr ve İbn Âmir “ظ” harfinin teşdîdiyle “تَظَّاهَرُونَ” şeklinde, Âsım, Hamza ve Kisâî ise “ظ” harfini şeddesiz olarak “تَظَاهَرُونَ” şeklinde tilâvet etmişlerdir.⁹⁷⁸

Örnek 7: *وَأَنَّ مِنْهَا لَمَّا يَسْقُوقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ* “Taş vardır ki yarılr da içinden sular çıkar...”⁹⁷⁹

Müellife göre metinde geçen “يَسْقُوقُ” kelimesinin aslı “يَسْقُوقُ” şeklindedir. Kelimedeki “ت” harfi “ش” harfinde idgâm olmuş ve “يَسْقُوقُ” şeklinde okunmuştur.⁹⁸⁰

⁹⁷³ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî*, 57; İbn Atıyye el-Endelüsî, III, 34; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 264.

⁹⁷⁴ Abese: 80/4.

⁹⁷⁵ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, VI, 341.

⁹⁷⁶ Bakara: 2/85.

⁹⁷⁷ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*, I, 166; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî*, 15; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 315; el-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâ'ât*, II, 164.

⁹⁷⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fî'l-Kırâat*, 162-163; el-Fârîsî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, II, 130-131.

⁹⁷⁹ Bakara: 2/74.

Kırâat imamlarından A‘meş kelimeyi “يَنْشَقُّ” şeklinde aslı üzerine okumuştur. Kelimenin ihtiva ettiği mâna “taşın üzerinde geniş bir yarık olup içinden tazyikli ve çok miktarda su fışkırması.” şeklindedir.⁹⁸¹

Örnek 8: لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ “İnsanı önünden ve ardından takip eden melekler vardır...”⁹⁸²

Müellif, metinde geçen “مُعَقِّبَاتٌ” kelimesinin aslının “مُعَقِّبَاتٌ” olduğunu “ت” harfinin harekesinin “ع” harfine verilmesinden sonra “ق” harfinde idgâm olduğunu belirtmiştir. Kelimenin sonundaki “ت” harfi ise te‘nis ve cem‘ içindir. Kelimede iltikâ-i sâkineynden dolayı “ت” harfinin harekesinin hazfedilip “ع” harfini kesralı “مُعَقِّبَاتٌ” şeklindeki okuyuşun da câiz olduğunu belirten Müntecebüddîn el-Hemedânî, ardından bu tür okuyuşun gerekmediğini çünkü kırâat ilminin sünnete ve rivâyete dayalı olduğunu belirtmiştir.⁹⁸³ Zemahşerî de kelimenin aslının “مُعَقِّبَاتٌ” olduğunu belirterek “ت” harfinin “ق” harfine idgâm olduğunu, mânasının ise “meleklerden bir cemaat” olduğunu ve bu meleklerin insanları muhafaza etmek için takip ettiğini belirtmiştir.⁹⁸⁴

Örnek 9: ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ “...Sonra onu cehennem azabına girmek zorunda bırakırım...”⁹⁸⁵

Metinde geçen “أَضْطَرُّهُ” kelimesi meşhur olmayan bir vecihte “ض” harfi “ط” harfine idgâm olarak “أَطْرُهُ” şeklinde okunmuştur. Bu tür idgâma Kur’ân-ı Kerîm’den farklı örnekler sunan Müntecebüddîn el-Hemedânî, muzâraat harfini kesralı okuyanların lügatına göre “أَضْطَرُّهُ” şeklinde hemzenin kesrasıyla de okunduğunu belirtmiştir.⁹⁸⁶ “أَطْرُهُ” vechiyle meşhur olmayan okuyuşu İbn Muhaysın tilâvet etmiştir.⁹⁸⁷

Örnek 10: إِنْ نَشَأْ نُخَسِّفْ بِهِمُ الْأَرْضَ “...Eğer dilersek onları yere geçirir...”⁹⁸⁸

Cumhur âyette geçen “نُخَسِّفْ بِهِمُ” cümlesindeki “ف” harfini izhar ederek okumuştur. Ancak kırâat imamlarından Kisâî “ف” harfini şiddet ve cehr gibi güçlü

⁹⁸⁰ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 298.

⁹⁸¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 287.

⁹⁸² Ra‘d: 13/11.

⁹⁸³ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 659.

⁹⁸⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 337.

⁹⁸⁵ Bakara: 2/126.

⁹⁸⁶ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 381-382.

⁹⁸⁷ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi'l-Kırâ'ât ve'l-Îzâh 'Anhâ*, I, 106.

⁹⁸⁸ Sebe': 34/9.

sıfatlarından dolayı “ب” harfine idgâm ederek okumuştur.⁹⁸⁹ Cumhuriyet, Kisâi’nin okumuş olduğu “ف” harfinin “ب” harfine idgâmı şeklindeki okuyuşu benimsememiştir. Çünkü onlara göre “ف” harfi ancak kendi misline idgâm olur. İbn Mücâhid, Kisâi’nin okuduğu “ف” harfinin idgâmı şeklindeki okuyuşun câiz olmadığını belirtmektedir.⁹⁹⁰

Örnek 11: فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقَّتِكُمْ...*Şimdi siz birinizi şu gümüş para ile kente gönderin...*⁹⁹¹

Müellif, metinde geçen “بُورِقَّتِكُمْ” kelimesini cumhurun “ق” harfinin izharı, “و” harfinin fethası ve “ر” harfinin kesrasiyla aslı üzerine okuduğunu belirtmiştir. Kelime başka bir vecihte “ر” harfinin iskânıyla “بُورِقَّتِكُمْ” şeklinde de okunmuştur. Bir diğer vecihte ise mahreç yakınlığı itibarıyla “ق” harfi “ك” harfine idgâm edilerek “ر” harfinin kesrasiyla “بُورِقَّتِكُمْ” şeklinde okunmuştur.⁹⁹²

Zemahşerî kelimenin farklı vecihlerine değinerek İbn Kesîr’in “بُورِقَّتِكُمْ” şeklinde “ر” harfinin kesrası ve “ق” harfini “ك” harfine idgâm ederek okuduğunu belirtmiştir. İbn Muhaysın da “و” harfinin kesrası “ر” harfinin iskânı ve idgâmlı olarak “بُورِقَّتِكُمْ” şeklinde okunduğunu belirtmiştir. Zemahşerî iltikâ-i sâkineynden dolayı bu idgâmın câiz olmadığını belirtmiştir.⁹⁹³ İbn Muhaysın’ın okumuş olduğu “بُورِقَّتِكُمْ” şeklindeki vecih şâz bir kırâattır. Ebû Amr, Hamza ve Âsım “ر” harfinin iskânıyla “بُورِقَّتِكُمْ” şeklinde, İbn Kesîr, Nâfi‘, İbn Âmir, Kisâi ve Hafs ise metindeki şekliyle “بُورِقَّتِكُمْ” olarak okumuşlardır.⁹⁹⁴

Örnek 12: فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ...*İşte bunlar Rabbin tarafından (sana verilen) iki delildir...*⁹⁹⁵

Yukarıdaki metinde geçen “فَذَانِكَ” kelimesi “ن” harfinin şeddeli ve şeddesiz haliyle iki farklı vecihte okunmuştur. Şeddesiz olarak okuyanlar “ن” ve “ك” harfleri arasında “ي” harfinin ziyâdesiyle “فَذَانِيكَ” şeklinde, şedde ile okuyanlar ise “فَذَانِكَ” şeklinde okumuşlardır. Şeddesiz olarak okunan vecih “ذَالِكَ” kelimesinin, şedde ile okunan vecih

⁹⁸⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 279.

⁹⁹⁰ el-Fârisî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, VI, 8.

⁹⁹¹ Kehf: 18/19.

⁹⁹² el-Fârisî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, V, 135-136; İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kirâ'ât ve'l-Îzâh 'Anhâ*, II, 24-25; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 256.

⁹⁹³ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzî'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*, 82; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 572-573.

⁹⁹⁴ el-Fârisî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, V, 135.

⁹⁹⁵ Kasas: 28/32.

ise “ذَلِكَ” kelimesinin tesniyesidir. Kelime tesniye olduğu zaman tesniye alâmeti olan “ن” harfinden sonra “ل” harfi eklenir. Daha sonra “ل” harfi “ن” harfine idgâm olur. Burada ikinci harf birinci harfe idgâm olur. Tesniye lafzının bozulmaması için birinci harf ikinci harfe idgâm olmaz.⁹⁹⁶ Müntecebüddîn el-Hemedânî’ye göre “ي” harfinin ziyâdesiyle “فَذَانِكَ” şeklinde okunan vecihte iki görüş söz konusudur. Bir görüşe göre “ي” harfi iki “ن” harfinden birine bedel olarak gelmiştir. Diğer görüşe göre ise “ي” harfi işbâdan dolayı meydana gelmiştir.⁹⁹⁷

İbn Kesîr ve Ebû Amr “ن” harfinin teşdîdiyle “فَذَانِكَ” şeklinde, diğer kırâat imamları ise şeddesiz olarak “فَذَانِكَ” şeklinde okumuşlardır. “ي” harfinin ziyâdesiyle “فَذَانِكَ” şeklindeki vecih de İbn Kesîr’den rivâyet edilmiştir.⁹⁹⁸

Örnek 13: *وَنُسْقِيهِ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَأَنْآسِيَّ كَثِيرًا ... Yarattıklarımızdan birçok hayvanları ve insanları sulayalım diye gökten tertemiz yağmur yağdırdık.*⁹⁹⁹

Müellif, metinde geçen “أَنْآسِيَّ” kelimesinin yapısıyla ilgili değerlendirmelerde bulunmaktadır. Müellife göre “أَنْآسِيَّ” kelimesi “إِنْسِي” veya “إِنْسَان” kelimesinin cem’idir. Kelimenin aslı “أَنْآسِيْنُ” şeklindedir. Kelimenin sonundaki “ن” harfi önce “ي” harfine dönüşmüş daha sonra birinci “ي” ikinci “ي” harfine idgâm olarak “أَنْآسِيَّ” şeklini almıştır. Müellif, kelimenin kullanımına “سَرَحَان” kelimesini örnek vererek bu kelimenin cem’i olan “سَرَاحِيْنُ” kelimesinin de “أَنْآسِيْنُ” kelimesine benzer bir kullanımla geldiğini belirtmektedir. Cumhur kelimeyi “أَنْآسِيَّ” şeklinde “ي” harfinin teşdîdiyle okumuştur. Yahyâ b. Hâris (ö. 202/817) ayrıca “ي” harfini şeddesiz “أَنْآسِيَّ” şeklinde de okumuştur.¹⁰⁰⁰

Örnek 14: *لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ... Sonra, nasıl davranacağınızı görelim diye.*¹⁰⁰¹

Müellif, metinde geçen “لِنَنْظُرَ” kelimesini cumhurun her iki “ن” harfini de izhar ederek okuduğunu ve bunun asıl olduğunu belirttikten sonra kelimenin bir “ن” ve “ظ” harfinin teşdîdiyle “لِنَنْظُرَ” şeklinde de okunduğunu belirtmektedir. Kelimedeki ikinci “ن” harfi “ظ” harfine dönüşmüş ve daha sonra diğer “ظ” harfine idgâm olmuştur. Bu tür bir vechin uzak olduğunu belirten müellif, “ن” harfinin sadece “يُرْمَلُونَ” harflerine idgâm

⁹⁹⁶ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 134.

⁹⁹⁷ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 135.

⁹⁹⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kirâat*, 493; el-Fârisî, *el-Hücce li’l-Kurrâ’i’s-Seb’a*, V, 419.

⁹⁹⁹ Furkân: 25/49.

¹⁰⁰⁰ İbn Atıyye el-Endelüsî, IV, 213; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 25-26.

¹⁰⁰¹ Yûnus: 10/14.

olabileceğini, dolayısıyla “ظ” harfine idgâm edilemeyeceğini belirtmiştir. Müellif, ayrıca “ن” harfinin ihfa ile okunduğunu, dolayısıyla okuyucuların idgâm yapıldığı zannına kapıldığını belirtmektedir.¹⁰⁰² Yahyâ b. Hâris’in rivâyet ettiği “لَنْظُرَ” vechi, lügatlarda bilinen bir kırâat olmayıp şâz bir kırâattir.¹⁰⁰³

Örnek 15: *“...Gizlediğimiz takdirde, şüphesiz günahkârlardan oluruz. Diye yemin ederler.”*¹⁰⁰⁴

Müellif, âyet-i kerîmedeki “لَمِنَ الْأَثِمِينَ” lafzının “لَمَلَّاثِمِينَ” şeklinde hemzenin hazfedilip harekesinin “ل” harfine vermesi ve “ن” harfinin “ل” harfine idgâmıyla da okunduğunu belirtmektedir.¹⁰⁰⁵ İdgâm ile okunan kırâat İbn Muhaysın’dan rivâyet edilmektedir.¹⁰⁰⁶

Örnek 16: *“Nûn (Ey Muhammed) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki.”*¹⁰⁰⁷

Müellif, âyet-i kerîmenin başlangıcındaki “ن” harfinin izhar ile okunduğunu ve idgâm yapılamayacağını, sûrenin evvelinde olduğu için bunun asıl olduğunu belirtmiştir. Bu durum, vakf yapılan bütün harfler için geçerlidir. Çünkü vakf idgâma manidir. Müellif, “ن” harfinin sadece “يَزْمُلُونَ” harflerine idgâm olabileceğini düşündüğü için bu idgâmı uygun görmemektedir. Bir vecihte “ن” harfi vasıl niyetiyle idgâm yapılarak okunmuştur.¹⁰⁰⁸ Kırâat imamlarından İbn Kesîr, Nâfî, Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza, Hafs ve Âsım vakf yaparak “نُونُ” şeklinde sükûnla okumuşlardır. Kisâî ve bazı kırâat imamları ise ğunne yapmadan idgâm ile, bazıları da idgâmlı ve ğunneli okumuşlardır.¹⁰⁰⁹

Örnek 17: *“kendilerinden gizlenmiş olan avret yerlerini onlara açmak için”*¹⁰¹⁰

Metinde geçen “سَوَاتِيهَما” kelimesi başka bir vecihte “سَوَاتِيهَما” şeklinde “ء” harfinin “و” harfine ibdâli ve “و” harfinin “ء” harfinde idgâm edilmesiyle de okunmuştur.¹⁰¹¹

¹⁰⁰² el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 356-357.

¹⁰⁰³ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kırâ'ât ve'l-Îzâh 'Anhâ*, I, 309.

¹⁰⁰⁴ Mâide: 5/106.

¹⁰⁰⁵ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 518.

¹⁰⁰⁶ İbn Atıyye el-Endelüsî, III, 253.

¹⁰⁰⁷ Kalem: 68/1.

¹⁰⁰⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, VI, 190.

¹⁰⁰⁹ el-Fârisî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, VI, 309; İbn Atıyye el-Endelüsî, V, 345-346.

¹⁰¹⁰ A'râf: 7/20.

“سَوَاتِيهَمَا” vechini “و” harfinin teşdîdiyle Hasan el-Basrî, Ebû Ca'fer, Şeybe b. Nisâh ve ez-Zührî okumuşlardır. İbn Cinnî'nin Sîbeveyhi'den naklettiği bir görüşe göre bu vecih az kullanılan bir lügattır. Bu şekildeki bir okuyuş kelimenin kolay okunması içindir.¹⁰¹²

3.2.5. İtbâ'

3.2.5.1. İtbâ'ın Lügat Anlamı

İtbâ' kelimesinin aslı “تَبِعَ” şeklindedir. Bir şeye tâb olmak, birinin arkasından yürümek anlamındadır. Biriyle yürümek ya da biriyle kalmak mânasına da gelmektedir. Arap dilini kullananlar “أَتَّبَعْتُ الْقَوْمَ” “Bir kavme tâbi oldum.” veya “تَبِعْتُه” “Ona tâbi oldum.”¹⁰¹³ “إِذَا تَلَوْتُهُ وَأَتَّبَعْتُه” “Tilâvet ederken ona tâbi oldum.” “تَبِعَ الشَّيْءُ تَبْعًا وَتَبَاعًا فِي” “İşlerden bir şeye tam tâbi oldu.” söylemlerini kullanmaktadırlar.¹⁰¹⁴

“تَبِعَ” kelimesi birini ömür boyu takip etmek, birinin gölgesi anlamında da kullanılmaktadır.¹⁰¹⁵ Âyet-i kerîmede “فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ” “Kim ona uyarsa, onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir dedik.”¹⁰¹⁶ şeklindeki ifâdede “تَبِعَ” kelimesi ömür boyu takip etmek mânasında kullanılmıştır. “تَبِعَ” kelimesi Peygamber'e uymak, tâbi olmak anlamında da kullanılmıştır. Örneklerde görüldüğü gibi kelimenin kullanımıyla ilgili pek çok örnek vermek mümkündür.¹⁰¹⁷

3.2.5.2. İtbâ'ın İstilahî Anlamı

Âlimler “الِإِتْبَاعُ” olgusunun tarifi ve tasnifi konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hatta bazı âlimler bunu ibdâlin bir bâbı olarak kabul etmişlerdir.¹⁰¹⁸ İstilahî olarak itbâ'ı farklı şekillerde değerlendirmek mümkündür. İtbâ', bir kelimenin bir kelimeye vezin açısından ve anlamını te'kit etmesi açısından tâbi olmasıdır. Söz gelimi “اَفْعَالٌ” “aç”, “

¹⁰¹¹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 26.

¹⁰¹² İbn Cinnî, *el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kırâ'ât ve'l-Îzâh 'Anhâ*, I, 243.

¹⁰¹³ el-Cevherî, III, 1189-1190.

¹⁰¹⁴ Muhammed b. Mustafa es-Seyyid, *el-İtbâ' Envâ'uhû ve Âsâruhû fî Beyâni'l-Kur'ân* (1. Baskı), Müesseses Salâhü's-Selîm, Riyad 2002, I, 53.

¹⁰¹⁵ Abdür-raûf Muhammed Osmân, *Muhabbetü'r-Rasûl Beyne'l-İtbâ' ve'l-İbtidâ*, Memleketü'l-Arabiyye Suudiyye, Riyad 1993, 101.

¹⁰¹⁶ Bakara: 2, 38.

¹⁰¹⁷ Salah Abdülfettâh el-Hâlidî, *el-İtbâ' ve'l-Metbûün fî'l-Kur'ân* (1. Baskı), Darü'l-Menâr, Umman 1997, 18.

¹⁰¹⁸ Ebû't-Tayyib Abdülvâhid b. Alî el-Luğavî el-Halebî, *Kitâbü'l-İtbâ'*, thk. İzzeddin et-Tenûhî, Mecmû'ü'l-Luğâtü'l-Arabiyye, Dımaşk 1961, 3.

“لَاغِبٌ” “bitkin” kelimeleri art arda gelerek anlamı pekiştirmektedir.¹⁰¹⁹ Müntecebüddîn el-Hemedânî de eserinde “*Muhakkak ki itbâ‘ bir kelimedede meydana gelir.*” diyerek itbâ‘ın bu kısmına dikkat çekmiştir. Söz gelimi “مُنْحَذَرٌ” “eğim” ve “مَغِيرَةٌ” “çukur” kelimeleri de art arda gelerek anlamı pekiştirmektedir.¹⁰²⁰

İtbâ‘ın konumuzla ilgili tarifini ise şu şekilde yapabiliriz. İtbâ‘, sesin etkili olabilmesi için birbirine mahreç ve sıfat açısından yakınlığı bulunan harflerin, bir kelimedede hareke açısından birbiriyle uyumlu olabilmesi veya bir kelimenin son harfiyle onu takip eden kelimenin ilk harfi arasında ses uyumu olması şeklinde meydana gelir. Arap lisânında ağırlıklı olarak itbâ‘ bu şekilde meydana gelmektedir.¹⁰²¹

3.2.5.3. İtbâ‘ın Sebebi ve Araplar’ın Kullanımı

Lügat âlimleri itbâ‘ın gerekçesini seslerin birbirine yakınlığını gerekçe göstermişlerdir. Araplar’ın âdetinde sesleri birbirine yakınlaştırmak veya benzeştirmek bilinen bir gerçektir.¹⁰²² İtbâ‘, ses ile ilgili bir olgu olup lügat açısından Hicaz ehli, Temîm ve Rabîa gibi birçok Arap kabilelerine dayandırılmaktadır.¹⁰²³ Lügatçılar itbâ‘ konusunu ele alırken lügat ve lehçelerden kaynaklanan farklı okuyuşları, farklı konu başlıklarında ele almış, Araplar’ın itbâ‘ ile ilgili kullanımlarını ve daha sonra Kur’ân-ı Kerîm’de bu konu ile ilgili kullanımları tespit etmişlerdir. Ancak âlimler bu konuyu ele alırken tek bir başlık altında incelemediğini görmekteyiz. Örneğin İbn Cinnî itbâ‘ konusunu idgâm konusu başlığı altında ele alırken,¹⁰²⁴ Sîbeveyhi isimlerin yapısı konusunda ele almıştır.¹⁰²⁵

3.2.5.4. Müntecebüddîn el-Hemedânî’nin İtbâ‘ Konusunu Ele Alması

Müntecebüddîn el-Hemedânî’nin eserini incelediğimizde daha önce belirttiğimiz itbâ‘ın birinci türüne yani bir kelimenin bir kelimeye tâbi olması şeklinde gerçekleşen itbâ‘a sadece bir yerde yer verdiğini başka bir örnek vermediğini görmekteyiz.

¹⁰¹⁹ Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *es-Sâhibî*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, y.y., Kahire ts., 458.

¹⁰²⁰ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 71.

¹⁰²¹ Sultan, 122.

¹⁰²² İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, 140; Sultan, 122.

¹⁰²³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 107-108-196.

¹⁰²⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, 139-140.

¹⁰²⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 107-109.

Örnek 1: *إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ* "...Allah'a ortak koşanlar ancak bir pislikten ibarettir..."¹⁰²⁶

Müellif, âyetin tahlilini yaptıktan sonra metinde geçen “نَجَسٌ” kelimesinin “نَجَسٌ” şeklinde “ن” harfinin kesrası ve “ج” harfinin sükûnuyla da okunduğunu belirtmiştir. Ebû Hayyân (ö. 745/1344) cumhurun “ن” ve “ج” harflerinin fethasıyla “نَجَسٌ” vechini tercih ettiğini belirterek bazı âlimlerin ise “ن” harfinin kesrası ve “ج” harfinin iskânıyla “نَجَسٌ” vechini tercih ettiğini, “نَجَسٌ” kelimesinin “نَجَسٌ” kelimesinin ism-i fâili olduğunu ifâde etmektedir.¹⁰²⁷ Kelime “نَجَسٌ” vechiyle okunduğunda mukadder mevsûf hazfedilip âyetin mânası şöyle takdir edilir: *“إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ جِنْسٌ نَجَسٌ”* “*Muhakkak ki müşrikler pislik bir topluluktur.*” veya *“صَرْبٌ نَجَسٌ”* “*necis grup*” şeklindedir. Buradaki “نَجَسٌ” kelimesi “نَجَسٌ” “*pislik*” kelimesine tâbidir.¹⁰²⁸ Ferrâ da Me‘âni’l-Kur’ân’da Araplar’ın “نَجَسٌ” kelimesini kullanırken mutlaka öncesinde “رَجَسٌ” kelimesini de kullandıklarını belirterek, “رَجَسٌ نَجَسٌ” şeklindeki kullanıma dikkat çekmiş, sadece bir kelime kullandıklarında ise “نَجَسٌ” kelimesini tercih ettiklerini belirtmiştir.¹⁰²⁹

Müntecebüddîn el-Hemedânî de diğer lügat âlimleri gibi itbâ’ konusuna eserinde geniş yer vermiş ve işlemiştir. Müellif, bu konuyu daha çok birbirine yakınlığı bulunan harflerin ses açısından uyum içirisinde olması şeklinde ele almış ve bununla ilgili eserinde birçok örnek sunmuştur.

Örnek 2: *ق وَالْقُرْآنَ الْمَجِيدِ* “*Kâf. Şerefli Kur’ân’a andolsun ki.*”¹⁰³⁰

Müellif, metinde geçen “ق” harfinin okuyuşuyla ilgili, cumhurun “ق” harfinin iskânıyla “قَافٌ” şeklinde okuduğunu ve bunun bir vecih olduğunu belirttikten sonra “قَافٌ” ve “قَافٍ” şeklinde “ف” harfinin fethası ve kesrasıyla da okunduğunu belirtmiştir. “قَافٌ” şeklindeki vecihte iltikâ-i sâkineynden dolayı “ف” harfi harekeli olarak bu iki vecihte okunmuştur. “قَافٌ” vechinde “ف” harfi “ا” harfinin sesine tâbi olmuştur.¹⁰³¹ Burada lâhik olan harf “ف”, sâbık olan harf ise “ق” harfi olup aralarında sâkin bir “ا” harfi bulunmaktadır. “ا” harfi sâkin olup illetli bir harftir. Önceki harfin fethasından

¹⁰²⁶ Tevbe: 9/28.

¹⁰²⁷ Ebû Hayyân, V, 28-29.

¹⁰²⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 253.

¹⁰²⁹ el-Ferrâ, I, 430.

¹⁰³⁰ Kâf: 50/1.

¹⁰³¹ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî’l-Kirâ’ât ve’l-Îzâh ‘Anhâ*, II, 281; el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 671.

dolayı “” harfinde fetha sesi bulunmaktadır. “ف” harfinin fetha ile okunması önceki harfin fethasına tâbi olmasındandır.¹⁰³²

Ebû Hâtim es-Sicistânî “ق” harfinin “ف” harfinin iskânından başka bir vecihte okunmasının câiz olmadığını belirtmiştir. Sekafî ise “ف” harfini fetha ile okumuştur. Sekafî’ye göre bu daha güzel bir okuyuştur. Çünkü “ق” harfi ya Allah’ın ya da Kur’ân’ın ismidir. Hasan el-Basrî ve Ebû İshak “ف” harfini kesra ile okumuşlardır.¹⁰³³

Örnek 3: “...*Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler.*”¹⁰³⁴

Müellif, cumhurun metinde geçen “يَحْطِمَنَّكُمْ” kelimesini “ي” harfinin fethası ve “ح” harfinin iskânıyla, “ط” harfini şeddesiz ve “ن” harfini ise şeddeli okuduğunu belirtmiştir. Müellif, kelimenin “ي” ve “ح” harflerinin fethasıyla “يَحْطِمَنَّكُمْ” ve “ح” harfinin dammesi ve “ي” harfinin fethasıyla “يُحْطِمَنَّكُمْ” şeklindeki iki farklı vechine daha değinmektedir. Farklı bir vecihte ise “ح” harfinin kesrasıyla “يَحْطِمَنَّكُمْ” şeklinde okunmuş ve “ي” harfi de “ح” harfine tâbi olarak “يَحْطِمَنَّكُمْ” şeklinde de okunmuştur.¹⁰³⁵ Arap kelâmında “ي” harfini “ح” harfinin kesrasına tâbi kılıp kesra ile okumanın câiz olduğunu ifâde eden İbn Cinnî “يَحْطِمَنَّكُمْ” ve “يُحْطِمَنَّكُمْ” vecihlerinin Hasan el-Basrî’den rivâyet edildiğini belirtmiştir.¹⁰³⁶

Örnek 4: “...*Sonra da Allah onları kurumuş çer çöp hâline getirir...*”¹⁰³⁷

Müellif, cumhurun metinde geçen “يَجْعَلُهُ” kelimesini “ل” harfinin dammesiyle merfû olarak okuduğunu belirttikten sonra, mansub olarak “يَجْعَلُهُ” şeklinde de okunduğunu belirtmiştir. Müellif, burada itbâ’ olduğunu, kelimedeki “ل” harfinin “ع” harfine tâbi olduğunu belirtmiştir.¹⁰³⁸ Semîn el-Helebî (ö. 756/1355), mansub olarak okunan vechin zayıf olduğunu bazı âlimlerin görüşleriyle belirtmiştir.¹⁰³⁹

¹⁰³² el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 671.

¹⁰³³ İbn Atıyye el-Endelüsî, V, 156.

¹⁰³⁴ Neml: 27/18.

¹⁰³⁵ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 83-84.

¹⁰³⁶ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kırâ'ât ve'l-Îzâh 'Anhâ*, II, 137-138.

¹⁰³⁷ Zümer: 39/21.

¹⁰³⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 454-455.

¹⁰³⁹ Ahmed b. Yûsuf el-Me'rûf bi's-Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Masûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dârü Elkâm, Medinetü'l-Münevvere 1985, IX, 421.

Örnek 5: فَلَا مِمَّهِ التَّلْثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلَا مِمَّهِ السُّدُسُ “...Anasına üçte bir düşer. Eğer kardeşleri varsa, anasının hissesi altıda birdir...”¹⁰⁴⁰

Metinde geçen “فَلَا مِمَّهِ” kelimesi aslı üzere “ء” harfinin dammesiyle okunduğu gibi kesrasıyla “فَلَا مِمَّهِ” vechiyle de okunmuştur. Bu kelimedede “ء” harfi kendinden önceki harfin kesrasına tâbi olarak kesralı okunmuştur.¹⁰⁴¹

Kırâat-i aşere imamlarından İbn Kesîr, Nâfi‘, Âsım, Ebû Amr ve İbn Âmir aslı üzerine “فَلَا مِمَّهِ” vechiyle okumuşlardır. Cumhurun bu kelimeyi aslı üzerine okuduğu anlaşılmaktadır. Hamza ve Kisâî ise “ء” harfini kendinden önceki harfin kesrasına tâbi kılarak kesralı okumuşlardır.¹⁰⁴² Her iki imamın namaz kılarken kesra ile okuduğu rivâyet edilmiştir. Kisâî ayrıca kesra ile okunan vechin Hevâzin ve Hüzeyl kabilelerinin lûgatı olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁴³

Örnek 6: وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ “...Ey mü’minler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!”¹⁰⁴⁴

Müellif, metinde geçen “أَيُّهَا” kelimesinin “ه” harfinin fethasıyla okunduğu veche değindikten sonra “ه” harfinin dammesiyle okunan “أَيُّهُ” vechine de değinmiştir. İltikâ-i sâkineynden dolayı elif düştükten sonra “ه” harfinin harekesi kendinden önceki harfin harekesine tâbi olmuş ve itbâ‘ meydana gelmiştir.¹⁰⁴⁵ İbn Âmir dışındaki kırâat imamları kelimeyi “ه” harfinin fethasıyla okumuş, İbn Âmir ise “ه” harfinin dammesiyle “أَيُّهُ” şeklinde okumuştur.¹⁰⁴⁶

Örnek 7: قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ “...Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır...”¹⁰⁴⁷

Müellif, metinde geçen “فَصُرْهُنَّ” kelimesinin “فَخُذْ” lazına atıf olduğunu belirtip cumhurun kelimeyi “ص” harfinin dammesi ile tilâvet ettiği gibi “ر” harfinin telaffuzunun rahat olması için “ص” harfinin kesrasıyla “فَصِرْهُنَّ” şeklinde de tilâvet ettiğini belirtmiştir. Kelime hakkında geniş îzâhlar yapan müellif, kelimenin farklı

¹⁰⁴⁰ Nisâ: 4/11.

¹⁰⁴¹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 219.

¹⁰⁴² el-Fârisî, *el-Hücce li’l-Kurrâ’i’s-Seb’a*, III, 137.

¹⁰⁴³ en-Nehhâs, *Î’râbü’l-Kur’ân*, 174.

¹⁰⁴⁴ Nûr: 24/31.

¹⁰⁴⁵ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 644.

¹⁰⁴⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kırâat*, 455; el-Fârisî, *el-Hücce li’l-Kurrâ’i’s-Seb’a*, V, 319.

¹⁰⁴⁷ Bakara: 2/260.

vecihlerine değinerek kelimenin “فَصْرُهُنَّ” vechiyle “ص” harfinin dammesi ve “ر” harfinin teşdidiyle de okunduğunu belirtmiştir. Bu vecihte “ر” harfinin; damme, fetha ve kesra ile de okunduğunu belirten müellif, bunların gerekçelerini de sıralamıştır. “ر” harfi şâyet damme ile okunursa “ص” harfinin dammesine itbâ’ olmasından dolayıdır. Fetha ve kesra ile okunmasının sebebi ise iltika-i sâkineynden dolayı oluşan kerâhetten dolayıdır.¹⁰⁴⁸ Zemahşerî “ص” harfinin dammesi ya da kesrası ve “ر” harfinin teşdidiyle okunan vechin İbn Abbas’tan rivâyet edildiğini belirtmektedir.¹⁰⁴⁹

Örnek 8: إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ “O gün Allah, şöyle diyecek: Ey Meryem oğlu İsa!...”¹⁰⁵⁰

Müellif, metinde geçen “عِيسَى” kelimesinin kendisinden sonra gelen “ابْنِ” kelimesinin harekesine tâbi olarak meftûh okunduğunu belirtmektedir. Çünkü Yüce Allah Hz. İsa’yı “ابْنِ” kelimesi ile vasıflandırmıştır. Söz gelimi Arapların “يَا زَيْدُ بْنُ عَمْرٍو” şeklindeki kullanımı da buna benzer bir biçimde gelmiştir. Arapların kullanımında da “زَيْدُ” kelimesinin harakesi “ابْنِ” kelimesinin harekesine itbâ’ olmuştur. “زَيْدُ” kelimesinin harakesi itbâ’, “ابْنِ” kelimesinin harakesi ise i’râbtır. Müellife, “عِيسَى” kelimesinin sonunun “ي” harfi olduğunu ve bu şekilde takdir edildiğini belirtmektedir.¹⁰⁵¹

Örnek 9: مِنْ حُلِيِّهِمْ عَجَلًا جَسَدًا لَهُ خُورٌ “...Ziynet eşyalarından, böğürmesi olan bir buzağı heykeli (yaparak ilâh) edindiler...”¹⁰⁵²

Metinde geçen “حُلِيِّهِمْ” kelimesinin farklı vecihlerine değinen müellif, “ح” harfinin harekesinin “لِ” harfinin harekesine tâbi olarak kesra ile “حُلِيِّهِمْ” şeklinde de okunduğuna değinmektedir. Söz gelimi “دَلُّو” kelimesinin cem’i olan “دَلِّي” kelimesi de “حُلِيِّهِمْ” vechine benzer bir kullanımla gelmiştir. Bu kelimedede de “د” harfinin harakesi “لِ” harfinin harekesine tâbi olarak kesra ile okunmuştur.¹⁰⁵³ “حُلِيِّهِمْ” şeklindeki vechi kırâat imamlarından Hamza ve Kisâî tilâvet etmiştir.¹⁰⁵⁴

Örnek 10: وَالْعَصْرُ “Andolsun zamana ki.”¹⁰⁵⁵

¹⁰⁴⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 570-571.

¹⁰⁴⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 493.

¹⁰⁵⁰ Mâide: 5/110.

¹⁰⁵¹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 525.

¹⁰⁵² A'râf: 7/148.

¹⁰⁵³ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 131.

¹⁰⁵⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâat*, 294; el-Fârisî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, IV, 80.

¹⁰⁵⁵ Asr: 103/1.

Cumhur bu kelimeyi “ص” harfinin iskânıyla okumuştur. Bazı kırâat imamları ise “ر” harfinin kesrasından dolayı “ص” harfinin kesrasıyla “وَالْعَصْرِ” şeklinde de okumuştur. Müellif, bu vecihte kelimedeki “ص” harfinin harekesinin “ر” harfinin harekesine tâbi olduğunu ifade etmiştir. “ص” harfinin kesrasıyla okunan vecih bir lûgat olup “عَصْرٌ” ve “عُصْرٌ” olarak iki farklı lûgat daha bulunmaktadır. Arapların kullanımında “عُصْرٌ” ve “عُصْرٌ” gibi bu veche örnek teşkil edecek birçok kelime bulunmaktadır.¹⁰⁵⁶ “ص” harfinin kesrasıyla “وَالْعَصْرِ” vechiyle Ebû Münzir tilâvet etmiştir.¹⁰⁵⁷

Örnek 11: وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي “...Beni anmakta gevşeklik göstermeyin.”¹⁰⁵⁸

Cumhurun metinde geçen “تَنِيَا” kelimesindeki muzâraat harfini fetha ile okuduğunu belirten müellif, kelimenin muzâraat harfinin kesrasıyla “تَنِيَا” vechiyle de okuduğunu belirtmiştir. Muzâraat harfi olarak gelen “ت” harfinin harekesi kendisinden sonra gelen “ن” harfinin harekesine tâbi olmuş ve itbâ‘ meydana gelmiştir.¹⁰⁵⁹ Yahyâ b. Vessâb muzâraat harfinin harekesini “ن” harfinin harekesine tâbi kılıp “تَنِيَا” şeklinde tilâvet etmiştir.¹⁰⁶⁰

Örnek 12: وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ “...Himayeye muhtaç çocukları var iken...”¹⁰⁶¹

Cumhurun metindeki “ذُرِّيَّةٌ” kelimesindeki “ذ” harfini damme ile okuduğunu belirten Müntecebüddîn el-Hemedânî, “ذ” harfinin harekesini “ر” harfinin kesrasına tâbi kılarak kesra ile de okunduğuna değinmiştir.¹⁰⁶² İbn Cinnî de meşhur olan okuyuşun “ذ” harfinin dammesi ile okunan vecih olduğunu belirttikten sonra “ذ” harfini kesra ile “ذُرِّيَّةٌ” vechiyle okuyan râvinin Hz. Zeyd b. Sâbit’in olduğunu belirtmiştir. Hz. Zeyd b. Sâbit “ذ” harfini ayrıca fetha ile “ذُرِّيَّةٌ” şeklinde de okumuştur.¹⁰⁶³

¹⁰⁵⁶ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, VI, 457.

¹⁰⁵⁷ İbn Atıyye el-Endelüsî, V, 520; Tam adı Ebû'l-Münzir Sellâm et-Tavîl'dir. Hakkında fazla bilgiye ulaşamadığımız bu zat, kırâat-ı aşere imamlarından Ya'kûb'un hocasıdır.

¹⁰⁵⁸ Tâhâ: 20/42.

¹⁰⁵⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 419.

¹⁰⁶⁰ Semîn el-Halebî, VIII, 41.

¹⁰⁶¹ Bakara: 2/266.

¹⁰⁶² el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 582.

¹⁰⁶³ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kırâ'ât ve'l-İzâh 'Anhâ*, I, 156.

3.2.6. İmâle

3.2.6.1. İmâlenin Lügat Anlamı

İmâle kelimesi “مَيْلًا” kelimesinden olup mastar anlamındadır. Kelime lügat olarak ise “bir şeye meyletmek” mânasına gelmektedir. Mâzi ve muzârisi “مَالَ” - “يَمِيلُ” olan kelimenin birçok kullanım alanı bulunmaktadır. Söz gelimi “*Hâkim hükmünden meylettti.*”, “*Yoldan meyletti.*”, “*Zulümde ona meyletti.*” veya “*Haktan meyletti.*” vb. kullanımları bulunmaktadır.¹⁰⁶⁴

3.2.6.2. İmâlenin İstilahî Anlamı

Arap kelâmında harekede asıl olan fethadır. Bazı lügatların iç içe geçmesiyle imâle meydana gelmiştir. İmâle bütün lügatlarda olmayıp bazı lügatlarda mevcuttur. İmâlede meyleden “ل”, aslî olarak “ي” harfine bedel olarak gelir.¹⁰⁶⁵ İmâle, istilahî olarak “ل” harfinin sesinin “ي” harfinin sesine yakınlaşması, “ل” harfini “ل” ile “ي” harfleri arası bir sesle okumak veya fethayı kesra gibi okumaktır.¹⁰⁶⁶

Kırâat âlimleri imâlenin istilahî tarifini “*İmâle, fethanın kesraya meyletmesi veya sâkin “ل” harfinin “ي” harfine hâlis bir iklab olmadan meyletmesidir.*”¹⁰⁶⁷ Şeklinde yaptıklarını ve bunda ittifak ettiklerini görmekteyiz. İbn Hâcip (ö. 646/1249) ise imâlenin üç tür olduğunu belirterek bunların; fethanın “ل” harfinden önce kesraya meyletmesi, “ل” harfinin “ي” harfine bedel olarak imâle ile gelmesi ve fethanın “و” harfinden önce kesraya meyletmesi olduğunu ifâde etmiştir.¹⁰⁶⁸

¹⁰⁶⁴ es-Seyyîd Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdülfettâh el-Helv, et-Türâsü'l-Arabiyye, Kuveyt 1997, XXX, 433; Receb Abdülcevâd İbrâhîm, *Mu'cemü'l-Müstalahâtü'l-İslâmiyye fi'l-Misbâhi'l-Münîr* (1. Baskı), Dârü'l-Âfâkü'l-Arabiyye, Kahire 2002, 271.

¹⁰⁶⁵ el-Kaysî, *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırâ'ati's-Seb'*, I, 168.

¹⁰⁶⁶ Şevkî Dayf, *el-Mu'cemü'l-Vasît* (4. Baskı), Mektebetü's-Şürükü'l-Devâb, Kahire 2004, 894.

¹⁰⁶⁷ Abdülfettâh İsmâil Şelebî, *el-İmâle fi'l-Kırâat ve'l-Lehcâti'l-Arabiyye*, Dârü'l-Kütübü'l-Helâl, Beyrut 2008, 30-32; Ağırbaş, 304.

¹⁰⁶⁸ Şeyh Radî ed-Din Muhammed b. el-Hasan el-Esterâbâdî en-Nahvî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Muhammed Nur Hasan - Muhammed ez-Zafrân - Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1982, III, 4.

3.2.6.3. Arap Lügatında İmâlenin Kullanımı

İmâle, fasih Arapça konuşan Hicaz ve Necid bölgelerinin iki meşhur lügatıdır.¹⁰⁶⁹ Farklı kaynaklarda ise imâlenin Hicaz ehline has bir lügat olduğu, Beni Temîm ve çevre kabilelerinin konuştuğu bir lügat olduğu aktarılmaktadır.¹⁰⁷⁰ İmâlenin meşrûiyyetini el-ahrufü's-seb'a'dan aldığı kırâat âlimlerince kabul edilmiştir. Huzeyfe'ye (ö. 36/656) nispet edilen bir hadiste Peygamber Efendimiz (s.a.v.), “*Kur’ân’ı Arap luhûnu (lehçeler) ve sesleriyle okuyunuz.*”¹⁰⁷¹ buyurmuştur. Fasih Arapça konuşanların lügatlarında harfler arasında imâlenin olduğu kaynaklarda açıkça belirtilmektedir. İmâle, kırâat âlimlerinin ittifakıyla orta dereceli imâle (imâle-i suğra) ve şiddetli imâle (imâle-i kübra) olmak üzere iki kısma ayrılır. İmâle-i suğra, bir harfî fetha ile imâle-i kübra arasında bir sesle okumaktır. İmâle-i kübra ise fethayı kesranın sesine, “l” harfini de hâlis “ي” harfine dönüştürmeden “ي” harfinin sesine yakınlaştırmak demektir.¹⁰⁷²

İslâm ulemâsı, imâlenin Arap kabileleri arasında yaygın olduğunu, Kur’ân-ı Kerîm’in nâzil olduğu Arap yarımadasında belirli kurallarla Kur’ân’ın bazı lafızlarının imâle ile okunduğunu sahîh rivâyetlerle belirtmektedirler.¹⁰⁷³ Dil âlimleri imâleyi sahîhliğinden dolayı özellikle kırâat kitaplarında geniş çaplı ele alarak mânasını, hükmünü ve sebebini açıklayarak, imâle ile isti‘mal eden kabileler ve hangi lügatlarda kullanıldığıyla ilgili konulara yer vermişlerdir.¹⁰⁷⁴

3.2.6.4. Müntecebüddîn el-Hemedânî’nin İmâleyi Ele Alması

Müntecebüddîn el-Hemedânî’nin *el-Kitâbü’l-Ferîd fî İ’râbi’l-Kur’âni’l-Mecîd* adlı eserini incelediğimizde diğer lügat ve kırâat âlimleri gibi kendisi de imâle ile ilgili birçok örneğe yer verdiğini görmekteyiz. Müellif, imâle örneklerine hem isimlerde hem de fiillerde yer vermektedir. Verdiği imâle örnekleri arasında “ي” harfine bedel olarak gelen “l” harfinin imâlesi, ziyâde olarak gelen “l” harfinin imâlesi, arızı “ي” için gelen

¹⁰⁶⁹ Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm Ebû Şâme Dimaşkî, *İbrâzü’l-Me’ânî min Hirzi’l-Emânî*, thk. İbrâhîm Atûh Eved, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Kahire 1891, 204.

¹⁰⁷⁰ Ebû’l-Berekât Abdurrahmân b. Muhammed b. Ebû Saîd el-Enbârî, *Esrârü’l-Arabiyye*, thk. Muhammed Mecîd el-Baytâr, Matbu‘âtü’l-Mücmec‘ü’l-İlmiyyü’l-Arabiyyu, Dimaşk 1957, 406

¹⁰⁷¹ Ebû Şâme Dimaşkî, 204.

¹⁰⁷² Ebû Şâme Dimaşkî, 203-204.

¹⁰⁷³ es-Süyûtî, *el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, III, 583.

¹⁰⁷⁴ Ebû Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdülhâlik Üdeyme, Matâbiü’l-İhrâmü’t-Ticâriyye, Kahire 1994, III, 42.

“ا” harfinin imâlesi ve harfin imâlesi gibi çeşitli imâle örnekleri bulunmaktadır. Biz burada müellifin eserinde yer verdiği imâle örneklerinden birer tane ele alacağız.

Örnek 1: ثُمَّ لَا يُتَّبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَّا وَلَا أَدَى “...Sonra da harcadıklarının peşinden (bunları) başa kakmayan ve gönül incitmeyenlerin...”¹⁰⁷⁵

Müellif, metinde geçen “أَدَى” kelimesindeki “ا” harfinin “ي” harfine bedel olarak geldiğini, dolayısıyla vakf hâlinde “ا” harfi meyledilerek okunduğunu belirtmektedir.¹⁰⁷⁶ Süyûtî, kırâat-i aşere imamlarından Hamza, Kisâî ve Halef’in Kur’ân-ı Kerîm’de geçen ister isimde ister fiilde olsun “ي” harfine bedel olarak gelen bütün “ا” harflerini imâle ile okuduğunu belirtmiştir. Arap kelâmında “الْفَتَى”, “الْعَمَى”, “يُخْشَى” vb. kelimelerde de “ا” harfi “ي” harfine bedel olarak geldiği için imâle ile okunmuştur.¹⁰⁷⁷ “ي” harfine bedel olarak gelen elif-i mûmâle vasıl hâlinde imâle yapılmayıp vakf hâlinde imâle yapılmaktadır.¹⁰⁷⁸

Örnek 2: امْرَأَةُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ “...Aziz’in karısı, (hizmetçisi olan) delikanlısından murad almak istemiş...”¹⁰⁷⁹

Müellif, âyet-i kerîmede geçen “فَتَاهَا” kelimesinin “köle” anlamında olduğunu ve kelime imâle olduğunu ifâde etmektedir. Araplar da bu kelimeyi “فتاي”, “فتاتي” şeklinde imâle ile okumaktadırlar. “فتاي” kelimesindeki “ا” harfi “ي” harfine bedel olarak gelmiştir.¹⁰⁸⁰

Örnek 3: أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى “İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder.”¹⁰⁸¹

Metinde geçen “سُدًى” kelimesi, “kendisine emir verilmemiş.”, “bir şeyden nehyedilmemiş” ve “ihmal edilmiş.” mânasındadır. Hâl olarak mansub bir kelime olan “سُدًى” kelimesindeki “ا” harfi “ي” harfine bedel olarak gelmiştir. Kırâat âlimleri “سُدًى” kelimesini vakf hâlinde imâle ile okumuşlardır.¹⁰⁸²

¹⁰⁷⁵ Bakara: 2/262.

¹⁰⁷⁶ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 574.

¹⁰⁷⁷ Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, III, 591.

¹⁰⁷⁸ El-Esterâbâdî en-Nahvî, III, 7.

¹⁰⁷⁹ Yûsuf: 12/30.

¹⁰⁸⁰ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 573.

¹⁰⁸¹ Kıyâme: 75/36.

¹⁰⁸² el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, VI, 284.

Örnek 4: مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى “*Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da.*”¹⁰⁸³

Metinde geçen “قَلَى” kelimesindeki “ا” harfi “ي” harfine bedel olarak gelmiştir. Kırâat imamları bu kelimedeki “ل” harfinin fethasını kesraya meylederek imâle ile okumuşlardır.¹⁰⁸⁴

Örnek 5: “يَس”¹⁰⁸⁵

Müellif, “يَاسِينُ” kelimesindeki “ي” harfinin imâle ile okunduğunu belirtmektedir. Nidâ olarak kullanılan “يَا زَيْدُ” kullanımındaki benzerliğine dikkat çeken müellif, kelimenin “يَا سِينُ” şeklinde isim olarak isti‘mal edildiğinde imâle ile okunmasının daha isabetli olduğu görüşündedir.¹⁰⁸⁶

Ebû Ali el-Fârisî *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a* adlı eserde “ي” harfinin “يَا” şeklinde nidâ olarak geldiğinde fethasının kesraya meyledilerek imâle ile okunmasının daha tercih edildiğini belirterek şâyet “ي” harf olarak gelirse imâle ile okunmayacağını belirtmektedir. “م” ve “ل” harflerinin “لَا” ve “مَا” şeklindeki okuyuşları buna örnek verilebilir.¹⁰⁸⁷ ed-Dânî de *et-Teysîr* adlı eserinde “ي” harfinin fethasını kesraya meylederek okuyanların Ebû Bekir, Hamza ve Kisâî olduğunu, diğer kırâat imamlarının ise hâlis fetha ile okuduğunu belirtmektedir.¹⁰⁸⁸

Hece harfleri olarak da isimlendirilen hurûf-ı mukattaa harfleri, mahkî (hikâye olunmuş, anlatılmış) olduğundan mu‘reb değildirler. Her bir harf bir sayının ismi veya isim mahiyetindedir. Söz gelimi “ألف”, “لام”, “ميم” harfleri “واحد”, “اثنان” ve “ثلاثة” gibi sayı isimleridir. Müellif, bu harflerin isim olmalarının delili olarak da bu isimlerin kolay okunması için imâle, cem‘ veya tasgîr ile okunmasını göstermektedir.¹⁰⁸⁹ Bu görüşü destekleyici bir mahiyette Sîbeveyhi’den gelen bir rivâyette Halîl b. Ahmed, çevresindekilere “لَك” lafzındaki “ك” harfini ve “ضَرَبَ” lafzındaki “ب” harfini nasıl telaffuz ettiklerini sormuş, onlar da “كَاف” ve “بَاء” olarak telaffuz ettiklerini belirtmişlerdir. Halîl b. Ahmed bunun üzerine “*Siz harfî isim olarak zikrettiniz. Harf*

¹⁰⁸³ Duhâ: 93, 3.

¹⁰⁸⁴ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, VI, 418.

¹⁰⁸⁵ Yâsîn: 36/1.

¹⁰⁸⁶ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 99.

¹⁰⁸⁷ el-Fârisî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, VI, 36.

¹⁰⁸⁸ ed-Dânî, 1984, 183.

¹⁰⁸⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 98.

olarak zikretmediniz.” diyerek kendisi bu iki harfı “كَهْ” ve “بَهْ” olarak zikrettiğini belirtmiştir.¹⁰⁹⁰

Örnek 6: “طسم”¹⁰⁹¹

Müellif, “ط” harfinde hem isti‘lâ hem de itbâk sıfatı olduğundan tefhîm ile okunduğunu, dolayısıyla hurûf-ı mukattaada geçen “طَا” harfindeki “ا” harfinin tefhîm ile okunması gerektiğini, tefhîmin ise imâleye mâni olduğunu belirtmektedir. Müellif, “طَا” harfindeki “ا” harfinin imâle ile okunamayacağını ve bu harfin isim olduğunu da belirtmektedir.¹⁰⁹² Müellif, her ne kadar “ط” harfinin tefhîm ile okunmasından dolayı imâleye mâni olduğu görüşünde olsa da ed-Dânî; Ebû Bekir, Hamza ve Kisâî’nin “ط” harfinin fethasını imâle ile okuduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹³

Örnek 7: “حم”¹⁰⁹⁴

Müellif, “حَامِمْ” lafzındaki “حَا” harfinin isim olmasından dolayı “ا” harfi kesraya meyledilerek okunduğunu, başka bir vecihte ise fetha ile okunduğunu belirtmektedir. Müellif, her iki vechin de sahîh olduğunu ancak asıl olanın “حَا” harfinin fethasıyla imâlesiz olarak okunan vecih olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁹⁵ İbn Kesîr, Kâlûn (ö. 220/835) ve Hafs “ح” harfini bütüm “حم” lafızlarında fetha ile; Verş, Ebû Amr ve diğer kırâatçılar ise imâle ile tilâvet etmişlerdir.¹⁰⁹⁶

Örnek 8: أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا “Gerçekten biz, yağmuru bol bol yağdırdık.”¹⁰⁹⁷

Müellif, metinde geçen “أَنَّا” edatının “أَنْي” şeklinde “ا” harfinin imâlesiyle okunduğunu belirtmektedir. Şâyet imâle ile okunursa mâna “كَيْفَ صَبَبْنَا” “Nasıl yağdırdık?” şeklinde olur.¹⁰⁹⁸ Ebû Amr’dan gelen bir rivâyette “أَنْي” edatı “فَعْلِي” vezninden olduğu için imâle ile okunmuştur.¹⁰⁹⁹ İbn Akîl de “مَنْي” ve “أَنْي” edatlarının

¹⁰⁹⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 320.

¹⁰⁹¹ Şuarâ: 26/1.

¹⁰⁹² el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 42.

¹⁰⁹³ ed-Dânî, 165.

¹⁰⁹⁴ Mü'min: 40/1.

¹⁰⁹⁵ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 475.

¹⁰⁹⁶ ed-Dânî, 191.

¹⁰⁹⁷ Abese: 80/25.

¹⁰⁹⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, VI, 345.

¹⁰⁹⁹ Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî, 183-187.

şart ve istifham hallerinde müşebbehe olan “ي” harfinin imâle ile okunduğunu belirterek vezninin ise “فَعْلِي” olduğunu belirtmiştir.¹¹⁰⁰

Örnek 9: أَفَأَصْنَأَكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَيْنِ “*Rabbiniz erkek çocukları size seçip-ayırdı da...*”¹¹⁰¹

Müellif, metinde geçen “أَصْنَأَ” kelimesindeki “ي” harfinin “و” harfinden dönüştüğünü, çünkü kelimenin aslının “الَصَّنَوَةُ” olduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı kelimedeki “و” harfi “ي” harfine dönüşerek “يَصْنَأِي” olarak asıl şeklini alır.¹¹⁰² Bu tür İmâle “تَلَا” ve “غَزَا” gibi kelimelerde meydana gelir. Kelimelerdeki “ي” harfi “و” harfinden dönüşmüştür.¹¹⁰³

Örnek 10: وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ “*Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz...*”¹¹⁰⁴

Müellif, metinde geçen “شَفَا” kelimesiyle ilgili yaptığı îzâhta kelimenin anlamının “*taraf*” olduğunu, lamü’l-fiilin ise “و” harfi olduğunu ifâde etmektedir. Bu görüşüne delil olarak da tesniyesi olan “شَفَوَانِ” kelimesini göstermektedir. Müellif, burada bir imâle ile okumaya rastlanmadığını belirtmektedir.¹¹⁰⁵ Ahfeş de aynı doğrultuda görüş beyan ederek “شَفَا” kelimesinin tesniyesinin “و” harfiyle olduğunu belirterek bu yüzden imâle ile okunmadığını belirtmiştir.¹¹⁰⁶ Kurtubî ise farklı bir görüş ortaya koymuş, “شَفَا” kelimesindeki lamü’l-fiilin “ي” harfi olduğunu ve dolayısıyla imâlenin yapılabileceği, farklı bir lügatta ise lamü’l-fiilin “و” olduğunu belirtmiştir.¹¹⁰⁷

Örnek 11: فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ “*Sakin onlara “öf!” bile deme...*”¹¹⁰⁸

Metinde geçen “أُفٍّ” kelimesi isim-fiil olup kerâhet mânasındadır. Müellif, âyetin tahlilini yaptıktan sonra kelimenin farklı vecihlerine değinerek mânasını açıklığa kavuşturmuştur. Kelime bir lügatta “أُفِّي” şeklinde “ي” harfinin imâlesiyle

¹¹⁰⁰ el-Celîl Bahâüddîn b. Akîl, *el-Müsâ'id 'Alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, thk. Muhammed Kâmil Berakât (1. Baskı), Min Tûrâsi'l-İslâm, Dımaşk 1982, IV, 295.

¹¹⁰¹ İsrâ: 17/40.

¹¹⁰² el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 190.

¹¹⁰³ Abdülfettâh İsmâil Şelebî, 212.

¹¹⁰⁴ Âl-i İmrân: 3/103.

¹¹⁰⁵ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 103.

¹¹⁰⁶ el-Ahfeşü'l-Evsat, I, 228.

¹¹⁰⁷ el-Kurtubî, V, 252.

¹¹⁰⁸ İsrâ: 17/23.

okunmuştur.¹¹⁰⁹ İbn Cinnî de “أَفَّ” kelimesinin farklı lügatlardaki vecihlerine değinerek “أَفِّي” şeklinde “ي” harfinin imâlesiyle de okunduğuna dikkat çekmiştir.¹¹¹⁰

3.2.7. İşbâ‘

3.2.7.1. Lügat Anlamı

İşbâ‘, kelime itibariyle açlığın zıttı olan “tokluk” mânasındadır. Arap kelâmındaki kullanımlarına baktığımız zaman “شَبِعْتُ خُبْرًا وَلَحْمًا” “Ete ve ekmeğe doydum.”¹¹¹¹ “أَشْبَعْتُ الْقِرَاءَةَ وَالْكِتَابَةَ” “Okumaya ve yazmaya iştiyakın var.”¹¹¹² gibi kullanımları görmekteyiz. Genel iltibariyle kelime “tokluk” mânasında olup “bir şeyi arzulamak”, “bir şeye iştiyaklı olmak” mânasında da kullanılmaktadır.¹¹¹³

3.2.7.2. İstilahî Anlamı

İşbâ‘, istilahî olarak harekeyi kâmil bir şekilde ihtilâs yapmadan hakkını vererek okumak demektir.¹¹¹⁴ Uzatmanın tam anlamıyla yapılması, harflerin ve harekelerin tam anlamıyla hakkının verilmesini ifâde eder.¹¹¹⁵ İhtilâs ise harekeyi seri bir şekilde üçte iki oranında okumaktır.¹¹¹⁶ Bu anlamda işbâ‘ın ihtilâsın zıttı olduğunu söylemek mümkündür.

3.2.7.3. Âlimlerin İşbâ‘a Yaklaşımı

İşbâ‘, bazı Arap kabilelerinin isti‘mal ettiği lugavî bir kuraldır.¹¹¹⁷ Dil âlimlerinin bu lügatı eserlerinde farklı şekillerde ele aldıklarını görmekteyiz. İbn Cinnî, *Sırru Sınâ‘ati’l-İ‘râb* adlı eserinde bu konuyu ele alarak işbâ‘ın nasıl yapıldığına dâir hareketler üzerinden örnek vererek açıklamıştır. Söz gelimi damme işbâ‘ ile okunursa

¹¹⁰⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 176.

¹¹¹⁰ el-Ahfeşü’l-Evsat, II, 422; İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî’l-Kirâ‘ât ve’l-İzâh ‘Anhâ*, II, 18.

¹¹¹¹ el-Cevherî, III, 1234.

¹¹¹² Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî, el-Mühâcir ve’l-fehâris, b.y., ts., I, 266.

¹¹¹³ Şevkî Dayf, 470-471.

¹¹¹⁴ Kadî Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Ebi’r-Rızâ el-Hamevî, *el-Kavâid ve’l-İşârât fî Usûli’l-Kirâat*, thk. Abdülkerîm Muhammed el-Hasan Bekkâr (1. Baskı), Dâru’l-Kalem, Dımaşk 1986, 53.

¹¹¹⁵ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 202; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, 316.

¹¹¹⁶ Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî, 301.

¹¹¹⁷ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, III, 121-123.

kendisinden sonra “ر” harfi, fetha işbâ‘ ile okunursa kendisinden sonra “ي” harfi, kesra işbâ‘ ile okunursa kendisinden sonra “ي” harfi meydana gelir.¹¹¹⁸

Sîbeveyhi de işbâ‘ konusunu tafsîlâtı bir şekilde ele alarak bu lügata işaret etmiş ve “قَاتَلْتُ”, “قَاتِلًا”, “تَحَمَّلْتُ” gibi çeşitli örneklerde bulunmuştur.¹¹¹⁹ Car hâlinde işbâ‘ın alâmetinin “ي” harfi, ref‘ hâlinde ise işbâ‘ın alâmetinin “ر” harfi olduğunu belirterek bu konuya dâir geniş îzâhlarda bulunmuştur.¹¹²⁰ Netice itibari ile lûgat âlimlerinin çoğu işbâ‘ olgusunu eserlerinde detaylı bir şekilde işleyip bu konuyu açıklığa kavuşturmuşlardır.

3.2.7.4. Muntecebüddîn el-Hemedânî’nin İşbâ‘a Dâir Ele Aldığı Vecihler

Muntecebüddîn el-Hemedânî, tıpkı kendi döneminde ve kendi döneminden önce yaşayan dil âlimlerinin, eserlerinde işbâ‘ konusuna değindiği gibi kendisinin de *el-Kitâbü’l-Ferîd* adlı eserinde bu konuya değindiğini ve bu konuya dâir birçok örnek verdiğini görmekteyiz. Müellifin eserini incelediğimizde işbâ‘ konusuna iki farklı yolla işaret ettiğini görmekteyiz. Müellif, eserinde bazen kelimenin işbâ‘ ile okunduğunu lafzen belirtmekte, bazen de işbâ‘ kelimesini serâheten zikretmeyip farklı lûgatlarda işbâ‘ ile okunan vecihlerine değinmektedir. Biz bu kısımda müellifin işbâ‘ ile ilgili ele aldığı vecihleri fethanın işbâ‘ı, kesranın işbâ‘ı ve dammenin işbâ‘ı olmak üzere üç başlıkla ele alacağız. Fetha, kesra ve dammenin işbâ‘ ile okunması Kur’ân-ı Kerîm’in yanı sıra Arap kelâmında da (şîirde ve nesirde) birçok örneğine rastlamak mümkündür.¹¹²¹

3.2.7.5. Fethanın İşbâ‘ı

Örnek 1: وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ *“İnkâr edenlere gelince; onların amelleri ıssız bir çöldeki serap gibidir...”*¹¹²²

Müellif, metinde geçen “بِقِيعَةٍ” kelimesinin “بِقِيعَةٍ” şeklinde “ع” harfinden sonra “ي” gelecek şekilde ve “ة” harfiyle okunan bir veche işaret etmiştir. Burada “ي” harfi “ع”

¹¹¹⁸ Ebü’l-Feth Osmân b. Cinnî, *Sırru Sinâ’ati’l-İ’râb*, thk. Hasan Hindâvî (2. Baskı), Dârü’l-Kalem, Beyrut 1993, I, 23.

¹¹¹⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 80.

¹¹²⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 202.

¹¹²¹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, 315.

¹¹²² Nûr: 24/39.

harfinin fethasından dolayı meydana gelmiş olup işbâ‘ yapılmıştır.¹¹²³ İşbâ‘ ile okunan bu vechin Müslime b. Muhârib’den rivâyet edildiği aktarılmış olup İbn Cinnî bu okuyuşun câiz olduğunu belirtmiştir.¹¹²⁴

Örnek 2: فَلَا أَقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ “Yıldızların yerlerine yemin ederim ki.”¹¹²⁵

Müellif, cumhurun “فَلَا أَقْسِمُ” ifâdesini metinde geçen şekliyle “ل” harfinden sonra “ل” harfi gelecek şekilde okuduğunu belirtmektedir. Buna göre “ل” harfinin fethası işbâ‘ olmuş ve “ا” harfi meydana gelmiştir. Bir görüşe göre “فَلَا أَقْسِمُ” lafzının aslı “ل” harfinden sonra “ا” harfi olmayacak şekilde “فَلَا أَقْسِمُ” olup bu vecihte de okunmuştur. Bu durumda “ل” harfi ibtida için olup haber cümlesine dâhil olmuştur. Müellifin zorlama bir görüş olduğunu da belirttiği¹¹²⁶ bu vecih Hasan el-Basrî ve Îsâ b. Ömer es-Sekafi’den rivâyet edilmiştir. İbn Cinnî, kelime şâyet bu vecihte okunursa hâlin fiili konumunda olduğunu ve mübtedanın da mahzûf olduğunu belirtmektedir.¹¹²⁷

3.2.7.6. Kesranın İşbâ‘ı

Örnek 1: مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ “...Kim kötülükten sakınır ve sabrederse...”¹¹²⁸

Âyet-i kerîmede geçen “يَتَّقِ” kelimesi Kunbül’ün İbn Kesîr’den rivâyet ettiği bir vecihte hem vasıl hem vakf hâlinde “يَتَّقِ” şeklinde “ق” harfinin kesrası işbâ‘ ile okunmuştur.¹¹²⁹ Müntecebüddîn el-Hemedânî’ye göre bu rivâyetteki “ي” harfi kesranın işbâ‘ı olup işbâ‘dan dolayı meydana gelmiştir.¹¹³⁰

Örnek 2: قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ “Onlar şöyle dediler: Mûsâ’yı ve kardeşini (bir süre) beklet...”¹¹³¹

Müellif, metinde geçen “أَرْجِهْ” kelimesinin “أَرْجِنُهُ” şeklinde “ء” ve “ه” harflerinin dammesiyle işbâ‘ yapılmadan ihtiyari olarak okunan bir vechi olduğunu, kelimenin “ه” harfinin dammesinin işbâ‘ ile “أَرْجِنُهُ” şeklinde aslı üzerine de okunduğunu

¹¹²³ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 654.

¹¹²⁴ İbn Cinnî, *el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi'l-Kırâ'ât ve'l-Îzâh 'Anhâ*, II, 113; Müslime b. Muhârib ile ilgili yapmış olduğumuz araştırmada kendisiyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

¹¹²⁵ Vâkıa: 56/75.

¹¹²⁶ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, VI, 87.

¹¹²⁷ İbn Cinnî, *el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi'l-Kırâ'ât ve'l-Îzâh 'Anhâ*, II, 309.

¹¹²⁸ Yûsuf: 12/90.

¹¹²⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fî'l-Kırâat*, 351; el-Fârisî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, IV, 447.

¹¹³⁰ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 629.

¹¹³¹ A'râf: 7/111.

belirtmektedir. Müellif, ayrıca işbâ‘ yapılmadan “ه” harfinin kesrasının “ج” harfine itbâ‘ olmasıyla okunan “أَرْجُهُ” şeklindeki vecih, “ء” harfi okunmadan ve “ه” harfinin kesrasıyla işbâ‘ yapılmadan okunan “أَرْجِه” şeklindeki vecih, “ه” harfin kesrası işbâ‘ ile “أَرْجِهِي” şeklindeki vecih ve son olarak “ه” harfinin iskânıyla “أَرْجِه” şeklindeki vecihlerine de değinmiş ve çeşitli îzâhlarda bulunmuştur. Kırâat imamlarından İbn Kesîr “أَرْجُهُ” şeklinde dammenin işbâ‘ıyla, Nâfi‘ “أَرْجِه”، Verş “أَرْجِهِي” ve İbn Âmir “أَرْجُهُ” vecihlerinde okumuşlardır.¹¹³² Kelimenin “ء” harfinin okunup okunmadığı şekillerdeki okuyuşların iki yaygın lügat olduğunu belirten müellif, bu kelimenin vecihleriyle ilgili geniş îzâhlar yapmıştır.¹¹³³

3.2.7.7. Dammenin İşbâ‘ı

Örnek 1: سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ “...Yakında size fasıkların yurdunu göstereceğim.”¹¹³⁴

Metinde geçen “سَأُرِيكُمْ” kelimesi “ء” harfinden sonra sâkin “و” harfiyle “سَأُورِيكُمْ” vechinde de okunmuştur. Bu vecihle ilgili iki görüş mevcuttur. Bir görüşe göre “و” harfi kelimenin aslından olup fâü’l-fiildir. Bir görüşe göre ise “و” harfi işbâ‘dan dolayı meydana gelmiştir. Arap kelâmında bu kelimenin bu şekilde işbâ‘ ile okunması şiirde ve nesirde yaygın olarak görülmektedir.¹¹³⁵ Hasan el-Basrî’ye nispet edilen bu rivâyet şâz olup İbn Cinnî’ye göre merduttur.¹¹³⁶

Örnek 2: ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ “Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır...”¹¹³⁷

Müellif, metinde geçen “فِيهِ” kelimesinin i‘râbıyla ilgili geniş îzâhlar yaptıktan sonra bu kelime için dört vechin câiz olduğunu belirtmektedir. Kelime âyet-i kerîmede “ه” harfinin kesrasıyla işbâ‘ yapılmadan “فِيهِ” şeklinde okunmuştur. Farklı bir vecihte “ه” harfinin kesrasıyla ve işbâ‘ yapılarak “فِيْهِ” şeklinde okunmuştur. Bir diğer vecihte “ه” harfinin dammesiyle işbâ‘ yapılmadan “فِيْهُ” şeklinde, başka vecihte ise “ه” harfinin dammesi ve işbâ‘ ile “فِيْهُو” şeklinde okunmuştur.¹¹³⁸ Bu dört vecihten iki vecih meşhur olup bunlar cumhurun okuduğu kırâat olan “فِيهِ” ve İbn Kesîr’in kırâati olan “فِيْهِ”

¹¹³² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kırâat*, 287; el-Fârisî, *el-Hücce li’l-Kurrâ’i’s-Seb’a*, IV, 57-58.

¹¹³³ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 102-103.

¹¹³⁴ A‘râf: 7/145.

¹¹³⁵ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 128.

¹¹³⁶ İbn Cinnî, *el-Muhteseb fi Tebyîni Vücûhi Şevâzî’l-Kırâ’ât ve’l-Îzâh ‘Anhâ*, I, 258.

¹¹³⁷ Bakara: 2/2.

¹¹³⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 103-104.

vecihleridir. İbn Kesîr Kur'ân-ı Kerîm'deki “عَلَيْهِ”, “لَدَيْهِ”, “مِنْهُ”, “عَنْهُ” ve benzeri yerlerde “ه” harfine “و” veya “ي” harflerinden birini ilave ederek işbâ' ile okumuştur. Kırâat imamlarından Âsım'ın Hafs rivâyetinde Âsım hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de sadece “فِيهِ مُهَانًا”¹¹³⁹ ifâdesindeki “ه” harfinin kesrasını “فِيهِ مُهَانًا” şeklinde işbâ' ile okumuştur.¹¹⁴⁰

Örnek 3: أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ “...Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine değil...”¹¹⁴¹

Müntecibüddîn el-Hemedânî, metinde geçen “عَلَيْهِمْ” kelimesinin on farklı vecihi olduğunu belirtmektedir. Bu vecihlerden beşi “ه” harfinin dammesiyle beşi de “م” harfinin kesrasıyla okunan vecihlerdir. “ه” harfinin dammesi ile okunan vecihler; “م” harfinin iskânıyla “عَلَيْهِمْ”, “م” harfinin dammesiyle “عَلَيْهِمْ”, “م” harfinin dammesi ve işbâ'ıyla “عَلَيْهِمْ”, “م” harfinin kesrasıyla “عَلَيْهِمْ”, “م” harfinin kesrası ve işbâ'ıyla “عَلَيْهِمْ” şeklindedir. “ه” harfinin kesrasıyla okunan vecihler ise; “م” harfinin iskânıyla “عَلَيْهِمْ”, “م” harfinin kesrasıyla “عَلَيْهِمْ”, “م” harfinin kesrası ve işbâ'ıyla “عَلَيْهِمْ”, “م” harfinin dammesiyle “عَلَيْهِمْ” ve “م” harfinin dammesi ve işbâ'ıyla “عَلَيْهِمْ” şeklindeki okuyuşlardır. Müellif, “عَلَيْهِمْ” ve “عَلَيْهِمْ” vecihleri için “م” harfinin cem' olduğunu belirtip kendisinden sonra “و” harfinin gelmesinin asıl olduğunu belirtmektedir.¹¹⁴²

Ebû İshak, Müslim b. Cündeb, A'rec, İsâ es-Sekafî ve Abdullah b. Yezîd (ö. 213/828) “م” harfinin işbâ'ıyla “عَلَيْهِمْ” vechiyle; Hasan el-Basrî ve Amr b. Fâйд is “م” harfinin işbâ'ıyla “عَلَيْهِمْ” vechiyle tilâvet etmişlerdir.¹¹⁴³

3.2.8. Muzâraat Harflerinin Kesra ile Okunması

3.2.8.1. Muzâraat Harflerinin Tanımı

Muzâraat harfleri “ت”, “ي”, “أ” ve “ن” harfleridir. Bu harfler mâzi fiil sîğasının evveline gelmekte olup daha sonra muzâri sîğaya dönüşürler. Muhatap veya müennes gâib için “تَفْعُلُ”, müzekker gâib için “تَفْعَلُ”, mütekellim için “أَفْعَلُ” ve mütekellim çoğul

¹¹³⁹ Furkân: 25/69.

¹¹⁴⁰ el-Fârisî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, I, 175; İbn Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi'l-Kırâ'âti'l-'Aşr*, 90.

¹¹⁴¹ Fâtiha: 1/7.

¹¹⁴² el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 91-92.

¹¹⁴³ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fi Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kırâ'ât ve'l-İzâh 'Anhâ*, I, 44; Yaptığımız araştırmalarda Amr b. Fâйд hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

için “نَفْعُلُ” sîğaları kullanılır. Dört ziyâde harf olarak da isimlendirilen bu harfleri “أَنْثَيْتُ” olarak kodlamak mümkündür.¹¹⁴⁴

Asıl olan, muzâraat harfinin harekesinin meftûh veya madmûm olmasıdır. Ancak Hicaz ehli dışındaki tüm Arap lügatlarında muzâraat harfinin kesra ile “يَعْلَمُ”, “يَغْلَمُ” ve “يَعْلَمُ” şeklinde de okunduğu görülmektedir. “ي” harfinin kesra ile okunmasını ise Araplar kerih görmüşlerdir.¹¹⁴⁵ İbn Cinnî de Araplar’ın kullandığı “يَأْمِنُ” ve “يَأْلِفُ” gibi kelimelerin muzâraat harfinin kesra ile okunduğunu, muzâraat harfinin “ي” harfine dönüşmesi hâlinde ise “يَيْلِفُ” şeklinde değilde “يَأْلِفُ” şeklinde fetha ile okunduğunu belirtmektedir. Çünkü kesra “ي” harfinde ağır gelmektedir. Araplar’ın “يُوجَلُ” ve “يُوحَلُ” kelimelerini “يُجَلُ” ve “يُحَلُ” şeklinde telaffuz etmelerinin sebebi “و” harfinin okuyuşunun ağır olmasından kaynaklanmaktadır. Okuyuş zorluğundan dolayı bu kelimelerdeki “و” harfi “ي” harfine dönüşmüştür.¹¹⁴⁶ Muzâraat harflerini kesra ile okuyan kabileler arasında Temîm,¹¹⁴⁷ Kays, Esed ve Rabîa kabileleri bulunmaktadır.¹¹⁴⁸

Sîbeveyhi, Araplar’ın muzâraat harflerini kesra ile okumasının sebebini “فَعْلُ” bâbındaki aynü’l-fiilin kesra olarak okunmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Araplar, aynü’l-fiili “فَعْلُ” bâbında meftûh olduğunda ise muzâraat harfini fetha ile okumaktadırlar.¹¹⁴⁹ Netice itibariyle Hicaz dışındaki tüm Arap lügatlarında muzâraat harflerinin kesra ile okunduğu anlaşılmaktadır.

3.2.8.2. Muzâraat Harflerinin Kesra ile Okunduğu Vecihler

Lügat âlimleri tefsîrlerinde muzâraat harfleriyle ilgili vecihleri ele alıp örneklerini sebepleriyle beraber zikretmişlerdir. Ayrıca hangi kabilelerin bu vecihleri okuduğu ve kullanıldığı bölgeleri açıklayarak bu konuyu açıklığa kavuşturmuşlardır.

Genel itibariyle baktığımızda tüm lügat âlimleri (Hicaz ehli hariç) “ي” harfi dışındaki muzâraat harflerini kesra ile okumayı câiz görmektedirler.¹¹⁵⁰ Müntecebüddîn

¹¹⁴⁴ el-Müberred, *el-Muktedab*, II, 1; Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî İlmi’l-Arabiyye*, thk. Fehr Sâlih Kadare (1. Baskı), Dârü ‘İmâr li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Umman 2004, 244.

¹¹⁴⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 110.

¹¹⁴⁶ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi’l-Kırâ’ât ve’l-Îzâh ‘Anhâ*, I, 198.

¹¹⁴⁷ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi’l-Kırâ’ât ve’l-Îzâh ‘Anhâ*, I, 330.

¹¹⁴⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü’l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 82.

¹¹⁴⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 110.

¹¹⁵⁰ el-Esterâbâdî en-Nahvî I, 140-141.

el-Hemedânî'nin eserini incelediğimizde kendisinin de aynı görüşte olduğunu görmekteyiz. Müellifin, *el-Kitâbü'l-Ferîd* adlı eserinde bu konuyla ilgili kırâat vecihlerini ayrıntılı bir şekilde ele aldığını görmekteyiz. Bu konuyu ele alırken muzâraat harflerinin harekesini Hicaz ehlinin fetha ile okuduğunu; Temîm, Esed, Kays ve Rabîa kabilelerinin ise kesra ile okuduklarını belirtmektedir.¹¹⁵¹

Örnek 1: *زُلْمَدَن لَرِه مَیْلَتْمَیْنِ. یُکْسَا سَیْزِه دِه اَتَشْ دُکُونُر...*¹¹⁵²

Müellif, metinde geçen “تَرْکُؤَا” kelimesinin muzâraat harfinin kesrası ve kâf'ın fethasıyla “تَرْکُؤَا” şeklinde de okunduğuna değinmektedir. Bu vecih Temîm lügatı olup bu lügatta tüm “فَعْلٌ” - “یَفْعَلُ” bâbındaki muzâraat harfleri kesra ile okunmuştur. Temîm lügatında fiil-i mâzide aynü'l-fiili kesra veya fetha olduğunda “ي” harfi dışındaki muzâraat harfleri “تَعْلَمُ”, “إِعْلَمُ” ve “نَعْلَمُ” örneklerinde olduğu gibi kesra ile okunmuştur. “ي” harfi ise muzâraat harfi olarak kesra ile okunması dile ağır geldiğinden dolayı fetha ile okunmuştur. Yine aynı âyet-i kerîmedeki “فَتَمَسَّكُمْ” kelimesinin de muzâraat harfi kesra ile okunarak “فَتِمَسَّكُمْ” şeklinde okunmuştur.¹¹⁵³

“تَرْکُؤَا” vechinde muzâraat harfinin kesrasıyla Ebû Amr,¹¹⁵⁴ “فَتَمَسَّكُمْ” vechinde ise muzâraat harfinin kesrasıyla Yahyâ b. Vessâb ve A'meş okumuşlardır.¹¹⁵⁵

Örnek 2: *يَوْمَ تَبْيِضُ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُ وُجُوهٌ “O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır...”*¹¹⁵⁶

Müellif, âyet-i kerîmedeki “تَبْيِضُ” ve “تَسْوَدُ” fiil-i muzârilerin “تَبْيِضُ” ve “تَسْوَدُ” şeklinde muzâraat harfinin kesrasıyla da okunduğuna dikkat çekmektedir. Yahyâ b. Vessâb'ın muzâraat harfini kesra ile okuduğu bu vecihlerle ilgili müellif, bu okuyuşların bazı Araplar'ın lügatı olduğunu belirtmektedir.¹¹⁵⁷

Örnek 3: *يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطُفُ أَبْصَارَهُمْ “Şimşek neredeyse gözlerini alıverecek...”*¹¹⁵⁸

¹¹⁵¹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 82; 382.

¹¹⁵² Hûd: 11/113.

¹¹⁵³ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 229.

¹¹⁵⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 241.

¹¹⁵⁵ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kırâ'ât ve'l-İzâh 'Anhâ*, I, 330.

¹¹⁵⁶ Âl-i İmrân: 3/106.

¹¹⁵⁷ İbn Atıyye el-Endelüsî, I, 487; el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 107.

¹¹⁵⁸ Bakara: 2/20.

Daha önce lügat âlimlerinin çoğunun “ي” harfi dışındaki muzâraat harflerini kesra ile okumayı câiz gördüklerini belirtmiştik. Ancak “ي” harfi, muzâraat harfi olarak geldiğinde kendisinden sonraki harfin kesrasına tâbi olduğu bazı vecihler de bulunmaktadır. Söz gelimi metinde geçen “يُخَطِّفُ” kelimesinin kırâatiyle ilgili ihtilaf olmakla beraber cumhur “يُخَطِّفُ” şeklinde “ي” ve “ط” harflerinin fethasıyla okumuş, bazı âlimler ise “ي”, “خ” ve “ط” harflerinin kesrasıyla “يُخَطِّفُ” şeklinde okumuştur.

Müellif, “يُخَطِّفُ” - “يُخَطِّفُ”, “يُخَطِّفُ” - “يُخَطِّفُ” bâbından olan “يُخَطِّفُ” fiil-i muzârinin vecihlerine değindikten sonra “يُخَطِّفُ” vechinde “ي” harfinin “خ” harfinin harekesine tâbi olmasından dolayı kesra ile okunduğuna değinmiştir. Müellifin, eserinde “ي” harfinin muzâraat harfi olarak kesra ile okunduğu birkaç veche değindiğini görmekteyiz.¹¹⁵⁹ “يُخَطِّفُ” şeklindeki vechi Hasan el-Basrî ve A‘meş tilâvet etmişlerdir.¹¹⁶⁰

3.3. SARFA DAYALI KIRÂAT VECİHLERİ

3.3.1. İştikâk

İştikâk, sarf ilminde bir kelimedenden bir veya daha fazla kelime türetmek anlamına gelmektedir. Bu türetilen kelimeler arasında gerek lafız gerekse mâna itibariyle bir irtibat bulunmaktadır.¹¹⁶¹ Lügat âlimleri de iştikâkı, bir kelimeyi sarf etmek sûretiyle kelimedenden başka bir kelime türetme olarak açıklamışlardır. Bu kelimelerin gerek aslî gerekse fer‘î harfleri arasında benzeşmeler bulunmaktadır. Söz gelimi “حَمَلٌ”, “حَمْلٌ”, “لَحْمٌ”, “مَحَلٌ” ve “لَمَحٌ” kelimelerinin hepsi “ل”, “م” ve “ح” harflerinden oluşmaktadır. Arap lûgatında çok kolay bir şekilde aynı harflerden kelime türetmek mümkündür.¹¹⁶²

Sarf ilminin konularından olan iştikâk; mücerred kelimeler, bu kelimelere harf ilave edilerek oluşturulan mezîd kelimeler ve bunların sîğası, mâzî ve muzâri, ism-i fâil, ism-i mef‘ûl vb. halleriyle ilgilenir. Harflerin bir araya gelerek oluşturduğu yeni kelimelerin kökenine ulaşılması, kelimeye harf eklemek ya da kelimedeki harflerin

¹¹⁵⁹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 179.

¹¹⁶⁰ İbn Atıyye el-Endelüsî, I, 103.

¹¹⁶¹ Ebû Bekr Muhammed el-Hasen b. Düreyd, *el-İştikâk*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (1. Baskı), Dârü'l-Cîl, Beyrut 1991, 26.

¹¹⁶² Abdullah Dervîş, *Dirâse fî İlmi's-Sarf* (3. Baskı), Mektebetü Tâlib Câmi', Mekketü'l-Mükerrame 1987, 43.

yerini değiştirmek sûretiyle yeni kelimelerin elde edilmesi iştikâkın alanı içerisine girmektedir.¹¹⁶³

İbn Cinnî iştikâkı, iştikâk-ı sağîr ve iştikâk-ı kebîr olmak üzere ikiye ayırmaktadır.¹¹⁶⁴ İştikâk-ı sağîr, çekimleri ayrı olup asıl harflerinin sıralanışı aynı olan ve aralarında mâna ilişkisi bulunan kelimelerdeki türemedir. Sülasî ve rûbaî fiillerin mastarları, mücerred ve mezîd fiillerden türeyen kelimeler bu türdendir.¹¹⁶⁵ Halk arasında yaygın olan bu iştikâk kolayca anlaşılabilir. Örneğin “سَلَّمَ” kelimesinden “سَلَّمَ”, “يَسْلِمُ”, “سَالِمٌ” ve “سَلْمَانٌ” gibi farklı sîğalar meydana getirilebilir.¹¹⁶⁶ Bu sîğalar iştikâk-ı sağîr olarak kabul edilmektedir.

İştikâk-ı kebîr ise kelimedeki harflerin aynı fakat yerlerinin farklı olduğu, aralarında mâna ilişkisinin bulunduğu kelimeler arasında yapılan türemedir.¹¹⁶⁷ Örneğin “مَكَلَ”, “مَلَكَ”, “لَكَمْ”, “كَلَّمَ” ve “كَمَلَ” kelimelerinin harfleri aynı olup yerlerinin değişmesi sûretiyle yeni kelimeler ve yeni anlamlar türetilmiştir. Bu tür kelime türetmede kelimenin yapısı tamamen değiştiği için buna iştikâk-ı kebîr denilmektedir.¹¹⁶⁸

İştikâkın tarifine baktığımızda bir lafız başka bir lafızdan türetmek, bir sîğayı başka bir sîğadan türetmek olduğunu görmekteyiz. Aynı zamanda aralarında mâna ilişkisinin de bulunduğu bu kelimelerin aslı aynıdır.¹¹⁶⁹ Arap lügatında iştikâk, dilin gelişmesi için en önemli yollardan biridir. Çünkü iştikâk sayesinde yeni kelimeler türetilmekte ve dil bu sayede zenginleşmektedir.¹¹⁷⁰

Lügat âlimlerinin çoğunluğu Arap dilindeki bazı kelimelerin müştak, bazı kelimelerin ise câmid olduğunu belirtmişlerdir. Sîbeveyhi ve Zeccâc gibi bazı müteahhirûn âlimleri bütün kelimelerin müştak olduğunu, bazı âlimler ise her kelimenin asıl olduğunu dolayısıyla câmid olduğunu belirtmişlerdir.¹¹⁷¹ Görüldüğü gibi Arap dilindeki kelimelerin yapısıyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin, eserinde bu konuya dâir ele aldığı vecihlere baktığımızda müellifin,

¹¹⁶³ Karagöz, 247.

¹¹⁶⁴ İbn Düreyd, 26.

¹¹⁶⁵ Hulusi Kılıç, “İştikak”, DİA, TDV Yayınları, Ankara 2001, XXIII, 439-440.

¹¹⁶⁶ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, 134.

¹¹⁶⁷ Hulusi Kılıç, XXIII, 439-440.

¹¹⁶⁸ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, 134.

¹¹⁶⁹ Ahmed el-Hânî, *Dirâse fî Fıkhi'l-Luğa ve'l-Kitâbeti's-Selîme* (1. Baskı), Elûke, b.y., 2012, 39.

¹¹⁷⁰ Ramazan Abdüttevâb, *Fusûl fî Fıkhi'l-Arabiyye* (6. Baskı), Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1999, 290.

¹¹⁷¹ es-Süyûtî, *el-Müzhir fî 'Ulumi'l-Luğa ve Envâ'ihâ*, I, 348.

kelimelerin müştak olduğu ve asıllarında mastar veya fiil olduğu görüşünde olduğunu görmekteyiz. Biz bu kısımda müellifin eserinde iştikaka dâir ele aldığı vecihlerden bir kaçını ele alacağız.

3.3.2. İştikâk ile İlgili Vecihler

Örnek 1: “الشَّيْطَانُ”

Müellif, istiâzenin i'râbını yaparken “الشَّيْطَانُ” kelimesinin “شَطَنَ” fiilinden türediğini ve uzaklaşmak mânasında olduğunu belirtmektedir. Müellif, bu görüşünü desteklemek için Araplar’ın bu fiille ilgili kullanımlarına değinerek görüşünü desteklemiştir.

“تَشَيْطَنَ الرَّجُلُ”

“Adam, Allah’ın rahmetinden uzaklaştı. (şeytanlaştı)”

“وَقَدْ يَشِيْطُ عَلَيَّ أَرْوَاجَنَا الْبَطْلُ”

“Kahraman, ruhlarımızda coşku veya heyecan yaratabilir.”

“قَبَائِثُ وَالْفُؤَادُ بِهَا رَهِيْنٌ | نَأْتُ بِسُعَادٍ عَنْكَ نَوِيْ شَطُوْنُ”

“Suad ayrıldı, ve kalbim ona esir oldu. (yani kalbim hâlâ ona bağlı, ayrılığa rağmen) / Suad senden uzaklaştı, sert veya uzak bir kararla.”

Müellif, Araplar’ın kelimenin şiirdeki kullanımını delil göstererek kelimenin uzaklaşmak mânasında fiil olduğunu belirtmektedir. Şeytanın böyle isimlendirilmesinin sebebi ise hayırdan ve selâmetten uzaklaşmasından dolayıdır. Mâzi ve muzârisi - “شَطَطَ” - “شَطَنَ” şeklinde olan bu kelime “فِيْعَالٌ” veznindendir. “شَيْطَانُ” günahından dolayı helak olduğu için böyle isimlendirilmiştir. Bu kullanımda kelime “فَعْلَانٌ” vezninde olup kelimedeki “ن” ve “ا” harfleri ziyâdedir.¹¹⁷²

Örnek 2: “وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ... Gözleri üzerinde de bir perde vardır...”¹¹⁷³

Müellif, metinde geçen “غِشَاوَةٌ” kelimesinin yapısıyla ilgili yedi farklı görüş olduğunu belirttikten sonra bunlardan birinin de “غِشَاوَةٌ” vechi olduğunu, kelimenin “ع” harfiyle okunduğunu ifâde etmektedir. Müellif, bu vecihteki kelimenin “الْعِشَاءُ”

¹¹⁷² el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 51-52.

¹¹⁷³ Bakara: 2/7.

kelimesinden türediğini ve “الْأَعْشَى” kelimesinin mastarı olduğunu belirtmiştir. Kelimenin mânası ise “gece görmeyen kişi.” şeklindedir.¹¹⁷⁴ Zemahşerî de *el-Keşşâf* adlı eserinde bu vechiye değinmektedir.¹¹⁷⁵ Müellif, değindiği bu kırâatin iştikâkıyla ilgili değerlendirmede bulunmuş ve “عِشَاوَةٌ” kırâatinin mastar olduğunu belirtmiştir.

Müellifin eserini incelediğimizde sülasî mücerred bâblarla ilgili kırâat vecihlerine de sıkça yer verdiğini görmekteyiz. Müellif, verdiği örneklere îzâhlar getirerek kırâatin meşhur olup olmadığına da değinmektedir. Arap dilinde sülasî mücerred olarak gelen kelimeler “فَعْلٌ” - “يَفْعُلٌ”, “فَعْلٌ” - “يَفْعُلٌ”, “فَعْلٌ” - “يَفْعُلٌ”, “فَعْلٌ” - “يَفْعُلٌ”, “فَعْلٌ” - “يَفْعُلٌ”, “فَعْلٌ” - “يَفْعُلٌ”, “فَعْلٌ” - “يَفْعُلٌ” bâblarından birine tâbidir.¹¹⁷⁶

Örnek 3: “فَأَمَّا الَّذِينَ شَفُّوا” *Mutsuz olanlara gelince...*¹¹⁷⁷

Müellif, âyet-i kerîmede geçen “شَفُّوا” kelimesini cumhurun “ش” harfinin fethasıyla okuduğunu belirtmiştir. Çünkü “شَفُّوا” lazım bir fiildir. Kelime âyet-i kerîmedeki vecihten farklı olarak “ش” harfinin dammesiyle “شَفُّوا” vechiyle de okunmuştur. Müellif, her iki vechin de sülasî mücerred olan “فَعْلٌ” bâbından olduğunu belirtmiştir.¹¹⁷⁸ Zemahşerî, cumhurun kelimeyi “ش” harfinin fethasıyla “شَفُّوا” şeklinde tilâvet ettiğini belirterek Hasan el-Basrî’nin ise “ش” harfinin dammesiyle “شَفُّوا” şeklinde tilâvet ettiğini belirtmiştir.¹¹⁷⁹ Kur’ân-ı Kerîm’de “شَفُّوا” vechine benzer kullanımlara rastlamak mümkündür. Söz gelimi “سَعِدُوا” kelimesi de buna benzer bir kullanımla gelmiştir.¹¹⁸⁰

Örnek 4: “إِنْ تَحْرَصْ عَلَىٰ هَٰذَا” *Sen onların doğru yola erişmelerine aşırı istek göstersen de...*¹¹⁸¹

Müellif, cumhurun metinde geçen “تَحْرَصْ” kelimesini “ر” harfinin kesrasıyla okuduğunu belirttikten sonra bunun fasih bir lügat olduğunu da belirtmiştir. Kelime, “حَرَصٌ” - “يَحْرَصُ” yani “فَعْلٌ” - “يَفْعُلٌ” bâbındandır. “bir şeyi arzulamak, istemek.” mânasındadır. Kelime başka bir vecihte “تَحْرَصْ” şeklinde “ر” harfinin fethasıyla da

¹¹⁷⁴ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 144.

¹¹⁷⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 169.

¹¹⁷⁶ Muhammed Hüseyin Halvânî, *el-Muğni Cedîd fî İlmi's-Sarf*, Dârü's-Şerki'l-Arabî, Beyrut ts., 156-158.

¹¹⁷⁷ Hûd: 11/106.

¹¹⁷⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 521.

¹¹⁷⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 237.

¹¹⁸⁰ Hûd: 11/108.

¹¹⁸¹ Nahl: 16/37.

okunmuştur. Kisâî'nin rivâyet ettiği bir lügat olan bu vechin mâzisi “حَرَصَ” olup “ر” harfinin kesrasıyla gelir.¹¹⁸² Kelimeyi “ر” harfinin fethasıyla “تَحَرَّصَ” vechiyle Hasan el-Basrî tilâvet etmiştir.¹¹⁸³

Örnek 5: فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ “...İyi kadınlar, itaatkârdırlar...”¹¹⁸⁴

Müellif, metinde geçen “فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ” şeklindeki ifâdenin İbn Mes’ûd’dan rivâyet edilen bir vecihte “فَالصَّوَالِحُ قَوَانِثُ حَوَافِظُ” şeklinde “فَوَاعِلُ” bâbında okunduğunu belirtmektedir.¹¹⁸⁵ Bu vechi Resûlullah’ın da İbn Mes’ûd’un okuduğu vecihte okuduğunu belirten müellif, bu bâbın müennese has olduğunu, cem’-i kesret olduğunu ve “çokluk” mânasında olduğunu da ifâde etmektedir.¹¹⁸⁶

Müellifin, eserinde değindiği kırâatlerden biri de kelimenin cem’-i mükesser hâlinde geldiği vecihlerdir.¹¹⁸⁷ Müellif, bu vecihlerin tarifini yaparak hangi sîğalarda geldiklerine de değinmiştir. Söz gelimi Fâtiha sûresinin i’râbını yaparken “الصِّرَاطُ” kelimesinin cem’-i kılleti “أَسْرَاطُ” şeklinde, cem’-i kesreti de “سُرَاطُ” şeklinde geldiğini belirtmektedir.¹¹⁸⁸ Lügat âlimlerinin, cem’-i kesreti birçok bâbla ele aldıklarını görmekteyiz. Belli bir kuralı olmayan bu kelimelerin müfred hâlinde harf veya hareke değişikliğiyle cem’-i kesreti oluşturulmaktadır. Arap kelâmında sıkça örneğine rastladığımız cem’-i kesretin dayanağı Arap şiiri, Arap lügatı ve semâî delillerdir. Birçok bâbla gerçekleştirilen cem’-i kesret “أَفْعَلٌ” - “فَعْلًا” bâbında “كَلْبٌ” - “أَكْلَبٌ” şeklinde veya “فُعُولٌ” - “فِعَالٌ” bâbında “فُحْلٌ” - “فِحَالٌ” şeklindeki kullanımları bulunmaktadır.¹¹⁸⁹

¹¹⁸² el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, IV, 115.

¹¹⁸³ İbn Cinnî, *el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kırâ'ât ve'l-Îzâh 'Anhâ*, II, 9.

¹¹⁸⁴ Nisâ: 4/34.

¹¹⁸⁵ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 257.

¹¹⁸⁶ İbn Atıyye el-Endelüsî, II, 47.

¹¹⁸⁷ Cem’-i mükesser düzensiz çoğullar anlamında kullanılmaktadır. Cem’-i killet ve cem’-i kesret ise cem’-i mükesserin iki alt başlığı olarak ifâde edilmektedir. Cem’-i killet, sayı itibarıyla üç ile on arasındaki sayıları ifâde eden çoğullar olup “أَفْعَلٌ”, “أَفْعَالٌ”, “أَفْعَلَةٌ”, “أَفْعَالَةٌ” şeklinde dört vezinde meydana gelir. Cem’-i kesret ise on bir sayısından başlayıp sonsuza kadar devam eden sayıları ifâde etmek için kullanılmakta olup birçok vezni bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Bedrüddin b. Cemâa, *Şerhü'l-Kâfiye li'bni'l-Hâcib*, 251

¹¹⁸⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 85.

¹¹⁸⁹ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, III, 567.

3.4. NAHVE DAYALI KIRÂAT VECİHLERİ

3.4.1. Te’kîd

Örnek 1: يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ “...Bu işte bizim hiçbir dahlimiz yok.” diyorlardı. De ki: “Bütün iş, Allah’ındır...”¹¹⁹⁰

Âyet-i kerîmede geçen “كُلُّهُ” kelimesi mansub olarak okunmuştur. Müellif, mansub olarak okunduğunda kelimenin emir için te’kîd konumunda olduğunu, bu vechin daha isabetli olduğunu ve cumhurun bu vecihle okuduğunu ifâde etmiştir. Bazı âlimler ise mansub olarak okunan “كُلُّهُ” kelimesinin “مِنَ الْأَمْرِ” lafzına bedel olarak geldiğini belirtmiştir. Kelime ayrıca merfû olarak “كُلُّهُ” şeklinde de okunmuştur. Bu vecihte kelime mübteda olup haberi ise “لِلَّهِ” lafzıdır. Cümle ise ref’ mahallinde olup “إِنَّ” edatının haberidir.¹¹⁹¹ Ebû Amr ve Ya’kûb kelimeyi “كُلُّهُ” şeklinde merfû vechiyle, diğer kırâat imamları ise “كُلُّهُ” şeklinde mansub olarak tilâvet etmiştir.¹¹⁹²

3.4.2. Müfred Münâdâ

Örnek 2: وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ “...Mûsâ, kardeşi Hârûn’a, “Kavmim arasında benim yerime geç ve yapıcı ol...”¹¹⁹³

Müellif, âyet-i kerîmede geçen “هَارُونَ” kelimesini cumhurun “ن” harfinin fethasıyla okuduğunu belirterek kelimenin “أَخِيهِ” kelimesine bedel veya atf-ı beyân olarak geldiğini belirtmiştir. Başka bir vecihte ise “ن” harfinin dammesiyle “هَارُونُ” şeklinde nidâ olarak gelmiştir. Müellif, bu vecihte münâdânın da “مُوسَى” kelimesi olduğunu belirterek bu kullanıma “يُوسُفُ أَعْرَضَ عَنْ هَذَا” “Ey Yûsuf! Sen bundan sakın kimseye bahsetme.”¹¹⁹⁴ âyetinde geçen “يُوسُفُ” kelimesini örnek göstererek bu kırâati desteklemiştir.¹¹⁹⁵ “هَارُونُ” şeklindeki vecche âlimler kırâat ve tefsîr kitaplarında değinmesine rağmen bu kırâati herhangi birine nispet etmemişlerdir.¹¹⁹⁶

¹¹⁹⁰ Âl-i İmrân: 3/154.

¹¹⁹¹ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, II, 154.

¹¹⁹² İbn Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi'l-Kirâ'âti'l-'Aşr*, 170.

¹¹⁹³ A'râf: 7/142.

¹¹⁹⁴ Yûsuf: 12/29.

¹¹⁹⁵ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, III, 124.

¹¹⁹⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 500.

3.5. EDATLARLA İLGİLİ KIRÂAT VECİHLERİ

3.5.1. Edatın İdgâmı

Örnek 1: هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ “...Tarafımdan size bir yol gösterici (peygamber) gelir de kim ona uyarsa...”¹¹⁹⁷

Âyet-i kerîmedeki “فَإِمَّا” edatının aslı “إِنْ مَّا” şeklinde olup her iki edat da ayrı yazılır. Ancak Hz. Osman’ın mushafında “ن” harfi “م” harfine idgâm edilerek yazılmıştır. Buradaki “مَا” edatı müekked olup şartiyedir. Dolayısıyla kendisine şeddeli veya şeddesiz bir “ن” harfi gereklidir.¹¹⁹⁸

3.5.2. Şartın Cevabı Olarak Gelen Fâ-i Râbta

Örnek 2: وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ “Başınıza her ne musibet gelirse, kendi yaptıklarınız yüzündendir...”¹¹⁹⁹

Âyet-i kerîmede geçen “فَبِمَا” kelimesi “ف” harfiyle okunmuştur. Âyetin başındaki “مَا” edatı cezm mahallinde olup “ف” harfi de şartın cevabı olarak gelmiştir. Kelime ayrıca “بِمَا” şeklinde “ف” harfi olmadan da okunmuştur. Bu vecihle ilgili iki görüş mevcuttur. Bir görüşe göre “مَا” edatı mevsûle ve mübteda olup “أَصَابَكُمْ” kelimesinin sılasıdır. Haberi ise “بِمَا كَسَبَتْ” ifâdesidir. Diğer görüşe göre ise “مَا” edat-ı şartiye olup “ف” ise lafızda mahzûftur.¹²⁰⁰ Ebû Ca’fer, Nâfi‘ ve İbn Âmir “ف” harfi olmadan “بِمَا كَسَبَتْ” şeklinde, diğer kırâat imamları ise “ف” ile “فَبِمَا كَسَبَتْ” şeklinde tilâvet etmişlerdir.¹²⁰¹

¹¹⁹⁷ Bakara: 2/38.

¹¹⁹⁸ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, I, 235-236.

¹¹⁹⁹ Şûrâ: 42/30.

¹²⁰⁰ el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd*, thk. el-Füteyyih, V, 532.

¹²⁰¹ el-Fârisî, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, VI, 128; İbn Mihrân *el-İsfahânî, el-Mebsût fi'l-Kırâ'âti'l-Aşr*, 395.

SONUÇ

Müntecebüddîn el-Hemedânî, İran'ın Hemedan bölgesinde doğmuş ve çocukluğunu bu beldede geçirmiştir. Doğduğu beldeye nispetle bu adla anılan müellifin çocukluk yılları ve ailesiyle ilgili herhangi bir mâlûmat olmayıp kendisiyle ilgili bilgiler sadece tadrîsat faaliyetleriyle ilgilidir. Kendi döneminin önemli dilbilimcilerinden biri olan müellif, dönemin ilim merkezleri olan Kahire ve Dımaşk'ta tadrîsat faaliyetleri yürütmüş, daha çok telif ettiği *el-Kitâbü'l-Ferîd* adlı tefsîrle anılsa da şeyhü'l-kurrâ olarak da anılmıştır. Mütevazî bir kişiliğe sahip olan müellif, ayrıca araştırmacı ve tenkitçi bir yeteneğe de sahip olup kırâat, sarf, nahiv ve belâgat gibi birçok ilim alanında yetkin bir âlimdir.

İtikatta Eş'arî amelde ise Şâfiî mezhebine mensup olan müellif, hayatı boyunca ilimle meşgul olmuş ve birçok kitap telif etmiştir. Kitapları arasında *Şerhü'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, *ed-Dürretü'l-Ferîde fî Şerhi'l-Kasîde* ve *el-Kitâbü'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd* adlı eserler bulunmaktadır. Ancak müellifin yazdığı en meşhur eseri, aynı zamanda aynı adla anılmasına vesîle olan *el-Kitâbü'l-Ferîd* adlı eseridir. Hacimsel olarak ortalama genişlikte olan bu eser; ihtiva ettiği kırâat, belâgat, sarf ve nahiv konuları açısından oldukça kapsamlı olup kendi döneminin önemli eserlerinden biridir. Müellif, bu konuda kendi eseriyle ilgili yapmış olduğu değerlendirmede bu konuya açıklık getirerek kendi eseriyle ilgili olarak mutedil bir eser olduğunu vurgulamıştır. Eser orta hacimli bir eser olmasına karşın gerek kırâat vecihleri gerekse belâgat açısından oldukça zengindir.

Müellif, *el-Kitâbü'l-Ferîd* adlı eserinde gerek kırâat açısından gerekse belâgat ve diğer ilimler açısından ele aldığı fikir ve düşünceleri İslâm ilim geleneğine uygun olarak kaynaklarıyla beraber zikretmiş, tevcîhini yaptığı kırâat vecihlerine de delil getirmek sûretiyle ihticâc geleneğine sadık kalmıştır. Müellif, ele aldığı konularla ilgili kendi görüşünü desteklemek için Kur'ân-ı Kerîm, hadis, şiir ve Arap kelâmından delil getirerek istişhad yoluna gitmiştir. Bu özelliğiyle eser, kırâatlerin Arap kelâmıyla ilişkisi bakımından önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Müellif, kırâat vecihlerine hüccet getirirken hem semâî hem de naklî delillere başvurduğu görülmektedir. Ele aldığı kırâat vechine bazen âyetten delil getirerek naklî delilde bulunmuş, bazen de semâî delil olarak şiir ve nesirden örnekler sunmuştur.

Müellif, kırâat vecihlerine kaynak gösterirken bazen *Ahfeş'in Me'âni'l-Kur'ân'ı*, *Ferrâ'nın Me'âni'l-Kur'ân'ı*, *el-Kâmil*, *Me'âni'l-Kur'ân* ve *İ'râbuhu*, *Me'âni'l-Kur'ân'ı Kerîm*, *el-Muhteseb*, *el-Keşşâf* ve *ed-Dürretü'l-Ferîde fî Şerhi'l-Kasîde* gibi eserleri zikretmiş, bazen de İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Ebû Amr b. Alâ, Ebû Hâtim es-Sicistânî, İbn Mücâhid ve İbn Hâleveyh gibi şahıs isimlerini zikretmiştir. Ancak eserin kırâat vecihleriyle ilgili en dikkat çeken yönlerinden biri, kırâatlerin çoğunluğunun “قُرِئَ” “Okundu”, “رُويَ” “Rivâyet edildi.” şeklinde meçhul sîga ile ve “قَرَأَ بَعْضُ الْقُرَاءِ” “Bazı kârîler okudu.” şeklinde isimler zikredilmeden aktarılmasıdır. Bu anlamda müellifin ele aldığı vecihlerin büyük bir çoğunluğu, râvileri belirtilmeden ele alınmıştır. Müellifin, kırâatleri meçhul sîgayla veya isim zikretmeden naklettiği bu yöntem, kırâatlerin sıhhat derecesiyle ilgili olmayıp, isim zikretmekten kaçınmasıyla ilgili bir durumdur. Zira kırâatin kimler tarafından nakledildiğini belirttiği durumlarda dahi isimler tam olarak zikredilmemekte, künyeleri ve eserlerinin kısaltmalarıyla işaret edilmektedir. Müellifin, kırâat dışındaki rivâyetler için de “وَقَالَ بَعْضُ أَهْلِ اللُّغَةِ” “Bazı lügatçılar şöyle dedi.”, “وَعَنْ” “fûlân kişiden”, “قَالَ” “Fûlân kişi dedi.”, “وَالْجُمْهُورُ” “âlimlerin ekseriyeti” gibi ifâdeler kullandığı görülmektedir. Müellifin başvurduğu bu metot, eserinde uyguladığı ihtisar anlayışından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Müellifin, kırâat vecihlerini ele alırken çoğunlukla mütevâtir ve şâz kırâatleri ele aldığını görmekteyiz. Ancak genel itibariyle eserinde kırâatlerle ilgili asıl amacının şâz, mütevâtir veya başka bir kırâat çeşidinin tespiti ile ilgili bir çabanın içinde olmadığını söylemek mümkündür. Müellif, sadece ele aldığı kırâat vechinin sıhhat derecesini ortaya koymak amacıyla vecihlerle ilgili gerekli açıklamalar yaptıktan sonra şâz, mütevâtir veya cumhurun görüşü olup olmadığı konusunda mâlûmat vermektedir. Müellif, özellikle şâz kırâatlerin isti'mali konusunda oldukça müsamahalı davranmış, eserinde bu tür vecihlere oldukça geniş yer vermiş ve onları kullanmaktan imtina etmemiştir. Bunun bir neticesi olarak da kırâat-i aşere imamlarının dışındaki şâz olan dört kırâat imamlarının isimlerini eserinde sıkça zikretmekte ve ele aldığı kırâat vecihlerini onlara nispet etmektedir. Müellifin şâz ve mütevâtir kırâatlere yaklaşımı, genellikle âyetlerin i'râbını yaptıktan sonra vecihlerin Arap diliyle olan irtibatını ortaya koymaya çalışması şeklindedir. Bu anlamda müellif, kırâatle ilgili tüm mîrâsı kullanmış ve tüm vecihlerden istifâde etmeye gayret göstermiştir. Bu nedenle müellifin eserinin bir kırâat kitabı olarak kabul edilmesi yerine, kaynaklarda nakledilen tüm kırâatlerin

gerek ferşî gerekse usûlî/fonetik açıdan Arap dili ve tefsîrle ilişkisinin kurulduğu bir eser olarak görülmesi, müellifin kırâat anlayışının tespiti açısından önem arz etmektedir.

Müntecibüddîn el-Hemedânî, mütevâtir ve şâz kırâatleri ele alırken bir lügat âlimi olarak çoğunlukla kırâatin mânaya etkisi üzerinde durmuş ve kimin hangi okuyuşu tercih ettiğini belirtmiştir. Ancak müellif, kırâat vecihlerine değinirken bazı kırâatlerin mânaya tesiri olduğu halde o kırâatlerin âyete tesir ettiği anlam üzerinde durmayarak sadece i'râb açısından yaklaştığı müşâhede edilmektedir. Eserdeki bu yaklaşım, bir eksiklik olarak görülse de müellifin bu yaklaşımı, eserini orta hacimli tutmaya çalışmasıyla açıklanabilir.

Müellifin eserini diğer eserlerden ayıran temel özelliklerden biri, birçok müfessirin aksine eserde Arap kabilelerinin imâle, işbâ', idgâm, itbâ' ve ibdâl gibi kullanımlarına geniş yer verilmesidir. Bu bağlamda eserin en dikkat çekici yönlerinden biri, müellifin kabilelerin lügatlarına yer vermesi ve onların kendi lügatlarına göre okumuş olduğu vecihlerle ilgili değerlendirmelerde bulunmasıdır. Bu durum, müellifin mütevâtir ve şâz kırâat ayırımı yapmaksızın tüm kırâatlerden yararlanmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Zira müellif, diğer müfessirlerin aksine kırâatlerin sıhhat dereceleriyle ilgilenmemiş ve böyle bir çaba içerisine girmemiştir. Müellifi diğer müfessirlerden ayırtıran bu yöntem, esere bir özgünlük kazandırmış ve bu yönüyle de diğer dilbilimsel tefsîrlerden farklılık arz etmiştir.

Müellifin, 4./10. yüzyıldan sonra kırâat-i seb'a'nın kabul gördüğü bir dönemde, müfessir ve dilbilimcilerin şâz kırâatlerin tefsîrde isti'malıyla ilgili takındığı olumsuz tavırdan etkilenmediği görülmektedir. Müellif, özellikle şâz kırâatlerin gerek Arap lügatıyla ilişkisini, gerekse tefsîrle ilişkisini kendine has bir yöntemle ele almış ve başarılı bir yol izlemiştir. Ancak müellifin şâz kırâatlere yaklaşım metodu ile kendisinden önceki müfessirlerin metotlarına baktığımızda, kendisinden yaklaşık bir asır önce yaşamış Zemahşerî'nin şâz kırâatleri tefsîrde kullanmasıyla bir benzerlik arz ettiği görülmektedir. Zira Zemahşerî de *el-Keşşâf*'da şâz ve sahîh kırâat ayırımı yapmaksızın tüm kırâatlerden istifade ettiği müşâhede edilmektedir. Müellifin, eserinde şâz kırâatlere *el-Keşşâf*'ı kaynak olarak göstermesi, kendisinin bu konuda Zemahşerî'den etkilendiğinin ispatı mahiyetindedir. Müellifin Zemahşerî'den etkilenmesi, tefsîrlerinin yapısının aynı olduğu anlamında olmayıp sadece şâz

kırâatlerin kullanılmasıyla ilgili bir durumdur. Söz gelimi Zemahşerî, tefsîrinde şâz kırâatleri daha çok mânaya etkisi açısından ele alırken, Müntecebüddîn el-Hemedânî ise bunun yanında, mânaya etkisi olmayan imâle, ibdâl gibi telaffuzla ilgili usûlî/fonetik farklılıklara da geniş yer ayırdığı görülmektedir.

el-Ferîd fî Î'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd, orta hacimli bir eser olmasına rağmen müellifin, eserde gerek ferşî, gerekse usûlî/fonetik farklılıklar açısından ihtilafa neden olan birçok kırâati ele aldığı görülmektedir. Müellif, bu kırâatlerle ilgili genel olarak sahîh kırâatin üç şartından birini ileri sürerek, bazen cumhurun okuyuşunun o yönde olduğunu, bazen de Arap dil kurallarına uygun olup olmadığını açıklamak suretiyle kırâatin sıhhatini belirlemeye çalışmıştır. Allah'ın kelâmındaki muradın anlaşılması için büyük bir çaba içerisinde olduğu görülen müellif, bu kırâatler arasında bazen tercihte de bulunarak fasih olmadığını düşündüğü bir kırâati tercih etmediğini belirtmek suretiyle eleştirdiği de görülmektedir. Müellifin takındığı bu eleştirel ve tenkitçi yaklaşım, kendisinin iyi bir müfessir olmasının yanında yetkin bir dilbilimci olduğunu da göstermektedir. Eserin, şâz kırâatlerin tefsîr ve Arap kelâmıyla ilişkisi açısından oldukça zengin olması esere ayrı bir önem atfetmektedir.

Şâz kırâatlerin tefsîr ilminde kullanılmasıyla ilgili İslâm ulemâsının ihtilaf ettiği görülmektedir. Özellikle şâz kırâatin tefsîr ilmindeki bilgi değerinin ne olduğu, kendisiyle amel edilip edilemeyeceği, genel kabul gören sahîh kırâatler dışında sahîh kırâat olup olmadığı ve sahîh kırâatin tespitinde aranan şartların uygun kriter olup olmadığı bu ihtilafların başında gelmektedir. İtikatta Eş'arî, amelde ise Şâfiî mezhebine mensup olmasına rağmen şâz kırâatleri hüccet olarak kabul etmekten imtina etmeyen müellif, bu konuda mezhepler üstü akılcı bir tutum sergilemiştir. İbn Mücâhid'den sonra kırâat-i seb'a olarak sahîh olan kırâatlerin şekillendiği, şâz kırâatlerin tilâvet edilmesinin hoş karşılanmadığı bir dönemde müellifin bu denli şâz kırâatlere yer vermesi dikkat çekicidir.

Tabakat kitaplarının gerek kendisinden gerekse eserinden övgüyle bahsettiği, dönemin en önemli ilim merkezlerinde tadrîs faaliyetlerinde bulunan müellifin eseriyle ilgili yaptığımız bu çalışmada gerek sahîh, gerekse zayıf kırâatlerin ferşî ve usûlî / fonetik açıdan değerlendirilmesinin ilim kültürüne az da olsa katkı sağlamasını umut ediyoruz.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm.

‘Asîrî, Ahmed Ma‘mûr, *Mûcizü’t-Târîhi’l-İslâmî* (1. Baskı), Mektebetü’l-Mâlik, b.y., 1996.

Abdu fârih, Abdüşşekûr Muallim, *es-Sarfü’l-Müeyesser* (2. Baskı), Dârü’l-‘İlm, Kahire 2021.

Abdülğanî, Eymen Emin, *es-Sarfü’l-Kâfî* (1. Baskı), Dârü Tevfikîyye lî Tûrâs, Kahire 2010.

Abdülkerîm, Subhî Abdülhamit Muhammed, *Lehcâtü’l-Arabiyye fî Me‘âni’l-Kur’ân li’l-Ferrâ* (1. Baskı), Dârü’t-Tabâatü’l-Muhammedî, Kahire 1986.

Abdûlmahmûd, Yûsuf Abdullah, “*Aksâmü’l-Kirâe ve Envâ’ihâ*”, Mecelle Câmi‘atü’l-Kur’âni’l-Kerîm ve’l-Ulûmi’l-İslâmiyye, Sayı 30, 2015, 6-11.

Abdürraûf, Muhammed Osmân, *Muhabbetü’r-Rasûl Beyne’l-İtbâ’ ve’l-İbtidâ*, Memleketü’l-Arabiyye Suudiyye, Riyad 1993.

Abdüttevâb, Ramazan, *Fusûl fî Fıkhi’l-Arabiyye* (6. Baskı), Mektebetü’l-Hancî, Kahire 1999.

Afgânî, Saîd, *fî Usûli’n-Nahvî*, Mektebü’l-İslâm, Beyrut 1987.

Ağırbaş, Abdulhekim, *Kırâat* (2. Baskı), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2022.

Ahfeşü’l-Evsat, Ebü’l-Hasen Saîd b. Mes‘ade, *Me‘âni’l-Kur’ân I-II*, thk. Hüda Mahmûd Karae (1. Baskı), Mektebetü’l-Hancî, Kahire 1990.

Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ, Ebü’l-Hüseyn, *es-Sâhibî*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, y.y., Kahire ts.

Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ, Ebü’l-Hüseyn, *Mekâyîsi’l-Luğa I-VI*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn, Dârü’l-Fikr, Kahire 1972.

Ali, İmâd Mûcid, “*Menhecü’l-Müntecib el-Hemedânî fî Kitâbihi el-Kitâbü’l-Ferîd fî İ‘râbi’l-Kur’âni’l-Mecîd*”, Mecelle Câmia Tikrit li’l-Ulûmi’l-İnsaniyye, 20 (10), 2013, 125-175.

- Âlûsî, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Seyyid Mahmûd, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'î'l-Mesânî I-XV*, tsh. Ali Abdülbarî Atıyye (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- Âzami, Muhammed Mustafa, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'ân Tarihi* (3. Baskı), İz Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Bağdâdî, İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Mü'ellifîn Âsârü'l-Müsannifîn I-II* (3. Baskı), Mektebetü'l-İslâmiyye, Tahran 1967.
- Bardakoğlu, Ali, “Âm” *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 1989, II, 552.
- Bâzemül, Muhammed b. Ömer, *el-Kırâat ve Eseruha fî't-Tefsîr ve'l-Ahkam I-II*, y.y., b.y. 1992.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Me'âlimü't-Tenzîl* (1. Baskı), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2002.
- Bekkâ, Muhammed Abdülmuttalib, *el-Medhel ilâ Kitâbi Sibeveyhi ve Şürûhihi* (1. Baskı), Dârü's-Şüûnü's-Sekâfiyyetü'l-'Ame, Bağdad 2001.
- Benli, Mehmet Sami, *el-Mufasssal*, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2005, XXX, 368.
- Beylî, Ahmet, *el-İhtilâf Beyne'l-Kırâat* (1. Baskı), Dârü'l-Cîl, Beyrut 1988.
- Birişik, Abdülhamit, “Kur'ân”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2002, XXVI, 383.
- Câmî, Ebû Berakât Abdurrahman b. Ahmed, *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye* (1. Baskı), Mektebetü'l-Büşrâ, Kiriatsî (Pakistan) 2011.
- Cemrân, Muhammed Edîb Abdülvâhid, *Mü'cemü'l-Fesîhi mine'l-Lehcâti'l-Arabiyye* (1. Baskı), Mektebetü'l-'Abikân, Riyad 2000.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân I-V*, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî, Dârü'l-Heya et-Türâsü'l-Arabî, Beyrut 1992.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa ve's-Sihâhu'l-Arabiyye I-VI*, thk. Ahmed Abdülğâfur 'Attar (2. Baskı), Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut 1979.
- Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr I-IX* (3. Baskı), Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1984.

- Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *en-Neşr fî'l-Kırâ'âti'l-'Aşr I-II* (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *Müncidü'l-Mukri'in ve Mürşidü't-Tâlibîn*, thk. Nâsır Muhammed Ca'd (1. Baskı), Âfâkü'l-Arabiyye, Kahire 2010.
- Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ I-II* (1. Baskı), Mektebetü'l-Hancî, Mısır 1933.
- Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-Kırâ'âti'l-'Aşr* (1. Baskı), Müessesetü Kurtûbe, Endülüs 2002.
- Cürcânî, Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf, *Mü'cemü't-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Sadîk el-Minşâvî, Dârü'l-Fadîle, Kahire 2004.
- Cürcânî, Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf, *Şürûhü'l-Avâmil*, thk. İlyas Kablan (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2010.
- Çetin, Abdurrahman, *kırâatlerin Tefsîre Etkisi* (3. Baskı), Ensar, İstanbul 2020.
- Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân Okuma esasları* (39. Baskı), Emin Yayınları, İstanbul 2016.
- Çetin, Abdürrahmân, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Târîhi* (2. Baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.
- Dağ, Mehmet, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (3. Baskı), İsam Yayınları, İstanbul 2022.
- Dağ, Mehmet, *Tarihsel Perspektif ve Promlematik Sorgulaması Bağlamında kırâat İlminde İhticâc Olgusu*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2005, 88-89.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd, *el-İdğâmü'l-kebîr*, thk. Abdurrahman Hasan el-Ârif (1. Baskı), Âlemü'l-Kütüb, Kahire 2003.

- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd, *et-Teysîr fî'l-Kirâ'âti's-Seb'* (2. Baskı), Dârü'l-Tâcü'l-Arabî, Beyrut 1984.
- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakâtü'l-Müfessirîn I-II* (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- Dayf, Şevkî, *el-Mu'cemü'l-Vasît* (4. Baskı), Mektebetü's-Şürükü'l-Devâb, Kahire 2004.
- Demirci, Muhsin, *Kur'ân Târîhi* (6. Baskı), Seçil Ofset Matbaacılık, İstanbul 2014.
- Demirci, Muhsin, *Kur'ân'ın Ana Konuları* (7. Baskı), İfav, İstanbul 2013.
- Dervîş, Abdullah, *Dirâse fî İlmi's-Sarf* (3. Baskı), Mektebetü Tâlib Câmî', Mekketü'l-Mükerrame 1987.
- Dımaşkî, Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Me'ânî min Hirzi'l-Emânî*, thk. İbrâhîm Atûh Eved, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Kahire 1891.
- Dımaşkî, Abdülkâdir b. Muhammed en-Nu'aymî, *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris I-II* (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- Dimyâtî, *İthâfû Fuzalâ'i'l-Beşer fî'l-Kirâ'âti'l-Erba'ate 'Aşer* (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- Dübeyb, Ahmed Muhammed, *Dirâsâtü fî Lehcâti Şerki'l-Cezîrati'l-Arabîyye* (2. Baskı), Dârü'l-Arabiyyeti'l-Mevsûât, Beyrut 1983.
- Ebû Ceyb, *el-Kâmûsü'l-Fıkhî* (2.baskı), Dârü'l-Fıkr, Dımeşk 1988.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf Esîr el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît I-VIII*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Me'ûd (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Ebüssuûd, Kâdî'l-Kuddât b. Muhammed el-İmâdî el-Hanefî, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm İlâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm I-V*, thk. Abdulkâdir Ahmet 'Ata, Metbeatü'l-Süade, Riyad ts.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn, *Muhtasar Sahîhü'l-İmâmü'l-Buhârî I-IV* (1. Baskı), Mektebetü'l-Me'ârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyad 2002.

- Enbârî, Ebû Berekât Abdurrahmân b. Muhammed b. Ebû Saîd, *Esrârü'l- 'Arabiyye*, thk. Muhammed Mecîd el-Baytâr, Matbu'âtü'l-Mücme'ü'l-İlmiyyü'l-Arabiyyu, Dımaşk 1957.
- Enis, İbrahim, *fî Lehcâti'l-Arabiyye* (8. Baskı), *Mektebetü'l-Hablü'l-Mısriyye*, Kahire 1992.
- Ensârî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Halef, *el-İknâ' fî'l-Kırâ'âti's-Seb'*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîd (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- Eren, Şadi, *Tartıılan Âyetler* (1. Baskı), Rağbet, İstanbul 2019.
- Eroğlu, Ali, *Kur'an Târîhi ve Kur'an İlimleri* (1. Baskı), Eser Ofset ve Matbaacılık, Erzurum 2012.
- Esterâbâdî, Şeyh Radî ed-Din Muhammed b. el-Hasan en-Nahvî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib I-III*, thk. Muhammed Nur Hasan - Muhammed ez-Zafrân - Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1982.
- Ezâm, Hâlid, *Mevsüâtü Târîhi'l-İslâmî Asrû'l-Abbâsî*, Dârü Esame, Umman 2009.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher, *Me'âni'l-Kırâ'ât I-III*, thk. Mustafa Ruveys - Ahmed el-Kavzî, (1. Baskı), Nevâdirü'l-Mehtûtât, Riyad 1991.
- Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a I-VII*, thk. Bedreddîn Kahvecî - Beşîr Cüveycâtî (1. Baskı), Dârü'l-Me'mûn li'l-Türâs, Beyrut 1984.
- Ferîhe, Enis, *el-Lehcâtü ve üslûbü Dirâsetihâ* (1. Baskı), Dârü'l-Cîl, Beyrut 1989.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'an I-III*, thk. Abdülfettah İsmâil Sülebî, y.y., b.y., ts.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yâkûb, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, thk. Enes Muhammed - Zekeriyâ Câbir Ahmed, Dârü'l-Hadis, Kahire 2008.
- Galbûn, Ebü'l-Hasen Tâhir b. Abdilmün'im b. Ubeydillâh el-Halebî, *et-Tezkire fî'l-Kırâ'âti's-Semân I-II*, thk. Eymen Rüşdü Süveyd (1. Baskı), Cemâatü'l-Hayriyye li Tehfizi'l-Kur'an'l-Kerîm, Cidde 1990.

- Hâc, Velîd İbrâhîm Ali, *Üsûli'd-Dersi'n-Nahvî 'İnde İbn Cinnî fî Kitâbihi'l-Mühtesebe Dirâse ve's-Safîyye Tahlîliyye*, (Doktora Tezi), Câmî'âtü'l-'Ulûmi'l-İslâmiyyeti'l-'Âlemiyye, Külliyyetü'l-Dirasâtü'l-'Ulya, Kısmü'l-Luğâtü'l-'Arabiyye ve Âdâbihâ, Umman 2013, 1.
- Hâfiz, Yâsin, *İthâfû's-Serf fî Ulûmi's-Serf* (2. Baskı), Darü'l-'Asmâ, Dimaşk 2000.
- Halebî, Ahmed b. Yûsuf el-Me'rûf bi's-Semîn, *ed-Dürrü'l-Masûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn I-XI*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dârü Elkâm, Medinetü'l-Münevvere 1985.
- Halebî, Ebû't-Tayyib Abdülvâhid b. Alî el-Luğavî, *Kitâbü'l-İtbâ'*, thk. İzzeddin et-Tenûhî, Mecmûü'l-Luğâtü'l-'Arabiyye, Dimaşk 1961.
- Hâlid, Neşvân Abduh, *el-Ferk Beyne'l-Ahrufü's-Seb'a ve'l-Kirâati's-Seb'a*, Mecelle Me'hedi's-Şâtîbî li'l-Dirâsâti'l-Kur'ân'îyye, b.y., ts.
- Hâlidî, Salah Abdülfettâh, *el-İtbâ' ve'l-Metbûün fî'l-Kur'ân* (1. Baskı), Darü'l-Menâr, Umman 1997.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn I-VIII*, thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî, el-Mühâcir ve'l-fehâris, b.y., ts.
- Hallâf, Abdülvehab, *İlmü'l-üsûli'l-fikh*, Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire 1996.
- Halvânî, Muhammed Hüseyin, *el-Muğnî Cedîd fî İlmi's-Sarf*, Dârü's-Şerki'l-'Arabî, Beyrut ts.
- Hamevî er-Rûmî, Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemü'l-Üdebâ İrşâdû'l-Erîb ila Ma'rifeti'l-Edîb I-VII*, thk. İhsan Abbas (1. Baskı), Dârü'l-Ğarbi'l-İslâm, Beyrut 1993.
- Hamevî er-Rûmî, Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemü'l-Büldân I-V*, Dârü Sadr, Beyrut 1977.
- Hamevî, Kadı Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Ebi'r-Rızâ, *el-Kavâid ve'l-İşârât fî Usûli'l-Kirâat*, thk. Abdülkerîm Muhammed el-Hasan Bekkâr (1. Baskı), Dârü'l-Kalem, Dimaşk 1986.
- Hamidullah, Muhammed, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi* (2. Baskı), Beyan, İstanbul 2010.

- Hânî, Ahmed, *Dirâse fî Fıkhi'l-Luğa ve'l-Kitâbeti's-Selîme* (1. Baskı), Elûke, b.y., 2012.
- Hasan, Ahmed 'Îd Abdülfettah, *İhtilâfû'l-Lehcâtü'l-Arabiyye*, Şebeketü'l-Alûke, b.y., ts.
- Hasan, Vedat Recep Muhammed, *Ârâu Sîbeveyhi en-Nahviyye ve's-Sarfîyye fî'l-Kitâbi'l-Ferîd fî I'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd li'l-Müntecib el-Hemedânî*, (Doktora Tezi), Cami'atü'l-Ezher, Külliyyetü'l-Dirâsâtü'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye li'l-Benâti Dirâsati'l-'Ulya Kismü'l-Luğaviyye, Kahire 2016, 1.
- Hâzin, Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî, *Lübâbü't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl I-IV* (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- Hemedânî, Müntecebüddîn Hüseyin b. Ebü'l-İz, *el-Kitâbü'l-Ferîd fî I'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd I-VI*, thk. Muhammed Nizâmeddin el-Füteyyih (1. Baskı), Darü'z-Zaman, Medinetü'l-Münevvere 2006.
- Hemedânî, Müntecebüddîn Hüseyin b. Ebü'l-İz, *el-Kitâbü'l-Ferîd fî I'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd I-IV*, thk. Fehmî Hasan en-Nimr - Fuâd Ali Muhaymer (1. Baskı), Dârü Sekâfe, Katar 1991
- Humeydî, Abdülaziz b. Abdullah, *Târîhü'l-İslâmî Mevâkif vel 'İber I-XVI* (1. Baskı), Dârü'l-Endülüs, Cidde 1998.
- Hüzelî, Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Alî b. Cübâre, *el-Kâmil fî'l-Kırâ'âti'l-Aşr ve'l-Erbâin el-Ziyâde Aleyhâ*, thk. Cemal b. es-Seyyid b. Rûfâi eş-Şâyîb (1. Baskı), Müessesetü Semâ, b.y. 2007.
- Irâkî, Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdirrahîm, *el-Ğaysü'l-hâmi' şerhu Şerhi Cem'i'l-cevâmi'* (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- İbn Akîl, el-Celîl Bahâüddîn, *el-Müsâ'id 'Alâ Teshîli'l-Fevâ'id I-IV*, thk. Muhammed Kâmil Berakât (1. Baskı), Min Tûrâsi'l-İslâm, Dımaşk 1982.
- İbn Atıyye el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz I-VI*, thk. Abdüsselâm Abdüşşafi Muhammed (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

- İbn Cemâa, Bedrüddin, *Şerhü'l-Kâfiye li'bni'l-Hâcib*, thk. Muhammed Dâvûd, Dârü'l-Menâr, Kahire 2000.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân, *el-Hasâis I-III*, thk. Muhammed Alî Neccâr, Mektebetü'l-İlmiyye, Mısır 1952.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi'l-Kırâ'ât ve'l-Îzâh 'Anhâ I-II*, thk. Ali en-Necdî Nâsif - Abdülhalîm en-Neccâr - Abdülfettâh İsmâil Şelebî, Matâbiü'l-İhrâmi'l-Ticâriyye, Kahire 1994.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân, *Sırru Sinâ'ati'l-Î'râb I-II*, thk. Hasan Hindâvî (2. Baskı), Dârü'l-Kalem, Beyrut 1993.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed el-Hasen, *el-İştikâk*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (1. Baskı), Dârü'l-Cîl, Beyrut 1991.
- İbn Ebû Meryem, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Nasr b. Alî b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Fesevî, *el-Mûdad fî Vücûhi'l-Kırâ'ât ve 'İlelihâ I-III*, thk. Ömer Hamdân el-Kebîsî (1. Baskı), Cemâatü'l-Hayriyye li Tehfizi'l-Kur'ân'l-Kerîm, Cidde 1993.
- İbn Esîr, Muhammed b. Abdülkerîm b. Abdülvâhid eş-Şeybânî, *el-Kâmil fî't-Târih I-XI* (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmed eş-Şeyhi'r-Rübâbîn, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mi'eti's-Sâmine I-IV*, Dârü'l-Cîl, Beyrut 1993.
- İbn Haldûn, Abdürrahmân, *el-'İber ve Dîvânü'l-Mübtede' ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Ecem ve'l-Berber ve Men Âsarahüm Min Zevi's-Sultâni'l-Ekber*, Beytü'l-Efkârî'l-Devliyye, Riyad ts.
- İbn Hâleveyh, *el-Hücce fî'l-Kırâ'âti's-Seb'*, thk. Abdülalî Sâlim Mükrim (3. Baskı), Dârü's-Şürûk, Beyrut 1979.
- İbn Hâleveyh, *Î'râbü'l-Kırâ'âti's-Seb' ve 'İlelihâ I-II*, thk. Abdurrahman b. Süleyman b. osman (1. Baskı), Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1992.
- İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*, Mektebetü'l-Mütenebbî, Kahire ts.

- İbn Hallikân, Ebû Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. b. Ebû Bekir, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân I-VII*, thk. İhsan Abbas, Dârü's-Sadr, Beyrut 1970.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullâh Cemâlüddîn el-Ensârî, *Katrü'n-Nedâ ve Bellü's-Sadâ* (4. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- İbn İmâd, Şihâbüddin Ebû Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-'Ekerî el-Hanbelî ed-Dımaşkî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb I-XI*, thk. Mahmut el-Arnâut (1. Baskı), Dârü İbn Kesîr, Beyrut 1988.
- İbn İshâk, Ahmed b. Muhammed, *Ahbarü'l-Büldan*, Darü'l-Kütübü Vesâikü Kavmiyye, Beyrut 1988.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer Kureşî ed-Dımaşkî, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm* (1. Baskı), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2000.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, nşr. Seyyid Ahmed sakr (2. Baskı), Dârü't-Türâs, Kahire 1973.
- İbn Mâlik, Cemâleddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye I-IV*, tsh. Abdülaziz Rabîh ve Ahmed Yûsuf el-Dekâk (1. Baskı), Dârü'l-Mesâm li'l-Türâs, Mekketü'l-Mükerrame 1986.
- İbn Mansûr, Saîd, *es-Sünen I-V*, thk. Sa'd b. Abdullah b. Abülaziz el-Hümeyyir (1. Baskı), Dârü'l-Samiî, Riyad 1993.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arab*, Dârü's-Sadr, Beyrut ts.
- İbn Mihrân el-İsfahânî, Ahmed b. el-Hüseyn, *el-Ğâye fî'l-Kırâ'âti'l-'Aşr I-II*, thk. Muhammed Ayâs el-Canbâz (2. Baskı), Dârü's-Şevâf li'l-Neşr ve'l-Tevzî', Riyad 1990.
- İbn Mihrân el-İsfahânî, Ahmed b. el-Hüseyn, *el-Mebsût fî'l-Kırâ'âti'l-'Aşr*, thk. Sübey' Hamza Hâkimî, Mecme'ü Luğâti'l-Arabiyye, Dımaşk 1980.
- İbn Muhammed b. Mahmûd el-Kazvînî, Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekerîyyâ, *Âsârü'l-Bilâd Ahbârü'l-İbâd*, Dârü Sadr, Beyrut ts.

- İbn Mucâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâat*, thk. Şevkî Dayf, Dârü'l-Me'ârif, Kahire 1972, 350.
- İbn Ömer b. Ahmed el-Kazvînî, Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân, *et-Telhîs fi Ulûmi'l-Belâğ*e, şrh. Abdurrahman el-Berkûfî (1. Baskı), Dârü'Fikri'l-Arabî, b.y. 1904.
- İbn Sîde, Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâîl en-Nahvî el-Luğavî el-Endülüsî, *el-Muhassas I-XVII*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- İbn Ye'îş, İbn Ali en-Nahvî, *Şerhu'l-Mufasssal I-X*, İdâre Tibââtü'l-Münîre, Mısır ts.
- İbn Zencele, Ebû Zer'e Abdürrahmân b. Muhammed, *Hüccetü'l-Kirâe*, thk. Saîd el-Afgânî (5. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1997.
- İbnü't-Tahhân, Ebû Asbağ es-Sümâtî el-İşbîlî, *Mehâricü'l-Hurûf ve Sıfâtühâ*, thk. Muhammed Ya'kûb Türkistanî (1. Baskı), Merkezü'l-Süffü'l-Elektronid, Beyrut 1983.
- İbrâhîm, Receb Abdülcevâd, *Mu'cemü'l-Müstalahâtü'l-İslâmiyye fi'l-Misbâhi'l-Münîr* (1. Baskı), Dârü'l-Âfâkü'l-Arabiyye, Kahire 2002.
- İsmâîl, Nebîl b. Muhammed İbrâhîm, çev. Yavuz Fırat, *Kirâat İlmi* (1. Baskı), Kimlik Yayınları, Kayseri 2021.
- İsmâîl, Nebîl b. Muhammed İbrâhîm, *İlmü'l-Kirâe*, thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Muhammed Ali eş-Şeyh (1. Baskı), Mektebetü't-Tevbe, Riyat 2000.
- İsmail, Şü'ban Muhammed, *el-Ahrufü's-Seb'a ve'l-Kirâat* (1. Baskı), Mektebetü'l-Müktedîn, Mekketü'l-Mükerrame 2001.
- Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri* (32. Baskı), İfav, İstanbul 2019.
- Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in nüzülü ve kırıatı* (5. Baskı), İfav, İstanbul 2016.
- Karagöz, Mustafa, *Dilbilimsel Tefsîr ve Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı* (3. Baskı), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2020.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah Hacı Halife, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn I-II*, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts.

- Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kirâ'ati's-Seb' I-II*, thk. Muhyiddin Ramazan (5. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1997.
- Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebû Tâlib, *Müşkilü İ'râbi'l-Kur'an*, thk. Hatem Sâlih ed-Damîn (2. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1984.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Mü'ellifin I-V*, Müessesetü'r-Risâle, Dımaşk 1957.
- Keskioğlu, Osman, *Nüzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerîm Bilgileri* (7. Baskı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2014.
- Kılıç, Hulusi, "*İştikâk*", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2001, XXIII, 439-440.
- Kiftî, Cemalüddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Yûsuf, *İnbâhü'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nühât I-II*, thk. Muhammed Ebû Fadl İbrâhîm (1. Baskı), Dârü'l-Fikri'l-Arab, Kahire 1986.
- Koca, Ferhat, "*Tahsis*", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2010, XXXIX, 432.
- Kur'an-ı Kerîm* Meâli, çev. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin (2. Baskı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.
- Kureş, Cemal b. İbrâhîm, *Dirâsetü'l-Mahâric ve's-Sıfat* (1. Baskı), Mektebetü Tâlibü'l-İlm, Riyad 2012.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an I-XXIV*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin (1. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2006.
- Matvî, Muhammed Ârûsî, *el-Hürûbü's-Salâbiyye fi'l-Meşrik ve'l-Mağrib* (1. Baskı), Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Tunus 1980.
- Mâzinî el-Basrî, Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ' b. Ammâr, *Kitâbü'l-İdgâmi'l-Kebîr*, thk. Enes b. Muhammed Hasan Mühre, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan ts.
- Mekkî, Ebû Muhammed Abdullah b. As'ad b. Ali b. Süleyman el-Yâfi' el-Yemenî, *Mir'âtü'l-Cenân ve 'İbretü'l-Yakân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân I-IV*, hâşiye Halîl Mansur (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- Mes'ûd, Bâsime Halef, *et-Tevcihü'n-Nehviyyu li'l-Kirâati'l-Kur'âniyye fî'l-Kitâbi'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd li'l-Munteceb el-Hemedânî*, (Yüksek Lisans Tezi), Câmi'atü Diyâli, Külliyyetü't-Terbiyye li'l-Ulûmi'l-İnsaniyye Kismü'l-Luğati'l-Arabîyye, 2012, 1.

- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li-Ta'îlî'l-Muhtâr*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Müberred, Ebû Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil I-IV*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dâlî (3. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, b.y. 1997.
- Müberred, Ebû Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Muktedab I-IV*, thk. Muhammed Abdülhâlik Üdeyme, Matâbiü'l-İhrâmü't-Ticâriyye, Kahire 1994.
- Mühaysîn, Muhammed Sâlim, *el-Muğnî fî Tevcîhi'l-Kırâati'l-Aşeri'l-Mütevâtira I-III*, b.y., Medinetü'l-Münevvere 1985.
- Mühaysîn, Muhammed Sâlim, *el-Müktebis Mine'l-Lehcâti'l-Arabîyye ve'l-Kur'âniyye*, Müessesetü Şebâbü'l-Câmia, Medinetü'l-Münevvere 1986.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî, *İ'râbü'l-Kur'ân*, thk. Şeyh Hâlid el-Alî (2. Baskı), Dârü'l-Mürafah, Beyrut 2008.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî, *Me'âni'l-Kur'ân'il-Kerîm I-VI*, thk. Muhammed Ali Sâbûnî (1. Baskı), et-Türâsi'l-İslâm, Mekke 1988.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâ'iku't-Te'vîl I-IV*, thk. Seyyid Zekerîyya, Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâzî, b.y., ts.
- Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc I-VIII* (1. Baskı), Metbe'ü'l-Mısriyye, Ezher 1929.
- Nisâbü'rî, Ebû Hüseyin Müslim b. Haccac İbn Müslim el-Kuşeyrî, *Minnetü'l-Min'am fî Şerhi Sahîhi'l-Müslim I-IV*, şrh. Safiyyürrahmân el-Mübârek Fûrî (1. Baskı), Dârü's-Selâm, Riyad 1999.
- Okcu, Abdulmecit, *Kur'ân Kırâat ve Tecvîd*, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul 2024.
- Ömer, Ahmed Muhtar, *Dirâse Savti'l-Luğavî*, 'Alemü'l-Kütüb, Kahire 1997.
- Önen, Hacı, *Kırâat Tarihi ve Kırâat Farklılıklarının Kur'ân Tefsîrine Etkisi*, Rağbet, İstanbul 2017.
- Özel, Ahmet, *"Müntecibüddîn el-Hemedânî"*, DİA, TDV Yayınları, Ankara 2006, XXXII, 25-26

- Pakdil, Ramazan, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat* (17. Baskı), İfav, İstanbul 2020.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân I-II*, Mektebetü'n-Nezar Mustafa Elban, b.y., ts.
- Râzî, Ebü'l-Fazl Abdürrahmân b. Ahmed b. Hasan, *el-Ahrufü's-Seb'a*, thk. Hasan Diyâüddîn 'Atar (1. Baskı), Dârü'n-Nevâdîr, Katar 2011.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir, *Muhtârü's-Sihâh*, Mektebetü'l-lübnan, Beyrut 1989.
- Râzî, Muhammed Fahrüddîn Diyâüddîn Ömer, *Mefâtihu'l-Ğayb I-XXXII* (1. Baskı), Dârü'l-Fikr, Beyrut 1981.
- Rüfeyde, İbrâhîm Abdullah, *en-Nahvü ve Kütübü't-Tefsîr I-II* (3. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-Vataniyye, Bingaz 1990.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *et-Tibyan fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* (1. Baskı), Mektebetü'l-Büşra, Karaçi 2010.
- Safedî, Salahüddîn Halîl b. Eybek, *A'yânü'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr I-VI*, thk. Ali Ebû Hz. Zeyd (1. Baskı), Dârü'l-Fikri'l-Müassır, Dımaşk 1998.
- Safedî, Salahüddîn Halîl b. Eybek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât I-XXX*, thk. Remzi Be'lebekî (2. Baskı), Dârü's-Sadr, Beyrut 1991.
- Sâlih, Subhî, *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* (10. Baskı), Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut 1977.
- Sallabî, Ali Muhammed, *ed-Devletü'l-Fâtîmîyye* (1. Baskı), Müessesetü İkra, Kahire 2006.
- Sâmerrâî, Muhammed Fâdil, *en-Nahvü'l-Arabiyyu Ahkâm ve Meânî I-II* (1. Baskı), Dârü İbn Kesîr, Beyrut 2014.
- Sawas, Abdullah, *İhticâc ve Tercihin Kırâat İlmindeki Yeri ve İslâmî İlimlerle İlişkisi*, (Doktora Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2022, 34-36.
- Sellâm, Muhammed Zağlül, *el-Edebü fî'l-'Asri'l-Eyyûbî, Menşetü'l-Me'ârif*, İskenderiye 1990.

- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebsût XXXI*, Dârü'l-ma'rife, Beyrut 1989.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *Usûlü's-Serahsî I-II*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Afğanî, İhyâü'l-Meârifü'l-Nü'mâniye, b.y., ts.
- Seyyid Lâşin Ebû Ferah ve Hâlid Muhammed el-Hâfiz, *Takrîbü'l-Meânî fî Şerhi Hırzû'l-Emânî fî kırâat-i Seb'* (3. Baskı), Dârü'z-Zaman, Suudi 2000.
- Seyyid, Muhammed b. Mustafa, *el-İtbâ' Envâ'uhû ve Âsâruhû fî Beyâni'l-Kur'ân I-II* (1. Baskı), Müessese Salâhü's-Selîm, Riyad 2002.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân İbn Kanber, *el-Kitâb I-V*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (3. Baskı), 'Allâmeü'l-Kütüb, Beyrut 1983.
- Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân, *İdğâmü'l-Kurrâ'*, thk. Ferğali Seyyid Arbâvî (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2011.
- Sultan, Abdullah Osmân Abdürrahmân, *Cühûdü'l-Müntecib el-Hemedânî el-Luğaviyye*, (Doktora Tezi), Câmî'atü Ümmü'l-Kura, Külliyyetü'l-Lüğâtî'l-Arabiyye Kısmü'l-Dirâsâtî'l-Ulya, Suudi 1999-2000, 1.
- Sümer, Faruk, "Tuğrul 2", DİA, TDV Yayınları, Ankara 2012, XLI, 342-344.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *el-Müzhir fî 'Ulumi'l-Luğa ve Envâ'ihâ I-II*, tsh. Muhammed Ebû Fazl İbrâhîm, Menşûrâtü'l-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nühât I-II*, thk. Muhammed Ebû Fadl İbrâhîm (2. Baskı), Dârü'l-Fikr, b.y., 1979.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Hüsnü'l-Muhâdara fî Târihi Mısır ve'l-Kahire I-II*, thk. Muhammed Ebû Fadl İbrâhîm (1. Baskı), y.y., b.y., 1968
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Târihü'l-Hülefâ* (1. Baskı), Dârü İbn Hazm, Beyrut 2003.

- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr I-XVI*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (1. Baskı), y.y., Riyad 2002.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân I-VII*, thk. Merkezü Dirâsâtü'l-Kur'ân'î, Emânetü'l-'Amme, Suudi ts.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle I-III*, thk. Ahmet Muhammed Şâkir, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Şâkir, Mahmûd, *et-Târihü'l-İslâmî I-XXII* (6. Baskı), Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 2000.
- Şehrî, Ali b. Amr b. Ali, *el-İhticâc li'l-Kirâat fi Kitâbi Hücceti'l-Kirâat*, (Doktora Tezi), Câmi'âtü Ümmü'l-kurâ Külliyyetü'l-Lügâtü'l-Arabiyye, Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suudiyye, 2004, 18-22.
- Şelebî, Abdülfettâh İsmâil, *el-İmâle fi'l-Kirâat ve'l-Lehcâti'l-Arabiyye*, Dârü'l-Kütübü'l-Helâl, Beyrut 2008.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî, *İrşâdü'l-Fuhûl I-II*, thk. Ebû Hafs Sâmi b. el-Arabî el-Eserî (1. Baskı), Dârü'l-Fadîle, Riyad 2000.
- Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzi'l-Minhâc I-VI*, thk. Ali Muhammed Muavvid - Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân I-XXVI*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (1. Baskı), Dârü'l-Hicr, Kahire 2001.
- Takkuş, Muhammed Süheyl, *Târihü'l-Eyyûbiyyîn fi Mısır ve Bilâdi Şam ve İklimi'l-Cezîre* (2. Baskı), Dârü Nefâis, Beyrut 2008.
- Takkuş, Muhammed Süheyl, *Târihü'l-İslâmî el-Vecîz* (5. Baskı), Dârü Nefâis, Beyrut 2011.
- Taneri, Aydın, *"Hârizmşahlar"*, DİA, TDV Yayınları, Ankara 1997, XVI, 229-230.

- Taş, Mahsum, *Müntecibüddîn el-Hemedânî ve el-Kitâbü'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'ânî'l-Mecîd Adlı Eserinde Lügat ve Sarf*, (Doktora Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2020, 1.
- Temel, Ali, *Dilbilimsel Tefsirlerde Kırâatlere Yaklaşım*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017.
- Tetik, Necati, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'limi* (1. Baskı), İşaret Yayınları, İstanbul 1990.
- Ukberî, Ebû'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyn, *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân I-II*, thk. Sa'd Küreyyim el-Faki (1. Baskı), Dârü'l-Yakîn, b.y. 2001.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebû Ya'kûb İshâk b. Ca'fer, *el-Büldan*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Yâkût, Mahmûd Süleyman, *es-Sarfü't-Ta'lîm* (1. Baskı), Mektebetü'l-Menârü'l-İslâmiyye, Havalli (Kuveyt) 1999.
- Yazıcı, Tahsin, "*Hemedan*", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 1998, XVII, 183-185.
- Zafer, Ahmed Cemil, *Nahvü'l-Kur'ânî* (2. Baskı), Matâbi'u Safâ, Mekketü'l-Mükerram 1998.
- Zebîdî, es-Seyyîd Muhammed Murtazâ el-Hüseynî, *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs I-XL*, thk. Abdülfettâh el-Helv, et-Türâsü'l-Arabiyye, Kuveyt 1997.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbüh I-V*, thk. Abdülcélil 'Âbûr Selebî (1. Baskı), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1988.
- Zefzâf, Muhammed, *et-Ta'rîfu bi'l-Kur'ân'i ve'l-Hadîs* (1. Baskı), Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *el-İber fî Haberi men Ğaber I-IV*, thk. Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirun I-III*, Mektebetü'l-Vehbe, Kahire ts.

- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Ma'rifetü'l-Kurrâ'i'l-Kibâr 'ale't-Tabakâti ve'l-A'sâr I-IV*, thk. Tayyar Altıkulaç (1. Baskı), İsam, İstanbul 1995.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Mü'cemü Şüyûh ez-Zehebî*, thk. Abdürrahmân es-Süyûtî (1. Baskı), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ I-XXV* (1. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lam I-LIII*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî (1. Baskı), Dârü'l-Kitâbü'l-Arab, Beyrut 1997.
- Zehrânî, İbrâhîm b. Abdullah Ali Hadrân, *Tevcihü'l-Kırâat-i 'Inde'l-Ferrâ'i Min Hilâl'i Kitâbihi Me'âni'l-Kur'ân*, (Yüksek Lisans Tezi), Câmi'atü Ümmü'l-Kura, Vizâretü't-Ta'lîmi'l-Âli Külliyyetü'd-Da've ve Üsûli'd-Dîn, Mekke 2006, 635.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf I-VI*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Mu'avvaz (1. Baskı), Mektebetü'l-'Abikân, Riyad 1998.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Mufasssal fî İlmi'l-Arabiyye*, thk. Fehr Sâlih Kadare (1. Baskı), Dârü 'Îmâr li'n-Neşr ve't-Tevzî', Umman 2004.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân I-IV*, thk. Yûsuf Abdürrahmân el-Mer'aşî (1. Baskı), Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1990.
- Zeydân, Zekî Hüseyin, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Mektebetü'l-Filistin, Tanta Üniversitesi 2003.
- Zeyn, Mahmûd Ahmed, *Ehemmiyetü'l-Luğâtî'l-Arabiyye fî Fehmi'l-Kur'ân'i ve Sünne* (1. Baskı), Dâiretü's-Şüûni'l-İslâmiyye ve'l-'Ameli'l-Hayr, Dubâi 2009.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris, *el-A'lam I-VIII* (7. Baskı), Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut 1986.

Zühaylî, Vehbe, *Usûlü'l-Fikhü'l-İslâmî* (1. Baskı), Dârü'l-Fikr, Beyrut 1986.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân I-II*, thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî (1. Baskı), Dârü'l-Kitâbü'l-Ezel, Beyrut 1995.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Abdullah TANRİVERDİ
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Tefsîr ABD
Bildiği Yabancı Diller	Arapça, İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	https://doi.org/10.5281/zenodo.10714995
İş Deneyimi	
Stajlar	Kur'ân-ı Kerîm Öğretmeni
Projeler	Kırâat Alanında Bilimsel Çalışmalar
Çalıştığı kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı
İletişim	
E-posta Adresi	
Tarih	20/01/2025